

KENYERES ZOLTÁN
MEGTÖRTÉNT SZÖVEGEK

TARTALOM

SZAVAK

MESE
ÍRÁSTUDÓK?

KEZDETTŐL

ADY ENDRE ÉS AKIKNEK NEM KELL
EGY ADY-VERS KÖRÜL
AZ ÓPERENCIÁS TENGEREN
REZIGNÁCIÓ

MÉLYÁRAM

NYUGAT MOZAIKOK
EGY KAPCSOLAT ESEMÉNYEI
IRÓNIA, METAFIZIKA, IRGALOM
MISERICORDIA ELEÓ, RAHAMIN
KOSZTOLÁNYI DEZSŐ ÉS A TÁRSASÁGOK
A CINIZMUSRÓL... KOSZTOLÁNYIRÓL

PILLANTÁS

PÁRHUZAMOS TÖRTÉNETEK, 1933
RADNÓTI MIKLÓS ÉS A NYUGAT
„EGY KIS SÉTA”

KÉT BESZÉLGETÉS

100 ÉVES A NYUGAT
„VONZÁSOK ÉS VÁLASZTÁSOK”

SZAVAK

MESE

Hol volt, hol nem volt, volt egyszer egy királyfi, aki beleszeretett a királyi udvar egyik udvarhölgyébe. Az udvarhölgy fiatal volt, szép volt, gyönyörű, és ő is nagyon szerette a királyfit, aki nem volt akármilyen fiú, magas volt, sudár, jóképű, okos és erős. A zord atya azonban véget vetett a már-már örök tavasznak látszó szerelemnek: fiát parancsszóval és még ki tudja milyen eszközzel arra kényszerítette, hogy a szomszéd ország királyi hercegnőjét vegye nőül. Aztán, hogy biztos és szilárd legyen a hatalomnak, birtoknak és államérdeknek fontos frigy, meggyilkoltatta a szépséges udvarhölgyet, fiának örök és igaz szerelmét. Évek teltek el. Hosszú évek. Az öreg király elhunyt, elhunyt már a kényszerfeleség is, a királyi hercegnő, és a királyfiból király lett. Ha akart, ott ült a trónon. És akkor kihantoltatta sírjából meggyilkolt szerelmét: a tetemet – ami megmaradt belőle – felültette a trónra. Elfogatta a gyilkosokat, megköztöztette és odavonszoltatta őket a trónra ültetett tetemhez, és meg kellett csókolniuk a kezét. Onnan hurcolták őket a vérpadra, ahol a bakó fejüket vette. A történet egyik változata szerint kitepték a szívüket...

Nazaré. Kis kerek, szalmatetős napernyők, de az emberek inkább a forró homokba fúrják magukat az őrült napfény elől. Néha feltápáskodnak, és térdig mártóznak az óceánban, fröcskölnek egymásra pár percig, a bátrabbak néhány tempót úsznak is. Sokkal többet nem lehet, a víz a legnagyobb nyáron sem melegszik fel 14-15 fok fölé: hamar elgémberedik az ember keze. A hajós, aki innen indul Nyugat felé legközelebb az Azori-szigeteknél lát szárazföldet. Azon túl pedig mesze, nagyon mesze az amerikai partok gyaníthatók. Az utazó, aki ott áll ellenzős sapkában a forró homokon, néz, néz a kék távolba és elképzei a roppant távolságot. Aztán elballag, és útítársával (mondjuk ki: a feleségével) a part menti kiskocsmák egyikében megpróbál megbirkózni (sikertelenül) a nemzeti halételek egyikével. A saláta és a bor kifogástalan...

Az autóbusz zöld dombok között kanyarogva – ezen a tájon talán a közeli óceán párák levegőjétől még július végén is minden csupa zöld – mintegy félórás út után érkezik Alcobába. Vannak, akik tudni vélik, itt található az ország legnagyobb katedrálisa. Mások ezt a rangot inkább a közeli Batalhában található domonkos apátságnak adományozzák. Megint mások a tomári Krisztus-kolostort emlegetik. Almeida Garrett 1846-ban megjelent remek szülőföldi utazásában a santarémi templomokról ír. A jó humorú könyvnek ez nem vidám jelenete. Szomorúan néz körül a Szent Ferenc kolostor templomában: „...hiába faggatok követ kő után, kölaptól kölapig: kérdéseimre a magány holt visszhangja válaszol szomorúan, azt válaszolja, hogy semmit sem tud, hogy elfelejtett mindent...” Akármilyen helyet foglal is el Alcobáca a templomok nagysági sorrendjében, a kövek itt még beszélnek. Itt még nem feledték el történeteiket. Proust egyik gondolatára utalva azt lehet mondani, itt a köveken még rajta van mindenkinek a szeme, aki nézte őket. Az oszlopok és a hűvös falak itt még emlékeznek. Itt van eltemetve I. Péter király és szerelme, az 1355-ben meggyilkolt Inês de Castro. Itt még emlékeznek a történetre – a szerelmi történetre és a rémtörténetre. Akik eltemették őket, azok nem egymás mellé helyezték a két szarkofágot, ahogy gondolnánk, azt sugalmazva, hogy legalább ott a sírban immáron örökké együtt legyen a két boldogtalan szerelmes. Hanem – egyes történetek szerint még Péter akaratából – egymással szemben helyezték el a síremlékeket. A két fekvő szoboralak (Inês csakugyan nagyon szép lehetett) talpával néz egymás felé. Ha majd eljön a feltámadás, ahogy felülnek sírjukban, egymást pillantsák meg legelőször...

A két síremlék a gótikus művészet remeke. A kérdés az – immár elméletiesre fordítva a szót –, hogy Péter és Inês meséje hozzátartozik-e a két műtárgy műtárgy-létéhez vagy nem. Értelmezhető-e a két nagyszerű szobor és interpretálhatók-e a kőkoporsókon látható alakok és faragványok művészettörténeti, művészetesztétikai szempontból a hozzájuk tapadt szemek, a hozzájuk tapadt történetek nélkül. A frízek annak a számára, aki ismeri a mesét Inês és Péter szomorú történetét beszélnek el. Sokan úgy vélik, és talán igazuk is van, hogy a műtárgy léte nem egyszerűen tárgylét: tárggyal, mint olyannal alighanem nem is vagyunk képesek kapcsolatba lépni, mindig értelmezésekkel találkozunk. Mesékkal, narratívumokkal. Meddig szűkíthető ezek köre az un. tudomány beszédmódjának érdekében? A közeli Nazaré és az óceánpart bizonyosan nem tartozik hozzá Alcobaçához. Még akkor sem, ha az utazó, aki elgondolkozik az interpretációk összefüggésein most már egybekapcsolja emlékezetében a két szarkofágot és a kék tengert. Ez impresszionizmus. De Inês és Péter meséje nélkül mit tudnának válaszolni a kövek a gótikus ívek alatt? Meg lehetne-e szólítani őket, vagy úgy járnánk, mint annak idején Almeida Garrett a santarémi Szent Ferenc templomban? A tárgyak tárgyléte pusztán fikció, mihelyt kapcsolatba kerülünk velük feladják tárgylétüket, és értelmezésekké (értelmezéstörténetekké) változnak. Megjegyzésekké, kommentárokká. A műtárgy, mint műalkotás már nem tárgy. A műalkotás létmódja nem a tárgy, hanem az interpretáció. A mese. Péter szarkofágjához nemcsak Inês tartozik hozzá, hanem Szent Bertalan is, aki Péter védőszentje volt, és akinek élettörténete kőbevésetten fut a szarkofág alsó szegélyén, párhuzamosan a felső szegélyen futó Inês-Péter történettel. Mint ismeretes Bertalan, aki az apostolok közé tartozott Arméniában halt mártírhalt, elevenen megnyúzták és keresztre feszítették. Aligha hihetjük, hogy csak az nem volna narratívum, ha a finom mívű díszítések formai alakzatairól, a gótikus kidolgozás jellegzetes és azon a helyen mégis oly egyéni remekléséről értekeznénk. Ha a véső nyomát és a mesterség stílushagyományát keresnénk. Ha a pontosan leírható arányok széptani hatását próbálnánk elemezni. Mindenfajta interpretáció mese. Minden értelmezés mese. A szaknyelvi értelmezés is. Azt is lehet mondani, hogy minden, amivel találkozunk a világban nem más, mint értelmezés, nem egyéb, mint mese, aminek további értelmezésére vállalkozunk. Minden, amivel találkozunk térben és időben végtelenül kiterjeszthető és végtelenbe vesző mese. Amibe mindig inkább bevinni kell további meseköröket, mint kizárni belőle. A műalkotás gazdagsága kommentár-gazdagságától, mesegazdagságától függ. De bármilyen távolba tágulnak is ezek a mesekörök, valahol feltűnik bennük egy tükör, amelyben önnön arcunkat pillantjuk meg. Az interpretációkban, a mesékben, amelyekkel eligazodni szeretnénk a világban mindig van egy narcisztikus mozzanat. Így keveredett bele ebbe a történetbe is Nazaré, ami ekképpen még sincs olyan messze Alcobaçától...

ÍRÁSTUDÓK?

„Világhírű könyvet tart kezében az olvasó: korunk erkölcsi főművét” – ezekkel a szavakkal kezdte Rónai Mihály András bevezető tanulmányát, amikor annyi év után 1945 őszén megjelent Julien Benda *La trahison des clercs* című könyvének magyar fordítása. Az eredetileg 1927-ben megjelent könyv akkor már elég széles körben ismert volt Magyarországon, ha nem is sokan olvasták franciául, de hallottak róla. Először M. Pogány Béla ismertette a *Nyugat* hasábjain 1928-ban, Babits pedig néhány hónappal később terjedelmes, nagy esszé-tanulmányt írt a Renan és Renouvier tanítvány francia gondolkodó művéről. Babits írásához hozzászóltak néhányan, az eszmecsere áthúzódott a következő évre, de az igazság az, hogy nagy visszhangot nem váltott ki. A Babits-kutató utókor emlékezetében szinte nagyobb a jelentősége, mint a kortársakéban volt: a maga idejében nagyobb hullámot vert 1928-ban az Erdélyi József körüli vita, 1929-ben pedig az Ady-vita került inkább előtérbe. Tíz évvel későbbi időből, mint távolabbi reflexiót meg lehet még említeni Lukács György főként Illyésről szóló cikkét, Az írástudók felelősségét.

Most nem Julien Benda, nem Babits Mihály és nem is a vitatársak elmeséltait fogjuk vizsgálat alá venni, hanem megpróbálunk elgondolkozni a két írás címének két szaván: a *clerc-en* és az írástudón. A két szó nagyjából ugyanazt jelenti, aki Benda könyvének címében a *clercs*-szót írástudók-nak fordította, az helyesen fordította, talán nem lehetett volna jobban. Mégis némiképp eltér egymástól a két szó jelentési holdudvara. Eltér a története is. A *clerc* értelmezésére a kis Larousse a következőt írja: *Celui qui a reçu la tonsure; Employé dans l'étude d'un officier public ou ministériel; Personne instruite, compétente.* A magyar írástudó a három francia jelentés közül a harmadik vonalán megy tovább, de nem jelenti a papi rendbe belépőt és nem jelenti a hivatalnokot sem. Miként lett azonban művelt, tanult, hozzáértő személy abból, ami eredetileg nem hogy nem személyt, de anyagi dolgot, aztán abból képzett fogalmat jelentett? A francia *clerc* a latin *clericus*-ból származik, az pedig a görög *κλήρος*-ra megy vissza. Ennek jelentése: sors, sorsjegy, sorsvetés; kisorsolt, sors által kiosztott; sorsáltali rész, jutalék; örökség, birtok, jószág. (*Görög–magyar szótár*, szerk. Soltész Ferenc és Zsarnay Lajos, Sárospatak, 1857.)

Az Ószövetség görög szövege a „birtok”, „örökség” értelemben még a „klérosz”-szót használja, amikor arról van szó, hogy mit örökölhettek a különböző törzsek és mi jár a levitáknak. A Vulgata már eltér a görög szövegtől és arra a helyre, ahol a görögben a „klérosz” áll, a „hereditas” szót helyezi.

(Deut 18.1:) „non habebunt sacerdotes et Levitae et omnes qui de eadem tribu sunt partem et hereditatem cum reliquo Israhel quia sacrificia Domini et oblationes eius comedent” (Deut 18.2:) „et nihil aliud accipient de possessione fratrum suorum Dominus enim ipse est hereditas eorum sicut locutus est illis”

A magyar Katolikus Biblia ezt így fordítja:

„A Lévi fiai közül való papok, Lévi egész törzse, ne kapjanak részt és örökséget Izraellel: az Úrnak felajánlott áldozatokból, s a nekik járó adományokból éljenek.” (MTörv 18.1). „Az egész törzsnek ne legyen örökrésze testvéreik közt. Az Úr az ő örökségük, amint megígérte.” (MTörv 18.2)

Az írástudó azonban személy, a „klérosz”, pedig nem személy, hanem tárgy, nem képes semmilyen cselekvésre, árulásra sem. A francia „clerc”, Benda hőse is személy, a birtok és örökség azonban nem személy. Hogyan cserélődik fel a birtokló a birtokkal a lassú elmozdulások és jelentésváltozások évszázadain keresztül? Nem egyszerre, hanem lépésről lépésre követ-

kezik be az átértelmeződés. Előbb spiritualizálódik a tárgy, az anyagi, materiális örökségből Isten szellemi-erkölcsi-hitbeli öröksége lesz. Ez a szellemi örökség aztán azonosul az Úrral, és ettől kezdve megtörténik a szemantikai átszemélyesedés.

Az Újszövetségben, amikor az elbeszélés szerint Júdás árulása révén birtokot szerez, („Gonoszsága bérén telket szerzett magának,” Kat. Bib. ApCsel 1.18), a Vulgata a „possedit agrum” kifejezést használja, aminek már nincs etimológiailag köze a „klérosz”-hoz. De, amikor nem tárgyról, nem anyagiságról, nem materialitásról van szó, akkor visszatér a „clerus” szó. Szent Péter inti az előljárókat, hogy ne basáskodjanak a hívek fölött („Ne zsarnokoskodjatok a választottak fölött, hanem legyetek a nyájnak példaképei.” Kat. Bibl. 1Pét 5.3), a Vulgata fogalmazása szerint: „neque ut dominantes in cleris sed formae facti gregi et ex animo”. Az angol fordítás, az un. King James Version igyekszik megőrizni valamit a görög szó eredeti jelentéséből (örökség, birtok): „Neither as being lords over God’s heritage, but being ensamples to the flock”. A választottak, a nyáj, Isten öröksége: ezek a szavak már nem tárgyakra, nem is fogalmakra, hanem személyekre, emberek csoportjára vonatkoznak. Majd az ebben az értelemben felfogott hívekből, a közelebről vagy távolabbról az egyházhoz tartozó személyekből lesznek később a „klerikusok”, ahogy a mai nyelvben mi is használjuk a középkorral kapcsolatban. Akik tudtak írni és olvasni. De nemcsak egyházi személyek voltak ezek, hanem diákok is: a „clerici vagantes” elnevezés egyaránt ráillett kóborló barátokra és vándorló diákokra, akik járták az országokat.

Ezen a jelentésváltozási szinten találkozunk össze a két szó, a „klerikus” és az „írástudó”. Az írástudó is megjelent a Bibliában, az „γραμματεία” írnokságot jelentő szóból. Az Újszövetségben azonban ez a szó össze-összekapcsolódott a farizeusokkal. Már csaknem állandó szókapcsolat lett belőlük. (Pl. Vulgata Lc 5.30: „et murmurabant Pharisei et scribae...” Kat. Bibl. Lk 5,30: „A farizeusok és az írástudók emiatt zúgolódtak.”) Mivel a farizeusok elutasították Jézust, ezért a keresztény közvélemény negatív ítélettel sújtotta őket. Ez a negatív ítélet lassan áthárult a „scriba” fogalmára is. A magyar köznyelv is negatív értelemben őrizte meg ezt a latin szót, ebből származik a „skribler”, aki minden, csak nem a felelős írástudó.

A „scriba” jelentése a világi használatban az évszázadok folyamán devalválódott, a „clericus”-é szinte evvel párhuzamosan felemelkedett. Magához vonta a „γραμματεία” jelentését is; a „κλήρος” most már nemhogy nem tárgyat, nem is az egyszerű hívek csoportját (a nyáját) jelentette, hanem – kilépve az egyházi szóhasználat kereteiből – az értelmiséget. A Benda-könyv címének angol fordítása így is hangzik: *The Treason of the Intellectuals*. A jelentés tehát megemelkedett és kiszélesült? Nem. Megemelkedni megemelkedett, de nem szélesebb körűvé vált (a hívek köre szélesebb volt), hanem szűkebb lett. Olyan embercsoportot, olyan társadalmi réteget kezdett jelenteni, amely önelképzelése szerint a társadalom felett áll.

A magyar „írás” szóról a XV. századtól kezdve vannak adataink, megtalálható a Jókai Kodexben. (Maga az „ír” honfoglalás előtti jövevényszó, Bárczi Géza szerint valamilyen csuvasos jellegű török nyelvből származik.) Az „irodalom” ehhez képest nagyon későn jelenik meg, csak az 1840-es években kezdik el használni. Addig a „literatura” volt használatban. Pápay Sámuel, amikor 1808-ban először írta meg magyar nyelven a magyar irodalom történetét (addig latinul írták), címül még azt adta: *A magyar literatura esmérete*. Az „írástudó” használata minden bizonnyal még későbbi, mint az „irodalom”-é. A XIX. század vége felé felfeltűnt, Jókai Mórnál már olvashatjuk, aztán sokaknak megtetszett és kezdett elterjedni. Hamarosan a magasabb értéket jelölő szavak közé került. Fölébe nőtt az „értelmiség”-nek is. A XX. század első felére, a *Nyugat* korára már csak azokat a érdemleges embereket jelölte, akik tudománnyal, főképp pedig irodalommal foglalkoznak. A magyar nyelvhasználat szerint nemcsak az iparosok és földművesek nem tartoznak az „írástudók” közé, de nem tartoznak körükbe a mérnökök sem. A „clerus”, ami valamikor a hívek egészét felölelte, most nálunk

már csak az értelmiség egy elhatárolt és magasra helyezett, kisebb körét jelenti. Egy kisebb kört, amelynek azonban a nálunk uralkodó tudatformák különös alakulása folytán nagy, sorsdöntő szerepet tulajdonítanak. És itt kezdődnek a bajok. A nyelvhasználat mindig több mint puszta nyelvhasználat. A felelősség és árusítás erkölcsi kategóriák. Az erkölcs pedig mindig az egyént szólítja meg. Egy közösségben, egy társadalomban mindenkit külön-külön. A felelősséget nem lehet átruházni. Nem lehet átvenni sem. Nem jó dolog, ha van egy – mondjuk így – foglalkozási ág, amelyről a többiek és ők maguk is úgy gondolják, hogy a felelősség felelősei.

KEZDETTŐL

ADY ENDRE ÉS AKIKNEK NEM KELL

Ady több mint irodalom. Ez a megállapítás már számtalanszor elhangzott, és már-már köz-hely számba megy. Ugyanakkor egyre nagyobb nehézségeket támaszt, ha meg akarjuk ítélni Ady életművét. Mintha kétféle értékelés dimenziójában kellene egy időben és egyszerre előrehaladni: alapos elemzéseket végezni egy szűkebb poétikai-esztétikai fogalomrendszer koordinátája szerint, amely, hogy nehezebb legyen a dolog, állandó mozgásban van, át-átalakul – és ugyanakkor egy evvel ok-okozatilag alig kapcsolatba hozható tágabb társadalomtörténeti, ne adj isten politikatörténeti, mentalitási, értelmiségtörténeti koordinátarendszer kereteiben kellene gondolkodni, ahol ez utóbbi még az előbbinél is változékonyabb a fogalmi apparátusát és módszereit illetően. Ráadásul szűkebb tudományágunk, az irodalomtörténet-írás olyan korszakát éljük (mondanám: nem nagyon jó korszakát), amely nem a horizontális kiterjedés bővítése felé halad, éppen nem a társadalomtudományokkal közös és azokkal érintkező területek mozgósítására törekszik, hanem a tudományok történetében koronként elő-előforduló involutionnak, befelé fejlődésnek, belső komplikációkba bonyolódásnak a társtudományok felől nézve izolatív periódusában van. Nagy, elvont, filozófiai természetű elvontságok felé emelkedik a léghajó, és ilyenkor a nehezekeket ki szokták ejteni a kosárból, ilyen nehezeknek számít az involution korszakaiban minden, ami a társadalomhoz, történelemhez kapcsolódik, s biztos, ami biztos, még a szótárból is jobb ilyenkor kitörülni az olyan szavakat, mint valóság, élet, realitás. Hasonló a helyzet a befelé fejlődés egy lehetséges másik irányzatánál is, amikor a kutatás az előállított szöveg minél mikroszkopikusabb materialitásainak feltárására irányul. A társadalomtörténetek együttműködésére ebben az esetben sincsen szükség.

* * *

Azon a napon, amelyen száz évvel ezelőtt megjelent az Új Versek kötete – s ezt a napot sajnos nem tudjuk pontosan megjelölni – már ezen a napon Ady megítélhetősége azonnal túlterjedt azon a körön, melyet szűkebb értelemben irodalomnak, költészetnek, versvilágnak neveznek, és ahol poétikai, tropológiai, retorikai, stilisztikai fogalmak uralkodnak. Ezen a tiszteletreméltó – számunkra, irodalomtörténészek számára mindenképpen tiszteletreméltó körön máris túlnőtt azon a bizonyos (1906. január végi, február eleji) napon a megítélhetősége és ez a megítélhetőség egy tágasabb körön belül mutatkozott keresztülvihetőnek. Ez az a kör, amelyben a szellemi életet érintő társadalmi események játszódnak le, ahol az ízlésformák alakulnak, azok az ízlésformák, amelyeknek csak kis részét alkotják az irodalmi ízlés alakulatai. Ez az a kör, amelyben az olyan mondat, hogy a szöveg előtt nincsen semmi, értelmezhetetlen. Itt minden lényeges és lényegtelen elemnek van szöveg előtti korrespondenciája. Ez az a kör, amelyen belül elhelyezkedik egy különös és különös jelentőségű társadalmi formáció, az értelmiség. Ennek a különös sztrátumnak a belső összetartó és még inkább széttartó erői, a mentalitási elmozdulásai, mozgásai, hajlásai határozták meg kezdetektől az Ady-mű befogadási irányait.

* * *

Az Ady-recepció nem az irodalomtörténet belső szakkérdései felől veti fel a legérdekesebb kérdéseket, hanem az értelmiségtörténet felől. Ami máig megíratlan, és aminek megíratlansága maga is beletartozik saját történetébe. Hogy lehet az, hogy Adyt, az örök lázadót (radikális? anarchikus? lázadót), aki örökösen azt mondja, azt kiáltja, hogy „mást akar, mint ami most van”, ezt a lázadót időről időre zászalajára veszi az a magyar értelmiség, amely örökösen behódol, kiegyezik, nem más, mint egy örökös „Versöhnung mit der Wirklichkeit”, legjobb esetben is olyan, mint ahogy Illyés megírta a Malom a Séd-en-ben. Hogy lehet, hogy ez az értelmiség, amelyről történetileg nem sok jót lehet elmondani, időnként mégis úgy tesz,

mintha Ady felé hajlana? Innen kellene egyszer megvizsgálni a 20-as évek első nagy Ady-kultuszát (benne azt a becsületes, bátor küzdelmet, amelyet a konzervatív butasággal a *Nyugat* vívott), és alighanem innen kellene megvizsgálni, ami még nehezebben megmagyarázható, a 70-es évek izzó, parázsló Ady-kultuszát, a Latinovits-lemezt. (Erről egyébként Radnóti Sándor már akkor írt egy jó cikket.) Innen kellene megvizsgálni a hazai marxizmus utolsó nagy opusát, Király István, mondhatni, monumentális Ady-monográfiáját. Hátha nem egyszerűen az ún. létező szocializmus direkt védelmében íródott, hanem annak a messzi távlatnak a nevében, amely éppen távolságával – talán szándéka ellenére – belecsöppentett koncepciójába egy csöppet az utópikus gondolkodásra mindig jellemző kriticismusból. Úgy emlékszem, Eörsi István írta valahol, hogy Lukács György a halálos ágyán valami olyasfélét mondott, hogy „egyszer, máshol, máskor, másképp...” – mármint a szocializmus. Vagyis nem ez, nem most és nem itt. Az utópizmus egyszersmind mindig jelen-kritika. Azt is lehet mondani, az utópia igazi és mély vágyódása nélkül nincs igazi és mély jelen-kritika sem.

* * *

Az értelmiség széttartó irányainak részletes mentalitástörténeti elemzése lenne képes megmagyarázni a mára kialakult helyzetet. A befelé fejlődés fenntartás nélküli örömét, és Ady úgyszólván teljes dekanonozációját. A magyar értelmiség társadalomkritikai tudata soha sem volt túlságosan mély, szilárd és kellőképpen megalapozott, de mintha a rendszerváltás környékén azt is föladta volna, amivel addig rendelkezett. Hátat fordítani, bebújni a szaknyelvek legbenső rekeszeibe. Azt mondani: nincs világ, nincs valóság. Kikeresni azokat a filozófiákat, amelyek az ilyesmit támogatják. Csak nem szembenézni, nem állást foglalni. „Isten őrizz, isten őrizz!” A társadalomkritikai állásfoglalás (Ady szava: „aki mást akar, mint ami most van”) olyan lenne, mint a betegség Tatjana Tolsztoja Kssz! című regényében. „Isten őrizz, isten őrizz!”

* * *

Néha azért itt is, ott is felhangzik valami, ami a jelen-kritikához hasonlít, ilyen például a globalizációellenesség, de ez a szó itt a Balkán szélén legtöbbször nem egyéb, mint az antiszemitizmus egyik hívószava. Kevés van abból, amit igazán tudományos igényű, megalapozott társadalomanalízisnek és társadalomkritikának lehetne nevezni, de ami van, az irodalomtörténet-írás avval sem tart megfelelő kapcsolatot. Ilyen helyzetben, ilyen befogadói közeggel az örökös kritikus és örökös állásfoglaló Ady nem lehet a mai kor megnevezett és magáénak vallott elődje. Még az elkínzott arcú Babits Mihály sem, aki csontos ujjával valami örök igazság csillaga felé próbált felmutatni az égre. Hasztalan. Ez a kor szinte természetszerűen a soha egyértelműen állást nem foglaló Kosztolányiban ismer magára. Itt persze megállhatnánk, és ide kanyarodhatna az alig pislákoló Kosztolányi-kutatás. De menjünk tovább.

* * *

Tévedés azt képzelni, hogy irodalmi módszertani iskolák, tudós esztétikai irányok választják a kor irodalmi hőseit. A kor értelmiségének mentalitása választja őket, az választja, aki és ami kiválasztja és hitelesíti (legtöbbször importálja) a beszédmódokat és iskolákat is. Arról van szó, hogy akar-e szembenézni a kor önmagával, becsületesen és őszintén. A helyzet kulcsa nem a tudós filológus kezében van, ő csak kiszolgálója és végrehajtója annak, amire a kor szelleme irányítja, és amiről talán nem is tud. Föllázadhatna? Igen, bizony föllázadhatna ez ellen, például éppen Ady nevében: de ennek nincsenek jelei.

EGY ADY-VERS KÖRÜL

– Weöres, Heredia, Bródy –

*A szép Holnapnak, meg nem érkezettnek
Vagyok királya, vagyok büszke hőse,
Aki utálja a mát, ezt a holtat,
Kinek az álma a szent, titkos Holnap
S a számárfüles Midász volt az őse.*

Midász király sarja

Ady versének története van, s a történetnek előtörténete van. A fuvalás-énekes pásztor, Marszüasz zenei versenyre hívja Apollónt, Zeusz fiát. Megállapodnak benne, hogy a győztes kénye-kedve szerint bánhat a vesztesel. Apollodórosz előadásában így hangzik a történet: „(...) amint megkezdődött a verseny, Apollón megfordította kitheráját, és felszólította Marszüaszt, hogy ő is cselekedjék hasonlóképp. Mivel Marszüasz nem tudott így játszani, Apollón lett a győztes: felakasztotta Marszüaszt egy magas fenyőfára, majd lenyúzta bőrét, és így végzett vele.” Kerényi Károly megpróbálta megszelídíteni a vad jelenetet, szerinte a történet voltaképpen álarcos játékra utal, s amikor azt olvassuk, hogy Apollón megnyúzza Marszüaszt, aki önhittén versenyre hívta, akkor nem kell arra gondolni, hogy megöli, hanem csak lehúzza róla az álöltözékül felvett bozontos bundát.

Weöres Sándor 1947-ben szonettet írt a történet alapján, de nem Kerényi Károly szelíd értelmezéséhez fordult, hanem még Apollodórosz előadásán is túltett. Nála már az első négy-sorosban csöpög a vér, a másodikban mely a Juhász Gyula óta már meghonosodott licenciát felhasználva önálló rímrendszert alkot, még tovább feszíti a borzalom látomását:

*s a nyúzott test, mint most-ölt békahús,
még ugrált, agyvelő nélkül bokázva,*

Az első tercetben megjelenik a győztes Apollón, beletörli véres kését a megnyúzott Marszüasz ágyék szőrébe, a befejező háromsorosban pedig a buta tömeg ujjongását halljuk.

*lenn ujjongott, dobolt ezernyi törpe,
katlanban főtt az óriás husa
és sok kis szájban szertefoszlott.*

A nagy keserű, élet-keserű, történelem-keserű, ember-keserű versek közé tartozott ez a szonett. Először A hallgatás tornyában jelent meg (melynek összeállításában állítólag Fülep Lajos is közreműködött), aztán Bata Imre az Egybegyűjtött versek összeszerkesztésekor betette az Átváltozások közé, arra a helyre, melyet előzőleg elméletileg pontosan kiszámított.

Weöres 1947-ben már távolodóban volt a megelőző években érzékelhető Hamvas-hatástól, amikor azonban ajánlatokat keresünk a vers értelmezéséhez, mégis fel kell idéznünk Hamvas Bélának egy korábbi esszéjét, mely A láthatatlan történet című kötetében jelent meg 1943-ban. Poeta Sacer. Arról szól, hogy az utóbbi két évszázadban végleg lángba borult a Temenos, a szent hely, a közös élet szent köre, sötét hatalmak betörtek és felgyújtották. Hamvas Evolát idézve azt írja, hogy azok, akik valamikor a szent hely védelmezői voltak, egymás után elbuktak, eltűntek és elpusztultak. Az öntudatától megfosztott és félelmes járványba esett tömeg, mely nem érti már saját igazi érdekeit, diadalmasan ujjong, valahányszor kudarcot vall egy-egy újabb mentőakció, és újból elbukik egy-egy nagy ember. Egyedül a költő maradt örhélyén

a visszavonulás, széthullás és megadó beletörődés általános világállapotában, ő az egyetlen, aki még védelmezi a Temenost. A költő ezért „sacer-lény”: mint a szó eredeti jelentése mondja, egyszerre szent és átkozott, fenséges és nyomorult. Neki kell őriznie a szent helyet, neki kell magára vennie a nép sorsát, mert a nép már olyan mélyre süllyedt, hogy a vétkeit nem is látja.

Weöres szonettjében talán a második hámosorosan ujjongó, zabáló „ezernyi törpe” származik – huszadik századi történelmi tapasztalatok mellett – a Hamvas Béla-i, Julius Evola-i filozófiából. De a versben megjelenő Apollón nem sötét erő, amely meg akarja rontani az embereket, jobb is, rosszabb is: egykedvű gyilkos, hatalmi erő, számára az emberi világ a lukianoszi-erasmusi-schellingi világszínház része. Nézni való. Ahonnan nézi, a „kopár mennybolt” pedig abban az intertextuális értelmezési mezőben helyezkedik el, amelyhez Illyés Úrfelmutatása is tartozik. És Marszüasz? Itt, a versben már csak megnyúzott holttetem. Nem merész kihívó, nem is a láng őrzője, talán költő, muzsikos, művész, talán áldozat, de semmiképp nem magasztos hivatású „sacer-lény”. Weöres, aki később a „nagyság” szót áthúzza írta le, későbbi éveiben egyre inkább lefokozta a költő képzetét és egyre inkább a kézműves kismesterek, a „mesterkedők” fogalmának körébe vonta. Ő volt az, aki végérvényesen szakított a költő és a költészet romantikus hivatás etikájával, s azután, hogy keresztben áthúzta a „nagyság” szót, a humorosság területére tolta át a lángoszlopos ars poéticákat. Az 1947-es szonett elmozdította a költőt a Temenos szent helyéről, de evvel egyáltalán nem lett jobb véleménye az emberről, a világról és a hatalomról.

* * *

Meglepő kérdések vetődnek fel Weöres szonettjével kapcsolatban, ha elolvassuk Heredia Marsyas című versét. (Bárdos László hívta fel figyelmemet erre az összefüggésre.) Ez is szonett, ez is az Apollodórosz (Ovidius és mások) által elmesélt történet „utánjáról” szól. Már megtörtént a tragikus verseny, Apollón már felakasztotta és megnyúzta a szerencsétlen – ahogy Heredia nevezi – „chanteur de Célèn”-t. A véres húscsapatot a szél himbálja a tiszafa ágain.¹

*Rien qu'un lambeau sanglant qui flotte au tronc de l'if
Auquel on l'a lié pour l'écorcher tout vif.*

Elborzasztó kép a parnasszista formaeszmények legtökéletesebb megvalósításával. A kifinomultság és a borzalom egybefonódva jelenik meg a vers hangzásának és vizuális elrendezettségének ugyancsak egybefonódó síkján. Marszüasz hangszerének hangjával valamikor oroszlanokat szelídített, madarakat oktatott. Apollón most elpusztította a hangszert.

*De son plectre de fer a brisé tes roseaux
Qui domptant les lions, enseignaient les oiseaux;*

Hogy kerül nád (roseau) a történetbe? Heredia arra gondolt talán, hogy Marszüasz nádsípon játszott? Ezt törte össze (brisé) a gögös hellén? (A második négysoros kezdődik így: „Le jaloux Citharède, orgueil du ciel hellène,”) De akkor miért áll a nád szó többes számban? A jelenet egy fenyőligetben játszódik, ott nincsen nád. A többes számnak nem értelmi jelentése van, hanem esztétikai: általa szép vizuális rím jön létre, ami fokozott szépséget ad a formának.

¹ A teljes vers Lackfi János fordításában:

Hazádnak fenyveit fuvallatod büvölte, / testedet mégsem ők hamvasztották, szegény! / Elszórva csontjaid, véred Frígia vizén / hegyekből kavargat le végtelen mezőkre. // Irigy küthérai, hellén ég szörnyű gögje, / a nádat lantverő zúzta szét könnyedén, / bár oroszlan juház, csíz tanult zengzetén. / A dalnokból? Bizony mi sem maradt belőle. // Tiszafa ágain véres foszlány lebeg, / oda kötözte őt, ki élve nyúzta meg. / Kegyetlen Úr! S a jaj! S a lágy, panaszkodó hang! // Nem zeng többé a síp túl értő ujjai / nyomán meanderi parton oly elhalóan... / A Szatír bőre leng, szeleknek játszani.

A „nád” rímhívója a „madarak” szónak, a második négysoros második és harmadik sorában. Nyelvileg és tartalmilag hangozhatna így is: „ton roseau – les oiseaux”. Hangzási rímnek ez is tökéletes lenne. De a korábbi korok francia költészete, a hangzási rímet, ha lehet, kiegészítette az írásképp vizuális hatásával. (A fonetikus magyar helyesírás nem ad alkalmat a költészetnek ilyen látványhatásra, az ugyancsak nem-fonetikus angolban viszont annyira megszokták már, hogy az „eye rhyme” akár helyettesítheti is a hangzási rímet. Az angol olvasó már a 18. században megelégedett a vizuális rímmel.) Heredia a parnasszista szépségideálhoz híven a kettős rímhatást érvényesíti: „tes roseaux – les oiseaux”) Ennek az esztétikának jegyében a medialitási értelmezhetőség (a szép látvány) esetenként előbbrevaló volt a szemantikai magyarázhatóságnál.

Weöres Sándor azokban a szonettjeiben, melyeket 1957-58 után írt, érzékelhetően közel hajolt a francia parnasszisták feszesre fogalmazott, tömörre csiszolt sorképzéseihez, s előzményként ezek közé a versei közé lehet sorolni (miként Bata Imre tette is) a Mrsyas és Apollont. Ez is trófeum volt, kis beszélő dombormű, hangos szobor, emlékmű akárcsak Heredia híres 1893-as kötetének legtöbb darabja. Az alkotómód látható, érzékelhető, tudatos és szándékos hasonlóságán túl azonban meglepő és különös tematikai jelenetezésbeli hasonlóság is van Heredia Marsyas-a és Weöres verse között. Olyan, mintha olvasta volna a francia szonettet, mintha ismerte volna Heredia versét. Mindkettő narratív uralmú líra, mindkettő döbbenetes, naturális képekkel festi le a verseny utáni terepet, s a képek hasonlítanak is egymásra. Weöres verse – Heredia versének ismeretében – azt a benyomást kelti az olvasóban, hogy Weöres le akarta fordítani a francia verset, aztán inkább csak átdolgozásra gondolt, majd elszakadva a francia mintától, de mégis közel maradva hozzá önálló verset írt. Olvasói benyomáson túl erre a feltételezésre azonban semmiféle támpontunk nincs. Weöres tengernyi fordítása között Herediának egyetlen verse sem szerepel. Soha nem fordította, arra sincs adatunk, hogy olvasta volna, arról sem tudunk, hogy olyan jól tudott volna franciául, hogy formai-tematikai kutatás céljából rendszeresen olvasott volna francia verseket. (Pályakezdő korszakában tapintható hatással volt nyelvi-versszerkezeti kísérleteire Valéry Tengerparti temetője, de ezt is alighanem csak Kosztolányi fordításából ismerte.)

* * *

Frígiában úgy tudták az emberek, hogy a királyuk egyszerű társzekérrel fog érkezni. Érkezett is egyszer egy társzekér, vele egy szegény parasztember, annak felesége és fogadott fia. A szegényembert Gordiusznak hívták. A népek emlékeztek a régi jóslásra és összegyűltek, hogy királyukká válasszák. Miközben folyt a királyválasztó tanácskozás, Gordiusz a felesége és a fia segítségével bevontatta a szekeret a főtérre, és hatalmas, erős csomót kötött rá. Ezt volt a híres „gordiuszi csomó”, amelynek színes, elágazó története Nagy Sándorhoz kanyarodik el. Magáról, a királlyá választott földművesről nem sok történet keletkezett, a fiáról, Midászról, akiből ugyancsak király lett kettő is él máig valamilyen változatban Európa talán valamennyi nyelvén. Az egyik arról szól, hogy minden arannyá változik, amihez csak hozzáér, szörnyű kínokat él meg, hiszen sem enni, sem inni nem képes. „Éhségét a vagyon nem szünteti, égeti torkát / szomszárja, megérdemlett kín jár gyűlölt aranyával.” (Ovidius) Ez a történet máig kedvelt alapja és hivatkozása azoknak a se szeri, se száma moralizáló tanításoknak, amelyek, arra figyelmeztetnek, hogy a vagyon, a gazdagság, a pénz nem boldogít. Még Ambrus Zoltán nagyszerű regényének címe is innen nyeri jelentését.

A másik történet a szörnyűséges zenei vetélkedőhöz vezet vissza. A Marszüasz és Apollón-történetnek van egy olyan változata – Graves ír róla –, amely szerint a zenei versenynek bíráló bizottsága is volt. Tmólosz folyamisten Apollónnak ítéli a győzelmet, a makedóniai Bromiön királya, Midász azonban nem ért egyet a döntéssel, szerinte Marszüasz muzsikált szebben. Ekkor közbelép Apollón, és megbünteti Midászt, büntetésül számárfület növeszt rá. A törté-

netnek ez a befejezése is ismeretes a magyar költészetben, a számárfüles makedón király Ady Endrénél jelenik meg. Weöres Sándor, aki bámulatosan ismerte a magyar irodalmat (és elképesztő konkrét tárgyismerettel az egész világirodalmat) bizonyára olvasta Ady versét, de semmi jel nem mutat arra, hogy kapcsolatba lépett volna vele, amikor a szonettjén dolgozott.

A Midász-történet számárfüles változatában Midász megretten, szégyelli a számárfület, igyekszik eltitkolni mi történt vele, nehogy nevetségessé váljék. De az eltitkolás nem sikerül. Szégyenét elsusogja a nádasban, Dryden úgy írja meg a történetet, hogy a feleségének kotyogja el. („This Midas knew, and durst communicate / To none but his wife his ears of state.”) Végül mindenki tudomást szerez a számárfülről, és Midász halálosan nevetségessé válik. Mert a nevetségessé válás halálos, a nevetségessé válás nem komikus állapot, hanem közelében van a tragédiának. Aki nevetségessé válik, annak tulajdonképpen vége van: már többé nem az, aki volt, nem az – legalábbis a nevető külvilág szemében – akinek ő maga magát tartja. A nevető külvilág megfosztja attól, ami lényegét tenné.

Ezen a ponton különbséget kell tennünk a nevetető és a nevetségessé váló fogalma között. Egészen más dolog nevetetni és más dolog nevetségessé válni. Zuboly helybéli takácsmester, társaival egy színi előadásban szereplésre vállalkozik. Ő lesz Pyramus. De már a próbán kiköti, hogy szükség van egy prológosura, amely felvilágosítja a majdani nézőt, hogy ő valóban nem Pyramus, hanem a takácsmester. Aztán Puck megtréfálja, elvarázsolja, számárfejet húz rá. Társai megrettennek, amikor meglátják, és futásnak erednek. A Shakespeare-darab nézői pedig kacagni kezdenek, nevetnek rajta. Rajta? A komikus helyzeten nevetnek. De Zuboly nem számár, nem is Pyramus, hanem Zuboly, a takácsmester. Az „igazi” énjét nem nevetik ki, az érintetlen marad a nagy nevetésben. Később, „fölébred,” visszaváltozik, és eljátssza Pyramus szerepét. De ő akkor is Zuboly, a takács. Jan Kott említi, hogy Chagall megfestette a szamarat becéző Titániát. „Ezen a képen a számár szomorú, fehér és nagyon érzelmes.” A számár a szomorú bohóc, ahogy Watteau óta ábrázolják: két énje van. Az egyik a nevetető, az a dolga, az a munkája, hogy megnevettesse közönségét, a másik az „igazi” énje azonban szomorú. Chagall ehhez az ábrázolási hagyományhoz tartotta magát. Ebben van a különbség a számárfejű Zuboly és a számárfülű Midász között. Midásznak nincs két énje. Egy énje van, a bátor és igazmondó. Éppen ezt bünteti meg Apollon: szembe mert vele szállni, vele az istennel, mert meg merte mondani neki, az istennek az igazságot. Midász bátor és igazmondó: ilyen a lénye, ez ő. Ettől fosztja meg a kinevetés. Aki bátor és igazmondó, az legyen nevetséges.

Zuboly szerepe bohóc szerep. A bohóc, a clown az európai hagyományban a legismertebb nevetető. De mindenki tudja, hogy a bohócnak van egy másik, „igazi” arca is. Az európai értelmező hagyomány ezt legtöbbször úgy ábrázolja, hogy a közönséget nevetető clown mögött egy szomorú embert mutat be. Velázquez udvari bolondjának szemében ott van a kiszolgáltatottság megalázottsága, Watteau Gilles-je maga a bohócruhába öltözött szomorúság. A „ridi, Bajazzo”, a kacagó bohóc, aki kötelességszerűen eljátssza szerepét, de aki nem nevet, hanem a lelke mélyén inkább zokog. Kettős élete van, két arca van. A bohóc a művészet, a művészlét kiszolgáltatottságának allegóriája, s mint ilyen különösképp jelképe lett a modern művésznek: Szabolcsi Miklós könyvet írt erről. De Midász nem bohóc. Ő nem akar nevetetni, őt mélyen és igaztalanul kinevetik. Ő bátor és igazmondó, s ahelyett, hogy ilyennek tartanák, ahelyett, hogy tisztelet övezné, megalázzák és nevetségessé teszik. Midásznak nincs két arca, csak egy arca van, s attól az egytől akarják megfosztani.

Aki azt mondja, hogy ő ennek a Midász királynak sarja, az nem a nagy nevetetők között keresi őseit, hanem az igazmondókat keresi, azokat, akik azt a nagyon rossz, talán legrosszabb, tragikus emberi állapotot is vállalják, hogy nevetségessé válnak, hogy nevetségessé tegyék őket, hogy kiforgassák őket valójukból, szándékaikat ellenkezőjükre fordítsák: mindezt

vállalják, csak hogy kimondják és kimondhassák az igazságot. Ady azt jelenti be versének utolsó szakaszában, hogy elkészült és felkészült erre. Készen áll arra, sőt már-már meg is jósolja, hogy ő is úgy fog járni, mint a mondabeli Midász. Midász ugyanis nem clown, nem bohóc, aki levetheti álarcát, és van egy másik énje is. Midász, a nevetségessé tett Midász „megbántott ember”. Amikor Derrida megkérdezte Lévinastól, hogyan fogalmazná meg a „szentek szentjének” fogalmát, Lévinas úgy válaszolt, hogy a szentek szentje a bántalmazott ember. „Szentebb mint egy föld, még ha az a föld a Szentföld volna is. Egy bántalmazott személyhez képest ez a – szent és megígért – föld csak pusztaság és sivatag, fák és kövek halmaza.”

A Midász király sarja Ady első nagy ars poética verse: nagy csinnadrattás versszakok után, igazi verstropusként, versfordulatként a záró versszakban a vers narrátora bejelenti, hogy a kinevettetést, a nevetségessé válást, más szóval a bántalmazást is vállalni fogja, ha az lesz az ára annak, hogy kimondja az igazságot. Alighanem Ady első szerepvállalásának megnyilatkozása volt ez a vers: mégpedig nagyra látó, elszánt, hősi szerepé. Nem a nevetetőt, nem a clownt, hanem a kinevetett, megbántott ember példaszerepét vállalta. Mi volt e póz (és nem kevés kimódoltság) mögött? Volt valami költészet felé forduló, igazi ars poética? Volt. Ha a póz mögé nézünk, látnunk kell a szubverzió komoly mozdulatát. Ady a számárfülű Midászra való hivatkozás révén költői irányt is választott határozottan, és határozottan szembefordult más irányokkal, félreérthetetlenül elutasította a szépség kertjébe való esztéta visszahúzódnak másféle szerepeit. Az európai és magyar esztétizmus hullámának kellős közepén nem kért az esztétizmus nyugodalmas, szép, sima költőéletéből, és inkább visszafordult a megelőző korszak, a romantika nagy és kockázatos mozdulataihoz. A korai Ady ebből a szempontból (és sok más szempontból is) nem a modern költészet megalapítója volt, ahogy irodalomtörténészek sokáig tanították, hanem a nagyszerű (és manapság lenézett) romantika lezáró költője.

Filológiai kérdés: honnan ismerte Ady 1904-ben Midász „számárfüles” történetét? A másik Midász-történet, amikor minden arannyá válik, amihez hozzáér közkeletű történet volt. De a Marsziasz és Apollón véres párviadala nem volt olyan közkeletű. Vezér Erzsébet arra gondolt, hogy Beaudelaire *Les paradis artificiels* című könyvecskéjében találkozhatott Ady Midász nevével. Csak hogy ott éppen nem a számárfüles Midászról van szó, hanem az „aranyosról”. Kétséges az is, tudott-e Ady annyira franciául, hogy könnyedén olvasgatta volna Beaudelaire prózáját. Gondolhatunk másra is. Ady tanult görögül, akkor még nemcsak a latin, hanem a görög is kötelező volt a középiskolákban. Zilahon volt egy kiváló klasszika-filológus: Kincs Gyula. Ő tanította Adyt görögre. „Az ő érdeme – írja Bóka László –, hogy Ady szimbólum világában olyan elevenek a görög jelképek.” A középiskolai görög órák mellett más feltevés egy operett felé vezet. Akkoriban nagy sikerrel játszották szerte Európában Suppé Szép Galathea című operettjét. Az egyik szereplőt itt Midásznak hívják, igaz, ez nem a bátor, igazmondó király, hanem egy haszonleső műgyűjtő, aki nevetségesen szaladgál fel-alá színen. De a darabot 1900-ban Nagyváradon is előadták, s Ady elismerő hangon írt a darabról is és az előadásról is a Szabadság hasábjain, sőt 1901-ben újra megemlítette.

A „számár” mondai, mitológiai, vallási szimbólumképző, jelképképző potenciálja rendkívül széles körben bontakozott ki a világ legkülönbözőbb kultúráiban. Egy számár vitte a ládát, mely Dionüszosz bölcsőjéül szolgált, Kínában a halhatatlanok fehér számaron ülnek, Egyiptomban a vörös számár a legveszedelmesebb lények egyike volt, az ördögi Széth állata, Jézus viszont számarháton lovagolt be Jeruzsálembe, sok helyen a számár az együgyűség és az alázatosság, sőt megaláztatás jelképe, Bálám számára viszont okos. Lukianosznál a Lukiosz nevű főszereplő változik számárrá, Apuleusnál a sajtáros Lucius lesz számárrá önnön balgaságából eredően. A francia földművesek gyakran nevezik samarukat Mártonnak, mert úgy tartják, hogy Szent Márton védett állata. A téli karneválokön számáron ül a bolondkirály.

Ady verseiben nem tartozik a számár a tudatosan vissza-visszatérő és már állandó jelentéssel feldúsuló szavak közé. Néhányszor mégis előfordul, először 1900-ban, az *Éles szemmel* című versben.

(...)
Számár hitben, dús hangulatban
Másoknak lelke, teste épül,
Minket vad kerubok űztek ki
A hazugságok édenébül,
Hitünk nincsen, hogy szebbnek várjuk
A jövő percet, mint a tüntet
(...)

A vers 1900. augusztus 12-én jelent meg *Mi nyomorékok* címmel a nagyváradi Szabadságban, azóta ismert címét kötetbe rendezve a Még egyszer lapjain kapta. A szakirodalom megállapította, hogy a vers tartalmilag ahhoz a vitához kanyarodik vissza, amely néhány hónappal korábban, 1900 márciusában zajlott Rádl Ödön egyik nyilatkozata körül, s amelyhez Ady is hozzászólt az új irodalom, a „fiatal irodalom” védelmében.

A szóhasználat modulációjára kell figyelni, arra a sajátos ironizáló beszédmódra, amely Ady korai publicisztikai írásaiban kezdett formálódni, s a nagyváradi években már átátszüremkedett verseibe is. Paul de Man nevezi az iróniát az eredeti görög szó jelentésének alapján trópusnak: elfordulásnak. Mitől fordul el az irónia? A komolyan mondástól. A „számár hit” nem biztos, hogy a butaságot jelenti az idézett versben, hanem jelentheti az ellenkezőjét is, ha nem is értelmes, okos hitet, mert olyan nincsen, de jótékony, jótévő hitet. Valószínűbb azonban, hogy Bóka Lászlónak van igaza, s szókapcsolat itt még nem ilyen trópus, itt még nem fordul át a jelentés, hanem azt jelenti, amit az első sor intonál: „izmos buták”. Bizonyos azonban, hogy a „számár” átváltozásokon megy át a következő versekben, és a következő előfordulásánál már bekövetkezik az ironikus fordulat. Egy évvel később, Az első dal című versben olvassuk: „Hejh, primadonnák, karleányok, / Csak egyszer volnék még számár!” A számár itt már nem elutasítandó negatívum, nem valami, ami elől menekülni kell, amitől meg kell szabadulni. Ez a jelentésárnyalat már a Midász-vers jelentésköre felé indul el, a számár-megjelölés nemcsak vállalható értékminőséget jelent a maga ironikus formájában, hanem olyasmi, amit nemcsak lehet, hanem erkölcsileg kell is vállalni. A motívum lezáró, nagy verse 1914-ben a Szamaras ember is ehhez az ironikus fordulathoz tér vissza „(...) úgy kell, kell a számárság.” Ez a számárság sem az ostobaság szinonimája, hanem az önhitt, gőgös, tudálékos, erőszakos világmagyarázatok ellentéte. Valami nagy dolog, amire szüksége lenne a világnak.

* * *

A Midász király sarja 1904. augusztus 7-én jelent meg Bródy Sándor alapjában, a Jövendőben. Ady az idősebb nemzedékből Bródy Sándort tartotta legtöbbre, fiúi szeretettel és tisztelettel viseltetett iránta, Sándor bácsinak szólította a leveleiben („Édes jó Sándor bá”), s hozzá írott leveleinek hangja más volt, mint a többi levélé. Mondják, még híres homlokára hulló hajtincsét is Bródytól leste el, aki a legszebb férfi hírében állt az ő korukban. Bródy 1903 tavaszán leutazott Nagyváradra, hogy megnézze a Dada előadását, akkor ismerkedtek meg személyesen. De Ady már 1901-től kezdve írt Bródyról kisebb-nagyobb cikkeket, mindig a feltétel nélküli elismerés szavaival. „Ez az isten kegyelméből való zseni (...); áldassék a Bródy Sándor zsenije, mely a bunyevác lekvárhozománys leányok története, a Tagma királynék helyett forradalmat termel. Hogy ez a lángoló zseni magyar levegőből él, az a mi szerencsénk s a Bródy szerencsétlensége (...) Bródy Sándor, az újabb magyar irodalomnak legérdekesebb, legimponálóbb egyénisége (...) Bródy Sándor, a nagynevű író, ez a mindenkit meghódító,

zseniális ember (...)” stb. 1903 januárjában kedvesen beharangozta Bródy irodalmi hetilap tervét. „(...) Bródynak egy érdekes új vállalata is előkészítés alatt van. Amit még nem csinált, arra akar ezúttal vállalkozni: egy nagy szépirodalmi és kritikai lapot indít. Olyat, amilyen a Max Hardené. A terveit még ismeretlenek, nem közölte, csak a beavatottjaival. De úgy hallatszik, hogy a tavaszra meglesz a lap.” Meg is lett: márciusban megindult a Jövendő.

1903. szeptemberben mutatták be Ady egyetlen színművét, A műhelyben című egyfelvonásos darabját másik két egyfelvonásos (Bíró Lajos és Dénes Sándor darabjainak) társaságában. Bródy előzőleg ígérte, hogy ha teheti, leutazik Nagyváradra és megnézi az előadást: nem tette, nem utazott le. (Osvát Ernő viszont közölte Ady darabját a Magyar Génuszban: egyelőre nem pontosan tudjuk, hogyan került a kezébe.) Ugyancsak szeptemberben megjelent Ady második verseskötete, a Még egyszer, Bródy előzetesen közölt belőle mutatónak három másutt korábban már megjelent verset, de Ady várta, talán el is várta volna, hogy Bródy maga írjon a kötetéről. Bródy ezt sem tette meg, hanem Szász Zoltánnal íratott róla. Szász Zoltán elismerte, hogy Ady nem mindennapi tehetség, a kötetéről viszont azt írta, hogy mégsem teszi az olvasóra a jelentős költő hatását. Ady méltán megorrolt erre a felemás kritikára, s megbántottságát csak növelte, ha arra gondolt, hogy a leírt szavak mögött ott van a szerkesztő, Bródy Sándor véleménye is. (Szász Zoltán, akinek mára már a nevét is alig ismeri valaki, később a *Nyugat* körébe tartozott, egyenes jellem volt, és kitűnő, bátor állásfoglalásaiért Gyergyai Albert chevalier sans peur et sans reproche-nak nevezte. Ady is megbékélt vele.)

Ady szinte naponta írt és adott közre publicisztikai írásokat, ebből a jelentős korpuszból 1903-ban mindössze egy kis tárca jelent meg a Jövendőben, az is név nélkül. Pedig Ady felkereste Bródy lapját, ott szeretne volna nyomtatásban látni azt a cikkét (*Ars liberorum muratorum*), amelyet az 1903. őszi nagyváradai szabadkőműves vándorgyűlés hírére írt, és amelyben kemény, kritikus hangot ütött meg a szabadkőműves mozgalommal szemben. („Úgy tetszik nekünk, hogy az *ars liberorum muratorum* institúciója kikorhadott a mai társadalomból. Mintha nem tudná már magát szükségessé tenni.”) Ady tőle szokatlanul óvatossággal kitétellel adta postára kéziratot: mellékelte levelében megjegyezte, hogy Bródy csak valami jelet tegyen a cikk végére, de a neve feltüntetése nélkül közölje az írást. Bródy nála is óvatosabb volt, tartott attól, hogy megbántja szabadkőműves olvasóit, és egyáltalán nem közölte az írást. (Sehol nem is jelent meg egészen 1947-ig, akkor adta közre Tolnai Gábor.)

A visszaütés rosszul esett Adynak, panaszkodott is miatta leveleiben. Alighanem még rosszabbul esett, hogy az Elűzött a földemet, az egyik első máig országosan ismert versét, Bródy nyolc hónapon át fektette. A verset Ady a Jövendő 1903. karácsonyi számában szeretne volna nyomtatásban látni, de Bródy csak a következő év szeptember 4-én megjelent számába tette be. Közben 1904 márciusában két nagyváradai napilapban is megjelent néhány nap eltéréssel, de Adynak sokkal többet jelentett volna a fővárosi megjelenés. Az érzelmekkel foglalkozó pszichológiai szakmunkák arról szoktak értekezni, hogy a szeretet és barátság kölcsönös érzés szemben a szerelemmel, amely egyoldalú is lehet. (Tanúja a világirodalom.) Ady és Bródy kapcsolata rácáfolt erre a tételre. Ady valósággal rajongott Bródyért, zseninek nevezte, kiállt mellette, vitatkozott cikkeiben az igazáért, Bródy azonban szemlátomást nem sok jelentőséget tulajdonított az ifjú rajongónak. Csak hosszú évekkel később figyelt fel rá igazán, amikor már nagy kötetek álltak mögötte, s nevétől zengett a fél ország. Tudunk arról, hogy azok közé tartozott, akik rábeszéltek – sikerrel – Hatvany Lajost 1913-ban, hogy vállalja el Ady kezelési költségeit Maria Grünben.

A Midasz-verssel kapcsolatban, melyet mégiscsak Bródy közölt elsőnek, még azt lehet megemlíteni, hogy neki is van két számaras története. Az első 1893-ban Kiss József adta közre A Hét-ben, abban az évben, amelyben megírta legjobb novelláját, a Kaál Samut, a második 1910-ből való, évekkel Ady verse után jelent meg. Az első számar-történet, a Mese a számar-

emberről a gürcölő pesti kisemberről szól, akinek értelmetlen és boldogság-nélküli az egész élete, de nincsen benne semmi tragikus, semmi elgondolkoztató, semmi jelképes. Nem szimbolista novella, csak annyira emelkedik a pusztta tárgy fölé, amennyire minden részletdarab fölé emelkedik, amit az úgynevezett valóságból kivágnak, kimetszenek. Pusztán a kivágás célképző aktusa révén fölemelkedik. Modulációját tekintve enyhén ironikus a mese előadás-módja: ironikus előadásban halad előre a semmi kis történet, de ez nem az értelem-átfordító „nagy” irónia fokozott mozdulata, amelyet előtérbe helyez a mai irodalomelmélet, hanem az a csendes, szomorú humor, amely inkább a tökéletes érzélem-lefokozást tűzi ki célul. A második novella, az 1910-es történet pedig állattörténetnek nevezhető, nem átváltozott emberről, nem számárnak nevezhető emberről, nem is számárfülű, elvarázsolt királyról, hősről, színmű-szereplőről szól, hanem egy valóságos számárról, egy öreg, már semmire sem jó számár utolsó óráit beszéli el. A narrátor turistaúton van, éppen megáll egy helyen, nem megy tovább a csoporttal, nem mászik fel a hegyre a híres sziklasírokhoz, hanem lenn marad a völgyben egy nyomorék kisfiúval és egy öreg, végelgyengült számárral. Ennek a mesének sincsenek tanulságai, nem ágaznak ki belőle továbbvezető gondolatok. Pedig három ponttal fejeződik be: „(...) friss, finom szél kelt a tengerről, a jaffai öbölből, ahonnan minden zarándokok indulnak Jeruzsálembe...” A mai olvasó esetleg Ady 1914-es „szamaras” versére gondolhat a három pont után irodalmi folytatást keresve.

AZ ÓPERENCIÁS TENGEREN

valóság lesz a meséből s a valóságból – romantika!...

(AEÖPM I.259)

A mese megosztó szó, ketté osztja a világot valóságra és nem-valóságra. Hasonlít az álomhoz, sok benne a vágyakozás és vágyteljesítés, de mégis más, mert általában nincs rossz mese, abban az értelemben, ahogy létezik rossz álom. Vannak rémmesék, de azokban is végül jóra fordulnak a dolgok. A mese nem ismeri a halált (Honti János írt erről), a hősök, ha a cselekmény egy pontján meg is halnak, végül föltámadnak és győzedelmeskednek. Ady metaforateremtő, szimbolizációs nyelvén a mese, mely már túl van életen és halálon gyakran a verset, sőt magát a versíró processzust jelenti, nem külső eseményekre utal, hanem a belső diszpozícióra. Halász Előd ebből a felismerésből kiindulva elemzi A mese meghalt című korai (még 1904-ben keletkezett) verset. Ha elfogadjuk értelmezését, akkor az értékdimenzió két pólusát, a pozitív és negatív pólust úgy lehet megfogalmazni, hogy a „formálásra váró káosz” áll szemben a „formaadó erővel”. A mese nem más, mint az elkészült vers, ha sikerül elkészíteni, de nem mindig sikerül. Ami még megformálásra vár, az kaotikus, nyugtalanító és rossz. Ami már megformált, az jó. A mese jó. Király István evvel a verssel kapcsolatban arról írt, hogy Adynál gyakran visszájukra fordul a fogalmak értelme: a „költemény meséje pl. akkor halt meg, mikor életre támadt: az élet jelentette a halált s a halál az életet.”

De ez nem mindig következik így be. Előfordulnak olyan versek is, amelyekben – előadásuk szerint – éppenséggel a mese világa a rossz világ és a valóság a jó. Amikor a „külső”, megélt életből lesz „romantika”, ahogy egy korabeli verseskötettel kapcsolatban írja gúnyosan-ironikusan. Ilyen mindjárt az a verse, melyben először fordul elő a mese szó: a *Mesét mondok*. Költői pályája elején, 1899-ben írta, s még a romantikus szerelmi költészet nyelvi díszleteit állította színre, nem is a legjobbakat. Hosszadalmas történetet beszél el, elnyújtottan egy szomorú, beteljesületlen szerelemről. Ez a szomorú történetet keretben foglal helyet, mely elbeszélési keret az elbeszélőt, a narrátort mutatja be, aki a „valóságban” éppen nem szomorú szerelmes, hanem megelégedett és boldog. Itt a „romantika” a jelenhez tartozik, a valósághoz, a vers terében fikcionált valósághoz. A mese is, a „valóság” is egyaránt költői elképzelés, de értékelő különbség van köztük, az elmesélt „mese” (esetleg úgy is, mint felidézett múlt) és a „megélt valóság” jelene közül az utóbbi a jó és az előbbi a rossz.

Nem mindig lehet Adynál a „mese” szóval kapcsolatban az értékpólusokat ilyen könnyen (vagy legalábbis könnyűnek látszó módon) meghatározni. Az *Óperenciás tengeren* a későbbi nagy versek egyike, mindenki ismeri, aki Ady – sajnos fogyatkozó – olvasóközönsége közé tartozik. Az ilyenre szokták azt mondani – a professzionista irodalomtörténészek haragvását kiváltva –, hogy nem kell és nem is lehet magyarázni. Olvasni kell.

*Pucér mellemet vágyom betakarni
Felhőkkel, mint az őszi, csöndes Ég,
Ne táncoljon tovább az Élet rajta:
Most már hadd jöjjenek a mesék.*

*Száz méter lenne borotvált szakálam,
Öreg az ajkam, fogam is hibás:
Olyan kicsi tenger lett a szivemből
S olyan nagy az Óperenciás.*

*Hát megpróbálom magam befelhőzni,
Szólni magamról unott a dolog,
Gyűl és dohog őszi mese és felhő,
Burkolt mellemre rágomolyog.*

*Volt egyszer, sokszor, volt talán ezerszer,
Hét mérföldes csizmájú hős, derék
Királyfi, ki szabad mellet elindult
És, himm-hámm, elnyelték a mesék.*

Az „óperenciás” Ady legritkább szavai közé tartozik, versben mindössze még egyszer fordul elő, *A szűz Pilátus* negyedik szakaszában, s talán érdemes megemlítenünk, hogy ez a vers is A menekülő életben jelent meg, mégpedig ugyanabban a ciklusban, amelyben *Az Óperenciás tengeren*. *A szűz Pilátus* a végső lemondás és tökéletes félrevonulás keserű verse („Csók, pénz, hit, bűn nem várok rátok, / De nem várok már magamra sem.”) Mintha a hajdani harcos Én, aki valamikor a maga culte du moi-ját már-már a stirneri-nietzschei-barrési hang intonációjával hirdette, most leszámolna evvel a romantikus vers-szereppel. Legalábbis pillanatnyilag, mert még jön egy évvel később a visszafordulás híres verse, a *Hunn, új legenda*. Kérdéses, hogy jó nyomon indulunk-e el, ha *Az Óperenciás tengerent* is a vers-én szerepeinek módosulásai felől próbáljuk megközelíteni. Tehát ha valahol *A szűz Pilátus* teljes rezignációja és a *Hunn, új legenda* teljes és győzedelmes én-hirdetése között helyezzük el, persze a Pilátus-vershez közel. Megakadunk, ha ezt a gondolatmenetet próbáljuk tovább folytatni, megakadunk, mert az „én hirdetése és az én visszavonása” mellett van egy másik ellentétpár is a versben az „élet és a mese”. Mindkét szó az én szerepére vonatkozik, de hogyan értelmezhetők egymáshoz viszonyítva?

Ebben talán segít, ha filológus módjára megnézzük az Óperenciás-vers első megjelenésének helyét. *Az Óperenciás tengeren* először a *Nyugat* 1911. október 1-jei számában jelent meg, mégpedig egy kétrészes költemény első részeként, római I-gyel jelölve. Amikor Ady összeállította újabb kötetét, ezt a két részt elválasztotta egymástól, a római I-gyel jelölt első rész fölött meghagyta az eredeti címet, a római II-vel jelölt vers pedig új címet kapott: *Mese szép Csíny-országból*. Ez a változtatás feltehetően 1912. januárjának második felében történt, *A menekülő élet* 1912. februárjának elején jött ki a nyomdából és még szerepelt benne néhány január közepén közölt vers.

Mese szép Csíny-országból

*Szép Csíny-országban sok volt a róka,
Sok volt a jegyző és sok a pap,
Sok volt a csalás és szerelem
S bolond, aki a fűbe harap
S szép Csíny-országban csak a kék róka,
Agglegény csak a kék róka maradt.*

*Titkos Messzéből jött Csíny-országba
Mostohák közé, ő, idegen,
Kék volt és kék volt a szeme is
S elnézett a fürge himeken.
Szép láthatatlant nézett és látott
S forrott vére az őszi hidegen.*

*Egyszer egy őszi, nagy csínytevéskor
Barna, kormos lett két friss, kék szeme,
Látta fajtája asszonyait
S tudta, hogy fogytán a melege,
Hörgött a Messze vén, kék rókája.
Jaj, jaj, jaj, a Közel be kellene.*

A két vers összetartozása a kötetbeli szétválasztás ellenére is nyilvánvaló. „Most már hadd jöjjenek a mesék” – mondja az első vers, s a második mintha ennek engedelmeskedne, mindjárt elő is áll egy mesével. Tropológiai nézve minden mese kettős elfordulás (τρόπος: fordulat, fordulás, út, mód). Először elfordul az élet valóság-szintjétől, amit minden irodalmi mű megtesz. Más szóval elfordul a komolyan mondástól. Aztán tesz még egy fordulatot, és elfordul a nem-komolyan-mondástól is: ez azt jelenti, hogy a mesében mindent szó szerint kell érteni. A mese szavai nem figuratívak, mindent úgy kell elfogadni, ahogy mondják, és ahogy le van írva. Ha az értelmező megáll az első tróposznál, ha csak egy fordulatnyit megy együtt a szöveggel, akkor óhatatlanul elkezd kérdéseket feltenni egy általa megjelölt figuratív-allegorizációs szinten: az Ady-vers esetében felteszi a kérdést, hogy a Csíny-ország valójában nem Magyarország-e, s megkérdezi azt is, hogy ki a kék róka. A költő talán saját magát rejti el a mese-képek mögé? A fikció kitűzőjével mutatkozó irodalmi művek (regények, novellák, verses, prózai elbeszélések) ide-oda váltakoztathatják elbeszélési síkjukat a valóságos és a képzeleti között, ott az ilyen kérdések nem mindig értelmetlen kérések. (Van különbség a regényként olvasott regény és a meseként olvasott regény között.) Ha azonban a mesét meseként, vagyis kettős tróposzként olvassuk, ha megteesszük a második fordulatot is a szöveggel, akkor az ilyenfajta kérdezés értelmetlenné válik. A Csíny-ország az Csíny-ország, a kék róka pedig nem más, mint a kék róka, s ennek szomorú végű történetét beszéli el a mese. Rossz végű mese?

A két vers nemcsak úgy kapcsolódik egymáshoz, ahogy egy felhívás kapcsolódik a felhívásra adott válaszhoz. Vannak a vershatáron túl is összekapcsolódó vonatkozásaik, amelyek azt sejtetik, hogy Ady nem indokolatlanul jelentette meg a *Nyugatban* a két verset együtt és közös cím alatt. Ilyen összekapcsolódás – mint látni fogjuk, chiasztikus összekapcsolódás – a „messze” és a „közel” távolságjelölő ellentétpárja. A Csíny-ország avval a sóhajtással, avval a jajszóval fejeződik be, hogy „a Közel be kellene”. A távolság képzelet dinamikusan képzett, a távolság mindig valamilyen mozgással együtt értelmezhető, valóságos vagy elképzelt, képzeletbeli mozgással jár együtt. Az Óperenciás-vers a távolság jelölő szavak használata nélkül is egy belső-lelki-indulati mozgást ír le, mely a „közel”-től a messzeség felé tart. A két pólus nehezen értelmezhető, az olvasó óhatatlanul szeretne elhelyezkedni az egyik végponton, de nem lehet. Király István nagyAdy-monográfiájában külön nem foglalkozik ezzel a verssel, csak megemlíti azokban a címfelsorolásokban, amelyekkel időről időre megtámogatja gondolatmenetét. Olyan ellentétes előjelű értéktartalmak vizsgálata között hivatkozik rá, mint a nihil és az életigenlés. Az ilyen poláris ellentét nem az elemző gondolati határozatlanságát jelzi ebben az esetben, hanem a vers valóságos talányosságát, rejtelmességét, benső mozgásának nehezen megnevezhető jellegét közvetíti. Csak a mozgás iránya bizonyos: a közel-től halad a messze felé. A Csíny-ország kék rókája ezzel ellentétes irányban halad, éppen a messzeség felől („Titkos Messzéből jött...”), érkezve keresi a közelséget. Hasztalan keresi: ennek szomorú, sőt tragikus történetét mondja el a vers kis meséje. Az Óperenciás hőse az életet, a vereséget, kudarcos életet (sőt: Életet) hagyja maga mögött és halad (menekül?) a mese baljós messzesége felé. Itt az élet a közel. A másik versben is az, ott is az élet kapcsolódik a közelséghez, de ott nem tőle el, hanem éppen ellenkezőleg feléje, hozzá törekszik a vers hőse, a szegény róka. De mindkettő hasztalan, mindkettő tragikus, a menekülés is tragikus és az elvegyülés, a hozzájuk tartozás keresése is az.

Eddig a két vers olvasó felőli oldalán helyezkedtünk el; a szöveggel, a leírt szavakkal foglalkoztunk s valljuk meg, túl sokra nem jutottunk ezzel. De minden szövegnek, ennek a két versnek is van egy másik oldala, az író felőli oldal. Az olvasó felőli oldalon az elkészült szöveg kerül a szemünk elé és semmi más. A másik oldalon található a szöveg készülése, ott helyezkedik el a szerzői intenció, a kor, a világ, ott vannak a körülmények és kontextuális összefüggések. Az irodalomtörténet és kivált a hagyományos irodalomtörténet általában az

írásfolyamat felől közeledik a szöveghez, a „prae”-állapotot próbálja megragadni, hogy belevetítse a „poszt”-állapotot jelentő megírt, kész szövegbe és azt tekintse az értelmezés igazi igazának. Mi ezt most nem fogjuk megtenni, nem vándorolunk át az olvasás-folyamat szövegvizsgáló helyéről az írás-folyamat (szövegképző) helyére, ami több mint kilencvenévnnyi időtávolság vándorútja lenne. Csak minden értelmezés és magyarázat, minden összefüggés- és kapcsolatteremtés (jó?) szándéka nélkül ideiktatjuk a következőket.

Nem tudni, Adynak voltak-e jó évei, olyan évei, amelyekre azt lehet mondani, hogy na, az jó volt neki, szerencsés volt, sikerültek a dolgai. Nem tudni, voltak-e ilyen évei, de 1911. biztosan nem ilyen volt. Ebben az évben íródott a két vers. Soroljunk fel néhány eseményt. Januárban és februárban Párizsban tartózkodik, föl-föllángolnak, immár örökké válnak az Adéllal való civakodások. Februárban összevész Bölöniékkal. Márciusban veronálmérgezést kap. Még januárban – igaz egyelőre még csak a kulisszák mögött – kirobban a háborúskodás Hatvany és Osvát között. Veszélybe kerül a *Nyugat* léte. Azt is lehet mondani: Ady kenyere. Jönnek-mennek a levelek, belekerül, bevonódik a vitába. Hatvany mellett áll, nemcsak a Világ decemberi ankétjára írott nyilatkozata vall erre, hanem már augusztus végén, szeptemberben írást készít állásfoglalásáról. Nyílt sisakkal áll ki. Az év első felében még egyszer elutazik Franciaországba, majd szeptemberben Németországban is találkozik Adéllal. Szeptemberben Pesten tárgyalásokat folytat a *Nyugattal* való szerződése ügyében, októberben meglátogatja a szüleit Érmindszenten. Aztán még hosszú hetekig folytatódik és komorul a hercehurca a *Nyugat* körül.

REZIGNÁCIÓ

*Csak a Hold fog tovább dőcögni,
Mint majd a Föld is, ember nélkül
S a világ
Holdfényes torony-romok fölött
Mégis megbékül.*

A *Torony az éjszakában* befejező szakasza ez, Ady 1914. július derekán írta. Még néhány nap volt hátra a háború kitöréséig. Király István, aki részletes elemzésben fejtette ki véleményét erről az egyébként ritkán említett versről, a természeti optimizmus versei közé sorolta: „Egy új típusú természet- s világlátást indított útjára a *Torony az éjszakában* című költeményének tragédia fölött lebegtetett, holdfényes idillje.” Mások, Kardos László, Bustya Endre más véleményen voltak, inkább valami borzongató vízió képét látták benne. Inkább a háború ember- és világpusztító riadalmát érezték ki belőle. „*Tán Holnap már vérrel meszelten / Fog csillogni istenes őrünk*” – szól az 5. versszak első két sora. Ez aligha természeti idill: tisztelve Király felkészültségét és koncepcióteremtő erejét, magunk sem az ő szövegértelmezésére hajlunk.

A befejező szakasz hangsúlya – úgy érezzük – az utolsó szón van: „megbékül”. Ismeretes, hogy minden értelmezés azon fordul meg, milyen moduszt tulajdonítunk a hangsúlyos helyzetbe került szavaknak. Mi a „megbékülés” szó modusza: harag?, félelem?, ironia?, rezignáció? Vagy éppen a „Versöhnung” fogalma az, amelyből ki kellene indulnunk? Ez utóbbi kézenfekvőnek látszik, de a „magát magával megbékítő tudat” gondolata – bármilyen szerepe volt is korábban Ady culte du moi-jának – itt, ezekben az években már nem érvényesül. Ha már filozófiai analógiához fordulunk, akkor esetleg érdekesebb Kierkegaardot fellapozni, mint Hegelt. Az 1914-től (a háború kitörésétől) kezdődően írott versekkel kapcsolatban talán messzebbre jutunk az olyan fogalmak megvizsgálásával, mint a harag – félelem – kétségbeesés – ironia – rezignáció. Ezek közül az ironia vizsgálata már meg is kezdődött, emlékszünk, az 1980-90-es években már tematizálódott az „ironikus Ady” (mint ahogy akkortájt szinte minden figuratív beszédre az ironia címkéjét ragasztották). Evvel szemben én úgy gondoltam azokban az években, hogy leginkább a „rezignáció” fogalmával lehet megjelölni Adynak az 1914 utáni verseit – ha nem is mindegyiket, de „fő irányukat” (ha egyáltalán lehet ilyesmiről beszélni). Választani kell a két – világra irányuló – beszédmodusz közül, mert az ironia és a rezignáció egymással ellentétes értelmű fogalmak. Nem lehetséges, hogy egy magatartás (a jelen esetben versmagatartás) egyszerre legyen ironikus is és rezignált is. Az ironia világtagadása keserűbb és radikálisabb a rezignációnál, az utóbbiban mindig jelen van, mélyen „benn”, elzártan ugyan, de érzékelhetően az értékeknek egy egész megőrzött sora. Az ironia kizárólagos magatartás, már harag, félelem és kétségbeesés sincs mellette. A harag, a félelem és kétségbeesés azonban ott maradhat a rezignáció mellett. A „desperáltság” éppenséggel társulhat a rezignációhoz. Hallgassuk meg, mit mond erről a „Rezignáció lovagjának” szerzője?

Vegyünk egy megbízhatónak látszó, jó fordítást. A *Vagy-vagy* angol változatában olvassuk (fordította: David F. Swenson és Lillian Marvin Swenson, Anchor Books, 1959): „In the instant of despair this distinction (= a világ és a lélek szétválásáról van szó. KZ) is manifest, and then all depends upon how man despairs. For, as I have expounded this in a previous passage dealing with every aesthetical view of life, it is despair to gain the whole world, and to gain it in such a way that one suffers damage to one's soul, and yet it is my sincere conviction that it is a man's true salvation to despair. Here again is manifest the importance of

willing one's despair, of willing it in an infinite sense, in an absolute sense, for such a willing is identical with the absolute resignation." (Vol. II. p. 225)

Kierkegaard megkülönbözteti a végtelen kétségbeesést és a véges kétségbeesést, s az előbbi azonosítja az abszolút rezignációval. Ezt a fajta rezignáció-fogalmat már a fogalomelemzés megfelelő eljárásait követve talán rá tudjuk vetíteni a szóban forgó Ady-versre, és ez lehet egyik kiindulópontunk. Előbb azonban el kell oszlatnunk a gyanút, hogy hátha mégsem pontos az angol szöveg, túlságosan is könnyen és egy csapásra a kezünkre jár.

És íme, a magyar fordítás (Dani Tivadar munkája, Bp. 1978.) a következőképpen hangzik: „A kétségbeesés pillanatában megjelenik a szétválás, és most azon fordul meg a dolog, hogyan esik kétségbe az ember; mert – mint fentebb mindenféle esztétikai életszemlélettel kapcsolatban kifejtettem – kétségbeesés megnyerni az egész világot, méghozzá úgy, hogy kárt vallunk lelkünkben; mégis az a legmélyebb meggyőződése, hogy egy ember számára a kétségbeesés jelenti igazi megmenekülését. Itt ismét megmutatkozik a kétségbeesés akarásának jelentősége, végtelen értelemben, abszolút értelemben való akarása, mert az ilyen akarás azonos az abszolút odaadással.” (846. old.)

Ezen a ponton zavarba jövünk, a két fordítás – sajnos – éppen keresett kifejezésünkkel kapcsolatban ajánl fel eltérő értelmezést: a rezignáció és az odaadás, bizony nagy távolságban van egymástól. Gyaníthatjuk, az egyik fordító alighanem elvétette (alaposan elvétette) az eredeti értelmet.

Összehasonlításképp vegyük kézbe a német változatot: „Hier zeigt sich widerum, welche Bedeutung es hat, seine Verzwweiflung zu wollen, sie in unendlichen Sinne, in absolutem Sinne zu wollen, den ein solches Wollen ist eins und dasselbe mit dem absoluten Übergabe.” (*Entweder / oder*, Düsseldorf, 1959., II. 235.)

Ez a fordítás a magyarral egyezik meg és nem rezignációról beszél, hanem odaadásról. A döntő szó persze Kierkegaardé, üssük fel az eredeti szöveget (még ha nem tudunk is dánul), az *Enten – Eller* 1996-os kiadásában az idézett helyen (2. band, p. 205) következőt olvashatjuk: „...identisk med den absolute Hengivelse.”

Ez el is dönti kategória-analitikus verselemző kísérletünk sorsát. Zsákutcába jutottunk. A *Vagy – vagy* idézett helyével nem megyünk sokra. Elképzelésünkbe beleilleszkedett volna a rezignáció-szó, de az odaadás, a devóció nem illik bele. A magyar, a német és persze a dán szöveg alapján nem is lehet megérteni, hogy az angol fordítás miért nem a „devotion” szót alkalmazta, ami jobban megfelelne az „odaadás”-nak, az „Übergabe”-nak és a „Hengivelse”-nek.

De mit is jelent a dán szó, a „Hengivelse”? Az angol-dán szótár azt feleli, hogy „submission”. Ez nem egészen azonos sem a magyar „odaadás”, sem a német „Übergabe” hétköznapi jelentésével, de azért nem azonos a rezignációval sem. A szócikk még hozzátézi: „hengiven” annyi, mint attached, devoted. A „Deres hengivene” megfelel az angol Yours affectionately, Yours sincerely kifejezéseknek.

A „submission” azonban – talán! – áthidaló jelentés lehet a devóció és a rezignáció között. Erre ad némi esélyt a *Grand Larousse*, amely a „Resignation”-szó egyik jelentését emígy határozza meg: „action de se soumettre à la volonté de Dieu”. Hasonlóképpen azonosítja a *Merian-Webster On Line* a „quality of being resigned”-t a „submissiveness”-szel. A *Webster Dictionary* 1913-as kiadásában találjuk: „resignation to the will and providence of God”. Ha tovább kutakodunk, azt találjuk, hogy a régebbi angol nyelvben nemcsak vallásos, a devócióhoz hasonló értelemben használták a rezignáció szót átadásként, odaadásként, hanem valamilyen tárgy átadásaként, odaadásaként is. Amikor II. Richard fölteszi a kérdést: „To do what service am I sent for hither?” – York így válaszol:

*To do that office of thine own good will
Which tired majesty did make thee offer,
The resignation of thy state and crown
To Henry Bolinbroke.*

(Rich. II., Act IV, scene 1, 176.)

Amit Somlyó György így fordította:

*Hogy végrehajtsd itt önnön tervedet,
Mire a fáradt fenség késztetett,
Átadva országod és koronád
Bolinbrook Henrynek.*

(T.i. Shakespeare a leendő IV. Henrik nevét eredetileg Bulenbrooknak írta. A magyar fordítás érdekes módon megőrizte a két „o”-t, de az „u”-t már a modern angol kiadások szerint „o”-ra változtatta.)

A magyar, angol, német, dán, francia szavak és szómagyarázatok után ideje megkérdeznünk a latint, végtére a „rezignáció” latin eredetű szó. Meg is találjuk a középkorban. Kempis Tamás *De imitatione Christi*-jében több helyen is szerepel. A Caput VIII. fejezet-előzője a következőképpen hangzik: „De oblatione Christi in cruce et propria resignatione”. Pázmány Péter fordításában: „Krisztusnak a keresztfán maga bemutatásául, és mi magunknak Istenre hagyásául.” A szövegben: „Qiud magis a te requiro, quam ut te studeas mihi ex integro resignare?” Pázmánynál: „Mit kívánok én tőled inkább annál, hogy magadat éppen reám bízzad?” (Kempis Tamás: *Krisztus követéséről*, Bp., 1943., 498-499.) A húsz kötetes *Oxford Dictionary*-ban, ilyen példákat találunk a latinból való régi fordítások szövegében: „Of pure resignation of manns self”; „If they make a hole resygnation and a dayly oblation of them selfe.”

Ezek után alighanem vissza lehet vonnunk a fölmerült gyanút, és mentesítenünk kell a két angol fordítót a félrefordítás feltételezése alól, amikor az eredeti „Hengivelse” legjobb megfelelőjét keresve a „rezignáció” régi fogalmához fordultak. A rezignáció a középkori latinban és ezen keresztül a középkori felfogásban nem állt olyan távol attól, amit a mai magyar „odaadásnak”, a német „Übergabe”-nak nevez. Csak arról van szó, hogy az angolban a régi értelem elevenebben él máig, mint a magyarban, ahol az a jelentés, amelyet Pázmány még beleértett Kempis Tamás szövegébe, már elhomályosult. Az angol fordítók a szövegnek nemcsak lexikális jelentését, hanem devócionális (amit Pázmány következetesen „ájtatos”-nak fordít) hangulatát is figyelembe véve pontosan írták a megfelelő helyre a rezignáció szavát.

Visszatérve Ady versére, egy majd talán megírandó, vagy talán soha meg nem íródó részletesebb elemzés feltevésekén azt lehet javasolni, hogy a „megbékélés” jelentésébe (szarkasztikus!, figuratív jelentésébe) vonjuk be a kétségbeesés kierkegaardi értelmét és az abból következő rezignációt. Úgy is, mint valami odaadást, benső megőrzést, megőrzését bizonyos értékelképzeléseknek, melyek mégiscsak vezették (mondanám: vezérelték) Adyt.

MÉLYÁRAM

NYUGAT MOZAIKOK

HOL VOLT, HOL NEM VOLT...

A Vár és a Gellért hegy környékén még állt a front, amikor Ottlik Géza, aki a Pasaréti út egyik mellékutcájában, a Riadó utcában lakott, néhány környéken lakó, környéken bujkáló íróársával felkereste a szovjet katonai parancsnokságot, és lapengedélyt kért, hogy újraindíthassák azt a folyóiratot, mely 1908 és 1941 között *Nyugat*, 1941 és a németek bejövetele között pedig Magyar Csillag címmel jelent meg. Honnan gondolták, honnan gyanították, hová kell fordulniuk a kérelemmel, mint fő-fő hatalomhoz, amikor a Széher úton már működött valamilyen magyar közigazgatás? Fordultak oda is. Hamar gyűltek a kéziratok, papír, nyomdagép is akadt, a vállalkozás mégsem sikerült. Nem sikerült később sem, senkinek. De az újraindítás pusztá szándéka, terve, akarata, az érte való megmozdulás révén elkezdődött a *Nyugat* teljes és tökéletes kanonizációja, majd ezt követően kultusztárggyá változása, már abban az időben is, amikor a hivatalos ideológia mindent elkövetett e folyamatok megakadályozására. Jöttek hosszú évek, amikor a folyóirat már címe révén gyanút keltett, tartalma miatt pedig a kárhozottatott polgári szellemiség bélyegét sütötték rá. Lenn, az íróársadalom és a szellemi elit tudatának mélyén, mondhatnánk tudatalattijában azonban eközben is folytatódtott a kultusz növekedése. Később, a 70-es, 80-as években egyre gazdagabb és több színű folyóiratcultúra kezdett kibontakozni, de a *Nyugat* valamiféle újraindítása nem került szóba, akkor már illendőségből sem. A kultusz már akadályá lett az újraindításnak. Legközelebb az 1990-es években akadt vállalkozó (Tolvaly Ferenc), aki a nagyhírű folyóirat címével kívánt új lapot indítani. De akkorra már a tradíció akkora tekintélye keveredett a *Nyugat* köré, hogy az újraindítás terve, pusztá ötlete szinte közfelháborodást keltett a literátus közvéleményben. Akkor már régen közmegegyezésen alapuló védett címnek tekintették, és szentségtörés gyanánt utasították el a lapalapító szándékot.

Az ezredforduló után aztán összeállt néhány fiatal, és nem törődve evvel az előzménnyel, nem törődve tekintéllyel, nem méricskélve a roppant szellemi súly felelősségét sem, kis, füzetalakú kiadványt terveztek Megint *Nyugat* címmel. Első számuk 2007. júliusában jelent meg. Gondolnánk, első lapjaikon siettek tisztázni a címválasztást, siettek megvallani miféle indíték kapcsolja őket Osváték, Adyék, Babitsék hajdanvolt folyóiratához, és mit akarnak kezdeni a roppant örökséggel. De a lapszám nem tartalmaz sem az elején, sem a végén, sem a közepén erre utaló határozott kitételeket. Nem a *Nyugatot* folytatják, hanem önmagukat kezdik. Ám éppen ebben van valami, ami a *Nyugat* kezdeteinek légkörére emlékeztet.

Kukorelly Endre, aki a kezdőgárda idősebb, sőt az igazi fiatalokhoz képest idős tagjai közé tartozik, közreadott kis, személyes hangú írásában – alighanem akaratlanul, sőt öntudatlanul – megpendített egy erősen történeti akusztikájú kérdést, amely a *Nyugat* indulásának idején szerte Európában ugyancsak kérdés, sőt akkor éppen alapvető kérdés volt a művészeti-szellemi-irodalmi életben. „Otthon nem használtunk csúnya szavakat – írja. Ezek szerint léteznek csúnya szavak. És szép szavak, most nem a Kosztolányi-féle fülolajat érte ez alatt: a szép valamiként a morál szférájába csúszik. Jelentős amúgy is a csúszkálás-bizonytalankodás, sőt csúsztatás (...)”

„A szép, ami a morál szférájába csúszik”? Nem evvel kezdődött a modern irodalom?

Ha visszafele nézünk a történelmi időben, a romantika volt az euró-amerikai kultúra utolsó mindent felölelő, mindent átfogó nagy korszaka. Volt jellegzetes és koherens festészete, építészete, zeneművészete, költészete, regényirodalma, színpadművészeti forma- és hagyomány-kultúrája, beszédtechnikája, gesztikulációs jelrendszere. És ami a legfontosabb, volt mélyen

átgondolt saját antropológiája, amely arra az ókori humanizmusokban sem megfogalmazott feltevésre épült, hogy az ember fenség és a szabadság letéteményese. Megnevezett mitológiai példaképe Prométheusz volt. Még Manfred is az ő lelki rokonaként vívta magányos küzdelmeit az Alpok ormain a sötét árnyakkal és baljós szellemekkel. Kitűzött magasrendű cél, tágas, távoli perspektíva, töprengés és kétségek felett is teljes érzelmi indulati involváció, örökös készenlét a megalkuvás nélküli, végsőig feszített küzdelemre, és készenlét az elbukásra is (Mi nagyszerűbb „egy abszolút hatalom ellen harcolni, és vele a harcban elbukni,” vagy „egy morális isten által bebiztosítani magunkat minden veszély ellen” – tette fel az alapkérdést Schelling.)

A kép azonban hamar megváltozott. Carlyle még a hősokról írt híres nevezetes könyveket, amikor egy másik angol szerző már a mérnökök életéről gyűjtögetett adatokat. Balzac még nagy romantikus regényeit írta, amikor, Auguste Comte előkészítette a *Cours de philosophie positive* köteteit: a romantika virágzásával egy időben megindult a tőle merőben eltérő szellemiségű pozitivizmus. Megindult és elkezdte bontogatni, mállasztani, korrodálni a romantika nagy mozdulatokkal kifejeződő nagy eszméit. A próza és a dráma a naturalizmus felé mutatott, meredeken emelkedett a technika és a természettudomány ázsiója, s ahogy Safranski írja Heideggerről szóló monográfiájában: „amikor a fizika megtanítja az embert repülni, a metafizika léghajói lezuhanak...” Nietzsche érezve a változás irányát meghirdette az értékek átértékelését, de nem várva meg a munka eredményét az egyik értéket megföllebbezhetetlen szóval mindjárt az összes többi fölé emelte, az esztétikumot. „(A) létezés és a világ csakis esztétikai jelenségeként nyeri el örök igazolását...” Persze a romantika is ismerte a szépségkultuszt. Schelling azt is írta, hogy „(...) az ész legmagasabbrendű aktusa esztétikai aktus (...) az igazság és jószág csakis a szépségbe kapcsolódik össze testvéri módon.” Csakhogy a romantikus szépségkultusz mindig összekapcsolódott valami világmegváltó nagy dologgal. Egyetemes, összemberiségi, néha kozmikus méretekben jelölték ki a szépség érvényességének határait, tulajdonképpen határtalanságát. (Hölderlin, Novalis) A romantika felbomlásának idején ez is megváltozott. A szépség megváltó hatalma behúzódott a lélek belső tájaira, totális, kollektív értékből az Egy Emberre vonatkozó individuális értékévé vált. Párhuzamosan avval, hogy a nemes, nagy eszmékért vívott halálos küzdelmek csatatereinek képét akkor már másik kép foglalta el az európai szellemi ember képzetkörében: a kert. A szépség kertje. Ahová még vissza lehet vonulni, ha elmállottak a nagy eszmék és végső igazságok. Ködbe veszték a nagy ügyek, melyekért érdemes volt életet áldozni, de lehet még szépen, nyugodtan élni rafinált virágokkal és rafinált művészi alkotásokkal körülvéve. A romantika felbomlásának hosszú évtizedekig tartó (lényegében véve még a XX. század elejére is átnyúló) korszakát – utalva a szépségvágy, szépségkeresés, a szépségben való megnyugvás mindenek előtt és mindenek fölött érvényesülő lelki indítékára – gyűjtőnévvel az esztétizmus korának is lehet nevezni. Jellegzetességei közé tartozott két fontos, alapvető érték – már-már ellenséges – szembefordulása egymással. A szépség, ami kizárja az erkölcs jelentőségét és az erkölcs, ami fölöslegessé teszi a szép jelenlétét. A szép és a jó aszimmetrikus ellenfogalmakká váltak az esztétizmus idején – és hasonló értékeltolódás következik majd be a XX. század végén egy új formalizmus és a vele járó új esztétizmus korában. Ezt a korszakot gyűjtőnévvel posztmodernnek fogják majd elnevezni.

A modernség, ez az új nagy korszak avval kezdődik – hol előbb, hol később –, hogy a szép és a jó kezd ismét egymás felé fordulni, a szép kezd „átcsúszni a morál szférájába”. A két érték szétválásának, egymást kioltó ignorálásának tovább már tarthatatlan állapotáról az első jelentős irodalmi kritikát Thomas Mann írta 1904-ben a *Fiorenza* című dialógus formában megszólaló novellájában. Firenzében vagyunk, a reneszánsz csúcsidejében, amikor egyszerűen csak két világelv, két öröknek látszó princípium robban egymás ellen: a szépségvágy és erkölcsi méltóság. Az egyik oldalon áll Lorenzo de Medici és az őt körülvevő költők, írók,

tudósok, akik mind a szépségelv bűvöletében élnek. A szépség több a törvénynél, több a becsületnél – hirdetik. Velük szemben Savonarola harsog az utcákon, és harsogó prédikációiban már-már ördögtől valónak bélyegzi a szépség elvét és a szépségre törekvés minden indítékát. Ő úgy utasítja el mindenestül a művészetet, ahogy a humanisták vetik el az erkölcsöt. Vélnénk, a novella – az esztétizmus korának beállítódása szerint – a humanista udvar nagyobb igaza mellett érvel: de nem ez történik. Thomas Mann már kifelé tart az esztétizmusból, s dramatikus formában előadott írása magát az értékszembeállítást pellengérezzi ki, az éles vagy-vagyot szatirizálja a végletekig elrajzolt alakokban, azt a gondolkodásmódot gúnyolja, amely lehetővé, sőt szükségessé teszi a szóban forgó két nagy princípium egymás ellen fordulását.

Hasonló intonációja van Kosztolányi 1910-ben írott egyfelvonásos jelenetének, a *Lótuszevők*-nek is. Homérosznál Odüsszeusz erővel vezetteti vissza társait a hajóra, akik kiszálltak a szigeten, megízlelték a „mézédes termést”, aztán mindent feledve örökre ott akartak maradni a lótuszevők között. Odüsszeusz visszaviteti a hajóra, s az evezőpad alá kötözteti őket. Kosztolányi fordít egyet a történeten. Nála Odüsszeusz száll ki a partra, ő ízleli meg a gyümölcsöt, őt bűvölik el a gyönyörű nők, ő bódul bele a kellemesség és szépség szigetébe. De jön Homérosz. Hívja Odüsszeuszt, vár a hajó, jöjjön, siessen, induljanak, hiszen Odüsszeusznak hősnek kell lennie, úgy akarja megírni őt. Az olvasó úgy érzi – a jelenetet nem adták elő, pedig Csáth Géza még kísérezetét is készült írni hozzá –, van valami nevetséges az öreg költőben és van valami nevetséges az idősödő hősben is. Mintha Kosztolányi arra jutott volna, hogy sem a szépség-elv, sem a kötelesség-elv nem áll meg önmagában és egymás ellen fordítva.

Lehet, persze, hogy félreértelmezzük a kis jelenetet, hiszen Kosztolányi az esztétizmus fel esküdt híve volt, még két évtizeddel később is retorikai képességeinek teljes lendületével és meggyőződésének teljes erejével fordította szembe a homo aestheticust a homo moralisszal, és büszkén emelte fel fejét: „Homo aestheticus sum”. De lehet, hogy ez a büszke póz is csak az „als obok” körébe tartozik, amolyan Hans Vaihinger-féle „mintha”, amiről Németh G. Béla írt tanulmányt, és a szerepek és szerepjátékok körébe tartozik. De ezt meg is lehet fordítani, és lehet, hogy van egy másik Kosztolányi is, akiről keveset tudunk, aki éppenséggel mélyen moralista volt, Babitshoz mérhetően „homo moralis”. Majd a továbbfolytatódó Kosztolányi-kutatások megmondják.

EGY KIS SZOCIOLÓGIA

Egy folyóirat megindításához három dologra van szükség. Pénzre, szerzőgárdára és olvasóközönségre. A *Nyugat* anyagi háttéréről alig tudunk valamit, szerzőgárdáját viszont – talán elmondhatjuk – mára már jól ismerjük sokan közülük érettségi tételként szerepelnek, tanulmányok, testes monográfiák foglalkoznak legtöbbszörükkel. Az a generáció, amely kb. 1870 és 1890 között született valóságos genetika csoda volt ennyi zseni talán sem előttük, sem utánuk született. A legfontosabb nem a pénz, mint sokan vélnék, szerény anyagi körülmények között is lehet jelentős hatású folyóiratot működtetni, még az sem elengedhetetlen, hogy a szerzőgárda egy jelentős része zseniális tehetség legyen. Az az igazság, hogy közepszerű szerzőkkel is lehet lapot csinálni. A három rekvizitum közül a legfontosabb a közönség: egy társadalmi réteg, egy gondolkodási, magatartási, beállítódásbeli közösség, amely megszólításra vár. Ezt kell tudni megcélózni. Ez a legfontosabb és legnehezebb.

Osvát Ernő és fiatal írókból álló köre 1907 februárjában előfizetési felhívást adtak közre, amelyben bejelentették, hogy tavasszal, hogyha a szükséges pénz összegyűlik, új folyóiratot adnak ki. A pénz azonban nem gyűlt össze, kilátástalannak látszott a tervezett vállalkozás,

Osvát a Bristol kávéházban ülve vezényelte az akciókat. És végül sikerrel: az esztendő utolsó napjaiban, karácsony és újév között valahogy mégiscsak megjelent az új folyóirat első száma 1908. január 1-i előre dátumozással. Farkas Lujza szegedi egyetemi hallgató 1935-ben doktori disszertációt írt a *Nyugatról*, azt írta, hogy két fakereskedő, Knapp Miksa és Hartenstein Jenő állták az első számok nyomdaköltségeit. Buda Attila évtizedekkel később kiderítette, hogy a két illető valóban kapcsolatba került a folyóirattal, de nem az indulás idején, hanem jóval később, az 1920-as évek első éveiben. Jó huszonöt évvel ezelőtt magam is kutakodtam ebben a témában, és azt a feltevést állítottam fel magamnak halvány munkahipotézisként, hogy a *Nyugat* megindulását majd folyamatos megjelenését, fennmaradását – amikor annyi kis lap tűnt el nyomtalanul egy-két szám után – szabadkőműves forrásokból származó adományok és anyagi segítségek biztosították. A feltevés azonban mindmáig feltevés maradt – talán nem egészen alaptalan feltevés –, de döntő bizonyítékot (valamilyen átutalásról szóló nyugtát, papírt, vagy ilyesmiről szóló emlékeztést) mindmáig nem találtam. Mindenesetre érdemes megemlíteni, hogy kezemben volt egy okirat „*A magyarországi Symbolikus Nagypáholy főhatósága alatt dolgozó szabadkőműves páholyok tagjainak névsora*. Kiadja a magyar királyi belügyminiszter. Bp. Magyar Királyi Állami Nyomda 1920.” Ebben a kiadványban föllelhetjük a hajdani fakereskedő, Hartenstein Jenő nevét, egy évvel azelőtt, hogy tagja lett annak a gazdasági alakulatnak, amelynek az volt a neve, hogy *Nyugat* Kiadó és Irodalmi Részvénytársaság. (Buda Béla közlése) Ismeretes az is, hogy az évek és évtizedek során a *Nyugat* számos munkatársa került kapcsolatba a szabadkőművességgel, úgy is, hogy felvételt nyertek valamelyik páholyba: Ignotus, Ady Endre, Bíró Lajos, Karinthy Frigyes, Kárpáti Aurél, Kosztolányi Dezső, Csáth Géza, Schöppflin Aladár, Nagy Endre, stb. (Adalék a józan ítélethez: Szabolcska Mihály is szabadkőműves volt.)

A gazdasági, pénzügyi háttérrel Fenyő Miksa azt írja, hogy a „*Nyugat* soha nem előfizetőiből s pláne nem a hirdetésekkel tartotta el magát, hanem abból, hogy mindig akadt valaki, aki az anyagi zavarokon önzetlenül átsegítette. Többször olyanok, akik tisztában voltak jelentőségével, s kulturális szempontból fontosnak ítélték fennmaradását. Olvasói voltak a lapnak, de soha semmiféle beleszólási joguk nem volt a szerkesztésbe, ezt nem is igényelték (...)” Nincs részletesen feltárva a *Nyugat* gazdaságtörténete, Fenyő Miksa emlékezéseiben, Buda Attila könyvében, a későbbi periódusokra vonatkozóan Móricz Virág könyvein túl nem sokat tudunk. De tudjuk, hogy az első időkben komoly támogatást nyújtottak olyan nagytőkések, mint Chorin Ferenc és Kornfeld Móricz. Fenyő Miksa vonta a *Nyugat* körébe Hatvany Lajost. Az első előfizetők között találunk nehezen megmagyarázható neveket: Ugron Gábor, Eckhardt Tibor, Batthyányi Géza, de érdeklődött a lap iránt Andrássy Gyula, sőt ő néhány további előfizetőt is hozott a Nemzeti Kaszinó köréből. (Ezek legtöbbször aztán 1911-ben mérgesen lemondta a lapot, amikor megjelent benne Kádár Endre *Játék* című erősen epatírozó novellája)

Mit tudunk az olvasóközönségről, kik olvasták a *Nyugatot*, kik tartottak igényt rá, és fordítva, kikre tartott igényt a szerkesztőség, kiket célzott meg közleményeivel? Osváték 1908. január 1-én újabb felhívást tettek közzé. „Szépirodalmi és kritikai folyóiratunkat, a *Nyugatot* első számának megjelenése alkalmából bizalommal ajánljuk olvasóink figyelmébe. Bízunk abban, hogy a művelt olvasó méltányolja a folyóiratunkban megnyilatkozó törekvések kulturális jelentőségét, méltányolja azokat az írókat, akik – mintegy az ideális olvasónak írván – közönségünk szépérzékét és intelligenciáját becsülik meg (...)”? Kik voltak ezek az ideális olvasók? Erről sem tudunk sokkal többet, mint a pénzügyi támogatókról. Hiányoznak a hitelesnek mondható, részletes történet-szociológiai tanulmányok. Segítségképpen és az áttekinthetőség kedvéért föl lehet állítani egy ellentétpárt: az egyik oldalon a Herczeg Ferenc szerkesztésében már 1895-ben megindult *Új Idők*, a másikon a *Nyugat*. Az *Új Idők*nek végig több előfizetője volt, a *Nyugatra* 1931-ben kétezren fizettek elő (ez volt egész fennállásának legmagasabb előfizetői száma), ugyanakkor Herczeg Ferenc lapja huszonötezer előfizetőt számlált. Az *Új*

Idők a régi, patriarchális családi erényeket hangoztatta – Horváth Zoltán szavával – a vidéki-városi „kisközéposztályt” célozta meg, a *Nyugat* a nyugatiasan urbanizált és polgárosult nagyvárosi középosztályhoz szólt. Az *Új Idők* táborának mentalitása, világnézete, értékválasztása alig változott az évtizedek során, túlélte a történelmet, ha lehetne egy vonallal meghosszabbítani, ez a vonal ma valahová a *Heti Válasz* környéke felé vezetne. A *Nyugat* táborának utódjait a modernizáció párti, sok átalakuláson átment értelmiségben lehet keresni, akik ma főként a *Jelenkor*, *Alföld*, *Holmi*, *Élet és Irodalom* olvasói közé tartoznak.

A *Nyugat* egy dinamikusabb, mozgékonyabb, a modernizáció iránt fogékonyabb polgári rétegben kereste a maga táborát. Ez volt az a nagyvárosi polgárság, amelyre már tíz évvel korábban is számítani lehetett, amikor a Népszínházzal szemben megalakult a Vígszínház. Az volt a modernség első csatája: a későromantikus népieskedő, kedélyeskedő népszínművek helyett európai, főként francia bohózatok, szalondrámák kerültek színre, s a magyar drámaírók közül Bródy Sándor és Molnár Ferenc nevét írták a színlapra. Ez volt az a polgárság, amely a társadalomtudományokban és a tudományos gondolkodásban is új szavakat keresett: 1900-ban megindult a *Husadik Század* című folyóirat, egy évvel később pedig megalakult a Társadalomtudományi Társaság. Erre a nyugatias nagyvárosi polgárságra építhetett Lyka Károly, amikor 1901-ben megalapította a *Művészet* című folyóiratot, s belőlük került ki az a tárlatlátogató közönség, amely 1902-től kezdve évről évre ellátogatott a nagybányai festők kiállítására. 1904-ben megalakult az első kísérletező színház, a Thália. A nagyarányú építkezésekkel egy időben, a főváros világvárossá növekedésével párhuzamosan nagyarányú gondolkodási és ízlésbeli változások következtek be a szellemi élet egész területén, amelyek persze megosztották a közönséget, s kialakították azokat az erővonalakat, amelyek jóformán máig áthatják a magyar társadalmi életet. S ezek az erővonalak sajnos erősen aszimmetrikusak voltak.

Amikor a *Nyugat* megjelenési példányszámait hozzuk szóba, szóba kell hoznunk azt is, hogy az az európaizált, urbanizált liberális polgárság, amelyet a folyóirat kéthetente megpróbált megszólítani, milyen országos erőt képviselt, milyen volt a pozíciója és hol helyezkedett el a magyar társadalomban. A közigazgatási, hatalmi struktúrából jóformán teljesen ki volt zárva, peremre volt szorítva és ki volt téve egy retrográd, uralmi helyzetben lévő társadalmi tudat előítéletekkel teli, szüntelen támadásainak. Az *Új Idők* sokkal nagyobb erőpozícióban lévő társadalmi rétegekhez szólt: ebből az átható aszimmetriából érthetjük meg Ady publicisztikájának engesztelhetetlen kriticismusát.

SZÉPSÉG, IGAZSÁG

Hosszú évekig uralkodott a szépség-elv mint egyedüli elv a művészetek egész területén szerte Európában, míg aztán egyszer csak kezdett kevésnek bizonyulni. A művészek közül is egyre többen kezdték belátni, hogy a szép önmagában nem elég, sőt, önmagában nem is létezik: bebizonyosult, hogy az esztétikai szép nem a többi értéktől elszakítva, nem azoktól elkülönítve jön létre, hanem ellenkezőleg, más értékekkel összekapcsolva érvényesül, és az értékek széles körével együtt fejt ki teljes hatását. Bebizonyosult, hogy a szépség kertje önmagában nem nyújt védelmet a külső ártalmak ellen, nem lehet elrejtőzni, nem lehet elbújni benne, s kiderült, hogy annak a polgárosult-urbanizált közönségnek, melyhez az esztétizmus szólni kívánt, már többre van szüksége. Minden művészeti ág kezdett elfordulni a tiszta képletű esztétizmustól, a szép társadalmi érték kategóriákkal együtt, azokra épülve kezdett megjelenni, de a folyamat csak évekkel később kapott ideológus formában megfogalmazást. A Materiale Wertethik iskola (Max Scheler, Nicolai Harman) értékelmélete szerint a szép az egyetlen érték, amely megjelenhet ugyan önmagában is, de legtöbbször mégis valamelyik más

értékosztály „hátán” jelenik meg. A 20. század elején az esztétizmus elkezdődött átfejlődni. Schönberg 1911-ben a *Harmonielehre* bevezetőjében olyasmit írt, hogy a művésznak tulajdonképpen nem is szépségre van szüksége, hanem igazságra. A szép elkezdett átcsúszni más értékekbe, elkezdett kiteljesedni más értékekkel. Babits 1912-ben a *Játékfilozófia* című bergsonista ihletésű tanulmányában azt írta, hogy a művészet nem játék, hanem komoly feladatai vannak az életben. Ezt később is hangsúlyozottan megismételte. 1932-ben, a *Nyugat* negyedszázados ünnepén azt mondta: „... ha csak szép verseket akartunk – mint Ady mondta, »gyönyörűket írni«: az is több volt mint egyszerűen csak szép vers...” Ez a „több” volt a posztromantikus esztétizmusból kibontakozó modern művészet. Ha a magyar szellemi életnek az európai szellemi élethez fűződő kapcsolatát egy vonallal próbáljuk ábrázolni, akkor azt lehet mondani, hogy Kölcseyvel, Vörösmartyval elindult egy töretlen egyenes vonal a 19. század második fele felé, a magyar romantika együtt haladt az európai romantikával, de ez a vonal a 19. század második felében töredezetté vált, hiányok támadtak benne, meg-megszakadt. A *Nyugat* jelentősége abban rejlik, hogy a szakadozott vonalat egy időre ismét töretlen vonallal folytatta. Ez a vonal már nem a tiszta esztétizmus vonala volt, hanem az újabb szellemiségű etikai esztétizmusé, amelyben a szép elvét, a művészi tökéletesség elvét a világban benne élő ember állásfoglalásainak érték kategóriái vették körül és módosították időről időre.

Az etikai esztétizmus, vagyis a szépség-elv feltöltődése avval a morális többlettel, amiről Babits beszélt, nem alakulhatott volna ki, ha a nyugatiasan polgárosuló és urbanizálódó olvasóközönségének benső értéktudata nem tartott volna rá igényt, nem kívánt volna ilyen irodalmat. Az irodalom és a művészetek alakulásfolyamatairól nem lehet beszélni, ha nem vesszük tekintetbe azt az interaktív kapcsolatot, mely a közönségükhöz fűzi őket. A *Nyugat* megcélzott egy nagyvárosi értelmiségi-polgári közönséget, de az vissza is hatott rá.

A kiegyezés után a politikai hatalom a konzervatív liberalizmus zászlaja alatt hajózott, de közben megkezdődött az igazi polgárosodás és megindult az igazi urbanizálódás Budapesten, Nagyváradon és az ország nagyobb városaiban. A létrejövő, felnövekvő gyarapodó polgárság pedig a nyugatias típusú liberalizmusban kereste magatartás-mintáit. E magatartás-minták megegyeztek a művészeti esztétizmusnak azokkal a tételekkel, ki nem mondott, elvont formában meg nem fogalmazott, de meglévő és szüntelen jelenlévő megfontolásaival, amelyek a szép világát, az esztétikum területét a nyugalom biztonságos kertjeként tételezték. De a szép sugalmazott nyugalma önmagában nem volt elegendő a gyarapodáshoz, a szép mint egyetlen érvényes érték, ahogy Nietzsche képzelte, nem volt hosszú időre elegendő az összeütközéseket kerülő, konfliktusmentes növekedéshez, össze kellett kapcsolni morális princípiumokkal, a polgárerkölc és hivatásetika tágasabb horizontjával. Ekkor következett be a szép visszafordulása a morálhoz, intencionális kiegyezése az etikával. Ez nálunk a *Nyugat* indulásának ideje. De a polgárerkölc nem lázadó erkölcs, a hivatásetika nem bíztat radikális tagadásra semmivel szemben. Ezért is fogadta értetlenül a liberalizálódó polgárság, és kezelte idegenkedve a meginduló avantgárd mozgalmakat. Az avantgárd lázadás nemcsak új irányokba mutató ízlésformák lázadása volt a szépség kertjének túl nyugodalmas világa ellen, hanem lázadás volt a 19. századi polgári liberalizmus ellen is. A polgári liberalizmus még ki sem fejlődött nálunk megfelelően, amikor már – innen is, onnan is – radikális tagadás alá került eszmevilágának nagy része. Ebben nem volt partner a *Nyugat*.

Ez nem jelenti azt, hogy ne tudott volna az induló mozgalmakról, ne szerzett volna tudomást az új és új irányokról, ne figyelt volna fel a szervezkedésekre, ne adott volna hírt az egymást érő kiáltványokról. De tisztes távolból kísérte figyelemmel a fejleményeket, és – kevés kivételtől eltekintve – bizonyos fölénnel kezelte, amiről tudomást szerzett, kritikái gúnyos mosollyal keveredtek, s legtöbbször a lekezelő legyintés mozdulatát lehetett érezni a leírt szavak mögött. A lap információi meglepően frissek voltak, tájékoztató szolgálata nem sok

kifogásolni valót hagyott maga után, a szépirodalmi közlemények, versek, novellák, regényrészletek azonban nem adták jelét annak, hogy akár csekély mértékben is termékenyítő hatással lettek volna rájuk Európa lázadó irányai. A *Nyugat* a maga hangját, a maga megszólalását tartotta lázadásnak itt a magyar glóbuszon, amint Babits írt erről később, s ezt a lázadást elegendőnek is tartotta. „Ebben voltunk valahogy mind baloldaliak, azaz ellenzék; noha egymás közt a legkülönbözőbb hitvallással, s egyenként is és évek sorjában a legkülönbözőbb hitvallásokat járva meg. Egyben egyek voltunk: lázadók és forradalmárok (...)”

A NYUGAT ÉS AZ AVANTGÁRD

Az első szinte pártszerűen megszerveződő mozgalom a futurizmus nálunk is – töredék ismeretek alapján – olyan erős benyomást keltett, inkább persze ellenhatást, nevetséget, hogy átlag-literátus körökben még a 40-es, 50-es években is gyűjtőnévként lehetett hallani, az összes avantgárd mozgalmat így hívták. Az összes irányzat futurizmus volt: az avantgárd elnevezés csak a 60-as évektől terjedt el. Marinetti 1909 februárjában tette közzé első kiáltványát, néhány héttel korábban Párizsban már előadtak egy futurista színdarabot, amely zajosan megbukott a Théâtre Marigny világot jelentő deszkáin. Az eseményről Kosztolányi Dezső adott hírt – alighanem ez volt az első híradás a magyar sajtóban az avantgárd megszületéséről – kis írását nem a *Nyugat*-ban, hanem *A Hét* hasábjain helyezte el. „De azért nem szabad nevetni rajtuk. Meg kell várni a holnapot és a holnapután (...). A színpadi vihart, amely egy januári fagyos éjen éles füttyökkel reszkettette meg a párizsi atmoszférát, máris pontos dátummal jegyezték fel azokban a meteorológiai intézetekben, ahol az irodalmi élet hullámlását figyelik. Később talán idegcsöveinken is átfut majd a változás érzésének villamos izgalma. A barométerek mindenestre nyugtalanok. Vihart jeleznek.”

Később nem ez a jóindulatú várakozás vezette az irodalmi sajtót az avantgárd mozgalmak megjelenéseivel kapcsolatban, *Nyugat*-ét különösen nem. 1910-ben Babits is írt a futurizmusról: „(...) A *Nyugat* több éve gyakorlatával mindig azt mutatta, hogy a költészet akkor modern, ha költészet, és nem akkor költészet, ha modern. (...)

Amit az olasz az ő sajátos gyermekes entuziasmusával most próbálgat, nálunk már túlhaladott dolog s mi azokban nem modernséget, hanem a modernség paródiáját látjuk. Nálunk már csak harmadrangú Ady-utánzó ragaszkodik okvetlen az értelmetlenséghez (...) Mindazonáltal mi is futuristák vagyunk szívvel-lélekkel és igaz örömmel tapsolunk a lelkes kis olasz csapatnak. Reggel köd szokott lenni és a köd gyakran azt bizonyítja, hogy reggel van. A köd el fog oszlani, ha feljön a nap. Nekem az az érzésem, hogy Itáliában ma még nem jött fel a nap: örülni kell a ködnek.”

1911-ben Ady is megszólalt. „Ama nem kevés számú boldog magyarok közül való vagyok én is, akit Milánóból meg szoktak szerencsétlenni évek óta már a futurizmus új és új manifestumaival. Új poézis, új história, új filozófia, új kép, új szobor, új ház, új természet, új matematika, azaz, pardon, új matematikát még nem manifestáltak. (...) Ha én utálom a futuristákat, természetesen csak azért s elsőképpen azért, mert nem tehetségesek, de nagyon programosak. Ez már bolt: egy kimérő üzlet, ahol hetekig dolgoznak: a közönséget miként lehetne ide csalni, megrészegetni s becsapni.” Balázs Béla 1912-ben egész kis esztétikai értekezésben foglalkozott a futurizmussal, sorra vette főbb nézeteiket, elemezni kezdte művészi felfogásokat, példának Boccioni híres képét hozta fel, amely egy nőt ábrázol a balkonon, a szobából nézve. A képen a nő hajában egy fiakker van, amelyben a négyemeletes ház ül. Értekezését végül így fejezte be: „Amit csinálnak, bár sok szép tehetséget ölnek bele, nem művészet.”

1912-1913-tól kezdve a hazai kiállításokon hébe-korba feltűnt a bontakozó európai avantgárd mozgalmak néhány eredeti alkotása is. 1913-ban a Nemzeti Szalon kiállítást rendezett *A futuristák és expresszionisták kiállítása* címmel. A *Husadik Században* Kernstok Károly vette szemügyre, arról írt, hogy a futurizmus egy zavaros, individualista szimbolizmus benyomását kelti inkább, mint gyarapodását a festészeti lehetőségeknek. A *Nyugat* ezúttal türelmesebb volt. Berény Róbert írt a kiállításról: „K. b., mint ahogy az emberi test a pubertás korban fejlődésének naponta új szenzációit hozza – úgy a művészetek aktuálisan. A Nemzeti Szalonban kiállított képek nem leptek meg, mert vártam ilyesminek elkövetkezését. Az élő festésművészet-test természetes fejlődésének egy momentuma az, amit futurizmusnak neveztek el. Ez nem anarchia, sem nem oktalan handabandázás, sem megtagadása minden eddiginek, hanem a lehetőségeknek – egyfelől – gyarapítása, másfelől – sűrítése. Nem kell emiatt kigyót-békát kiáltani és vadul tajtékozó dühvel szitkozódni.”

Ugyancsak 1913-ban jelent meg a *Nyugat* hasábjain a korai magyar avantgárd-recepció legérdekesebb és legvégletesebb írása. Szabó Dezső írta, aki akkor már két éve közölte tanulmányait (tegyük hozzá: egész pályájának legjobb irodalmi tanulmányait), novelláit, jegyzeteit, recenzióit a lapban. Intenzív kapcsolata a *Nyugattal* 1915-ig tartott, akkor szakadt meg, amikor megírta Az individualizmus csődje című pamfletjét (a *Husadik Század* közölte), mellyel hátat fordított az irodalmi-társadalmi progressziónak. Igaz, ami igaz, baljós gondolatai már a futurizmus-cikkben is feltűntek. Teljes mellszélességgel, harsányan állt ki a futurizmus mellett. (Erre a gesztusra emlékezhetett Kassák, amikor két évvel később őt kérte fel *A Tett* bevetésére.) Nietzsche gondolatával indult a harsogó hangú írás: az isten meghalt. Ez azt jelenti, hogy nincsenek eszmék, „dogmák”, csak természettudományos intelligencia van, kis okoskodó Homais-k. Szemben az ember teremtő lényével. Ezért új dogmákra van szükség. „Dogmát, dogmát a mozaikra tört emberiségnek. Dogmát, mely tüzes szél legyen, s a meddő egyénkéket egy új teremtő közé sodorja. (...) Dogmát, mely újra egyszerűvé, gyermekké, hőssé teszi az embert. És elsepri az apró tudás, apró művészkedés, lelki finomkodás, intelligenskedés liliputi skolasztikáját.” Szabó Dezső félreérthetetlenül pártot állt az avantgárd mellett – egyedül azok között, akik akkor a *Nyugat* körébe tartoztak – egyszersmind elindult egy később hosszú ideig követett úton, szabad gondolkodás helyett dogmákat kívánt, modern polgári társadalom helyett pedig hierarchikus berendezésű, merev középkori társadalmat. Ez már 1915-ös cikkét előlegezte. Az avantgárd mozgalmaktól idegenkedő nyugatosok esztétikailag talán konzervatívabbnak látszanak ma, de társadalomideológiailag progresszívebbek voltak.

AZ IMPRESSZIONIZMUS-KRITIKA A SZÁZADELŐN

Különbséget kell tennünk azok között a kritikai írások között, amelyek konkrét, megnevezett képzőművészeti művekről szólnak és azok között, amelyek általános és összefüggő ideológiát, világnézetet, sőt filozófiát rajzolnak a művek köré, s már nem az egyes műalkotásokat, hanem ezt a vélt vagy valóságos ideológiát boncolgatják és bírálják. Ilyenek voltak Lukács Györgynek az impresszionizmus-kritika címszó alá vonható korai írásai is, nem Edouard Manet, nem Claude Monet, vagy Renoir és a többiek konkrét műveiről szóltak, hanem általános elvekről és teoretikus megfontolásokról. A fiatal Lukács avval a világnézeti beállítódással fordult szembe, amely a 19-20. század fordulójának pozitivizmusában gyökerezett, s amelyet nem francia festők képviseltek, hanem bécsi természettudósokból konvertálódott filozófusok. Ernst Mach eredetileg matematikus volt és fizikus, kinevezett professzora volt a prágai és bécsi egyetemnek, sok mindennel foglalkozott, még a puskagolyó röptét is tudós módon tanulmányozta. Amikor William James összeismerkedett vele Prágában, azt írta feleségének a találkozásról, hogy még senki nem tett rá ilyen mély benyomást intellektusának zsenialitásával.

Mach, mint vérbeli matematikus és fizikus nagy ívben elkerült mindent, amiben a metafizikus gondolkodás legparányibb elementumát is fel lehetett volna lelteni. Folytatta, amit Richard Avenarius már évekkel korábban fejtegetett 1891-ben megjelent híres könyvében, a *Kritik der reinen Erfahrung*-ban: nincs metafizika, nincsenek nagy teorémák, haszontalanok a nagy elméletek, a filozófia nyelve csak addig terjed és addig érvényes, ameddig a tapasztalatok tartanak. Addig nyújtózkodhatunk, ameddig tapasztalataink érnek. Az empirizmus fénykévéjével kell végigpásztázni és felülvizsgálni mindent, amit eddig tudtunk. Ezt a – neo-empirista – módszert, ezt a kritikai eljárást nevezte el Avenarius empiriokriticizmusnak, annak mintájára, de avval szemben, amit Kant a tiszta ész kritikájának nevezett. Ezt követte és folytatta Ernst Mach, aki későbbi szóval élve „dekonstruálta” a spekulatív elméletiséget. Nincs szükség merev válaszfalakra, amelyekkel a spekulatív metafizika elválasztotta az én-t a külvilágtól, a pszichikumot a fizikától. Nem kell vagy-vagyokban gondolkozni, nincsenek kizárólagosságok. Nincsenek abszolútumok sem, csak viszonylagosságok vannak. Egy nagy, széles bizonytalanságokkal körülvett terület van, amelyen belül viszont szabadon lehet elmélkedni.

Hogy mi volt ezeknek a gondolatoknak a filozófiatörténeti-értékhelye, az filozófiatörténeti szaktanulmányokra tartozik, a társadalomtörténeti érték-helyüket azonban elég könnyen meg lehet jelölni. Az empiriokriticizmus egész alapjával, a pozitivizmussal együtt beletartozott az európai polgári liberalizmus fejlődéstörténetébe. Része volt annak az első világháborúig tartó fejlődésnek, amely addig páratlan gazdasági és szellemi gazdagodással létrehozta a modern értelemben vett Európát. Vizsgálódó műkritikusok már a 20. század elején úgy találták, hogy az impresszionizmus művészeti gyakorlatának „prédilection d’artist”-ja, mintegy megfelelője, művészeti hasonmása ennek a fajta pozitivizmusnak, későbbi vizsgálatok pedig nem jogtalanul nevezték el Machékat, s az egész empiriokriticizmust az impresszionizmus filozófiájának. Innen nézve a századelőn nálunk is hamar megjelenő impresszionizmus ellenesség ebbe a tágabb körbe tartozott: s az azóta eltelt évszázad koronként változó fénytörésében kell tekintetbe venni. A műkritikusok, akik Cézanne és Gauguin ecsetvonásaiban észrevették a túllépést az impresszionisták festői technikáján, és üdvözölték ezt a túlhaladást, azok a műkritikusok kétség kívül az európai festészet modernizációjának, előrehaladásának, progressziójának hívei voltak. A kérdés az: hívei voltak-e emellett és evvel együtt a társadalmi modernizációnak is? Hívei voltak-e egy olyan gondolkodáskultúra szabad mozgásának, amely elősegíti a társadalmi modernizációt. Erre a kérdésre sok esetben nemmel kell válaszolnunk. Ugyanis az impresszionizmus konkrét, esztétikai kritikájában, amikor kiemelték Cézanne vagy Gauguin új vonásait, az ilyen kritikákban szinte minden alkalommal megszólalt az ún. impresszionista világnézet kritikája is. Az impresszionista világnézet kritikája mögött pedig – hol közelebbi, hol távolabbi háttérként – ott lappangott (néha nyíltan ki is tört, nemcsak Szabó Dezsőnél) a liberalizmus ellenesség, mint annak a gondolkodáskultúrának elvetése, amely az impresszionista világnézet alapját képezte. A liberalizmus-kritika, a liberalizmus ellenesség pedig nemcsak a 20. század elején, amiről itt szó van, hanem a 20. század egész folyamán a társadalmi modernizációt tagadó ideológiákhoz vezetett, és vezet ma is. Akik elégedetlenek voltak a viszonylagosságok kultuszával, a relativizmussal, és a laza, cseppfolyós határozatlanságok helyett határozottságokat kerestek, legtöbb esetben vélt határozottságok keresése közben csak száraz teorémákhoz, rideg elfogultságokhoz és dogmatikus állásfoglalásokhoz jutottak. Még egész nagy és jelentős gondolkodók is.

HOMOGÉN KULTÚRA

Fülep Lajos már legelső írásaiban élére állította a modern művészet kialakulás-történetét. A *Nyugattal* foglalkozó szakirodalom a *Nyugat* három előzménylapját, alakulási kísérletét szokta említeni, a *Magyar Géniuszt*, a *Figyelőt* és a *Szerdát*. Fülep ez utóbbiban, már 1906-ban

határozottan leszögezte, hogy a modern művészet az impresszionizmustól való elhatárolódással kezdődött. Cézanne-nal, aki „reakció az impresszionistákkal szemben (...) keresésünkben megtaláljuk Cézanne-t, mint ahogy amott Manet-vel kerülünk szembe.” Fülep már korai írásaiban is erős diszkontinuitások felállításában gondolkodott. Nem folytonosságokat és szabadon választható lehetőségeket keresett, hanem éles értékválasztásokat állított fel. Egy szilárd értékmetafizika alapjait kereste, amely éppen az impresszionista filozófiának nevezett empiriokriticizmus kontúrtalessen liberalizmusával és pluralizmusával helyezkedett szembe, és a folyamatok sokfélesége helyett egy és egyetlen szükségszerű utat képzelt el, és annak felvázolt perspektíváját használta mércéül. A képzés fejlődését szolgáló kritikussal választania kell Monet és Cézanne között. Létezik „igazi művészet”, és akkor persze létezik olyan, amely nem igazi. „Az igazi piktúra – írta 1907-ben Cézanne-nal és Gauguin-nel kapcsolatban –, régi és modern – lényegében – mindig olyan, mint az övék. Más és más egyéniségek képviselik a lényegében egy és abszolút és tiszta művészetet.” Ez a gondolat hamarosan tovább alakult és egy évvel később, 1908-ban, *Új művészi stílus* című tanulmányában már egy homogén kultúra ideáltípusát tétélezte, szemben az akkori sokféle, heterogén és individuális kultúrával. Ma: „Minden alkotó a maga módja szerint fogja föl a művészetet (...). Nemcsak annyi művészetünk van ma, ahány művészünk, hanem annyi kritikánk is (...).” A homogén kultúra azonban nem egy-egy individuális személyiség műve, hanem a közösségé. „Stílust, mely általános érvényű, egy ember sohasem csinált. Az emberek összességéből hajt ki és fejlődik. (...) Az egyiptomi és a görög művész egy egész nép erőit élte föl, benne nem egy egyéniség dolgozott, hanem rajta keresztül, övele dolgozott egy egész nép minden erejével.”

Az impresszionizmus ellenesség a századelőn mindig egybehangzott egyfajta individualizmus ellenességgel és annak következményeként – távolabbról vagy közelebből – felhangzott benne a liberalizmus ellenesség ideológiájából is néhány csepp. A világháború és a forradalmak után kibontakozó baljós légkörben azonban a művészpártoló és művészetet befogadó polgári közönség rosszat sejtett mindenben, ami a békeévek – bármennyire is zavaros és kontúrtalessen – szellemi életét kárhoztatta. „Ebben a légkörben – írta Perneczky Géza – a képzőművészet magyar eredményei szinte teljesen átértékelődtek. A századforduló liberalizmusa, mint elérhetetlen vágyálom, a prosperitás és a szabadság kora tűnt fel a kortársak előtt, és a nosztalgia, amely a polgári békeévek felé irányult, a képzőművészet terén is érvényesült. A liberalizmus klasszikus megtestesítői, az esztétikus beállítottságú impresszionisták, a művészet és a szellem virágkorának képviselőiként látszottak magasodni a világháború zűrzavarai fölé.” Fülep Lajos ugyan nem állt cikkekben, tanulmányokban, tárlatkritikákban határozottan az akkor már nálunk is megnevezhető avantgárd irányzatok mellé, nem lett pártoló kritikusa ezeknek és ezek képviselőinek sem, de nem tágitott az impresszionizmus-kritikától.

1923-ban jelent meg *Magyar művészet* című összefoglaló igényű, fő változási vonalakat világosan és nagyon határozottan fölrajzoló könyve. Ennek két hosszabb részletét adta közre a *Nyugat*, előbb 1918-ban majd 1922-ben. A könyv alapkonceptiója egyenes folytatása volt a korai cikkeknek, s rendületlenül vitte tovább a kérlelhetetlen impresszionizmus-kritikát. Új gondolata volt azonban, hogy bizonyos összefüggésben a középkort és a skolasztikát állította ellenpéldának az impresszionista világnézettel szemben. „Az impresszionista festéssel szemben fellépő Cézanne-nak reakciót kellett támasztania az impresszionista világnézet ellen is, művészi vállalkozása csak merőben elütő világnézet alapján volt lehető. Cézanne világnézete a valóságos világ valóságának leghatározottabb igenlése, olyan, mint a Michelangelóé. Realizmus – nem új, hanem ősrégi, alapjában ugyanaz, mint a középkoré és úgy viszonylik az impresszionista világnézethez, mint Aquinoi Tamásé a szolipszistáéhoz. Talán különösnek tetszik, hogy festő művészetének legmélyebb gyökerét valahol a skolasztika táján keressük, de valóban csak ott találhatjuk meg. Az ortodox Cézanne a maga realizmusával egy darab középkori világnézetet képvisel az impresszionista környezetben (...). Íme Cézanne művésze-

tének metafizikája. Reakció a kor egész világnézetével, korcs idealizmusával és materializmusával szemben.” Mondhatnánk Fülep Lajos ott állt az avantgárd mozgalmak kapujában, de nem lépett be a kapun. Fényes elméjével lehetett volna szálláscsinálója és segítőtársa művészet-forradalmi új törekvéseknek, de nem lett az. Csak egy elvont teória vezette, amely mögött a novalisi prédilection d’artriste-tal szemben inkább egyfajta prédilection dogmatique nyilvánult meg.

EGY TÖRTÉNET

Ezen a ponton az értekezés narrátorának legyen szabad előlépnie néhány sor erejéig. Weöres Sándorék – Sándor és Amy – 1967-68 táján – elvittek a Széher útra, hogy bemutassanak Fülep Lajosnak: íme, a fiatalember, aki könyvet készül írni Weöres Sándorról. Fülep magas, erős, jó kötésű, jelentőségteljes, szép öregember volt, nem olyan pici, törékeny, madárcsontú, mint Lukács György, akit már ismertem. Fürkészve nézett, méltó vagyok-e arra, hogy Weöres Sándornak akárcsak a nevét is leírjam. Valahol leültünk a házban (valamikor Dohnányi Ernő villája volt), és beszélgetni kezdtünk. Egyik mondatomban többek között Chagall nevét ejtettem ki a szájamon, amire azonnal felcsattant: Chagall nem festő! – kiáltott rám. Aki azt mondja, Picasso festő, az nem mondhatja, hogy Chagall festő. Nem emlékszem rá, hogy Weöresék megdöbbenek volna ennek hallatán, hozzászórtak, hozzá szokhattak ismeretségük hosszú évei, évtizedei alatt ennek a sugárzóan szuggesztív, nagy embernek az ehhez hasonló megfellebbezhetetlen kijelentéseihez. Én sem döbbsentem meg, ismerős volt az intonáció, akkor már néhány éve szinte rendszeresen feljártam Lukács Györgyhez a Belgrád rakpartra. Az ő gondolkodása is hasonló rúgóra járt, ő is élére állította a kérdéseket: Franz Kafka vagy Thomas Mann. Ez két külön világ. Nem lehet, sőt nem is szabad egyszerre olvasni, egyszerre méltányolni, egyszerre szeretni mind a kettőt. Nemcsak esztétikai bárdolatlanságra vall az ilyesmi, hanem, ami fontosabb, hibás világnézet és etikailag is hibás magatartás van mögötte. Vagy-vagy: választani kell.

Egyszer elmeséltem a Széher úti történetet Fodor Andrásnak, aki mélyen megdöbbsent, tiltakozott ellene, hevesen visszautasította, egyszerűen nem hitte el. Nem is említette meg ezt a találkozásunkat mindent feljegyző, hatalmas napló-könyveiben, melyekben egyébként több helyen is szerepelek. Azóta rég elhunyt Fülep Lajos, meghalt Weöres Sándor és Károlyi Amy, meghalt szegény Fodor András is. Egyedül maradtam evvel az emlékkel, nincs kit tanúnak hívjak, nincs kivel hitelesítsem a Széher úti látogatást: mégis arra merészkedem, hogy elmeséljem: ne múljon el nyomtalanul majd velem együtt.

AZ UTAK ELVÁLTAK

1907-ben alakult meg a MIÉNK, a Magyar Impresszionisták és Naturalisták Köre tagjai között olyan fényes nevekkal, mint Szinyei-Merse Pál, Ferenczy Károly, Rippl-Rónai József, de megjelentek körükben fiatalabbak is Kernstok Károllyal az élen. Ez utóbbiak 1909-ben kiváltak a Körből, önálló csoportot alkottak (1911-ben majd Berény Róbert elkereszteli őket Nyolcak-nak). 1909 decemberében kiállítást rendeztek műveikből, s evvel a kiállítással kapcsolatban írta a *Nyugatban* Lukács György azóta híressé vált cikkét, amely már címével meghirdette az éles és kérlelhetetlen értékválasztás igényét: *Az utak elváltak*. Lukács Tanulmánya volt Fülep Lajos említett írásai mellett az impresszionista művészettel, esztétikával, világnézettel, filozófiával való szakítás legfontosabb hazai monumentuma. Ha Lukács belső pályaalakulása felől közeledünk ehhez a tanulmányhoz, azt lehet mondani, hogy következetes folytatása volt korábbi cikkeinek, Lukács az 1907-ben írott Gauguin-cikke óta a művészet és a

szellemi élet többfélesége, pluralizmusa ellen lépett fel. „Nincsen már kultúra, amelyben ugyanazon ösztön határozza meg, milyen legyen az ember háza, öltözete, bútorai, képei, teljes az anarchia.” Most, 1910-ben is a liberális kritikát tekintette fő ellenfélnek, Ignótus híres mondását idézte, mint legfőbb negatívumot: „a művész mindent csinálhat, amit csak akar; csak meg tudja csinálni, amit akar,” s az ilyen liberális véleményekkel szemben az egyöntetűség, egyneműség, állandóság, az egy és egyetlen kijelölt cél irányába való előrehaladás, végigmenés, végletekig elmenés ideálját hirdette. (Külön tanulmány tárgya lehetne ezeknek a gondolatoknak az összekapcsolása egyfelől a kibontakozó német szellemtörténettel, másfelől Schelling romantikus esztétikájával.) A tanulmány abban is következetes volt, hogy a pluralizmust pártoló liberális kritikát közös nevezőre hozta a szubjektivizmussal és individualizmussal. Itt Babits szerepelt a sorok mögött: „Hadüzenet ennek a művészetnek (t.i. Kernstokék művészetének. KZ) pusztá megjelenése és létezése. Hadüzenet minden impresszionizmusnak (...) minden rendetlenségnek és értékek tagadásának, minden világnézetnek és művészeinek, amely első szavának és utolsó az az »én« szót írja le.”

(Zárójelben meg kell jegyeznünk, hogy az impresszionizmus gondolkodásmódja és filozófiája ellen a legélesebb támadást Lenin intézte 1908-ban készült *Materializmus és empiriokriticismus* című értekezésében. Lenin pontosan érzékelte, hogy ha Bogdanovon és másokon keresztül az orosz értelmiség köreiből is elterjednek Mach és Avenarius sokféle kételkedést támasztó – tulajdonképpen polgári liberális – filozófiai nézetei, akkor nehéz lesz egy fegyelmezett, centralizált, egy és egyetlen nézetet valló politikai-harci párt megszervezése. Ami akkor még természetesen csak távoli perspektíva volt.)

AZ „ERDÉLYI-ÜGY”

1920-ban méltatlan támadások egész sora érte a sajtóban Kodály Zoltánt, kétségbe vonták zeneszerzői eredetiségét, még személyét is megtámadták és Bartók pusztá utánzójának nevezték. A *Nyugat* szerkesztőinek figyelmét Tóth Aladár hívta fel ezekre támadásokra, és azt kérte, szólaljanak meg Kodály védelmében. Bartók Bélát kérték fel válaszírásra, Bartók írása az 1921. február 1-i számában jelent meg. „Egy idő óta – írta – kiváló szeretettel szokták bizonyos zenei körök személyemet Kodály Zoltán ellenében kijátszani. Úgy szeretnék feltüntetni a dolgot, mintha a köztünk levő barátságot használná ki Kodály érvényesülésére. Ez a legotrombább hazugság. Kodály mint zeneszerző napjaink legkiválóbbjai közé tartozik. Művészetének kettős gyökere, éppúgy, mint az enyéme, a magyar parasztzenéből és az új francia zenéből sarjadzott ki. (...) Hogy a magyar zenefolklore mit köszönhet neki, azt az illető szakemberek jól tudják. Kutatóvágya, kitartó szorgalma, alapossága, tudása és éleslátása őt tette a magyar parasztzene egyetlen alapos ismerőjévé. Ezen a téren senki sem érte el őt.” A *Nyugat* kezdettől amellel a modern zene mellett tette le zenekritikai szavazatát, amelyet Bartók és Kodály képviselt, s amely az orosz Sztravinszkijhoz hasonlóan – legalábbis egyelőre – nem a klasszikus, „werckmeisteri harmóniák” dekonstruálásával kereste a modern zene útját, hanem a még föl nem élt, ki nem aknázott zenei folklórhoz fordult újdonságokért. Mivel Bartókék eleinte elenyészően kicsiny, de aztán fokozatosan gyarapodó zenehallgató közönsége egyszersmind a *Nyugat* olvasóközönségéhez is tartozott, a folklorikusság kezdettől nem a giccses, későromantikus álnépiességet jelentette a *Nyugat* olvasói számára. Emlékeznünk kell arra, hogy Babits már 1911-ben kísérletet tett egy folklorikus alapú verses mesejáték írására, de Balázs Bélától Lesznai Annáig valóságos hulláma indult el a népi motívumok modern művészeti felhasználásának.

Huszka József sepsiszentgyörgyi rajztanár már az 1880-as években azt hirdette, hogy a nemzeti művészet eredetiségét és ősiségét a népművészetben kell keresni, s a megújító erő is onnan származhat a jövő számára. Ettől a gondolattól szinte egyenes út vezetett messze,

messze a jövő távolába, Németh László sokkal későbbi gondolataihoz a bartóki modellről. Közbeeső állomásként pedig többek között éppen az imént említett Tóth Aladár nevét kell újra megemlítenünk. Ő Bartók, Kodály és Dohnányi útját támogatta rendkívüli tekintélyt kivívott zenekritikáival, zenekritikai tanulmányaival, s úgy gondolta, hogy a modern zenébe gyökerestül belenövő folklorkusság friss, újszerű hangot hozhat nemcsak a zenébe, hanem az irodalomba, mindenekelőtt a költészetbe is. 1920 körül hogy s hogy nem, bevetődött hozzá egy ágrólszakadt bihari fiú, aki Petőfi módjára begyalogolta az országot, s valahogy nála kötött ki a Budafoki úton, gyakran ott is aludt. Tóth Aladár tanítgatta, oktatgatta, leült a zongorához, odahívta maga mellé, és Bartók és Kodály darabokat zongorázott neki. A fiú Fáber-ceruzával negyedíves papírdarabokra verseket írt. Tóth Aladár ezekből a versekből 1921-ben kiválogatott ötöt és bevitte a *Nyugat* szerkesztőségébe. A folyóirat az öt verset az április 1-i számában adta közre: a megjelenéshez nyilvánvalóan Osvát és Babits tetszésére és hozzájárulására volt szükség. (Az év során aztán még négy verse látott napvilágot a *Nyugatban*.) A következő évben az ágrólszakadt fiatalembernek kötete jelent meg: *Ibolyalevél* címmel. Ez a fiú volt Erdélyi József. 1920-1922 között nemcsak Tóth Aladár atyáskodó jóindulatát nyerte el, hanem szemlátomást más körökben is ügyesen forgolódott, a kötethez Szabó Dezső írt az olvasó figyelmébe ajánló előszót.

1922 a magyar líra határjelző éve volt, abban az évben jelent meg József Attila, Szabó Lőrinc és Erdélyi József első kötete. A *Nyugat* rendszeres olvasói számára, és azok számára, akikre már hatással volt a *Nyugat* ízlésvilága, valószínűleg Erdélyi József kötete hatott a legkülönbözetesebbnek: az epigonnépiesség és a népnemzeti költészet gondolat- és formavilágának „legyőzése” után, a *Nyugat* lírájának, Adynak, Babitsnak, Kosztolányinak, Juhász Gyulának, Tóth Árpádnak a kötetei után joggal gondolhatták, hogy a népieskedő, népdal utánzó költészetnek egyszer s mindenkorra leáldozott a napja. S akkor 1922-ben megjelent az *Ibolyalevél* friss hangon, néhány igazán szép verssel. Ez nem az epigonnépiesség hangja volt, ebből távolról hangozva az a hang hallatszott ki, amely Bartók és Kodály zenéjéből is átszűrődött, s amely nem lehetett idegen a *Nyugat* olvasói számára sem. Az én nemzedékem figyelmét Bóka László hívta fel Erdélyi jelentőségére. Bókát igazán nem lehetett a népi irányultságú irodalom hívei közé sorolni, inkább velük szemben, mint irántuk volt elfogult. Az 1950-es évek végén mégis egyik legszebb egyetemi előadását tartotta Erdélyiről. Ma is hallom megrendült hangját, ahogy a *Fűz Katát* felolvasta hallgatóságunk előtt a nagy X-es teremben. Emlékszem arra is, hogy Illés Endre azt mondta egyszer, hogy ők, akik a 20-as években indultak pályájukon, részben éppen a *Nyugat* hasábjain, az *Ibolyalevéltől* az 1928-as *Utolsó királyságig* terjedő időben a legnagyobbak között tartották számon Erdélyi Józsefet. Pomogáts Béla azt írja, hogy 1921 és 1938 között százötven verset közölt Erdélyitől a *Nyugat*, egyike volt a folyóirat legtöbbet szereplő költőinek.

1928-ban azonban éles vita vágta ketté a zavartalannak látszó együttműködést. Ez a vita előjele, sőt előszele volt a harmincas években kirobbanó népi-urbánus vitának, amelynek kártékony hatása máig érződik a szellemi életben. Akkor, a 20-as évek végén a *Nyugat* mindenfelől felülálló tekintélye még le tudta csillapítani az egymásnak feszülő erőket, a harmincas években aztán már nem volt képes erre.

Történt a következő: 1924-ben Tóth Aladár, aki úgy látszik benső, lelki kötelességének érezte, hogy óvó-vigyázó szemét továbbra is rajta tartsa védencén és felfedezettjén, terjedelmes ismertetést írt a *Nyugatban* Erdélyi József addig kibontakozott költészetéről. Lelkes, már-már dagályos méltatás volt ez egyetlen halvány kritikai megjegyzés nélkül. Semmi nem hasonlított benne azoknak a zenetörténeti-zenetudományi tanulmányoknak gondolatgazdag megfigyeléseire, esztétikai komolyságára és mélységére, amelyeket azokban az években egyébként ugyancsak a *Nyugat* hasábjain írt. Amikor négy évvel később megjelent *Az utolsó királyság*, mintha csak Tóth Aladár hangját akarta volna egy-az egyben folytatni, Tersánszky

írt recenziót az új Erdélyi-kötetről. Ez is maga volt a szárnyaló méltatás, de beleszüremkedtek a kedves hangúnak is mondható írásba furcsa, legalábbis a *Nyugat* hasábjain furcsa gondolatfoslányok a népiesség, magyarosság és az antiintellektualizmus összekapcsolásáról. Ez verhetette ki a biztosítékot Ignotus Pálnál, aki nyomban tollat ragadott, és hosszú, több részes kritikai tanulmányban válaszolt a fülét bántó lelkes, méltató kritikákra – elsősorban Tersánszkyéra – és emellett – ahogy mondani szokták – jól megmondta a véleményét Erdélyiről is. „Mit jelent (...) Erdélyi költészete?” – tette fel a kérdést. „Jelenti a banalitás rehabilitálását, a bonyolult gondolatokkal és differenciált érzésekkel szemben. (...)” Ahol „a gondolatlanság: érdem. Nem érzem tehát semmi szükségét, sem a belletrisztikában, sem az elmélkedő irodalomban, annak hogy úgynevezett östehetségek szerezzenek ismét becsületet a szellemi szimplaságnak, melyet, fájdalom, semmiféle területen sem sikerült még becsületétől megfosztani. Sőt, éppen a fiatal írógenerációnak volna a hivatása, hogy amennyire egy generációtól telik, megfossza – hogy a fogalmakat kihámozza az általánosítások és közhelyek patetikus gomolyagaiból s tisztázza, árnyalja, igenis differenciálja, egyre élesebben és élesebben differenciálja őket. Bizonyítani sem kell talán, az antiintellektuális érzelmességű fiatalság, melynek Erdélyi József egyik reprezentatív művésze, ennek pont ellenkezőjét teszi.”

„(...) Érdekes, hogy Erdélyi jelentőségét fiatal zeneesztétikusaink tartják a legtöbbre, akik ugyanis lényeges hasonlóságot és párhuzamosságot vélnek látni egyrésről Erdélyinek a népdal-formákhoz való visszatérése, másrésről a Bartók s különösen a Kodály régi népi motívumokat kiásó s felelevenítő művészete közt. (...) Erdélyinek s Bartóknak és Kodálynak ez az összehasonlítása fatális tévedésen, érthetetlenül durva tévedésen alapul. (...) A Bartók-Kodály-zene a gyakorlatban azt jelentette, hogy a mai népi lélekalkatból már majdnem teljesen kikopott vonásokat (...), zengéseket kapartak ki a föld alól, s ezeket komplikálták és stilizálták (...) melodiátlan melodiákká, olyan diszharmonikus harmoniákká, amelyeket mintha direkt a legdifferenciáltabb fülű, legvárosibb idegű s legmodernebb életfelfogású hallgatók számára találtak volna ki. (...) Az Erdélyi verse ellenben tipikusan az a költészetben, ami a zenében a cigányzene. Hol találni meg verseiben a visszanyúlást ama régi korok terminusaihoz és hangulataihoz, amelyekbe Bartókék, a maguk modern felszereltségű tudományosságával s a maguk modern differenciáltságú megérzéseivel visszanyúlta? (...) Bartóknak igenis van köze: Ady Endréhez. Ha az irodalomban keressük az analógiát az ő zenéje számára, akkor az Ady művészete valósággal felkínálkozik.”

„(...) Ady híres képével élve a föl-földobott kő is visszahullik. (...) Van egy írófajta, aki a visszavágyáson, a visszatérésen s a visszahulláson kezdi. Aki széles gesztussal, kioperálja magából a kulturáltságot, amely sohasem is volt a testében. Aki a magára eszmélt ősemler harsogó büszkeségével veti el magától a túlfejlett civilizációt, amely amúgy sem hagyta rajta a nyomát. (...) Senki sem tartozott olyan kevésé ide, ehhez az írófajtához, mint Petőfi; vannak népi s falusi gyökerezettségű lírikusaink is: Illyés Gyula és mások (...) akik szintén nem tartoznak ide. Kár, hogy az olyan gazdag fantáziájú és lendületes hangú tehetség, mint Erdélyi József ide tartozik.”

Ignotus Pál fulmináns pamfletjére válaszcikkek érkeztek. Tersánszky ragaszkodott korábbi álláspontjához, mozdíthatatlan volt abban a tekintetben, hogy a műveltséget és a differenciáltságot majdhogynem fölöslegesnek, de mindenképp másodlagosnak tekintette a tehetséggel szemben, Illyésről pedig kijelentette, hogy nem ismeri, még nem olvasott tőle semmit. Válaszírásának utolsó sorában pedig megjelent a későbbi viták egyik kulcsszava-vádszava Ignotusszal szemben: a budapestiesség. (Az igazsághoz tartozik, hogy nála ennek a fajta „népi” álláspontnak nem lett folytatása.)

Tóth Aladár is lényegében megismételte már elmondott nézeteit viszontválaszában de végezetül hozzátette: „(...) Erdélyi Józsefet, függetlenül »népiességétől« és függetlenül attól, hogy

hasonlít-e Kodályra vagy sem, tisztán mint egyéniséget tartom igazi költőnek. Népi vonatkozása nem »érdem«, hanem sajátság, igaz, hogy olyan sajátság, melyet nagy általánosságban minden nagy költőben megtalálunk. Gyulai Pál mondja, hogy alig képzelhetünk el olyan nemzeti költészetet, melynek legalább egyik eleme nem a népköltészet. És még valamit mond Gyulai Pál, azt mondja: »Amely esztétikus nem tudja élvezni a népköltészetet, az a műköltészet némely remekeiben is igen keveset fog találni s ellensége lesz mindannak, ami friss, eredeti és sajátságos« – majd hozzáteszi: »Csodálatos, hogy kritikusaink némelyike költészetünk mindenik iskoláját tudja méltányolni, csak a népiest tartja isten csapásának«. (...)»

Evvel lezárult a vita: markáns és egyértelmű igazságtevés, igazságosztás nélkül. A következő években folytatódott Erdélyi József verseinek közlése a *Nyugat*ban, 1929-ben első között kapta meg a Baumgarten-díjat, 1930-ban Sárközi György, 1931-ben Németh László, 1932-ben Illyés Gyula és Szabó Lőrinc írt róla kisebb-nagyobb cikket. 1937-ben aztán a nyilas *Virradat*ban megjelent a *Sólymosi Eszter vére* a tiszaezlári vérvádat elmesélő, felújító, izgató hangú, durva antiszemita vers. Vélnénk a *Nyugat*, amelynek példás tisztességére és humanizmusára máig oly büszkék vagyunk, ekkor határozott mozdulattal nyomban kiadta az útját Erdélyinek és megszakította vele a kapcsolatot. Nem ez történt: 1938-ban még további öt versét közölték. Sőt, Szegi Pál a júliusi számban (a *Nyugat* akkor havonta jelent meg) ismét a felmagasztalás szavával írt róla abból az alkalomból, hogy a Bartha Miklós Társaság megjelentette válogatott verseit. A *Sólymosi Eszter vére*ről nem volt megjegyzése. A szerkesztőségnek sem volt megjegyzése. (A filológiai pontossághoz tartozik, hogy a válogatott kötetben nem szerepelt a vers, Kodolányi János az utolsó pillanatban, szinte erővel, kivette a gyűjteményből. De ettől még a nyugatosok tudhattak volna róla, mint ahogy Fodor József tudott is, aki később megírta ezt.)

EGY SZÓ AZ ASSZIMILÁCIÓRÓL ÉS A MULTIKULTURALIZMUSRÓL

Már talán fortlyogtak azok az indulatok, melyek 1928-ban az „Erdélyi-ügy” kapcsán kitörtek, amikor egy évvel korábban, 1927-ben történt valami, ami még élesebben és brutálisabban vetítette előre a majdani népi-urbánus vita később eufémikusan elhallgatott, de most nyersen megfogalmazott csomósodási pontját. Németh László tanulmányt írt Ignotusról, a tanulmány az újvidéki *Kalangyában* jelent meg. Németh László ebben egy rémképet vázolt: „Amikor Ignotusék a művészsabadságért ragadtak szablyát, azt kívánták, mert helyzetüknél fogva nem kívánhattak mást, hogy ők magyar nyelven a maguk alkatát adhassák: tehát magyar nyelven csinálhassanak zsidó irodalmat. (...) Amilyen áldás, ha idegen hatásokat magyar írók okosan szippantanak föl, olyan zavaró, ha egy nyelven két nép fejezi ki magát.”

Képzeljük el a réműletet, ahogy az angolok rádöbbennek arra, hogy a fél világ az ő nyelvükön értekezik, és a legkülönfélébb nációkból származó, legkülönfélébb bőrszínű írók az ő nyelvükön fejezik ki magukat, az ő nyelvükön írnak regényeket, verseket, drámákat. De az angolok nem megrémülnek ettől, nem elutasítják ezt, nem tiltakoznak ellene, hanem büszkék erre, és támogatják, például büszkék arra, hogy egy lengyel hajósinas nagyszerű regényeket írt angolul. Nemhogy nem ijednek meg ettől a perspektívától, hanem szinte elvárják a világtól, hogy így tegyen, hogy a világ sokszínűsége, sokfélesége, az emberek ezerféle sajátossága az ő nyelvükön fejeződjék ki.

Németh pamfletje körül széleskörű sajtóvita keletkezett, de ebben a polémiaiban a *Nyugat* nem szólalt meg. Az asszimiláció-kérdés azonban a *Nyugat* hasábjain is megfogalmazódott: évekkel később, amikor 1935-ben – már a szkizma idején – megjelent Pap Károly *Zsidó sebek és bűnök* című könyve. A *Nyugat*ban Illyés Gyula írt róla. Ő nem ijedt meg az asszimiláció esetleges következményeitől, mint Németh László: sokkal liberálisabb álláspontot foglalt el

az asszimiláció kérdésében. Látszólag. „A zsidóságot – írta – a magyarság nem mint nemzetet vagy fajt fogadta magába, hanem mint egyéneket. Ez volt a hallgatóságos alku és ez kulcsa a megoldásnak (...)” Az a kulcs, az a feltétel a befogadásra, ha megtagad minden kapcsolatot a régi közösséggel és „tökéletesen vállalja az új sorsot.” Más hang volt ez, mint a határozott elutasítás hangján megszólaló Németh Lászlóé. De eredetét, geneziséét tekintve ez az eszmemenet is a 19. századi romantikus fogantatású „tisza nemzetállam” koncepciójában gyökerezett. Gyertek, jöhettek, de csak úgy, hogy általatok többen legyünk, talán erősebbek is, de még mindig egyfélék. Amit legfőként őrizni kell, az az egyféséség.

A 19. században ez az asszimilációs eszme működésképesnek bizonyult néhány helyen, pl. a forradalom utáni Franciaországban: nálunk és a soknemzetiségű Kelet Európában azonban csak további megoldhatatlannak mutatózó kérdéseket vetett föl. A 20. század aztán kezdte felváltani a teljes hasonulást és önfeladást követelő asszimiláció fogalmát egy másik fogalommal, egy másik megoldási kísérlettel. A multikulturalitás gondolatával. Gyertek, jöhettek, általatok többen leszünk, talán erősebbek is, de mindenképpen többfélék. A többféséség nem gyengeség, hanem erő. Ha nem kell feladnotok múltatokat, kultúrákat, nyelveket, vallásokat, akkor őszintébben és tisztább szívvel kapcsolódtok be az új társadalom nagy közösségébe. Jobban dolgoztok. Jobban bízhatunk is bennetek. Ez az eszme és ideál – nálunk messze visszanyúlik Szent Istvánig – és ma terjedőben van a világban. Tegyük hozzá a művelt világban, és van ahol már állami ideológiává vált: Kanadában. Ez ma a modern liberális demokrácia megfelelőnek látszó válasza a nemzetállam és az asszimiláció elavult és retrográd kérdésére.

Babits utolsó szörnyűséses betegévei között az 1939-es év viszonylag kevesebb fizikai fájdalmat és szenvedést hozott. Abban az évben nem kellett újra megoperálni, 1938. novemberétől csak sugárkezelést kapott. Szörnyű volt az is, de tudott huzamosabban dolgozni. Abban az évben, 1939-ben jelent meg az *Ember és szerep* óta Babitsnak szinte személyes ellenfelévé váló Németh László *Kisebbségben* című röpirata, amely a társadalomideológus Németh alighanem mélypontja volt. Babits akkor már hat éve nem írt Némethről, de ekkor úgy érezte, meg kell szólalnia, föl kell emelnie a szavát. Ez volt a *Pajzssal és dárdával*. Babits utolsó nagy tanulmánya, mintegy halál előtti nagy összefoglalása annak, amit a nemzeti irodalomról és a humanizmusról gondolt. Két részben jelent meg, első fele a *Nyugat* 1939. augusztusi számában volt olvasható, a folytatás a szeptemberiben következett. Belemagyarázás lenne, durva antedatálás, ha kiemelve belőle egy részletet, az asszimiláció-problémát meghaladó gondolatkörhöz és a multikulturalitás eszméjéhez is hozzákapcsolnánk ezt a tanulmányt?

„A magyar kultúra legbensőbb lényegében tág és tárt; hatásokat és benyomásokat magába olvasztó, különböző fajok lelki hozadékát egységesítő; messze horizontokat átölelő.”

A 20. században túlhaladt a történelem a 19. századi nacionalista nemzetállam-koncepciókon és evvel túlhaladt az asszimilációt teljes önfeladásként, identitás-feladásként, teljes személyiségcsereként értelmezett koncepciókon is. A nemzet, mint többféséségek mozgékony egysége került előtérbe. A *Nyugat* a modern polgári liberalizmus eszmevilágának körében (és ezt az eszmevilágot magához közelállónak érző olvasóközönség körében) kezdte el működését, s ezt az eszmekört nehéz időkben, támadások között sem volt hajlandó feladni. E következetesség az évtizedek során szinte egyenes úton vezetett a korszerűbb és demokratikusabb nemzet-koncepciók értelmező befogadásához is. Babits tanulmánya ebbe az irányba mozdult el. Társadalompolitikai horizonton nézve talán ez volt a kései *Nyugat* legfontosabb vonása.

EGY KAPCSOLAT ESEMÉNYEI

Babits Mihály és Kosztolányi Dezső

„Bizonyos diadallal jelentem, hogy Spinoza lelkivilága is dereng szemeim előtt” – írta a tizenkilenc éves Kosztolányi Dezső Babits Mihálynak 1904. szeptember 16-án. A diadalmas jelentés alighanem arra volt válasz, amit Babits írt néhány héttel korábban: „Most fejeztem be áttanulmányozását (s nagyon lelkiismeretesen) Spinoza *Etikájának*.” Akkori – még baráti hangú – levelezésük tele volt szellemi versengéssel: rendszeresen beszámoltak egymásnak olvasmányaikról, s mindkettőjüknek illett mindenről tudni, amit a másik ismert. Szavajárásuk volt a „most olvasom újra”, amivel igyekeztek felülmúlni egymást, mintha azt kérdezték volna, Ön még csak most olvassa először? (Akkor még magázódtak, sőt önözödték.) Ha Babits beszámolt arról, hogy nemcsak olvasta, hanem egyenesen „áttanulmányozta” Spinoza *Etikáját* Kosztolányinak legkevesebb annyit válaszolnia kellett, hogy azért ő előtte is „dereng” valami Spinoza neve hallatán. Ha nem is tárgyyszerűen a művei, de a „lelkivilága”.

Pár évvel később, amikor tanulmányt írt Komjáthy Jenőről, ő is hivatkozott a Babits által áttanulmányozott Etikára, ez már több volt pusztán „derengésnél”, de nem tudni, valójában mennyit olvasott el belőle.

Leveleiben jó néhányszor előfordul Spinoza neve, de már nem a filozófiai műveivel, hanem Babits egyik versével kapcsolatban. Babits sem számolt be a levelekben, s későbbi írásaiban sem arról, hogy milyen irányú hatással volt rá, milyen irányban befolyásolta költői-írói kibontakozását az „áttanulmányozott” Spinoza-mű. Az utókor annál többet foglalkozott evvel: az életmű kutatói számos alkalommal végeztek gondolat-elemzéseket, s ezek során mind Rába György, mind Németh G. Béla arra a meggyőződésre jutott, hogy Spinoza egyike volt Babits hosszú időre szóló filozófiai élményeinek. Igaz, az 1960-80-as években született tanulmányok néha talán túlságosan is élénken keresték az intellektuális hatások nyomait Babitsnál, mintha csak pozitívrá akarták volna fordítani Szabó Dezső hajdani gúnyszavát, mellyel hosszú időre megjelölte Babitsot. „Filozopter az irodalomban”. Ha némiképp kételkedünk is az „áttanulmányozás” szakszerűségében, az bizonyosnak látszik, hogy érte Babitsot bizonyos szintű Spinoza-élmény. Jelenlétét az is bizonyítja, hogy vásárolt (kapott?) egy Spinoza-szobrot (Márk Antokolszkij szobrának másolatát) s odaállította íróasztalára, vagy éppen egy kis polcon íróasztala fölé helyezte, a részleteket nem ismerjük. Mindenesetre, ahogy ott ült íróasztalánál, vele szemben ott volt Spinoza. Erről szól a vers.

A Spinoza-szobor előtt

*Jólesik látni, nagy zsidó, remek
képmásod, íróasztalom fölött:
jólesik nézni terhes fejedet,
amely nyakadnál szinte megtörött.*

*És látni, hogy a kínba' vajudó
gondolat szent gyötrelmét élvezed,
amit a művész benned, nagy zsidó,
századaidon át kiérezett.*

*Te boldog vagy: már csak kőmásod töpreng;
az én agyamban még küzd a velő,
én még itt bolygok lenn e földi ködben,
és fáradok csiholni fényt elő –
nagy rokonom! én is gondolkodom, ládd,
és szenvedek s méltó vagyok tehozzád.*

A versnek kétféle dátumozása ismeretes a szakirodalomban, egyes feltevések szerint 1903-ban, mások szerint 1904-ben keletkezett. Ha 1903-ban íródott, akkor feltehetően ez volt az a vers, amelyet 1903 őszén felolvasott a Négyesy-szemináriumban. Elég csúfos kudarcot vallott vele, sem egyetemi társainak, sem Négyesynek nem tetszett, őt pedig ki is nevették furcsa kántáló, éneklő előadása miatt. Csak Juhász Gyula és Kosztolányi Dezső állt melléje. Babits oda is adta a kézirat másolatát Kosztolányinak „De valahogy ki ne tegye a verset a bácskai lapba! Vagy csak álnéven” – fűzte hozzá. Kosztolányi megfogadta a kérést. Másfél évig szó sem esett kettőjük között a versről, akkor aztán felgyorsultak az események.

Kosztolányi február óta otthon volt Szabadkán, a *Bácskai Hírlap*ban jelentek meg írásai. Júniusban fordulat következett be életében, belső munkatársa lett a *Budapesti Napló*nak: „Pesten ragadtam. Ady Endre helyére, ki Párisba ment, a *Budapesti Napló*hoz szerződtem bel-munkatársként, szépirodalmi cikkeket, verseket, tárcacikkeket írok bele s a versrovat vezetője vagyok” – büszkélkedett június 24-én a szegény bajai gyakorlótanárnak, aki addig alig egynéhányszor láthatta nevét nyomtatásban. Kosztolányi jobb helyzetéből segíteni akart, mintegy utána nyúlt barátjának. „Küldjön sok kéziratot. Mind elhelyezem. Ha másra nem, arra születtem, hogy az ön előfutárja legyek, s lábai elé terítsem a bíbor szőnyeget” – írta kedves teatralitással. Márciusban már két versét helyezte el a *Bácskai Hírlap*ban, s most országos lapra tekintett. Nincs adatunk arra, hogy engedélyt kért volna Babitstól a közléshez, egyszerűen bevitte a Spinoza-szonettet a *Budapesti Napló* szerkesztőségébe.

Ez volt Babits első verse, mely országos lapban jelent meg. Különös, hogy többé nem akart tudni róla. Mintha terhes lett volna Kosztolányi kedves pártfogása, mintha az ő szívéhez kevésbé állt volna közel ez a vers, vagy valamilyen más okból (szándékosan?) elfeledkezett volna róla. Egyik kötetébe sem vette fel, kihagyta 1937-ben az összegyűjtött versei közül is. Kötetben először 1945-ben látott napvilágot, amikor Török Sophie rendezte sajtó alá verseinek gyűjteményét. Aztán ismét mostoha évtizedek következtek erre a hitvalló szonetre: egészen 1993-ig ismét kimaradt a kötetekből. A Kelevéz Ágnes által gondozott első csonkítatlan verskiadásban került végre jogaiba.

Térjünk azonban vissza a szonett első olvasójához és értékelőjéhez, Kosztolányi Dezsőhöz: nem fér kétség hozzá, hogy ő volt az első megjelenés bábja. Amikor 1906 nyarán Szabadkáról felutazott Pestre és a *Budapesti Napló* versrovatának élére került, egyszerre „arrivé”-nek érezhette magát az irodalomban. (Ady szava: Ady nevezte magát 1905-ben „arrivé”-nak, amikor szokatlanul nagy honoráriumot kapott a *Szerdától*.) Babitsnak a Spinoza-szonett volt a negyedik megjelent verse – abból három Kosztolányi segítő kezéhez fűződött – Kosztolányi akkor már csaknem száz verset publikált, egy már-már kötetnyi publicisztikai írást tudhatott maga mögött, és nagyjából készen állt a *Négy fal között* versanyaga. Amikor 1907 nyarán a kötet kijött a nyomdából, Lukács György Ady mellé állította jelentőségét. S noha maga Ady fulmináns kritikát írt róla, Kosztolányi méltán gondolhatta magát befutottnak, Babits pedig még alig tette meg a pályakezdés első lépéseit.

Aztán ismét évek teltek el és akkor Kosztolányiból egyszercsak bűvópatakként előtört a Babits-vers és az egész ügy emléke. Ő is írt egy szobor-verset. Az is szonett volt. Az is híres, nagy emberről szólt. Olyasvalakiről, aki Babitshoz is közel áll, még közelebb, mint Spinoza.

*Szonett egy szoborra,
mely az álló Dantét ábrázolja*

*Egykor mi is majd így fogunk megállni,
mint ez a kőben szenvedő alak.*

*Leroskadó, merev ívek csodái,
síró tagok, jajongó vonalak.*

*Így meredünk meg bánatunkba halkan,
mikor az égre-ordítás kevés.
A fájdalom ez, néma, mozdulatlan,
a végtelenbe beledermedés.*

*Az önmagába fúló néma Kín –
az ős Szükség a végzet partjain –
hátrálni nem tud s nem előremenni.*

*Önroncsain bús diadallal áll
s nincs fogcsikorgatás – és nincs halál –
nincs békülés – és nincs könny. Ez a Semmi.*

Nagyszerű, kemény, modern szóvers, alig néhányat írt ilyen egész pályája során. De ennek a versnek is különös, hányatott története lett. Először 1909. március 25-én jelent meg a *Vasárnapi Újság*ban. Ismerve Kosztolányi munkatempóját ez a dátum nem eshetett mesze a megírás időpontjától. Kötetben való publikálása azonban elhúzódott és csak hosszú évekkel később az 1920-ban megjelent *Kenyér és bor* versei közé iktatta be. Ki tudja miért? Ott két másik szonett közé került, a szobor két portré között állt: az egyik önarckép volt, a másik „egy szőke nő arcképe” (feltehetően Lányi Heddié).

Telt az idő. Babits mintegy „fölszármazott” Kosztolányi mellé, a *Nyugat* csillagai között emlegették a nevét. 1919-ben egyetemi tanári kinevezést kapott, és nagyszerű előadásokat tartott, a hallgatók alig fértek be a terembe. A Tanácsköztársaság után kizárták mindenhonnan, ahonnan ki lehetett zárni, megfosztották mindentől, amitől meg lehetett fosztani, még rendőri felügyelet alá is helyezték. Kosztolányi közben belépett a *Nemzeti Újság* szerkesztőségébe, és nevét adta a magyar sajtótörténet egyik (sajnos nem egyetlen) szégyenletes rovatához. Nincs pontos adatunk arra, hogyan érintette ez a körülállás kettőjük személyes kapcsolatát.

Teltek múltak az évek. Kosztolányi megírta a magyar regénytörténet legjobb regényei közé tartozó regényeit, Babits is nagyszerű prózán dolgozott, és egyre nagyobb befolyásra tett szert a *Nyugat* szerkesztésében.

Babits 1926-ban lefordította Edgar Poe *Hollóját*, amit Kosztolányi már 1913-ban megtett. Már az övé is a tizededik fordítás volt, de az ő fordítása körül heves vita kerekedett a *Nyugat* hasábjain. Elek Artúr élesen kifogásolta a fordítás hangvételt, szavá tette többek között, hogy Kosztolányi valósággal elpuskázta a híres refrént, a „never more”-t, amikor a hollókárogás hangja („soha már”) helyett (amit már a jó öreg Lévy József kitalált) valami susogó „sohasem”-et írt. A károgás csúnya – válaszolta Kosztolányi, a susogás pedig szép. Evvel lezárta a vitát. Amikor 1923-ban Tóth Árpád is vállalkozott a fordításra, ő megfontoltan és határozottan visszatért Lévy József leleményéhez: s azóta ott károg az amerikai holló a magyar olvasók fülébe. Ilyen vita-előzmények után kelt Babits Kosztolányi pártjára: ő 1926-ban fordította le a verset, s az első hét szakaszban kitalált egy Kosztolányiéhoz hasonló hangzású, „susogó” refrént: „semmisem” – írta, majd a nyolcadik szakasztól kezdve szó szerint átvette Kosztolányi szavát, a kárhoztatott „sohasem”-t. Sőt, amikor 1928-ban lefordította Poe híres önelemző esszéjét a *Philosophy of Composition*, ebben már csak Kosztolányi megoldását, a szép susogást-suhogást építette a magyar szövegbe. Vajon véletlen műve volt ez, vagy finom baráti gesztus, ki tudja. Mindenesetre ez volt kapcsolatuk utolsó – legalábbis kívülről nézve – felhőtlen epizódja.

Következett a nyílt szakítás ideje. Kosztolányi 1929-ben közreadta *A Toll* hasábjain Ady-cikkét, és ha a nyugatosok a *Nemzeti Újság*-epizódot megbocsátani látszottak is, ezt nem bocsátották meg. Babits és a *Nyugat* a 20-as évek elejétől kezdve szívós harcot vívtak a szinte hónapról-hónapra elhangzó ostoba konzervatív támadások ellen, és feltétel nélkül felsora-

koztak Ady emléke és életműve mellett. És akkor egyszer csak jött Kosztolányi, előlépett a belső, sőt legbelső körből és kétségbe vonta mindazt, amiért a nyugatosok küzdöttek: Ady dagályos, hatásvadász rossz költő – így jelent meg írása lapjain.

Ettől kezdve vált a felszínen is láthatóvá kettejük mély és mélyülő ellentéte. Kosztolányi 1933-ban megírta a maga ars poeticáját, ebben állította fel a „homo aestheticus – homo moralis” fogalompárt. Kosztolányi írását legtöbbször úgy olvassa az utókor, mint szárnyaló, szép vallomást a tiszta művészetéről. Mint magasrendű pátosszal előadott, már nem is prózai, hanem lírai szöveget. De lehet ezt a csakugyan remekül megírt, lefegyverzően okos kis értekezést másképpen, Babits felől is olvasni. Úgy, mint különvélemény dacos bejelentését avval az irodalomszemlélettel szemben, melyet Babits akkor már évtizedek óta magáénak vallott. Babits homo moralis volt, ellenezte a politizáló művészetet, ellenezte az irodalom olyan szerepvállalását, hogy politikai lövészárkokba leszállva vegyen részt aktuális csatározásokban. De vallotta és hirdette az irodalomnak, éppen a tiszta irodalomnak szükséges és állandó erkölcsi elköteleződést.

Az amerikai Richard Rorty – talán nem a legszerencsésebb elnevezéssel – ironikusnak nevezi azokat, akik úgy gondolják, hogy minden az idő keretében létezik, e keret fölött pedig nincsen semmi, és metafizikusnak nevezi azokat, akik úgy gondolják, hogy léteznek időtlen minőségek, léteznek állandó instanciák az idő fölött, Isten, örök igazság stb. Babits ilyen volt, Babits metafizikus volt. Az *írástudók árulása* végső soron azt hirdette tragikusan megrendült hangon –, hogy bárhogyan fordul a világ, bárhogyan alakul az emberek világnézete, kell egy ujj, amely az igazság, sőt „Igazság” csillagára mutat. Régi barátja, Szilasi Vilmos, aki Husserl és Heidegger közelében dolgozott, az újabb filozófiák alapján megpróbálta elmagyarázni Babitsnak, hogy téved, mert nincs ilyen csillag, az igazság másképpen működik, az igazság is benne van az időben. Babits nem fogott a magyarázat, ő mondta, mondta, mondta haláláig a figyelmeztető szót. Kosztolányi pedig nem is töprengett ilyesmiken.

Babits álláspontjához érdemes hozzátennünk valamit. Egyikük sem ismerhette, sem Babits, sem Szilasi, de Heidegger sem Emmanuel Lévinas későbbi Buber-tanulmányát. Ebben Lévisan úgy értelmezi Martin Buber fogalom-interpretációját, hogy Buber szerint az igazság nem szó és nem fogalom, ami valahol erről a megfeleltethető-megtalálható, hanem élet-viszonyulás. Az autentikus élet viszonyulása (az ironikus már itt felcsattan: nincs olyan, hogy autentikus élet.), ami az igazság keresésével határozható meg. Autentikus élet, az, amelyet az igazság keresése tölt el. (Ismeretes a *Nyugat*-beli vita Babits és Osvát Ernő között Babits *Írástudók...* tanulmányáról: ez felfogás Osvátéhoz áll közel.) Az Én-t ez az aktivitás – mondja Lévinas Buber-t értelmezve –, az igazság keresésének aktivitása hitelesíti. „Ennélfogva az igazság nem a léttel való megfelelés, hanem az autentikus élet velejárója.” Kosztolányi az esztétizmusban, művészi szépség keresésében találta meg az igazság-keresés analogonját.

Kosztolányi a Rorty-féle fogalomkettősség szerint inkább ironikus volt. De ha így van, akkor az eddig játékba hozott fogalomrendszerek szerint legalábbis mögé kell kérdeznünk Kosztolányi állítólagos vagy vélelmezett tragikus, tragikum felé hajló verseinek. Létezhetnek-e egyáltalán ilyenek egy metafizika-tagadó álláspontból kiindulva. Persze Kosztolányi közvetlen, kifejezett formában nem volt metafizika-tagadó. Mert nem volt semmiféle filozófiai, vallási vagy akárcsak társadalomideológiai álláspontnak tagadója, sem megvallója. Más szinten, egészen más dimenzióban élt.

Babits igen. Ő hitt abban, hogy létezik „igazi létező”, οντως ον. Korai nyelv- és rímjátékai-ban, derűs, játékos verseiben nála is ott csillog a felszínvilág ezer színe és káprázata, mégis korai ifjúságától kezdve, más irányba indult el. Attól kezdve, hogy megismerkedett olyan pszichológiai-filozófiai nézetrendszerekkel, mint az amerikai pragmatizmus és Henry James újszerű lélekfelfogása, arra törekedett, mégpedig kimondottan és megvallottan arra törekedett,

hogy amennyire az irodalom eszközeivel lehet, megpróbáljon a jelenségszerűen előttünk álló dolgok mögé kerülni, a mélyükre hatolni.

*Búvár leszek én, kaucsukból gyártva ruhám, süvegem
úgy nézek a két kaucsukba szegett karikás üvegen
bukdosva botor léptekkel a sűrű nehéz víz alatt
(...)*

– írta az *Atlantisz* című versében 1913-ban. Kosztolányi nemhogy nem követte ebben az ars poéticában, hanem többször nyíltan kigúnyolta ezért.

Babits 1933-ban bántó élű sőt, már-már sértő hangú kritikát írt az akkor megjelent *Esti Kornél*-kötetről. Ötletszerűnek, felszínesnek, üresnek tartotta. Kosztolányi annak rendje-módja szerint meg is sértődött, és megbántódását beleírta az *Esti Kornél éneke*-be. Kiütkezött az évtizedes ellentét.

*(...)
Mit hoz neked a búvár,
Ha fölbukik a habból?
Kezébe szomorú sár,
Ezt hozza néked abból.
(...)*

Babits kritikája a *Nyugat* június 16-án megjelent számában jelent meg. Kosztolányi azon nyomban válaszolt, a verset a *Pesti Napló* június 25-én közölte. Babits volt a támadó fél, jól megkapta, mondhatnánk. De nem mondhatjuk, mert Kosztolányi január 5-én, tehát már hónapokkal Babits kritikája előtt a következőket írta:

„Sohase feledd, költő, hogy az a tenger, ahol a mélységek mélységére kell ereszkedned, a színpadi tengerhez hasonlít, mely legföljebb másfél méter mély. Ebből kell igazgyöngyöt fölhoznod. Sekély vizek, csillogó fölületek gyöngyhalásza vagy. Igazságod: káprázat. (...) Ezer vagy tízezer méter mélyben unatkozol s a tengeralatti világ rejtelve helyett csak sötétséget lelsz. Hazudj nekünk tengert és mélységet, búvárruhát se ölt. Nem vetted-e észre, hogy a búvár a vaskos öltözékében milyen kevésbé emberi s roppant sisakjával, tág üvegszemévei, széles pofájával milyen nagyképű? Minden búvár nagyképű.”

Sőt már évekkel korábban, 1930-ban hasonlóan és hasonló személyes élel fogalmazott. Igaz, akkor pedig még marhatott lelkében a korábbi megbántódás, az afölötti, hogy Babits nem állt melléje az Ady-revíziós cikk körüli meghurcoltatásának idején.

„A mélység az irodalmi tolvajnyelv legsekélyebb szava. Ne is higgy annak az írónak, aki állandóan mélység-ről papol, s ezen a címen zavaros. Vajon csakugyan lenn járt-e a mélyen? Lehet, hogy nem is volt ott, s csak azért hordja búvársisakját, hogy ne tekinthess szemébe, hogy alibit igazoljon előtted, hogy megtévesszen. Lehet azonban, hogy tényleg a tenger fenekén kotorászott, onnan fölhozott egy marék iszapot, bemaszatolta magát vele (...)”

Nem tudjuk, ismerte-e Kosztolányi Paul Valéry híres mondását: „il n’y a pas de chose plus profonde que la peau”, de bizonyára örömmel olvasta volna. Egy évvel az 1933-as vitatkozások után, immár harag és indulat nélkül így írt:

„(...) Hadd gyönyörködjem ezután is az emberek és dolgok külső megjelenésében, a héj, a fölhám és fölszín mély csillogásában. Jaj annak, aki nem boldog és nem elégedett a forma dallamos börtönében, melyben Mozart és Bach oly jól érezte magát, és kifelé vágyakozik onnan, mert ezen túl csak elméletek vannak, a meddő gondolatok, az értelem és a megsemmisülés.”

A sors úgy rendelte, hogy ellentétükben, vitájukban az utolsó szó Babitsé lett. A *Nyugat* Kosztolányi-émlékszámban átfogó pályaképet rajzoló értékelő tanulmányt írt róla, egyáltalán nem a nekrológoknál megszokott ájtatos és kegyeleti hangon. Támpontokat jelölt ki, melyek megfontolhatóak ma is, az újabb és újabb úgynevezett újraolvasások idején. A végén azért volt benne néhány engesztelő mondat is, de nem az „Igazság”, hanem talán a keresztényi megbocsátás szellemében.

Itt be is lehetne fejezni. Viszonyuk azonban az itt elmondottnál sokkal rejtélyesebb és rejtelmesebb volt. Volt köztük egy utolsó előtti szó is: ne feledjük, ha felborítja is ennek a kis írásnak a gondolatmenetét. Kosztolányi 1934-ben elemző esszét írt *Az anyám nevére* című Babits versről. Már rosszban létük idején. A szeretet és tiszta megbecsülés hangján.

„Dal ez, tökéletes dal, a műfaj minden kerekdedségével és szigorú zártságával. Megannyi tiszta szívhang. Schumann-nak kellett volna zenét szereznie hozzá, aki a Kinderszenent írta.”

Hát akkor, hogy is van ez?

IRÓNIA, METAFIZIKA, IRGALOM

Ha annak az iránynak, szellemi tábornak, annak a máig kisugárzó szellemi hatásnak a kulcsát keressük, amit egyetlen szóval, egy folyóirat címével szoktunk megnevezni: *Nyugat* – akkor egy különös irodalomfajta leírásához kell folyamodnunk. Ennek az irodalomfajtnak alapját az a fogalom képezi, amelyet etikai esztétizmusnak vagy etizáló esztétizmusnak nevezhetünk el. A kifejezéssel kapcsolatban annyit kell megjegyeznünk, hogy létezett etikaellenes, „aétizáló” esztétizmus is: Huysmans, D’Annunzio és mások nevét lehet itt megemlíteni. Azt a jelenséget, amelyet Carl Schorske „epimeteuszi kultúrának” nevezett.

A *Nyugat* nem ez utóbbi, nem az etikaellenes esztétizmust, hanem a művészi érték teremtését erkölcsi feladatként értelmező etizáló esztétizmus változatait valósította meg. Egyszersmind szemben állt avval a sekélyes moralizálás-igénnyel is, amelyre a korabeli iskola nevelte (félre) az új és új olvasónemzedékeket. Az etizáló esztétika területén szélesre nyílt a *Nyugat* látószöge. Két szélső fokán Móricz Zsigmond és Kosztolányi Dezső helyezkedett el, s köztük foglalt helyet Ady Endre és Babits Mihály. Ady és Babits alapvetően metafizikusok voltak. Ady utolsó két évében keserű rezignációba menekítette metafizikus elvontságokká változtatott és eredetileg éppen a romantikában gyökerezett értékeszméit. Babits pedig James pragmatizmusától és Bergson életfilozófiájától Kanthoz jutott el a háború végére, és meg is állapodott a kanti etikának annál a szép, ám gyakorlatiasnak éppen nem mondható eszméjénél, hogy nem szabad az embert semmiféle cél szolgálatában eszközként felhasználni.

Adyval és Babitscsal szemben Móricz és Kosztolányi nem voltak metafizikusok. Móricz a naturalizmus felől érkezett és a szolidaritás-etikát hirdette. Kosztolányi, akire – ismeretes – Schopenhauer volt legnagyobb hatással a részvétről beszélt, s ez tulajdonképpen nem is állt olyan messze a szolidaritás móríci eszméjétől. A szolidaritás a szabadságától megfosztott emberrel való közösségvállalás, a részvét a szabadságától megfosztott emberrel való együttérzés.

Ezen a hasonlóságon kívül persze minden egyéb vonatkozást és megfontolást tekintve ég és föld különbség volt közöttük. Egyszer – talán a szerkesztés véletlenjéből adódóan – egymás mellé került az ars poeticájuk. A *Nyugat* 1933. január 1-i számában a 2-3. oldalon volt olvasható Móricz újévi köszöntője, mely egy szegedi utazásáról szólt, a 4-7. oldalán pedig ott állt Kosztolányi híres-híres írása, az Önmagamról a homo moralis és homo aestheticus megkülönböztetésével. Móricz ezt írta:

„Mentem az utcán és megszólalt egy hang:

– Édesapám adjon egy kis kenyérre valót, – ma még nem ettem.

És ezt egy ősz öreg ember mondta könyörögve és a hidegtől remegve, nekem, aki fia lehetnék.

Hát ez nem lehet. Így nem szabad világot fenntartani. Az a társadalom, amelyik az öregeket kidobja az utcára, hogy azok valóban második gyermekségüket érzék meg, sírva és halálra váltan, – és mint kisgyermeknek könyörögjenek egy falat kenyérért, – ez nem társadalom.”

Kosztolányi néhány oldallal később így fogalmazott:

„(...) ember vagyok, ember-nyelven írok és természetesen együtt érzek szenvedő embertársaimmal. Nem vagyok azonban hajlandó verseimhez külön orvosi bizonyítványt is mellékelni, mely azt tanúsítja, hogy mennyit szenvedek miattuk (...)”

Móricz a szabadságot és szabadsághiányt a gazdagság-szegénység szociális összefüggéseiben képzelte el, Kosztolányi pedig, különösen a 20-as évektől kezdve a beszélés és a nyelv összefüggésében kérdezett rá a szabadságra, az emberi életre és az író teendőire. Ő leszámolva a társadalmi megváltásígéretekkel egyre inkább úgy gondolta, hogy a szabadság csak abban a korlátozott mértékben érhető el, ahogy a nyelven belül szabadok lehetünk. Be vagyunk zárva – ahogy ő mondta – „a nyelv bölcsességébe”, bízunk ebben a bölcsességben, de ne bízunk benne teljesen: maradjanak kétségeink afelől, hogy ez a bölcsesség csakugyan bölcsesség-e. A szólásszabadságot ugyanis nemcsak a rendőrállamok veszélyeztetik, hanem a megmerevülő diskurzusformák, s az író feladata, hogy tegyen valamit ez ellen szerelletes eszközével, az általa használt írói nyelvvel. Éppen nem szájbarágó, tanító szóval, hanem a poétikailag megformált beszéd révén, mely a megszólítás erejével odafordul olvasójához. Móricznál az esztétikum a szociális leleplezés, az etikum hátán jelent meg, Kosztolányinál éppen fordítva történt: az esztétikum maga teremtett etikumot. A sokat emlegetett játékoságról van szó: az írónak a nyelvvel való tudatos és átgondolt játéka nem egyéb, mint a nyelv felszabadítási kísérlete – itt is, ott is, legalább esetenként – a megmerevült formák uralma alól. Innen tekintve érthető, hogy az európai nyelvtudomány éppen a liberális szabadságeszmék feltűnésének idején indult fejlődésnek a 18-19. század fordulóján. Végére az ember szabadsága tényleg csak abban a kis játéktérben valósulhat meg, amelyben valamelyest eloldódhat az uralmon lévő beszédformáktól. A beszédformák mindenkit át- és áthatnak, teljesen senki nem szabadulhat tőlük. Megkötik, bezárják és korlátozzák az embert, mégpedig nem kevésbé korlátozzák, mint az állami-politikai intézmények. Legalább egy kissé távolabbra tolni a korlátokat: ez a nyelvvel való játék értelme.

A Babits-oeuvre „adamant rúdja” (nem lehetetlen, hogy ebből a babitsi kifejezésből származik József Attilánál a „gyémánttengely”) a metafizika. Kosztolányi nem volt metafizikus. Kosztolányi közelebb volt ahhoz, amit Richard Rorty ironikusnak nevez. Metafizikus az, aki meg van győződve arról, hogy van valami, ami az idő és a történelem „fölött” áll. Isten, Örök Igazság, Lényeg. Ironikus az, aki azt mondja, hogy, minden az idő és történelem „alatt” megy végbe, az idő és a történelem „fölött” nincs semmi. A történelem pedig apró, kis események esetlegesen egymásra halmozódó, egymásra következő tömkelege. A metafizikus azt mondja: törvényszerű. Az ironikus azt mondja: esetleges. A metafizikus szerint a dolgoknak végső, teleologikus rend szab irányt. Az ironikus előre nem látható, véletlennek mutakozó történelemsokról beszél, melyeknek legfeljebb utólag adhatunk magyarázatot. A metafizikus alapállapota a hit és meggyőződés, az ironikusé a kételkedés.

Ma a metafizikus gondolkodás hullámvölgyében vagyunk. Nem először az európai szellemiség történetében. Ma nagyobb érdeklődésre tarthatnak számot az ironikus gondolkodók és ironikus írók, vagy fogalmazzunk úgy, gondolkodók és írók ironikus vonásai, mint a metafizikusok. Kosztolányi korszerűbbnek hat, mint Babits. Az Ady-szakerődalomban a 80-90-es években feltűntek kísérletek, amelyek azt célozták, hogy a metafizikus Ady helyett egy ironikus Adyt mutassanak be – talán (úgymond) Ady „érdekében”.

A századelőn és a *Nyugat* indulásának idején a metafizikus kísérletek hatottak újszerűnek és modernnek. Fülep Lajos, Lukács György, Balázs Béla az impresszionista művészetszemlélet relativizmusa ellen fellépve kezdték pályájukat. A kulcsszó számukra éppen az a „lényegkeresés” volt, amely az ironikus hagyománytól legtávolabb áll. Emlékezzünk arra, hogy később a „búvár”-metafora, a mélység és a felszín abszolút vagy viszonylagos mivolta lett az évtizedes, hol fellobbanó, hol csak parázsló vitaterület Babits és Kosztolányi közt.

A pályakezdő Babits azonban kezdetben kevésbé volt eltökélten metafizikus, mint a pályakezdő Lukács, Fülep vagy Balázs Béla. Az 1912-es Játékfilozófia első része – Bergson hatása alatt – nyitott volt azok felé a teremtés-esztétikák felé is, amelyek megalapozták az avantgárd

törekvéseket. A plotinosi tükrözés-elv, a tükrözés, mint kettőzős, az egyből kettőt teremtés merész és újszerű következtetésekhez vezethetett. A tanulmány második részében aztán feltűntek a metafizikus eszmék körvonalai, igaz, nem esztétikai, hanem etikai összefüggésben. A művész elköteleződéséről, a művészet erkölcsi szerepéről volt ebben szó. A Játékfilozófiát felfoghatjuk útelágazásként is, és föltehetjük a kérdést, melyik úton ment tovább Babits, az avantgárd szemlélet felé vezető teremtés-esztétika vagy a metafizikus módon meghatározott erkölcsi törvényeket hirdető etika útján. A válasz csaknem egyértelműen az lehet, hogy az utóbbin.

Hamarosan elkövetkezett a világháború és Babits egyre fontosabbnak tartotta, hogy az írástudó a káosz, pusztítás és embertelenség idején szilárd erkölcsi elveket hirdessen: még annak kockáztatásával is, hogy ilyen elvek szép szavaknak ható megfoghatatlan általánosságok lesznek. A Veszedelmes világnézettől az Ágoston-tanulmányon át az 1918-as Kant-tanulmányig vezetett idetartozó értekezőprózai írásainak sora. Kant 1785-ben írott első etikájában vetette föl az emberi méltóság, a Menschenwürde fogalmát. Babits a felvilágosodásnak erre az alapvető gondolatára építette a maga béke-gondolatát.

Babits ettől kezdve élete végéig mondta, írta, hirdette a kanti etika erkölcsi parancsait. Ám megvallott és hirdetett eszméinek erkölcsi tisztaságáért az esztétikai nyitottság oldalán fizetett. Már 1916-ban vitába keveredett Kassákkal. A *Ma, holnap és irodalom* című vitaírásában talán nem barátságtalanul, de mindenképp értetlenül fogadta a bontakozó magyar avantgárd első megnyilatkozásait. Elveiből következően az irodalmi hagyomány mibenlétéről a szoros folytonosság alapján gondolkozott a verstani alakzatokat illetően is. A forma-tanulás iskolamunkáját kérte számon Kassáktól és írókörétől, amikor azok egy mozgékonyabb, dinamikusabb hagyomány-fogalom alapján léptek be az irodalomba. Babits tartózkodása az avantgárdtól elvei szerint következetes volt, és huzamosan megmaradt, végig megőrződött írásaiban, nyilatkozataiban. Hozzá kell tennünk: evvel tevőlegesen hozzájárult ahhoz, hogy a *Nyugat* konzerválja az avantgárd előtti irányok ízlésvilágát, amire Osvát is hajlott. A *Nyugat* modernsége korántsem volt olyan mérvű, mint ahogy a literátus közvélekedésben máig él. A folyóirat modernségének felső határa a Proust-recepció volt, Proustot még jobbára elfogadta a folyóirat köre, de az európai próza merészebb kísérleteitől már idegenkedve visszahúzódott. Ha szívük szerint választhattak Martin de Gard és Joyce kötött, akkor kevés kivételtől eltekintve az előbbit választották.

Az ironikus Kosztolányi sem mutatkozott nyitottabbnak a modern kísérletekkel szemben, mint Babits. Sőt. Az 1920-as évek elején elfogadta Hevesy Iván szélsőségesen avantgárd-ellenes nézeteit a „művészet agóniájáról”, és ismerjük később is gúnyos, fölényes véleményét: Vas István ír erről önéletrajzi regényfolyamában. A különbség csak annyi volt közte és Babits között, hogy ő nem keresett az elutasításhoz magasabb elveket. A metafizikus Babits igen, ő elvi alapokról próbálta áttekinteni a társadalomnak és a művészeteknek, mint valami egységes egésznek a kérdéseit.

Erre vallanak a 20-as, 30-as években írott tanulmányai, cikkei, kritikái. Amikor 1922-ben Gondolat és írás címmel válogatást készített korábbi tanulmányaiból, előszavában „az egy Igazság”-ot említette és „örök témákról” beszélt. Már pusztán a szóhasználat a metafizikus meggyőződés jele volt. Az ironikus kételkedik abban, hogy egyetlen igazság lenne és az egyetlen igazság valahol kívülünk, felettünk helyezkedne el és arra várna, hogy megragadjuk. Az ironikus abban is kételkedik, hogy léteznének örök témák, amelyek még mindig megtölthetők lennének tartalommal, inkább arra gondol, hogy „az” ember, „az” élet, „a” halál, „a” szerelem olyan általánosságok, melyekről nem sok érdemlegeset lehet mondani, annál inkább a részleteikről, apró mozzanataikról, kis rezdüléseikről: csak hogy akkor új témák lesznek belőlük, és új szavak kellenek leírásukhoz. „Azt ajánlom tehát önmagunknak, hogy ne foglal-

kozzunk ilyen »nagy« kérdésekkel. Nem méltó ez hozzánk” – írja majd Kosztolányi a *Nyugat* egy 1934-es ankétjához hozzászólva, szavait nem kis részben éppen Babitsnak címezve. „Az írókhoz csak a »kis« kérdések méltók. Hagyjuk a nagy kérdéseket azoknak, akik mindig a lényeket bolygatják és épp ezért sohase férhetnek közelébe, a szélhámosoknak, a félművelteknek és a kontár íróknak. Ezek kisebb dolgokhoz nem is nyúlnak hozzá, mint Élet, Halál, Társadalom, Jövő, Megváltás, Túlvilág s mindenről valami bizonyosat állítanak abban a hiszemben, hogy a »nagy« dolgok feszegetése már önmagában is »nagy« dolog.”

Babits más véleményen volt, ő meg volt győződve arról, hogy mindig kellenek írástudók, akik a történelemben lejárattak, soha meg nem valósított „nagy” dolgokat mondják, azt mondják „béke”, azt mondják, „egyetemesség”, azt mondják „szeretet”. Persze, ezek közhelyek, de mégis szükség van olyanokra, akik ezeket újra és újra mondják, mondják és mondják, mert különben a „kis” dolgokat sem lehet kimondani, az új témák és új szavak is kimondhatatlanok maradnak. Babitsot ettől a meggyőződésétől nem lehetett eltántorítani. Ismeretes, hogy 1928-ban Julien Benda könyve milyen tanulmányra ösztönözte. Bendánál sokkal jelentősebb gondolkodók voltak akkor Európában. Babits pár hónappal korábban helyezte el könyvespolcán a *Sein und Zeit*et, amit minden valószínűség szerint nemhogy nem olvasott el, de még figyelmesebb átlapozásra sem méltatott. Meg volt győződve arról, hogy mit kell mondania, az ellenérveket talán meg sem akarta hallani. Vagy már ismerte lényegüket. Régi barátja, Szilasi Vilmos, akivel akkor már hosszú évek óta levelezett, és aki Husserl tanszékén vezetett szemináriumot, cikket írt a *Nyugat*ban és elmagyarázta Babitsnak a heideggeri igazság-fogalom mibenlétét: az igazság nem olyasvalami, amit ismételni lehet, az igazságot nem lehet újramondani. Az igazság nem hirdethető, az igazság az, ami éppen kibontakozik a homályból, amit felfedünk, ami feltárul. Babitsot láthatólag nem rendítette meg a közlés. Mondta tovább a magáét. Megírta az *Ezüstkort*, *A halhatatlanság halálát*, a *Bergson vallását*, a *Nemzet és Európát*, *A tömeg és nemzetet*, a *Pajzzsal és dárdával*.

Múltak az évek és Babits bizonyossága nem csökkent, hogy az igazság egy és érdemes nagy I-vel írni, a világ egy egésznek alkot, az univerzalitás értékesebb a partikularitásnál s a lelkünkbe erkölcsi parancs van beégetve. A metafizikus hagyomány tételei, melyeket már Nietzsche megpróbált szétrombolni töretlenül éltek benne tovább. Mégis egyre kételkedőbb lett. Nem a nagy I-vel írt igazság meglétében kételkedett, hanem abban, hogy érvényesülni fog. Abban kételkedett egyre inkább, hogy a nagy örök eszmények, melyek valahol fölöttünk lebegnek, valaha is elérhetők lesznek. Babits a 30-as évek elejétől kezdve lassan kételkedővé vált. Ismeretes, hogy a *Jónásról* szólva már az ironia szavát is leírta vele kapcsolatban a szakirodalom. Babits azonban nem volt ironikus abban az értelemben, ahogy fentebb a szót Rorty alapján használtuk. Úgy talán csak Kosztolányi volt ironikus. Babits megmaradt metafizikusnak, de szomorú és keserű metafizikussá vált. Indulatossá is. Nemcsak cikkeiben, vitaírásaiban, hanem a verseiben. Vannak kevésbé ismert nagy versei, melyekre még nem irányított kellő figyelmet az irodalomtörténet. Ilyen verse a *Zengő légybokol*. Az eszmék szépek, a világ rossz, sugalmazza a keserű metafizikus. Ez a vers a rossz világról szól avval a metaforával végezve szavát, melyet évtizedekkel később majd Tarkovszkij *Stalkere* fog végigvinni.

*Ottkűnn az eső megered s kopog,
mint majd ítéletnapján a dobok
s mindent valami nagy magányba zár
szennyesen és puhán a sár, a sár.*

(Egyszer régen, egy beszélgetésünkben, fenn a Muraközi utcában Weöres Sándor azt mondta, ez Babits Mihály legszebb verse.)

* * *

Etika, esztétika, irónia, metafizika: szavak, szavak, szavak. Koronként másképp és másképp értelmezték őket, más és más hangsúlyokat kaptak. Hol a jók, hol a rosszak közé kerültek. Érvényesen nem tudjuk meghatározni jelentésüket, csak kérdéseink lehetnek velük kapcsolatban. Ironikus volt-e Kosztolányi abban az értelemben, ahogy Rorty és a posztmodern gondolkodás szerint a fentiekben elneveztük? Talán az volt, ha a *Nero*-regény Senecájának szkeptikus cinizmusát tekintjük, talán az volt, ha az Aurelius-novella pragmatikus cinizmusát próbáljuk értelmezni. De hová tegyük a részvét-eszmét, mely az ifjúkori Schopenhauer-hatástól kezdve át- és átjárta egész pályáját és bűvópatakként elő-előtört benne és koronként erős hangsúlyt kapott egészen a *Számadásig*. Aztán van még egy különös szójárása, melyet meg kellene egyszer már világítani. Az irgalom. Moviszter szava Ha meggondoljuk, a jelene-tek narratívumai mögött erről szól az egész Édes Anna. Az irgalom, a föllelhető elgondolások szerint valahol Istenhez tartozik. Moviszter is hasonlóképpen fogalmaz, meg azt is mondja, hogy a felhők fölött van, meg azt is mondja, hogy lélekben van, ami tulajdonképpen ugyanazt jelenti. Ez az „eleó”, amely oly gyakran fordul elő a görög Bibliában, ez az a szó melyet Jeromos leggyakrabban a „misericordia” szóval fordít. „Az Úrnak irgalmát örökké éneklek, / És hívséges voltát mindenkor hirdetem,” – írja Szenczi Molnár a 49. zsoltár magyarázatába. Az irgalom más mint a szeretet és több, mint a részvét. Akit szeretünk, avval szemben – éppen „az ő érdekében” – lehetünk kegyetlenek is, irgalom nélkül. A részvét olyan együttérzés, mely legtisztább formájában is megőriz valamit a szemlélődő ember kívülállásából. A részvét mindig távolsággal jár. Az irgalom a tiszta bensőség érzése, tisztán érzés, semmi egyéb, érzés, mely minden racionalizálhatóság nélkül való. Ha van ellentéte az iróniának, akkor az irgalom teljes, tökéletes ellentétben van vele. Ezt egyszer még pontosabban ki kellene dolgozni Kosztolányi Dezsővel kapcsolatban.

MISERICORDIA ELEÓ, RAHAMIN

(KOSZTOLÁNYI DEZSŐ: ÉDES ANNA)

„Tatár már le is tette a pontot, de a doktor felé fordulva még levonta a végső következtetést:

– Más megoldás nincs.

– De van – mondta Moviszter, aki a hintaszéken szórakozottan babrálgatta az óraláncáról, lecsüngő Mária-érmet.

– Erre kíváncsi vagyok. Micsoda az a megoldás? – kérdezte Tatár fölvetve kövér, okos fejét.

– Az irgalom.

– Az irgalom? – ismételte Tatár és örült, hogy a vita új tápot kapott.

– Van egy ország, ahol mindenki szolga és úr egyszerre. És egyenlő. Mindig, az év minden minden napján.

– Melyik az az ország?

– Krisztus országa.

– Az fönn van, a felhőkben.

– A lélekben van.”

Amit Moviszter irgalomnak nevez, ahhoz hasonló az, amit Madách kegyeletnek hív. Arany-nak megtetszhetett a szó, mert nem javította ki, pedig, tudjuk, mennyi mindent átigazított.

Ismét csalódtam, azt hivém, elég
Ledönteni a multnak rémeit
S szabad versenyt szerezni az erőknék. –
Kilöktem a gépből egy fő csavart,
Mely összetartá, a kegyeletet
(...)

Ádám és vele Madách úgy gondolhatta, hogy ez az a minőség, amely legjobban, hiányzik ebből rideg-hideg világból (Londoni szín: kapitalizmus), és Moviszter-Kosztolányi is már-már (legalábbis lelki-érzelmi) világmegváltást várt az irgalomtól.

ETIMOLÓGIA

Magyar Etimológiai Szótár: „irgalom (1372 u) Származékszó, melynek alapszava bizonytalan eredetű, esetleg uráli kori szó, magyar képzéssel. Esetleg egy »elfelejt« értelmű vogul szóval van kapcsolatban. A jelentésváltozás abban az irányban mehetett tovább, hogy elfelejti valakinek a bűnét, tehát megbocsátja. A magyarázat jelentéstani okokból bizonytalan, mivel a feltételezett »elfelejt«, hibát, bűnt elfelejt, megbocsát – irgalmaz, megkönyörül jelentéstani változás nem igazolható.”

P. Bálint S: *Az irgalmasság etimológiája* „(...) II. János Pál pápa – Dives in misericordia kezdetű apostoli levelében – így ír az irgalmasság bibliai tartalmáról: »Amikor az ószövetségi könyvek az irgalmat meghatározzák, többnyire két kifejezéssel élnek, melyek között igen finom jelentésbeli különbség van. Elsősorban a hesed szót használják, amely a jóság szívbeli érzületét jelenti (...) Az irgalom másik szava (...) az Ószövetség nyelvéből a rahamin. A hesed jelentésétől egészen kicsiben különbözik csak. Amíg ugyanis a hesed az önmagához való hűséget és a szeretetben adott ígéret kötelezettségét világítja meg (és ezek joggal tekinthetők férfias tulajdonságoknak), addig a rahamin már eredetében az anyai szeretetet jelzi (a rehem anyaméhet jelent). Abból a kezdettől fogva önálló és mélyreható kötelékből, sőt összeköttetésből, amely az anya és magzata között létezik, egész különleges kapcsolat, egyedülálló szeretet származik (...)«” (Új Ember, 2002. 06.23.)

TEOLÓGIA

Jólész László: *Zsidó hitéleti kislexikon* (Bp, 1987):

„Ráhámím, ráhmánút (ráhmánüsz; »irgalom«) a Tóra útmutatásokat ad az irgalom gyakorlására. Előírja, hogyan kell irgalmat gyakorolni a szegényekkel, az özvegyekkel és az árvákkal. A mező szélén hagyott termés, a tőkén hagyott szőlőfürtök parancsa az irgalmasság parancsa. A Tóra megparancsolja, hogy a kölcsönt adó ne vegye zálogba a nem fizető adós ruháját. De nemcsak az embereken kell megkönyörülni, hanem az állatokon és madarakon is (...)”

Boros László: *A köztünk élő Isten* (PPEK szám 246):

„(...) A héberben elég gyakran használták az irgalomra a »rahamim« kifejezést. Ez a szó nyilvánvalóan az anyaölt jelent ‘reheem’ többes száma. »Rahamim« tehát azt az összetartozást jelöli, amely az anyaság birodalmában terem: összetartozás egy tehetetlen lénnel, akinek élete teljesen tőlünk függ. Arra az érzésre utal, amelyet az anya érez teste gyümölcseivel szemben, tehát olyan szeretetre, amely lényegileg gyengéd. Melegség, közellét, bizalmasság, létközösség: ilyen fogalmak járnak együtt ezzel a szóval. A késő zsidó és őskeresztény irodalom görög szövegeiben sokszor használják a bensőből fakadó irgalmasságra a ‘splugchna’ szóképet, amely a test belsejét, a zsigereket jelenti. Ebben a szóban hasonló jelentés csillog, mint a héber »rahamim«-ban. A »splugchna« az egész emberi személyiséget jelöli, a legmélyebb meghatottság és megragadottság állapotában. Pálnál ugyanez a szó az embernek azt a képességét jelenti, amellyel saját magát át tudja engedni a szeretet elragadtatásának, vagy egyszerűen a szerető embert. A latin szó: »misericordia« és annak germán tükörfordítása: »Barmherzigkeit« az irgalom megjelölésére egy kissé különböző képet, a szívét használja. »Irgalmas szívű« az, akinek »szíve van« a másik baja, nyomorúsága és ínsége iránt. Az összemertesség összava: a »szív«, a személy legőszibb és legbenső központját jelöli, a lénynek végső egységét, forrását mindannak, ami az ember és amit cselekszik. A »szív« tehát nemcsak a konkrét ember összfooglalata, hanem cselekvésének, egzisztenciális alapmagatartásának eredete is. Az ember érzületét jelzi: hogyan vélekedik egyáltalában más emberekről, az életről és a létről. Eszerint tehát »irgalmas« az, aki személyének ezt a legbenső középpontját kitarja a másik fájdalmanak és nyomorának – és ezt az egzisztenciális nyíltságot mint maradandó érzületet hűségesen megvalósítja.

Már ezekből a gyér utalásokból is az emberi irgalom három lényeges tulajdonsága mutatkozik meg. Az irgalom (először) a szeretet képessége arra, hogy a másik baja bensőleg megragadjon minket; (másodszor) az a készség, hogy a szenvedő lénnel létegyesre lépünk és (harmad-

szor) az az akarat, hogy a szenvedővel ebben a létegyiségben tevékeny hűségben kitartsunk (...) Az irgalom készség arra, hogy a szenvedő lényvel létegyiségre lépjünk. Saját létünkben mintegy szakadás keletkezik a szeretet által. Felrobbantja önmagunk határát és engedi, hogy a másik belépjen benső szféránkba. A másik ember a szeretetben énemmé lesz, így az ő baja is saját létemmé válik. Saját nyomorúságom mellett az ő törekénységét is viselnem kell. Minden ütés, amely őt éri, az én szívemet is találja. Ez a legalapvetőbb segítség, amelyet a szerető ember a szenvedőnek nyújtani tud: magára vállalja a létközösséget vele, és ezzel az idegen szenvedés minden ínségét.”

Katolikus dogmatika lexikona (szerk., Wolfgang Beinert, Bp., 2004) „Kegyelem: (1) Istennek az ember üdvössége érdekében végzett, szeretetből fakadó történelmi cselekvése, amelyet a ~ úsz.-i fogalma jelöl, az ÓSz.-ben is lényegi és alapvető meghatározottsága Isten viszonyának az emberhez. Az ÓSz.-ben a ~ valóságát természetesen más fogalmak írják körül. A hen főnév (LXX: kharisz) Isten szabadon adományozott személyes kegyét jelöli (Ter 6,8; Kiv 33,12). A hanan ige (Septuaginta: eleein) jelentése »kegyesnek lenni«, abban az értelemben, hogy valaki »szeretetteljesen fordul« valakihez. Ennek az ember iránti személyes, jóindulatú és feltétlen szabadságban megvalósuló (Kiv 33,19) isteni odafordulásnak a tudatában az ember azt a reményt ápolhatja, hogy Isten konkrét kegyelmi ajándékaiban részesíti őt (Zsolt 4,2; 6,3; 9,14; 41,11; 51,3; 86,16). A heszed főnév (Septuaginta: eleosz), főleg a zsoltárokból, Istennek az ember iránt tanúsított szuverén, túlradó jóságát jelöli, amely leginkább a szövetséghez kötődő isteni szeretetben és e szeretet hűségében (emet) jelenik meg (Kiv 34,6). Az ember iránti isteni jóindulat, amelyben az ember mindig bízhat, konkrétan a teremtés művében, Izrael népének megmentésében (Zsolt 136) és a különböző szorongatásokat szenvedő emberek gyötrelmeinek megszüntetésében (Zsolt 107) nyilvánul meg. – A rahámim fogalma (Septuaginta: oiktirmosz), amely eredeti gyökere szerint »anyaiságot« jelent, azt emeli ki; hogy Isten milyen szeretettel és gyöngéden fordul oda az emberhez. Ez a szereteteli könyörület, Isten irgalmassága elsősorban a szövetség népe (Iz 54,7; 63,7; Jer 16,5; Oz 2,21) és az egyén (Zsolt 40,12; 51,3) vétkeinek megbocsátásában jelentkezik tevékeny erőként. – Az ÚSz.-ben a szinoptikusok közül csak Lukácsnál fordul elő kifejezetten a ~ (kharisz) fogalma, de lényege szerint a ~ valósága jelen van Jézusnak a jóakarátú, kegyes Atya-Istenről szóló igehirdetésében és az ajándékként kapott Isten országáról szóló üzenetében. A kharisz középponti szerepet játszik a páli levelekben (amelyekben a kharisz szó százötvenöt úsz.-i előfordulásának kétharmada található). A ~ Pálnál Isten Jézus Krisztusban megvalósuló eszkatologikus-egyetemes üdvösséghez vezető cselekvésének foglalatja (Róm 5,15,20sk.). Az »egy embernek, Jézus Krisztusnak a ~-i tette« (Róm 5,15), amelyben Isten »tulajdon Fiát [...] odaadta értünk, mindannyiunkért« (Róm 8,32), olyan cselekvés, amelyben Isten felénk közeledő szeretete személy alakját ölti: »Jézus Krisztus ~eként« (2Kor 13,13) jelenik meg. Pál szemében Jézus Krisztus kegyelmi megváltó művének legfontosabb hatása a bűnös ajándékként elnyert megigazulása (Róm 3,21-26). Élesen elhatárolódva a júdaista felfogástól (a megigazulás az emberi tettek következménye, illetve: az üdvösség csak bizonyos csoporté) Pál nyomatékosan hangsúlyozza, hogy a ~ nem érdemelhető ki, teljes egészében adomány (Róm 3,24; 11,6), és egyetemes (Róm 4,16; 5,15.18). Az ajándékként elnyert megigazulásban Jézus Krisztus ~-e ténylegesen megvalósítja az eszkatologikus kegyelmi adományok kezdetét: már most elérhető az istengyermekség (Róm 8, 16sk.), Isten dicsősége (Róm 5,2), az örök élet (Róm 5,21; 6,23). Krisztus teste konkrét alakjának, az egyháznak Isten egyetlen ~-e különböző kegyelmi ajándékokat (khariszmata) ajándékozik az üdvösség szolgálatára (Róm 12; 1Kor 12). A deuteropaulianus levelekben szerepel a következő tömör összefoglalás: a ~ Isten szeretete irántunk, emberek iránt.» (Ef 2,4-9; Tit 3,4-7)

Az 1999-ben Augsburgban aláírt evangélikus-katolikus *Közös nyilatkozat* a megigazulás tanításáról (Budapest, 2000):

„Közösen valljuk, hogy üdvössége tekintetében az ember teljesen Isten megmentő kegyelmére szorul. (...) A megigazulás egyedül Isten kegyelméből történik.”

KOSZTOLÁNYI-NOVELLÁK

Poros kisváros, rekkenő, szörnyű hőség. Ormótlan alak lép ki a törvényszék kapuján, nagy hasa, lóg a hája. A gyerekek undorodnak tőle, szinte gyűlölik, utána kiáltanak, göröngyöt dobnak feléje. Aztán egyikük elvezeti őket a kövér bíró édesanyjához, ott akarják folytatni a heccelődést. Az idős hölgy mit sem sejt, fiáról kezd mesélni, milyen volt, amikor még kisfiú volt, előhossa hajdani kis cipőcskéjét. És akkor csoda történik, elmúlik a gyerekek haragos ellenszenve átváltozik mivé?, majdhogynem szeretetté. „Az irgalom tündére szállt közénk, melyet eddig még nem ismertünk...” Kosztolányi első novelláskötetében, a *Boszorkányos estékben* jelent meg ez az elbeszélés, s itt jelent meg írásaiban először az irgalom szava. Ezután csaknem húsz év telt el, amíg újra leírta ezt a szót novelláiban, s valamennyi az *Édes Anna* híres Moviszter-jelenete után tűnik fel. Mintha maga is elkezdte volna értelmezni, meghatározni, körülhatárolni, ellentéteinek megnevezésével megjelölni a fogalom helyét. Elsőnek 1927-ben találunk rá, abban az *Esti*-novellában, amelyben Esti „mint jótevő szerepel, fölkarolja a sorüldözött özvegyet, de végül kénytelen megverni őt, mert annyira sajnálja, egyebet nem is tehet.” A paradoxon is eszköze lehet a meghatározás-keresésnek, nem is szólva arról, milyen jól illik Kosztolányi sajátos (a komolyan mondást játékosan kerülő, de általában ezt is elironizáló) dupla csavarú ironiájához. Esti így morfondíroz:

„A gyöngédség csak egyik rejtett alakja a durvaságnak, a durvaság viszont csak egyik rejtett alakja a gyöngédségnek. Bizony, a jóság és rosszaság, az irgalom és kegyetlenség ilyen furcsa viszonyban állanak egymással. Elválaszthatatlanul együtt működnek, az egyik el se képzelhető a másik nélkül, akárcsak az, hogy valaki, akinek kitűnő a szeme, ne lássa meg egyformán a kéket és vöröset, a pillangót és gilisztát. Ellentétek, az igazi, két ellensarki vég, de mindig természetes kölcsönhatásban vannak s a körülmények szerint váltakoznak, egymás nevét veszik föl, keringenek, átalakulnak, mint a pozitív és negatív villamosáram.”

A következő előfordulás az 1930-ban keletkezett *Gólyák* című elbeszélésben található, melyet az Esti Kornél kalandjai című mesterségesen előállított ciklusban szoktak közreadni. Itt egy boltossegédről van szó, aki úgy tesz, mintha tudna franciául, de lelepleződik. Az irgalom itt kérelemként, fohászként, a kegyelem szó szinonimájaként szerepel, mint a régebbi magyar irodalomban oly gyakran. („Oh! irgalom atyja ne hagyj el”). „Ön beszél franciául? – kérdi Esti – Oui – mondta halkan, a fejét kissé elfordítva. – Je parle un peu – de oly bizonytalanul és alázatosan, hogy ez körülbelül csak ennyit jelentett: »Irgalom«”. 1930-ban még kétszer fordul elő a szón. A *Szörnyetegben* az irgalom jelentése visszakerül a lélek bensejébe, a remek kis típusrajz egyik mondatában „az irgalom legnagyobb csodájá”-ról olvashatunk, ami nem más, mint a másik emberrel való önfeledt, testvéries azonosulás. Evvel a pozitív jelentés-tulajdonítással szemben a *Szegény asszonyban* ellenkezőjére fordul a fogalom értelmezése: az elbeszélés narrátora utazása, amolyan falujárás közben megszáll egy holtszegény paraszt-asszonynál. Megsajnálja a családot, semmiségeikért is pénzt ad, aztán a „szegény asszony” vérszemet kap, egyre többet kér, és már baleknak nézi a jótevőt. Kosztolányi erre is kész a válasszal:

„Gyönyörű az irgalom bibliája, de veszedelmes. Sohase tudjuk, hogy jótetteinkkel micsoda rosszat művelünk. Cselekedni mindig veszedelmes. Legalább mesterem, Lao Cse, a kínai bölcs ezt vallja. Szerinte az igazi jószág közönyös, az igazi okosság néma. Légy tiszta és csöndes – hirdeti. Még megszólalni is veszedelmes.”

Az Esti Kornél első fejezetében találjuk az irgalmasság és kegyetlenség tömörségében félelmetes, minden értekezésnél pontosabb egybevetését. Ez az az Esti-novella, melyet Kosztolányi már az elkészült kötet összeállításakor írt meg 1933-ban, és helyezett utólag a sorozat élére.

„Nyári zivatar után egy ázott verébfiókot találtam a rekettyebokor alatt. Ahogy a hittanórán tanultam, tenyeremre tettem, s az irgalmasság testi és lelki cselekedetét gyakorolva, bevitettem a konyhába, hogy a tűzhelynél szárítkozzék. Kenyérmorzsát szórtam elébe. Rongyokba bugyoláltam. Karomon dajkálgattam. – Tépd ki a szárnyát – suttogetta Kornél –, szúrd ki a szemét, dobd tűzbe, öld meg. – Te örült – ordítottam. – Te gyáva – ordította ő. Sápadtan meredtünk egymásra. Reszkettünk. Én a fölháborodástól és a részvéttől, ő a kíváncsiságtól és a vérszomjtól (...)”

Mintha ezekre a kérdésekre és következtetésekre játszana rá, talán vitatkozna is velük az az írás, amelyben utoljára fordul elő az irgalom fogalma. Toprongyos vándor érkezik a kisvárosba, fölkeresi az orvost, nem tud fizetni, mondja, de kéri, lássa el a lábát, csupa seb. Az orvos megteszi, amit megtehet, aztán fölmege a házba, ahol már várja a karácsonyi ebéd. A feleség megszánja az udvaron tébláboló embert, és a cseléddel leküld neki egy tányér levest. Aztán a húsételből is küld. Végül a tortából is leküld egy szeletet.

„Így fejezték be a beteg utókezelését, aki véletlenül betévedt a rendelőbe. Ebben pedig valami türelem volt és közöny, mely hasonlít a bölcsességhez és irgalomhoz. Amíg ettek, s lenn a vándor is evett, szebben csillogott a karácsonyi boruk, s jobban esett a falatjuk.”

A vándor című írás 1936 januárjában jelent meg, karácsonyének volt ez is, mint évtizedekkel később Mészöly elbeszélése, melyről később lesz szó.

Van Kosztolányinak még egy novellája, melyben ugyan sem leírva nem jelenik meg az irgalom szava, sem utalva, körülírva nem szerepel a szöveg-korpuszban, az olvasóra tett hatásban azonban a kialakuló „esztétikai érzelemnek” (Jakobson és Lévi-Strauss szava) az alapja lesz. Ez a novella *A szürke glória*. Miként lehetséges, hogy egy glória szürke legyen és lehet-e egy szürke kis ember glóriás? A *Szürke glória* című 1916-ban keletkezett novellának már a címénél értelmezési feszültség támad az olvasóban. Ha a főszereplő szürke, akkor a történet végére nyilván kiderül, hogy nem glóriás, ha pedig glóriás akkor nem szürke, hanem ragyogó. A novella szövegdinamikai mozgásának lényege, hogy egyik feltételezés sem következik be. Marie, a nyelvtanár nő télen-nyáron kesztyűt visel, állandóan gumiköpenyt hord.

„Néha a köpeny áttüzesedik a napsugarakban, és akkor az egész lánynak olyan a szaga, mint a törőguminak.”

Ha egy elbeszélés ilyesmivel kezdődik, akkor humoreszk vagy szatíra lesz belőle. De ez a feltételezés sem válik be. Marie nyelvtanár nő, nyelvet tanít, alighanem franciát. Nyelvvél foglalkozik, reggeltől estig a nyelv közelében van, milyen remek dolog lehet ez, micsoda tágasságra láthat rá, gondoljuk. A nyelvtanár olyan, mint a költő, abból a szempontból, hogy a nyelvvel, a szavakkal dolgozik. De ez sem igaz. Marie a Kosztolányi-novellák talán legzártabb, legmagányosabb és legszomorúbb szereplője. Nyelvtani példamondatokat tanít, a nyelvkönyvek kliséitörténeteit ismétli, már ezekkel álmodik, mint a gumiköpenyt a törőgumi illata, egész lényét átjárja a nyelvi klisék tömege. Kosztolányi itt fogalmazta meg először nyelvfelfogását, nyelvfilozófiáját, mely aztán végigkísérte egész pályáját. A nyelv mibenlétéről való gondolkodásában alapvetően Platón Kratüloszához csatlakozott. Karátsony Endre írt

erről. A dolgoknak van igazi, természettől fogva helyes, valódi nevük. Hamann majd azt állítja, hogy ez az eredendő és igazi nyelv, a költészet nyelve. A nyelvkönyvek klisémondatai és klisé történetei csak szélső – nevetségessé is tehető – példái a társadalmi diskurzusok megmerevülő formáinak, melyek az élet minden területét áthatják. A példamondatok nevetségessé tehetőek, és a novellában nevetségessé is válnak, de Marie inkább szánalmat kelt, azt a részvétet kelti, melyet Kosztolányi oly gyakran emleget. A nyelvtanárnő típusrajza lehetne szarkasztikus rajz, kemény, kegyetlen gúny, irgalmatlan kinevetés. De nem az. A szatíra és a részvét különös elegyet képez a novella modulációjában, a szatíra éles eleme némiképp elmozdul amikor magáról a főszereplőről van szó, még azt is mondhatjuk, hogy kicsit átlírizálódik, és ami ebből az elmozdulásból, ebből az átlírizálódásból létrejön az a humornak egy olyan sajátos hangvétele lesz, amit irgalmas humornak lehet nevezni. Csehov ismerte jól ezt a fajta humort. Az irgalom a *Szürke glóriában* nem fogalmilag, nem a szemantikai dimenzióban tesz fel kérdéseket, hanem a hangváltásban jelenik meg, a szöveg pragmatikai dimenziójában emelkedik fel, abban a hatásban érhető tette, amit a szöveg olvasójában kelt.

JÓZSEF ATTILA: IRGALOM (1936)

Ignotus Pál írta a Nagyönfáj megjelenésekor: „Legjobban talán az *Irgalom* és a *Világosítsd föl* című kis verseket szeretem kötetében, gondolati játékoságukkal, szeszélyes tömörségükkel.” Ennek ellenére az *Irgalom* kiemelt, részletes elemzésére mindmáig nem vállalkozott senki a József Attila-szakirodalomban, de – egy-egy vonását, egy-egy részletét illetően sokat írtak róla. Az egymásra következő korszakok szele elég nagy területen szórta szét feltételezett jelentését, van szó ezekben a spanyol polgárháborúról, a moszkvai perekről, mozgalmi illegális feladatokról éppúgy mint polgári társadalmi szokásokról, alkati, lelki beállítódásról. Közvetlen politika és jelenlévő pszichikum között rajzolódik ki a vers magyarázatainak íve. Szabolcsi Miklós áttekintve az értelmező hagyományt az 1936. októberétől decemberéig írt – ahogy ő nevezi – életútösszegző versek között helyezte el. Németh G. Béla az első szakasz szöveghangulatában gúnyos, fölényes villonos fintort érzett, az utolsó szakaszból pedig „csúfolódó rezignációba” burkolt önrészvét megszólalását hallotta ki. De nem vizsgálta meg külön figyelemmel azt a két egymásra felelő szót, alighanem a vers két kulcsszavát, amelyet e jegyzetben keresünk, a „kegyelmet” és az „irgalmat”.

Pedig bennünket itt most éppen ez a két szó érdekel: a „kegyelem”, amit nem kért a költő, és az „irgalom”, amivel ezentúl bevonja majd önmagát. A verset keretező elutasított aktus és a még nem működő, de már meghívott aktus jelentését keressük. Nem kell messzire kanyarognunk a terjedelmes értelmező hagyomány útvesztőiben, hogy belássuk: a két fogalom József Attila szótárában szemantikailag szorosan összekapcsolódott egymással, s a kapcsolatot egy harmadik fogalom, a „bűn” hozta létre.

Ebbe a rejtélyes és rejtelmes fogalomba, – amelynek inkább csak messze-vezető értelem-elágazásai körvonalazódnak, mint hogy pontos jelentéstartománya megállapítható lenne – ebbe még eddig mindenki beleütközött, aki a kései József Attila-versekkel foglalkozott. Pedig maga József Attila egész kis bűn-elméletet gyártott olvasói számára: kétféle bűn van – írta híres *Szerkesztői üzenetében* (s Tverdota György idézi is ebben az összefüggésben) – az egyik, amiért büntetés jár, ami mögött valamilyen jogilag megnevezhető és elítélhető cselekedet áll. Olyan vétek, amely az írott törvényekbe ütközik, s amiért perbe foghatnak és megbüntethetnek valakit. „A másik fajta az a bűn, melyet akaratlanul elkövet az ember és akkor is megbán, ha nem büntetik érte. Ez az eredendő bűn. Bűn az ellen, akit szeretünk. Az ilyen ellen nem elég nem-büntetéssel küzdeni, az ilyen bűnt kifejezetten meg kell bocsátanunk egymásnak. Az ilyen bűnt meg nem bocsátani maga is bűn.” Ez utóbbi – világosan kitetszik a

fogalmazásból – nem jogi értelmű bűn. Akkor hát – kérdezhetjük – milyen értelmű? Az „eredendő bűn” kifejezés teológiai irányba vihetné el a jelentést, s az utóbbi időben – a mai kor szellemének megfelelően – előtérbe is került József Attila beállítódásának, a hittel és vallással összefüggő kapcsolatának vizsgálata. Látnunk kell ebben a tematizációban az ellenirányú ingakilengés gesztusát, amely a múltbeli aktualizáló politikai magyarázatokkal szemben jön létre, s ha nem kedveljük is az ilyenféle ingakilengéseket egyik irányban sem, nem zárhatjuk elvileg ki, hogy bizonyos részeredményekkel az ilyen vizsgálati szög is járhat.

Átsugároz-e valami a versben szereplő „kegyelem” és „irgalom” már magukban is bibliai ismertségű szavaira az „eredendő bűn” vallási értelméből? S elviszi-e a két szót eredendő bibliai jelentésük felé? Érdekes választ kapunk, ha megnézzük a vers néhány fordítását. Daniel Muth így fordítja németre a befejező két sort: „Solang so tollwütig die Welt, / bleibe ich gnädig zu mir selber”. Anton N. Nyerges angol interpretációja: „As long as the world is this mad / I shall be merciful to myself”. Figyelemre méltó, hogy egyikük sem használja a német és angol Biblia legszebb, legjellegzetesebb idetartozó szavait, melyek olvasatán a német és angol olvasó okvetlen a *Bibliára* asszociál: barmherzich és lovingkind. A fordítók nem érzik okvetlen szükségét annak, hogy az olvasói értelemképzés a *Biblia* és a vallásosság felé induljon el. Ahogy az újabb magyar értelmezők gondolják. A francia fordítás a „pardon” már régen köznapivá lett szavával ha nem is kerüli el a bibliai asszociációt, de nem feltétlenül tereli abba az irányba az értelmezést. Timár György: „Tant qu’il est enragé le monde / mai, je m’accorde le pardon.”

MÉSZÖLY MIKLÓS: *JELENTÉS ÖT EGÉRRŐL* (1958)

Szent karácsony közeleg. Lenn a pincében egerek tanyáznak, furcsa zajok rémítik őket és dideregnek a hidegben. Elhatározzák, hogy biztonságosabb, melegebb, védettebb helyet keresnek. Kimásznak a pinceablakon, fölkapaszkodnak a szőlőindákon, és bemásznak egy lakás kamrájában. Ott jó. A család rémülten fedezi fel őket. Elkezdődik a védekezés ellenük, elkezdődik módszeres, tudatos, mondhatni tudományos alapon történő kiirtásuk. Már csak négyen vannak, már csak hárman... Egy még mindig életben van. Aztán ő is elpusztul.

A szöveg szemantikai dimenzióját tekintve a tökéletességig vitt irgalmatlanság világát állítja elő a maga tökéletesen megszervezett diegetikus nyelvtömbjében, ez azonban, amint hozzáér az olvasó átfordul a pragmatikai dimenzióban, az ellenkezőjévé válik az olvasásfolyamatban, és a legtökéletesebben kelti fel az irgalom lelki diszpozíciójához szükséges érzelmi-hangulati-indulati beállítódást, aminek végén az irgalom fogalmának tudatos megértése is bekövetkezik. Mészöly novellája az egyik legszebb, talán azt is lehet mondani, a legszebb, legmegrendítőbb példázat nemcsak a magyar, hanem az egész európai irodalomban az irgalom értelméről és pszichikai működéséről. De a novella különös hatása, amely az olvasás-folyamatban jön létre – akár csak Kosztolányinál a *Szürke glória* – nem igényli utólag az elvont fogalmakkal való verbalizálást, nem igényli az illetén való racionalizálást. Az értelemképzéshez elegendő ebben az esetben az olvasásfolyamat. Van, létezik verbális értelmezést nélkülöző, azt fölöslegessé tevő megértés. A művészet képes ilyesmire.

AZ IRGALOM MOZDULATAI

Ritkán fordul elő, hogy életszerű beszédhelyzetben a szóbeli közlést ne kísérné a beszélő valamilyen kézmozdulata, arcjátéka, szemjátéka: a metakommunikáció szinte állandó kísérő társa a verbális kommunikációnak. A gesztikuláció élénksége vagy éppen visszafogottsága függ az egyéni temperamentumtól és függ beszélőt körülvevő kultúra szokásrendszerétől, de a

nem-verbális beszéd típusai általánosak. A gesztusbeszéd nagyjából háromféle lehet, legtöbbször szimulatív módon mintegy eljátssza a szóbeli közlés érzelmi tartalmát, de lehet kontradiktív, amikor mást mond a mozdulat és mást mond a szó, meg kell jegyezni, hogy ilyen esetben a beszélő hallgatója általában inkább hisz a mozdulatnak, mint a szónak. Végül a gesztus lehet a verbális közlés kiegészítője, amikor valami olyasfélét fejez ki, olyasfélét sejtet, ami túl van a szóbeli közlés lehetőségein. Túl van abban az adott helyzetben amiről szó van, vagy egyáltalán és általában túl van a nyelvi kifejezhetőségen. A verbális nyelv ugyanis nem mindig a legjobb és legtökéletesebb kifejezési formája annak, amit mondani „akarunk”. A nem-verbális nyelvre egész művészeti ágak épültek rá, a mozdulatművészet, pantomim, balett olyan művészetek, ahol az, amit a hétköznapi beszédhelyzetekben metakommunikációnak nevezünk önállósul és egyedül marad a színen. Gazdag, nagy művészeti ágak alakultak ki a metakommunikáció hétköznapi eszközeinek felhasználása, kibővítése és átalakítása révén. Mozdulatsorok kitalálása és évszázados, évezredes továbbhagyományozása révén.

A metakommunikáció különös szerepet tölt be az olyan verbális-vizuális művészetekben, mit a színház és a film. A színházi rendezőnek állandóan dolga van a metakommunikációval a színészvezetés során, a filmrendezőnek pedig talán még inkább dolga van, mert a képi beállítások, a közelképek szokatlanul kiemelik és felnagyítják a legkisebb mozdulatok, szemvillanások jelentését és jelentőségét is. Ingmar Bergman a szövegkönyveiben – melyek kerek szépirodalmi alkotások, irodalomtörténeti, esztétikai szempontból néha éppen remekművek – különös, kiemelt figyelmet szentel a gesztusnyelvnek, részletesen átgondol és kidolgoz minden mozdulatot, sőt mozdulatrészletet is. Legtöbbször a gesztusnyelvre bízva annak a homályosan megfogalmazható és alig körülhatárolható jelentési körnek az ember életében való néha-néha megjelenését, amelyet ebben az írásban keresünk, és keresve próbálunk felfelidézni: az irgalom-kegyelem jelentéskörét. Egy-egy mozdulat jelzi ezek pillanatokra való – többre nem – jelenlétét Bergmannál: hozzáérés a másikhoz, a másik gyengéd testi megérintése egy pillanatra, az arc gyengéd megsimogatása egyszer, egy átölelés. Kísérlet sem történik ilyenkor verbális kifejezésre (a forgatókönyv persze elejétől verbális kifejezés, de a filmnyelvi megvalósulás fel-felfüggeszti a verbalitást). Úgy látszik, a másik bőrének megérintése kifejezésteljesebb a beszédnél ebben a nehezen artikulálható jelentéskörben. És a gyengéd mozdulat visszautasítása jelenti, ha nem is az irgalmatlanságot, de az irgalomnélküliséget. A talán legrosszabb emberi állapotot.

Ingmar Bergman

Azt írja egy helyen, hogy amikor minden megoldódni látszik, akkor kezdődnek a problémák. Filmjei erről szólnak: a hétköznapi élet látszólagos szociális megoldásain túli megoldhatatlan problémákról. Az emberi kapcsolatok lehetetlenségéről, az istennélküli égboltról, a reménytelenségről. Csak egy-egy pillanat van, egy-egy pillanatig tartó mozdulat, amely ellenáll a romlásnak. Az irgalom vagy kegyelem pillanata. Ezek a pillanatok a nem-verbális úton, a mozdulatok révén jutnak kifejezésre. A velük rokon minőség, a szeretet viszont gyakran dialogizálódik, beszélnek, beszélgetek róla, mintha könnyebb lenne róla beszélni, mint nehezebben megragadható, talán szubtilisabb két fogalomtársánál.

Tükör által homályosan (1960)

„Kiáltás, nevetés száll fel a hullámzó, alkonyszürke tengerről. Hirtelen négy fej bukkan elő a habokból (...)” Két férfi, egy fiú és egy nő. David író, most érkezett haza Svájcából, regényét szeretné befejezni, Minus tizenöt éves nyurga, nagyranőtt kamasz, Dávid fia, Karin Dávid leánya, férjes asszony, Martin orvos, Karin férje. Karin tudathasadásos elmebeteg, vannak jobb időszakai, de meggyógyíthatatlan.

A madarak hangosan rikácsolnak, Karin nem tud elaludni, apja segít neki. „Felemeli leányát, az ágyra fekteti, megigazítja a vánkost, ráteríti a takarót, végigsimítja haját és arcát.”

Martin szomorúan azt mondja, hogy Karin nem szereti őt.

„Hosszú csend, aztán Karin megsimogatja Martin arcát (...)

Sokáig ülnek csendben és mozdulatlanul. David gyors mozdulattal megérinti Martin kezét, de csak egy pillanatra. Mozdulata bátor, de a barátság félreismerhetetlen jele (...)

David (...) Karin felé nyúl. Karin megfogja a kezét. Mély és maradéktalan együttérzés járja át őket.

David magához vonja lányát, szorosan megöleli. Szótlán és félszeg ölelés. Ezután felmennek a rakodótérbe.

Martin át akarja karolni az asszonyt, hogy támogassa, és közelebb lehessen hozzá, de Karin szelíden eltolja magát (...)

Saraband (2003)

A filmtörténészek egy része úgy periodizálja Bergman pályáját, hogy a 60-as évekbeli korszakának középpontjában gondolatilag az Isten-probléma áll, a másodikban pedig a kis-közösség, a házasság kérdései kezdenek megfogalmazódni. A kérdés az első korszakban sem az, hogy van-e Isten, létezik-e Úr és Teremtő. Nem teológus-filozófus (az idealizmus és materializmus évezredes ütközési pontjait kijelölő, e pontokat bemérő és valamelyikük szempontjából értékelni kívánó) filmek ezek sem, hanem adott (kitalált, modellált) élethelyzetekben figyelik annak az embernek a gondolkodását és viselkedését, aki úgy tudja, úgy hiszi, hogy üres az égbolt fölött, illetve azért, aki ellenkezőleg, úgy képzei, hogy a Gondviselés körében él. A következő korszak filmjei, középpontjukban a Jelenetek egy házasságból című sorozattal feladják az elvontságnak ezt a fokát is, és az emberi létezés problémáit a család és a házasság „kis” körében próbálják fölvetni. A történet avval ér véget, hogy Johan és Marianne elválnak, nem képesek többé együtt élni. A nézőben olyasmi fogalmazódik meg, hogy az emberi egzisztencia lehetőségei még ebben benső kis körben is zsákutcába futnak, még a legkisebb közösség, két ember együttléte is lehetetlen, vagy legalábbis annak mutatkozik. Ide, ehhez a gondolathoz és ehhez a befejezéshez tér vissza a Saraband három évtized után, látszólag avval a szándékkal, hogy fölvegye az abbahagyott fonalat és egy újabb jeleneket csatoljon az akkori nagysikerű sorozathoz, valójában inkább az újrakérdezés és újrafogalmazás indítékával. A két szerepet ugyanaz a két színész játssza, a remek Erland Josephson és a zseniális Liv Ullmann. Talán párosukra is utal a film címe, Saraband, ami eredetileg egy páros tánc neve.

Harminckét év telt el. Marianne hirtelen ötlettől vezetve (Bergman, mint minden jó író tudja, hogy nem kell mindent megmagyarázni) felkeresi Johant. Két lányuk van, egyik sem gyerek már, Sara, aki Ausztráliába ment férjhez és Martha, aki valamilyen elmebajban szenved, egy otthonban ápolják, már senkit nem ismer meg. Johannak egy Marianne előtti házasságából van egy fia, Henrik, hatvanhárom éves, neki pedig van egy tizenkilenc éves leánya, Karin. Henrik engesztelhetetlenül gyűlöli apját, Johan mondhatni utálja, és mélyen megveti fiát. A strindergi indulatok láthatólag visszavezetnek Bergmann korai filmjeihez, amelyekről egy ízben kijelentette, hogy depressziós lesz tőlük, ha újra megnézi őket.

De ez más film. A történet itt is elindul a lehetetlenülések depresszív tárháza felé, de aztán kilép a bűvös körből. Henrik mániákusan szereti lányát, akiből gordonkaművészt akar nevelni, zsarnoki szigorral tanítja. (Az egyik jelenetben Bach ötödik gordonkasztvitjének

sarabande-tételét próbálják. Ez is a film címének egyik magyarázata lehet.) Karin szabadulni igyekszik a mániákus szeretet-szerelem (már-már incesztus) fojtogatásából, de visszautasítja nagyapja segítő kezét is, s végül elmegy, elszökik hazulról, és Németországban folytatja tovább tanulmányait. Henrik öngyilkosságot követ el, de még ez sem sikerül neki, mint ahogy semmi nem sikerült egész életében. Marianne-nak sem sikerül a békítő-békéltető szerepét eljátszania. Szeretné, mindenkinek szüksége lenne rá, de úgy látszik, hirtelen ötlettől vezetett látogatása csupa hiábavalóság, csupa kudarc.

De mégsem. Egyik éjjel arra riad fel, hogy Johan belép a szobájába, ott áll az ajtóban, az ajtófélfának támaszkodik, és vacog a halálfélelemtől. Szorongásos rohama van. Mariane segíteni akar, odahívja Johant maga mellé az ágyba, mindketten levetköznek, meztelenül fekszenek egymás mellett, testük érinti egymást, Johan megnyugszik, elmúlik szorongása és vele elmúlik halálfélelme. A jelenetet nem lehet a szexualitás egyetlen megnevező szavával sem illetni, ez valami más, valami egészen más, alighanem ez az, amit a szívbeli sajnálat és szívjótság szóval nevével nevez meg a német és angol biblia.

Aztán véget ér Marianne látogatása, hazatér és otthon elmegy, meglátogatja Marthát. Leánya katatoniásan magába süllyedve, kifejezéstelen arccal ül egy széken, nem ismeri fel anyját sem. Marianne nézi egy darabig, nézi aztán lassú mozdulattal leveszi a leány szemüvegét és finom mozdulattal megsimogatja az arcát. Ez az irgalom mozdulata, amit a forgatókönyv természetesen nem tud sem érzékeltetni, sem elmagyarázni, csak Liv Ullman tudja eljátszani, mert ez a jelentésteli mozdulat túl van minden verbális kifejezhetőségen. Ez a már említett „esztétikai érzelem”.

Németh László: *Irgalom* (1965)

Béládi Miklós szerint a regény főhősét, Kertész Ágneszt az író „prófétáló” szenvedélye indítja útjára, a hősnő alakjában „írói életeszme” ölt testet „(...) A kiengesztelődést, az emberek megértését vállaló író veszi át a regény nagyobbik felében Kertész Ágnes sorsának bonyolítását. (...) az *Irgalom* legerősebb szava nem az ellágyuló, de a tevékeny részvét: az élet teljesebb elfogadása – a világ sántaságának vállalása.”

A profétáló hajlam persze már régen megjelent Németh László pályáján, s az első novellákat magában foglaló pár év (1925-1927) után már az első regényben, az *Emberi színjátékban* kiütközött a mesélésnél fontosabb nemes, társadalomjobbító szándék hangoztatása révén. Ettől kezdve, ha nem is mindig értekezésszerűen, ideológus formában, ha nem is publicisztikusan, külön megfogalmazva, de egymás után sorjázó regényeiben mindig jelen volt valamilyen javaslat-sorozat, társadalmi receptleírás, ami talán a *Gyász* és az *Iszony* kivételével ellene dolgozott a regények deiktikus hatásának. E kettő kivételével „schillerizáló” regények kerültek ki keze alól, s végső soron schillerizáló regény az *Irgalom* is.

De különbség van a korábbi korszakok és az utolsó alkotói korszak között. Az 50-es évek második felétől kezdve kiszélesedett és más dimenzióba került a reformelképzelések és jobbító javaslatok sora, melyeket korábban a magyar kisvilág bajaira talált ki orvoslásul. Németh soha nem volt homo aestheticus, nem érintették az esztétizmus újból és újból fölemelkedő hullámai: homo moralis volt, abban az értelemben, hogy a tudományos filozófia ágazatai közül nem az ontológia, nem az esztétika, nem is az ismeretelmélet, hanem az etika érdekelte legjobban. Az ember fejlődését az erkölcsi érzék tetőzi be – hirdette – s ezt a magasrendű érzéket történelmi körülményei között kívánta szemügyre venni. Az *Irgalom* nagyon pontos és kiterjedt, részletező képet rajzol a Trianon utáni Magyarországról, a benne végighúzódo, a benne végig érzékelhetően jelenlévő „schillerizáló” szál azonban távolabbi látóhatárok felé is megnyílik. Az irgalom eszméje, a kiegyenlítő, megbékélő, megértő jószág ideálja különös jelentéssel telt meg az 1956 utáni Magyarországon, határozott és könnyen

megérthető jelentése volt a megírás helye és ideje számára, de általánosítható érvényessége is működött. Az írói szándék (van ilyen és kinyomozható!) messzebb látott a „magyar kérdésnél”, és a felé a nagy ívű kör felé próbált terjeszkedni, amelyet éppen azokban az éveken Lukács György a nembeliség szavával kívánt megjelölni, sok vitát kiváltva.

A befejező jelenetben – lehet mondani: a regény csúcspontjában – elfogy a moralizáló, magyarázó, filozofáló, prófétáló szó és átadja helyét a kéz hermeneutikájának. Ágnes és Halmi, a Liget táján sétálnak, szép holdfényes este van, jó volna futni egyet a hatalmas fák felé, gondolják mindketten, de Ferinek rossz a lába, nyomorék, soha nem fog tudni szaladni. Nem fog? Ágnes gondol egyet, s egy hirtelen mozdulattal megfogja a fiú kezét, összekulcsolódnak ujjai, fussunk, induljunk, húzza maga után a fiút. Feri első pillanatban hőkölve húzza vissza a kezét, aztán otthagyja Ágnes erős kezében. És elindulnak egyre gyorsuló lépésekkel.

Mészöly Miklós: *Film* (1976)

Két öreg, két nagyon öreg ember bandukol, bandukol? csoszog, szenved lefelé a Csaba utcában. Az Öregasszony és az Öregember. Kamera kíséri őket, egyszerre vannak az életben, a „valóságban” és a filmen. Az Öregasszony valamivel jobb karban van. Óvja, félti, támogatja, segíti az Öregembert. Az Öregember egyszer csak rosszul lesz. Talán szívroham, nem kap levegőt. Az Öregasszony megpróbálja visszahozni az életbe.

„(...) A mellkas nyomogatást abbahagyva valamilyen bájt sem nélkülöző sutasággal hajol az Öregember arcához, a száradó és mégis nyálás száj fölé, s a saját, enyhén rúzsosított száját rászorítva, szívni-fűjni kezdi a levegőt. Ha kiszakítanánk ezt a képet a környezetéből s a közvetlen előzmények folyamatából (amit különben meg is teszünk: az elraszterített háttérből csupán a két arcot élesítjük és nagyítjuk ki, legalább a kétszeresére) – akkor mikroközlebről tanulmányozhatjuk egy minden szenvedélyt felülmúló érintkezés anatómiáját. S az érzékenység olyan rémületét, ami egyidejűleg emlékszik önmagára, s kényszerül is rá, hogy megtagadjon minden emléket. Amit látunk, két arc végsőkéig összehangolt együttműködése (...)”

Megbocsátás (1983)

Ez Mészöly Miklósnak a *Film* utáni pályaszakasz alighanem legtöbbször emlegetett és legtöbb kritikai elismerést aratott, már-már ünneplésben részesült írásműve. Először 1983-ban jelent meg a *Mozgó Világban*, aztán a rákövetkező évben a Szépirodalmi Könyvkiadó adta közre önálló kötetben. Itt azt a műfaj-meghatározást kapta alcímében, hogy kisregény, de vannak, akik novellának nevezik és vannak, akik regénynek. Már evvel a műfaji bizonytalansággal kezdődik az egész mű belső tartalmi strukturális, stilisztikai bizonytalanság-sorozata. Többen is rejtélyességéről beszélnek, amikor valamivel kapcsolatban szóba hozzák vagy amikor, részletező kritikai-irodalomtörténeti tanulmányt írnak róla. A rejtélyesség már az első sorokban megjelenik, amikor arról van szó, hogy egy vonatnak a füstje mozdulatlanul ott marad az vasútállomás fölött és nem oszlik el órákig, napokig, hetekig, hónapokig. A történet (történet?) végén sem oszlik el. Csoda. A novella (hadd nevezzük így) egy csodával, egy földöntúli, megmagyarázhatatlan jelenséggel (jelenéssel?) kezdődik. Mit szóljunk a többihez? A csoda azonban fontos szerepet tölt be minden irodalmi műben, ahol szükség van rá: nem más, mint egy figyelmeztető tábla. Arra figyelmeztet, hogy itt kitalációról, fikcióról, ne mondjuk, irodalomról van szó. Itt nem illik méricskélgni, összehasonlítani, megfeleléseket keresgélni az ún. „valósággal”, hanem úgy kell elfogadni mindent, ahogy le van írva: szóról-szóra. Tudomásul kell venni, hogy itt egy másik dimenzióban járunk. Mikor játszódik a történet? Balassa Péter szerint az első világháború után. Ennek ellentmondani látszik egy mezőgazdasági repülőgép megjelenése az egyik epizódban. Hol játszódik? Valahol Szekszárd környékén? Ilyen és ezekhez hasonló kérdések esetében kell az állomás fölött mozdulatlanul

lebegő füstcsíkra, a csodára gondolni: ne keressük idejét (a bergsoni temps-t), a történeti korszakot, ne próbáljuk az elmondottakat azonosítani valamelyik évtizeddel vagy évvel, és a helyszínt se keressük. Fogadjuk el a mesét minden tárgyszerű porcikájában. A főszereplőnek nincs neve, csak foglalkozása van (írnok), a családnak sem tudjuk meg a családnevét, pedig sok mindent megtudunk róluk. A belső, diegetikus tér ideje azonban meghatározható: ott amikor játszódik és ott, ahol játszódik tavasztól karácsonyig tart. A karácsony a legfontosabb benne. Még azt is megkockáztathatjuk, hogy egy késő modern stílusmodulációba oltott karácsonyénekről, *Christmas Carol*ról van szó. Anita, az írnok felesége fatáblába éget egy képet, folyamatosan dolgozik rajta, napról napra előveszi és karácsonyra készül el vele. A szerteágazó, szétszálazó, kusza, összefüggéstelen epizódok, jelenetek, leírások halmazában ez az egyetlen teleologikum. Ez az egyetlen cselekvés, ami célszerűen és okszerűen előrehalad.

Az észjárásbeli modernség alighanem a *Kockadobással* kezdődött az európai irodalomban, amikor Mallarmé az addig szentnek és sérthetetlennek tartott ok-okozati összefüggésekkel szemben a véletlenszerűségek és esetlegességek jelentőségére hívta fel a figyelmet. Nietzschevel rokoníthatóan. Ez eleinte sok értetlenséget és idegenkedést váltott ki mind az íróársakból, mind pedig az olvasóközönségből, de aztán uralomra jutott, és a huszadik század vége felé már nem is illett olyan történetet elbeszélni, amelyben az epizódokat logikailag kinyomozható oksági szálak fűzik egymáshoz. Ez legfeljebb a jobbak által kellőképpen lenézett lektűrnek maradt meg a fegyvertárában. Mészölytől mi sem állt távolabb, mint hogy lektűrszerű prózát írjon. Az általa alkalmazott elbeszélő nyelvben, ebben a mindenről árulkodó nyelvben azonban mégis minduntalan visszatér nála valami az összefüggéskeresésből. A hasonlatokkal teli, metaforikus mondszerkesztés árulkodik erről. Sokat értekeztek már Mészöly bámulatosán tömör és pontos, végletekig csiszolt, tárgyias prózanyelvéről, pedig ha közelebbről megnézzük, itt is, ott is minduntalan hasonlatokba, metaforákba ütközünk a pontosabb és jobb láttatás eszközeként. Csakhogy a hasonlat a tárgyiasság ellen dolgozik. A dolog nem önmagában adott, nem önmagában jelenik meg, hanem valami mással összekötve. Ez az összekapcsolás pedig a nyelvi asszociálás már régen és részletesen megismert belső törvényszerűségei szerint alakul. A narratívum szerkezeti kontingenciáit tehát egy alapvetően kauzális mondszerkesztési módszer próbálja kifejezni. Talán éppen ebből ered Mészöly írásainak sajátos belső feszültsége.

Persze volt már ehhez – nem stílushangulatában, hanem struktúrájában – hasonló elbeszélő nyelv. Az alárendelő mondatok indázó, metaforikus elágazásaiban előrehaladó mondszerkesztés utoljára a szecessziónak volt sajátossága, melynek nálunk Krúdy volt legnagyobb mestere. Csakhogy van egy lényeges és döntő különbség az ő és Mészöly elbeszélőnyelvének stílushangulata között: Krúdy tele van iróniával és hol rejtett, hol egészen nyílt humorral. Mészölynek viszont alig van humora, alig lelhető fel benne valami ironikusság, inkább csak komolysága van. A nyelvváltás, a diegetikus stílusmoduláció amplitúdója a hasonlatokkal és metaforákkal teliség ellenére sokkal kisebb, mint Krúdynál. A nyelvhangulat mozgása végletekig tompított, ideálja a tökéletesen eldolgozott nyelvfelület, amelyen már nincsenek érzékelhető modulációk. Szerkesztési eleme pedig a lassítás, a diegézis visszafogása, az aprólékos előadás. „A modern irodalomban ma már többnyire az zavar – írta Pilinszky János a *Beszélgetések Sheryl Sutonnal* című könyvében –, hogy nem meri vállalni az unalom kockázatát”. Egész iskolát teremtett ez a megjegyzés, ki tud még lassúbb, még elhúzódóbb szöveget szerkeszteni az evvel a megjegyzéssel rokonszenvező kritikusok öröme. Mészöly is azok közé tartozott, akik vállalták ezt a kockázatot, ebben az elbeszélésében talán túlzott mértékben is vállalta.

A unalom kockázatát vállaló elbeszélésmód azonban nem okvetlen azonos az esztétikai értékteremtéssel. A lassúság nem azonos a mélységgel. Amikor az olvasóközönség egy része kárhóztatta Kemény Zsigmondot történeteinek lassúságáért, Erdélyi János mérgesen így

felelt: „Leggyorsabban a víz foly le”. Ebből azonban nehéz általános érvényű esztétikai elvet faragni, és eleve alacsonyabb értékűnek nevezni az olvasmányosságot. A narratívum üteme önmagában véve nem esztétikai kategória. Vannak emlékezetes, nagy elbeszélések, amelyek nem az unalom kockázatát vállalják, hanem éppenséggel az ellenkező véglet felé közelednek, és már-már az érzelműséget, ne mondjuk, a giccset érintik, sőt nem is akarják visszarántani onnan a narratívumot. Amikor Anna a vasútállomás peronján belép a mozgó vagonok közé, amikor Santiago újra elalszik és oroszlanokról álmodik, amikor Ben futni kezd a lóversenytér felé. „ahol már tudja a fát, amely már várja őt”, amikor Dániel lehajtott fejjel elindul: „Mint aki nem emlékezik múltjából semmire, oly tiszta volt szíve s oly megbékélt – s mint aki jóvátett ma mindent, amiért eddig életét hibáztatnia kellett”.

Mészöly novellájában a címül választott szó várja a tartalmi elmozdulást: valami mégis történni fog, ígéri. A hangváltás nélküli csiszolt mondatok, a hosszadalmaskodó és alig áttekinthető epizód-kiágazások csattanójaként történni fog valami, ami annyi nyitva hagyott, magyarázatlanul maradt szövegrész után végül mégis összekapcsolódik a címmel. Volt, aki keresve sem talált ilyen kapcsolódást. „És hol a megbocsátás? – kérdezte Kálmán C. György, hogy újabb és újabb kérdésekhez jusson – Mit jelent a regény címe? Ki bocsásson meg és kinek? A cím egyetlen nagy kérdés, amelyre a regény folyamán remélünk választ, csakhogy olvasás közben hiába építünk fel újabb és újabb hipotéziseket (laposnak, érdektelennek, felületesnek) bizonyulnak. S az elbeszélő még az utolsó lapon csavarint egyet a kérdésem: az írnok, álmában, »szeretett volna egy megbocsátó kérdést megfogalmazni, és fennhangon kimondani, hogy a többiek is hallják«, s ez a kérdés ez volna: »Maradj Névtelen, legyen tanúja a nyomorúság szépségének.« De ez a mondat (amely – ismét az elbeszélő ironikus-önreflexív értékelése: »fellelengzősen fájdalmas«) nem tudott elhangzani”. Nos, az írnok valóban névtelen marad, az egész regényben. De kihez szól ez a kérdés? Önmagához? S mit jelent az, hogy megbocsátó kérdés? Ő bocsát meg, kéréssel, vagy megbocsátást kér? Miért? S miért nem tud a mondat elhangzani? Mert csak álomban fogalmazódik meg? Vagy mert éppen felébred? S kik a többiek? Mindenki? Bárki? Családja?

Hasonló véleményre jutott Thomka Beáta is, amikor monográfiát írt Mészöly Miklósról. „Az elbeszélés címe, mely a történetbeli nem oszló vonatfűsthöz hasonlóan ott lebeg az életkép-sorozat fölött, értelemszerű magyarázatot nem kap egyetlen epizódban sem. Ha eltekintünk a gyilkosság sosem bizonyított vádjától, a Porszki-esettől, nemigen akadunk olyasmire a történetben, ami megbocsátásra szorulna. Vagy ebben a vonatkozásban is a dolgoknak egy más kiterjedésével kell számolnunk? A mű címe a keresztény erkölcs központi kategóriáját idézi, és az alapima miképpen mi is megbocsátunk részletét aktualizálja. Talán egyetlen olyan szöveghely ez a kanonikus könyvekben, melyben úgy fogalmazódik meg a kérdés, az ötödik, hogy abban hozzánk kívánjuk hasonlítani, emberségünkhöz kívánjuk érni az isteni kegyelmet. Mintha adósságaink folytán mindenekelőtt bennünk, közöttünk alakulna ki a részvét, a tolerancia, a megbocsátás. Mintha éppen mi járnánk elől ebben a cselekedettől cselekedetig tartó, gesztusról gesztusra áthelyeződő folyamatos elnézésben (...)”

Ettől a megbocsátás-fogalom felé, irgalom-fogalom felé elhajló értelmezéstől látszólag ellenkező irányban található Balassa Péter interpretációja, de tulajdonképpen egy lépésre van csak tőle. Balassa Péter nem kereste a cím konkrét, egyszeri jelentését a szövegben, hanem ellenkezőleg, kiterjesztette a jelentést az elbeszélés egész szövegvilágára. „A cselekmény fő szála pszichikai, lírai, vizionárius nem tárgyi, hiszen az összetartozó motiváció maga a megbocsátás a múltnak – írta. (...) A megbocsátás itt a káosz mélyén rejlő kiismerhetetlen, »irracionális« rend előtti meghajlás.” Az ilyen fogalom-kiterjesztés azonban újabb kérdést vet fel. Ha a megbocsátás a szöveg minden epizódjára, a teljes múlt, a káosz-világ egészére vonatkozik, akkor ismét eljutunk egy értékkiemelés nélküli, egyöntetű szemlélethez, ami pedig közelében van annak, amit a közönynek nevezünk. Ha minden egyként megbocsátható,

akkor azt úgy is kifejezhetjük, hogy minden mindegy. Nincs érintettségünk, nincs részünk benne. A közönyben megszűnik az involváció.

Nem jutunk ilyen kérdéshez, ha a novellát a karácsonyének irodalmi hagyománya felől olvassuk. Akkor nincs túláltalánosítás és végtelen kiterjesztés. Akkor a karácsonyeste mint szeretet-ünnep szerepel, és különös, kiemelt hangsúlyt kap benne, ami akkor megy végbe. Egy és egyetlen megbocsátás történik a hosszú és helyenként hosszadalmas novellában, de az az egy fölfénylik, és lényegében homályt borít az egész addigi szövegre. Nem involválódunk az epizódokban, de ez az egy magával ragadja az olvasót nem várt különösségével. Banális történet lehetne, hogy az írnok megcsalja a feleségét, de nem banális, ha éppen szenteste teszi, és nem banális ha éppen a felesége húgával teszi. És nem banális, hogy utána visszafekszik a hitvesi ágyba és nem banális, hogy a paplan alatt meg akarja fogni felesége kezét, mintegy bocsánatot kérve.

„Az írnoknak nem volt éber a tudata, csupán az érzékszervei működtek zsibbadt érzékenységgel. Ahogy átnyúlt Anitahoz, addig kaparászott, míg az asszony hasán megtalálta a kezét, és közös mozdulattal össze is kulcsolódtak (...) Sokáig nem mozdultak, egyikük sem mondott semmit, de a kezük egymásében maradt. Így aludtak el.”

Megbocsátás? Ez talán már az irgalom tiszta megjelenése. A főszereplő itt már nem az írnok, hanem Anita. Sőt, ekkor válik világossá, hogy kezdettől ő volt a főszereplő, karácsonyra, karácsonyi ajándéknak készülő képével ő volt a legfontosabb. Készülő képe, az Állatok búcsúja egy patak két partján egy leégett híd által elválasztott állatok búcsúját ábrázolja. Kelemen Pál vette észre, hogy a kép az áthidalhatatlanságot tematizálja, s ennek metaforikus kisugárzása van az egész történetre. Az irgalom gesztusa azonban megfordítja a reménytelenséget sugárzó tematizációt, s mégis áthidalja a látszólag áthidalhatatlant. Anita mozdulatának előkészítéséhez volt szükség – hitelesítéséhez is – a hosszú előtörténetre, szinte voluminális szövegkorpuszra.

A teológiai magyarázatokkal együtt mondhatjuk, hogy a kegyelem kívülről jön, de az irgalom mélyen belső. Olyannyira belső, hogy nem kér szavakat, nem kér verbalizációt. Ezt a ritkán megvalósuló gesztust le lehet rajzolni szavakkal, el lehet színpadon, filmen játszani, de nem lehet kauzálisan-logikailag magyarázni. Nem is szabad. Az irgalom legteljesebben a mozdulatban, a gesztusban él. Ott válik láthatóvá. De amikor láthatóvá válik, a szöveg pragmatikai dimenziójában mindig keletkezik körülötte valami érzelmi töltés. Alighanem ezt az érzelmeséget akarta Mészöly tompítani a jelenetre következő mondatokkal, amelyekre Kálmán C. György rákérdezett. Talán nem kellett volna tompítania, talán jobb lett volna az elbeszélés, ha Mészöly nem szégyelli ezt a kis érzelmességet. Ha az irgalom lelki, szellemi minőség és az égben van, ahogy Moviszter állítja, akkor belefér egy csöppnyi érzelmesség is.

KOSZTOLÁNYI DEZSŐ ÉS A TÁRSASÁGOK

– montázs esszé –

PETŐFI TÁRSASÁG

„(...) A tagok, talán Herczeg Ferenc kezdeményezésére, 1917. szeptemberében egymás közt köröztek egy »tagajánlási ív«-et Babits esetleges felvételéről. Ezen az iraton tizenkilencen jelezték előzetes támogatásukat, köztük (aláírási sorrendben) Herczeg Ferenc, Pakots József, Peterdi Andor, Palágyi Menyhért, Ábrányi Emil, Váradi Antal. Zempléni Árpád költő és műfordító, aki maga 1902-től volt a Társaság tagja, novemberben külön körlevélben próbálta felmérni, lehet-e számítani Babits (és Kosztolányi) esetében esetleg szélesebb támogatói körre is. Mindezek után a Petőfi Társaság közgyűlése 1917. december 15-én – pontosan két évvel a korábbi elutasító határozat után – a rendes tagok sorába választotta Biró Lajos, Csathó Kálmán, Kosztolányi Dezső és Surányi Miklós mellett Babits Mihályt is.”

(Sipos Lajos, *Babits Mihály*, 2003, 77-78.)

Kosztolányi Dezső: *Óda*
Székfoglaló a Petőfi Társaságban
E dobogón roppant neved köszöntöm
Petőfi Sándor, én az új poéta
szegényes kincseim lábadhoz öntöm
s hívom emléked, mely ma újra néma.
(...)
(*Új Idők*, 1918. március 31.)

VÖRÖSMARTY AKADÉMIA

[Kosztolányi Dezső] „Részt vett a Vörösmarty Akadémia létrehozásában, lelkes cikkekben ünnepelte a forradalmak szociális, kulturális vívmányait, tagja volt a Marx műveit fordító bizottságnak, s a Tanácsköztársaság bukása után az ellenforradalmi-nacionalista Új Nemzedékhez szegődött.”

(Kiss Ferenc, *Az érett Kosztolányi*, Bp., 1979, 73.)

„(...) A Vörösmarty Akadémia 1918. december 1-én alakult meg. Akkor már forradalom volt, a háború rettentő rázkódással összeomlott, Magyarország katasztrófájának körvonalai élesen bontakoztak ki a fullasztó ködből. A magyar írók egy kis, de súlyos és tehetségre nem jelentéktelen csoportja, amely éppúgy szenvedett a nagy nemzeti szerencsétlenségtől, mint mindenki, talán még jobban is, mert világosabb ítélettel látta az elkövetkezendő végzetet, kötelességének érezte, hogy munkába lépjen annak megmentésére, ami még megmenthető volt.”

(Schöpflin Aladár, *A Vörösmarty Akadémiáról*, Nyugat, 1925, II., 4.)

„A Vörösmarty Akadémia sokkal komolyabb meggondolások alapján és komolyabb céllal indult el ezeknél az önvédelmi egyesületeknél, s mégsem tud tevékenyen megállni az életben. Amilyen szomorú volt a megindulás, ugyanolyan szomorú és kilátástalan a további működése is. Jelen voltam néhány ülésén, de csak egyszer hallottam olyan indítványt, amit érdemes lett volna komolyan megbeszélni és meg is valósítani. A Centrál kávéház szuterén helyiségében üléseztünk, és Molnár Ferenc vetette föl az ötletet:

– Határozza el a Vörösmarty Akadémia, hogy a progresszív magyar irodalom termékeiből egy antológikus kötetet, esetleg több kötetet szerkeszt, azzal a célzattal, hogy ingyen vagy nagyon olcsó áron a magyar nép minden rétegében elterjeszti. Uraim, ennek a kötetnek vagy köteteknek az lenne a hivatása, hogy a nép életében azt a szerepet töltsse be, ami ezelőtt a Biblia szerepe volt. A polgárság, a városi munkásság, s a falu népének is nagy része elfordult már a vallásos iratoktól, s most a mi gyűjteményes antológiáknak kellene megadni számukra az erkölcs nevelést. Lenne egy könyv, amiben a kis cseléd lány úgy lapozgathatna, mint ahogy ősei a mestergerenda alól előhúzott Bibliában lapozgattak.

A gondolat határozottan szép, s kellő kitartással, munkaáldozattal talán meg is lehetne valósítani. De sajnos, az indítvány helyeslésén túl semmi egyéb nem történt ezen az összejövetelen. A következőn sem. Úgy látszik, ezt az Akadémiát sem a legmélyebb belső szükségletek hívták életre. Így gondolkodtam, és a főtítkárnak elküldtem kilépő nyilatkozatomat.”

(Kassák Lajos, *Egy ember élete*, Bp., 1983, II., 481-482.)

„Közben még az történt, és ez nevezetes, hogy megalakult a Vörösmarty Akadémia. A Petőfi Társaságból elszakadt modern írók és mások, harminc író, Ady, Babits, Móricz vezetése alatt. A harminc legjobb író, és engem nem vettek maguk közé. Köztük van Laczkó Géza, Kassák Lajos, Füst Milán, Juhász Gyula stb. stb. Balázs Béla és Lesznai Anna nincs közöttük. Voltak, akik proponálták. Állítólag Babits maga is »rám szavazott«, de nyilván Hatvany Lajos terrorjára (ő adja a pénzt) leszavazták. Örültem neki, hogy keserűségem csak egy fél napig tartott.”

(Balázs Béla, *Napló 1914-1922*, Bp., 1982, 341.)

„A Károlyi-forradalom alatt még néhányszor találkoztam vele [Szabó Dezsővel, K.Z.], és ő sohasem volt megelégedve a helyzettel. Mindenkit gyávának és megalkuvónak tartott. De én már tudtam, hogy nem a külvilág bántja, hanem belső sebei fájnak. Számított rá, hogy Károlyiékától katedrát kap, szerintem, joggal számíthatott erre a megtiszteltetésre, és félretolták őt a sorból. (...) Nem fogadták be tagnak a Vörösmarty Akadémiába (...)”

(Kassák Lajos, i.m., Bp., 1983, II., 535)

„(...) A Vörösmarty Akadémia szervezkedésének és terveinek a proletárdiktatúra kitörése vetett véget. A népbiztosok csak úgy bántak el vele, mint a többi irodalmi szervezetekkel: működését eltiltották. (...)”

(Schöpflin Aladár, i.m. Nyugat, 1925, II., 5)

A TANÁCSKÖZTÁRSASÁG ALATT ÉS UTÁN

[Írói Direktórium]

„A direktórium tanácskozássra hívta össze a választmányt, s mielőtt az ülés tárgyára rátértünk volna, Szabó Dezső előlépett, és azt mondta:

– Barátaim, engedjék meg, hogy szót emeljek olyan gyalázatos zsidó törekvések ellen, amelyek engem és még sok derék embert ebben a városban módfelett irritálnak. Úgy tudom, ez az ország sohasem volt zsidómenhely, köpködő pajeszosok zsinagógája, s most egyszerre minden a zsidók kezébe került.

Osvát kopogtat a ceruzájával, rendre akarja utasítani, de eredménytelenül. Szabó Dezső fejét már elöntötte a vér, olyan az arca, mint valami fölfújott, vörös luftballon, és ömlenek belőle a nyers, gyalázkodó szavak.

– Ide nézzetek! – kiabálja, és föllendíti a kezét, amelyben egy Múlt és Jövőt-t lobogtat. – Azt mondjátok, hogy nincs papír ahhoz, hogy a becsületes irodalmunkat kinyomtathassátok, és ez a zsidó sajtópapír továbbra is akadálytalanul megjelenhetik. Tiltakozom az ellen, hogy ennek az országnak a javait a zsidók kisajátíthassák!

Elképesztő handabanda, olyan durva támadás ez, hogy a jelenlevők az első pillanatban szóhoz sem tudnak jutni meglepetésükben.

Osvát rendreutasítja, de ő beszél tovább.

Kosztolányi válaszol neki néhány szóval. De talán helyesebb lett volna, ha csöndben marad. Visszautasítja Szabó támadását, de mintha az ő beszéde sem lenne egészen helyénvaló. Elítéli az antiszemitizmust, de látszik, hogy benne is vannak elfojtott elégedetlenségek, vagy legalábbis nincs bátorsága ahhoz, hogy szembehelyezkedjen a faji elégedetlenségekkel. Szabó türelmetlenül hallgatta végig, aztán még nekivadultabban folytatta a saját tirádáit.”

(Kassák Lajos, i.m. Bp., 1983, II., 587-588)

[Szabó Dezső:] „(...) az irodalomban továbbra is ott tudta a tehetséget, ahol volt, s számtalan nyilatkozatában mondta ki, hogy Ady Endre mellett Móriczot, Juhász Gyulát, Babitsot, Tóth Árpádot, Kosztolányit tartja az élő irodalom legnagyobb és legtöbbet ígérő erőinek.

Be is akarta őket vonni a Magyar Írók Szövetségébe. De erre közülük csak az akkor jobbfelé nem nagyon finnyás Kosztolányi volt kapható, aki a Pardon-rovat mellett buzgón szervezte a Szövetséget is.

Együtt kérték fel Rákosi Jenőt is a Szövetség díszelnökségére, s az először el is fogadta (...), azután nyíltan megtagadta. (...)”

(Nagy Péter, *Szabó Dezső*, Bp., 1964, 251.)

[Móricz Zsigmond kizárása a Kisfaludy Társaságból]

„Riedl azt mondja nekem egy napon:

– Az emberek meg vannak veszve. A politikai szenvedély erősebb a nemi szenvedélynél is.

A Révai-intézetben találkozom a reakciós tudomány egyik fő képviselőjével, Császár Elemérrel. Bemutatkozik – már vagy harmadszor. Csodálatos, hogy sohasem ismerem meg. Arra kér: szóljak Apámnak, hogy okvetlenül jelenjék meg a Kisfaludy Társaság legközelebbi zárt ülésén, amikor a »forradalmár« tagtársak (többek közt Móricz Zsigmond és Alexander Bernát) ügyét tárgyalják.

– Nem hiszem – mondom –, hogy Apám az önök kedve szerint szavazna.

– Az mindegy – feleli Császár –, csak határozatképesek legyünk. Essünk túl ezen, hogy munkához láthassunk.

Apám el is megy. Jól mondta Riedl: az emberek meg vannak veszve. Hiába minden érv. Alexandert és Móriczt kizárják a társaságból.”

(Benedek Marcell, *Naplómat olvasom*, Bp., 1985, 318-319.)

[Kosztolányi Dezső Juhász Gyulát tagul ajánlja a Petőfi-Társaságba. 1920. március 14-én ezt a levelet küldi Juhász Gyulának:]

„Kedves Juhász, a Petőfi-Társaság mai ülésén tagjának választotta meg. Én jelöltem Önt, Horvát Henrikkel együtt és kérem, a tagságot fogadja el, bármi is volt a politikai meggyőződése, ne utasítsa vissza ezt az irodalmi koszorút, melyet az egész nemzet nyújt Önnek. Selejtes és értéktelen emberek is viselik, de ez kell, épp, hogy sarkalja az értékeseket: Nem szabad elhagyni a magyarságot semmi körülmények között.”

Kosztolányi a tisztogatások, felelősségre vonások idején levelet ír Ferenczi Zoltánnak:

Budapest, 1920. április 22.

„Igen tisztelt Alelnök úr!

Tisztelettel bejelentem, hogy a Petőfi Társaságból kilépek.

Újabban a társaság a tagfelvételnél olyan tág mértéket alkalmazott, melyet sem az irodalom, sem a magyarság érdekében nem helyeselhetek. A nemzeti szellem nem szegénységet és szürkeséget jelent, de gazdagságot és eredetiséget. Minthogy érzésem szerint a régi keretben irodalmi célokért küzdeni lehetetlen, a harcot a társaságon kívül vívom majd, és leköszönök eddigi tagságomról.

Vagyok nagyrabecsülő híved:

Kosztolányi Dezső”

(Kosztolányi Dezső, *Levelek – Naplók*, s.a.r. Réz Pál, Bp., 1986. 435. A továbbiakban: *Levelek*.)

A levélhez a kötet szerkesztője, Réz Pál a következő jegyzetet fűzte: „A Petőfi Társaság 1920. február 21-i ülésén – Bársony István javaslatára – a forradalmak alatti tevékenységük miatt kizárta tagjai sorából Babits Mihályt és Móricz Zsigmondot: velük vállalt közösséget Kosztolányi”. *Levelek* i.m. 951.

Májusban újabb levelet ír Juhász Gyulának:

„Kedves Juhász, annak idején levelet írtam önnek és kértem, fogadja el a Petőfi-Társaság tagságát, melyre én ajánlottam s egy szégyenletes gyűlésen, melyen Kiss Menyhért 30 szavazatot, ön pedig – Juhász Gyula – 7 szavazatot kapott, meg is választották.

Ez a mérték.

A mérték betelt s én, mint olvashatta, kiléptem a társaságból, melyet se irodalminak, se nemzetinek nem tartok, sőt kárát látom benne a nagy jövőre hivatott magyar műveltségnek. Ma már csak kis irodalmi apró szentek küzdő porondja.

Kérem, ha érez velem közösséget és az ifjúkori szent céljainkkal, egy szűkszavú levélben utasítsa vissza a tagságot, melyet úgyis szabódva fogadott el. Mi majd a magunk módján alkotjuk meg a magyar irodalmat. De spanyolfalul ne használjanak bennünket semmihez. Petőfi társasága ne legyen a kis és nagy politikusok kaszinója, hanem a magyar tehetségek gyülekezője.

Még egyszer: írja meg a levelét és értesítsen róla engem is, hogy hírt adhassak a lapokba várt kilépéséről.

Igaz szívvel
Kosztolányi Dezső”

(*Levelek* i.m. 735)

„Juhász Gyula nem mond le a tagság megtiszteltetéséről. Pedig nem Móricz Zsigmond az, akivel Kosztolányi közösséget vállalt, hanem a magascélú, nemes irodalom. Az Írás becsületéért állt ő ki ezzel a Petőfi Társasági sorból való kiállással. Az elbeszélő író neki nem barátja, még csak nem is fegyvertársa.”

(Kosztolányi Dezsőné, *Kosztolányi Dezső*, Bp., 1938, 237-238)

LA FONTAINE TÁRSASÁG, VAJDA JÁNOS TÁRSASÁG

Az 1920-as évek elején egyre-másra alakultak irodalmi társaságok, melyek a *Nyugattal* és Ady örökségével szemben álló konzervatív nemzeti eszmeköröket támogatták: Magyar Irodalmi Társaság, Auróra Kör, Magyar Ifjúsági Irodalmi Társaság, stb. Kosztolányi neve azokban az akkortájt szerveződő irodalmi társaságokban szerepelt, melyek ellenkezőleg, a *Nyugat* által képviselt elvek és irodalmi értékek szövetségesei voltak. Ilyen volt az 1920-ban létrejött La Fontaine Társaság, ennek 1933-ban alelnöke is lett, és az 1925-26-ban megalakult Vajda János Társaság.

„A Vajda János Társaságéval csaknem közös pályát futott be az 1920-tól 1951-ig működő La Fontaine Társaság. A haladó jellegű, nemes törekvésű egyesület főleg a nemzetközi együttműködés, a külföldi kultúrával és irodalommal való kapcsolatok ápolásával vívott ki maradandó érdemeket. Bokor Imre, Gisswein Sándor és Vikár Béla voltak alapítói, míg tagjai sorában ott találjuk Babits Mihály, Bartók Béla, Benedek Marcell, Kodály Zoltán, Kosztolányi Dezső, Schöpflin Aladár, Supka Géza és Szabó Lőrinc nevét. A Társaság könyvkiadói tevékenysége lényegesen hozzájárult a külföldi irodalom megismeréséhez.”

(Szalai Imre, *A Vajda János Társaság*, Bp., 1975, 21-22.)

„A Vajda János Társaság közvetlen elődje a húszas évek elején alapított Madách Társaság volt, amely eleinte a Csengery utcai Vasúti és Hajózási Klub szobájában tartotta vasárnap délelőttönként üléseit.”

(uo. 24.)

„Kosztolányi is az alapítók között szerepelt, sőt az egyik újság elnökként említi. Vita döntötte el, hogy a megújuló társaságot Madáchról, vagy Vajdáról nevezzék el. Kosztolányi Madách mellett kardoskodott, Rubinyi Vajda nevét javasolta. Az idősebbek a Madách név mellett voltak, a fiatalabbakból álló többség Vajda mellett döntött.”

(uo. 30.)

A VÖRÖSMARTY AKADEMIA ÚJJÁALKÍTÁSA

Az évtized közepén, 1925-ben a *Nyugat* írói, élükön Babits Mihállyal elérkezettnek látták az időt arra, hogy fölvegyék az 1918-ban egyszer már megalakított és 1919-ben megszüntetett Vörösmarty Akadémia újjáalakításának tervét.

„Néhány kiváló íróbarátom keresett föl nemrégiben, s fölvetették előttem a kérdést: nem volna-e itt az idő arra, hogy a *Nyugat* megállapodott írógenerációja auktoritativ testületté tömörüljön, s e tömörülés erejével próbáljon irányítóan hatni a mai magyar irodalmi anarchia között?

E beszélgetésből sarjadt ki a Vörösmarty Akadémia följúulásának gondolata. Ma már kipattant a napilapokban is, s a közönség méltán vár az ellenőrizhetetlen hírekről illetékes magyarázatot (...)”

(Babits Mihály, *A Vörösmarty-Akadémiáról*, *Nyugat*, 1925, I., 433.)

„1925 nyarán újjáalakult a Vörösmarty Akadémia. (A belügyminiszter persze nem hagyja jóvá az alapszabályait.) Az újjáalakulást Babits vezércikke jelenti be. Irodalmunk igazi közép-hadseregét a *Nyugat* nemzedékében látja, mely forradalmat csinált az előtte jártak elsekélyesedett, sablonokbafűlt, látókörnélküli, zsurnalisztikus irodalma ellen; de az a forradalom Babits szerint inkább visszatérés volt az ősök szabadabb, bátrabb, magasabb, európaibb szelleme, mélyebb, önismerőbb, fájdalmasabb magyarsága felé. Mert az Ady nemzedékének költészete tisztán formailag is közelebb áll a Vörösmarty lázas, dús, izgatott, komplikáltabb és idegesebb költészetéhez – »melyben klasszikus és dekadens zamatok egyesültek« – mint bárki máshoz magyar elődei közül. S a Vörösmarty Akadémia olyan tagokra támaszkodhatik, kiknek súlyát s műveik vitathatatlan magasrendűségét az bizonyítja, hogy az Akadémia bölcsje fölött Ady állott, »s melynek ügyeit ma Móricz Zsigmond vezeti«.

A Margitszigeten tartott újjáalakuló közgyűlésen Babits elnököl. Móricz a felesége halálát gyászolja. Betöltjük a közben elhalt Ady, Bródy, Gárdonyi, Kaffka Margit és Kiss József s a kilépett Kassák Lajos helyét. Az Akadémia tagjainak száma 31.

Új tagok: Elek Artúr, Fenyő Miksa, Nagy Lajos, Nagy Zoltán, Osvát Ernő és Tersánszky J. Jenő.

Én előterjesztem a *Nyugat* szerkesztőségének kérését: küldjön ki az Akadémia három-három bírálót a *Nyugat* novella- és kritikai tanulmány pályázatára. Az Akadémia a novellapályázat bírálóiul Gellért Oszkárt, Kosztolányi Dezsőt és Osvát Ernőt, a kritikai tanulmány-pályázat bírálóiul Babits Mihályt, Osvát Ernőt és Schöpflin Aladárt küldötte ki. (Babits helyét később Fenyő foglalta el, mert a pályázatra három olyan mű érkezett be, mely Babits költészetével foglalkozott.)

Ugyanakkor a Vörösmarty Akadémiát a sajtó jobb és baloldaltól ért támadásaira a végrehajtó bizottság nyilatkozattal felel. »Tagjainak névsora, mely a legellentétesebb világnézetű írókat foglalja magában, bizonyítja, hogy a politika a Vörösmarty Akadémiából elvileg ki van zárva.« S ugyanerről ír Schöpflin is vezércikkét a *Nyugatnak* abban a számában, mely hírül adja a folyóirat 20 milliós pályázatát.”

(Gellért Oszkár, *Egy író élete*, I., Bp., 1958, 463-464.)

„(...) A *Nyugat* írógenerációjának tömörülése megtörtént annakidején a Vörösmarty Akadémiában, mely szabályszerűen megalakult, s már megtette első lépéseit, mikor a kommunizmus kitörése miatt kényszerült működését megállítani. Bús, magyar gondokkal teli évek következtek: az ország szétszakadása, az írók egy részének elszéledése, a politika előtérbe nyomulása s a kulturális csüggedés megmagyarázzák talán, hogy ez a megállás így sokáig tartott. (...)

A Vörösmarty Akadémia szomorú napokban létesült: a háború átélt iszonyai és rettenetes veszteségeink színezték akkor minden gondolatot: az emberi és a magyar keserűség egyformán túláradt. S elődeink közül annak a neve tolult ajakunkra, aki egyszerre volt legnemzetibb költőnk, s az Emberiség vallásának leglázasabb hangú hirdetője: elvitathatatlanul hazafi és elvitathatatlanul pacifista. A Vén cigány költőjének neve hitvallás a béke és a kultúra hite mellett, de egyúttal a magyarság hite mellett is.

E hit mellett akart tüntetni a Vörösmarty Akadémia már pusztá megalakulásával is éppen abban a szomorú időpontban: hangosan kiáltva, hogy a vad erőszak rémei közt megtépett és megcsonkított ország kultúrájában látja és akarja igazi létét, elrabolható kincseit, megnyeshetetlen magyarságát. Centrumot és egységes ellenőrzést akartunk adni a politikamentes és mégis nemzeti kultúrának, mely büszkén kiálthatja minden erőszak, háború, forradalom s pusztító politika szeméibe: nem törődöm veled! én élek és gazdagodom tovább! (...)”

(Babits Mihály i.m. 435-436)

„A szélsőjobboldali sajtó dühödt támadásokat intézett Babits programot adó cikke ellen. A Budapesti Hírlap 1925. jún. 16-i számában ezt írta: »Úgy látszik, ez a feléledés hozzátartozik a radikalizmus rohamszerű előretöréséhez, aminek minden vonalon tanúi vagyunk. Szinte feltűnő volna a megszokott összműködés tökéletlensége, ha ez az irodalmi felvonulás nem történt volna meg.« Az Új Nemzedék vezércikkben (1925. jún. 16.) »a forradalom éneklő madarainak« nevezi a Vörösmarty Akadémia tagjait, és felelőssé teszi őket az ország »páratlan összeomlásáért«, s azt javasolja, hogy az új irodalmi társaságot Vörösmarty Akadémia helyett nevezzék egyszerűen Vörös Akadémiának. Cikkek, hírlapi glosszák tömege rohant ki az új alakulás ellen, s bár a támadásokból bőven kijutott Móricz Zsigmondnak és Kosztolányinak is, a támadások elsősorban Babitsot érték; hazafiatlansággal vádolták, többek közt azzal is, hogy örvendett a területvesztésnek, s részt vett az ország kiürítésében, továbbá, hogy teljesen behódolt az úgynevezett zsidó szellemiségnek. Az újjáélesztett Vörösmarty Akadémia sem volt életképes – néhány ülés után abbahagyta működését”

(Belia György jegyzete. Babits Mihály, *Esszék, tanulmányok*, Bp., 1978 I., 775.)

VAN-E SZÜKSÉG KÖLTŐ-AKADÉMIÁRA?

A *Literatura* körkérdése 1928-ban:

„Németországban, ahol az egész nemzeti szellemet áthatóan intenzív irodalmi munka folyik, amely decentralizálta az irodalmat, mintegy másfél éve elérkezettnek látták a mértékadó körök az időt egy új akadémia, a költő-akadémia (Dichter Akademie) megalapításához. Az új költő-akadémia egyrészt jellemző a német szellem költő-tiszteletére, másrészt megmutatja, hogy Németországnak vannak olyan költői, akik tiszteletet tudtak gerjeszteni a költészet iránt. Ilyenek: Gerhardt Hauptmann, Franz von Unruh, Dehmel, Werfel, stb. Ezenkívül a német költészetben mindenféle, a legszélsőbb költői irányzatok központi tengelye mégis csak egy

nemes értelemben vett konzervatív klasszicizmus volt, s így a német költészet sokkal inkább engedhette meg magának a formák szétbontását, mert a középpontban és a csúcson mindig voltak olyan őrszemek, akik biztosítékul szolgáltak ahhoz, hogy a túlradó német szó visszatérjen örök medrébe...

A német költők akadémiaja mindössze hat taggal indult. Gerhardt Hauptmann-t szólították fel elnökül, ő ezt a megtiszteltetést visszautasította. Az akadémia sok támadásnak volt kitéve. Azzal vádolták, hogy nem képviseli kellőképpen a mai irodalmat. Ekkor kibővült a tagok száma, ma már húszan vannak ezek az új akadémikusok, köztük Heinrich és Thomas Mann, Alfred Döblin, Wassermann stb. És ebben a kibővült formájában, Wilhelm von Scholz elnöksége mellett, már Gerhardt Hauptmann is ott van a tagok sorában.

A »Literatura« ankétára hívtak össze tíz magyar író, mondják meg véleményüket egy magyar költői akadémia létesítéséről. A tíz magyar író ötletszerűen, kapásból állítottuk össze, rendszertelenül, hogy az ankét minél szélesebb skálájú legyen;

Kell-e magyar »Költők akadémiaja«, vagy nem? Csinálják-e meg, vagy ne? Mert ha megcsinálják, akkor bizonyos, hogy kellett. De ha nem csinálják meg? Vajjon akkor bizonyos, hogy nincs rá szükség? És, ha megcsinálják az Akadémiát, viseljenek-e a költő-akadémikusok – külföldi mintára – uniformist? Erre óhajtott választ kapni ez az ankét, maguktól az íróktól, akik mégis csak a legmértékadóbbak ebben a kérdésben.

Balassa József dr., a *Magyar Nyelvőr* szerkesztője:

Nem tartom szerencsés gondolatnak a költők akadémiajának megalkotását. Az ilyen intézmény válogat, és szavazással dönt arról, hogy ki legyen az »Akadémia« tagja. Már pedig a költő értéke műveinek értékétől függ s a közönség megbecsülésétől, nem pedig attól, hogy hány másik »költő« akar vele a halhatatlanság dicsőségében osztozni.

S minden akadémia, mint hivatalos intézmény, maradi, nehezen halad; a költő, az igazi költő ellenben előretör, új utakat, új formákat és új gondolatokat keres. S a tervezett tizenkét költő-fejedelem aligha tudná képviselni a magyar irodalom igazi értékét.

A költőt nem szabad semmiféle korlátok közé szorítani!

Minden igazi költő tiltakoznék az ellen, hogy egyenruhát adjanak rá azért, hogy rögtön fölismerhető legyen az utcán, mint a rendőr, vagy a katona. A francia akadémikusok frakkja történeti hagyományon alapszik, de ma ilyesmit csinálni: nevetséges lenne.

Földi Mihály:

Alig hiszem, hogy a »genus irritabile vatum« nálunk különösképpen ingerlékeny, egymással szembenálló egyedeit egy költő akadémiaiban lehetne valamely közös nevezőre hozni. Hiszen a meglévő irodalmi társaságok úgynevezett »irodalompolitikája« szomorúan bizonyítja, hogy minden irodalmi csoportosulás előbb-utóbb klikkek apró játékvá fajul, ami végre is megbocsátható, ha ezekben a klikkekben tehetséges művészek csoportosulnának, de – legyünk őszinték – ilyenre csak ritkán akadunk. Elég, ha magára Gerhardt Hauptmannra hivatkozom, aki kezdetben nagyon határozottan utasította el nemcsak a »Dichter-Akademie« neki ajánlott elnökségét, hanem a költőakadémia gondolatát is. S csak utóbb, bizonyos politikai és presztízs-szemponatok hatása alatt, változtatta meg álláspontját. Ma az irodalmi társaságok, akadémia, stb. nem nőnek olyan szervesen, mint például a francia akadémia, aligha rendelkeznek annyi szuggesztív erővel, hogy utóbb valamely okvetlenül fellépő sznobizmusnak igazi céljuk áldozatul ne essék. Az irodalom él, halad, vagy legalább is szüntelenül mozog, ezt

a mozgást – az irodalom legtermékenyebb princípiumát – még a legdíszesebb piramisba sem lehet bezárni, mert hiszen a piramisokban múmiák laknak...

Ha már azonban minden elvi kifogásom ellenére a költő-akadémia elnökévé választanának (a közönséges tagsággal ugyanis nem elégszem meg), természetesen pontos szabályzatot dolgoznék ki az akadémiai tagok, illetőleg tagság külsőségeiről is. Szemben a francia akadémia pálmaleveles zöld frakkjával, javasolnám a sarkantyús csizmát, az abaposztó-szűrt és a fokost. A zsinóros huszárnadrágot ünnepélyesebb díszülések alkalmával lobogó gatyával lehetne felcserélni, amelyhez a babérkoszorúval övezett cylinder különösen jól állana. Azt hiszem, ez az akadémiai uniformis nagyon megfelelne kelet és nyugat közötti szellemi szituációnknak, s a pusztulással küzdő magyar szűrszabóipart is talpraállítaná.

Füst Milán:

Valaha meg voltam győződve, hogy a művészeknek mindenképpen tömörülniök kell! A tömörülés elvének minden különösebb meggondolás nélkül, már indulatból is híve voltam. S létre is hoztam hazánk legnagyobb egyesületét, az Alkotóművészek Szövetségét.

Mikor életem e baklövését pirulás nélkül idézem, egyszersmind szeretettel és meghatva gondolok arra a körülményre vissza, hogy komoly, idős, kitűnő urak, nagy művészeink akkor rövid idő alatt mily lelkes híveivé lettek az egyesülés eszméjének s magának a Szövetségnek is, – ami persze szintén amellet szól, hogy a művészek, már naivitásuknál fogva is, mily alkalmasak mindenféle egyesületek létrehozására.

Azonban hát, tapasztalásom szerint, az ilyféle egyesületekben – kivéve azt, hogy megalakulnak – rendesen nem is történik semmi egyéb. Már azért sem, mert az emberek együttese csak nehezen képes megegyezni akármiben is, – főként pedig azért nem, mert ember nem hinné, miféle dolgokat képesek kiváló művészlelkek összehordani, ha úgy komolyan összeülnek tanácskozás végett. Ilyféle tanácskozások emlékezetétől mélyen áthatva, úgy érzem, hogy jobb nekem, ha nem kívánok magamnak és író társaimnak semmiféle további egyesületet.

S még akkor sem, ha annak ülésein zöld frakkot lehetne hordanom!

Karinthy Frigyes:

Költőakadémiák ezelőtt mindig voltak. Vajjon kell-e manapság is költőakadémia? Az a kérdés, van-e költőakadémia? Mert ha van költőakadémia, akkor nyilván kell költőakadémia, miután, ha nem ki ellene, akkor nem lenne, vagyis megszűnt volna, ami van, miután már nem kell senkinek.

De költőakadémia igenis van! Van Franciaországban és Németországban. Hogy Franciaországban és Németországban nyilván azért van, mert kell, hogy legyen, az abból is kiderül, hogy külön-külön minden igazi német és francia költő, ha megkérdezzük, azt felelné, amit bizonyára minden igazi magyar költő is – felelné, hogy nem kell akadémia, mert a költő egyedül a legerősebb – ezt felelik és mégis van akadémia, bizonyosságul annak, mennyire kell, hogy legyen, ha annak ellenére is van, hogy nem kell.

Magyar költőakadémia nincs. Ez nyilván azt jelenti, hogy a magyar költők igen erősen érzik azt a paradox igazságot, hogy a költő annyiban és annyira van, amennyire különbözik másoktól, vagyis amennyire alkalmatlan rá, hogy közös erővel, együtt harcoljon a szépség és igazság közös eszméjéért. Ez ellentmondásnak látszik, de csak azelőtt, aki abból indulva ki, hogy öt nagy költő együtt ötször akkora, mint egy, tehát, ha például egy »Az én lelkem« című lírai verset öt költő együtt írta meg, mintahogy színdarabokat szoktak együtt írni társszerzők,

akkor ez a vers ötször olyan jól sikerülne. Ez azonban nem igaz, tehát a logika szabályai, szerint azért nincs nálunk költőakadémia, mert nálunk nem kell költőakadémia.

Különben is, most jut eszembe, hiszen van. Hát a Petőfi, meg a Kisfaludy?

Na, ugye?

Zöld frakk, tölgyfalevéllal?

Azt igen. Azt szeretnék. Azt helyeslem, akadémia nélkül is. A szó szentségének szent ornátusát látom benne – lám, az egyetlen madár, amely beszél: a papagáj is zöld frakkot hord!

Kárpáti Aurél:

Nem kell népgyűlölőnek lenni, hogy az ember elfogadja Ibsen igazságát: Akkor vagy legerősebb, ha egyedül állsz! Mit adhat egyik költő, író, vagy művész a másiknak? Ami igazán erő benne, az belül van s külső, idegen segítséggel nem gyarapítható. Mire való lenne hát a költők akadémiaja?

Az alkotó lélek mindig magányos.

Egyenruha? Ruha nem teszi az embert. Költőt, írót, művészt még kevésbé. Akinek a lelki habitusa egyéni, akár uniformisban is járhat. A lényegen a köntös mitsem változtat. A fontos úgylis az marad: őt magát milyen kordában szőtték? – nem a köpenye posztóját. A tehetség hadseregében a generálisok belül viselik az aranygallért. A közkatona mégis meglátja és tisztelget előtte.

Kassák Lajos:

A magyar költőakadémia megcsinálásának gondolatát elvben helyesnek tartom – a megvalósítást azonban időszerűtlennek s így keresztülvihetetlennek gondolom. Az alkotó-költők ilyen összeszervezését irodalompolitikai szempontból szükségelném, azt hiszem azonban, hogy Magyarország mai kül- és belpolitikai atmoszférájában inkább pártpolitikai, semmint irodalompolitikai jellege lenne az akadémiának. Politikai és gazdasági előfeltételei vannak az érdemes művészeti munkálkodásnak, s csak ilyen érdemes, szabadon fejlődhető művészet érdemli meg az akadémiát, azt a külső reprezentatív formát, amely a művészeket és művészetüket visszahelyezi vezető társadalmi pozíciójukba. Ma az életünknek és költészetüknek erjedésszakaszában vagyunk. Úgy érzem, minden megkötő egyesülés nélkül hagyni kell, hogy az alkotó erők és különböző művészeti irányok szabadon kutassák formájukat, és kidomboríthassák mondanivalójuk legbensőbb lényegét. Az akadémia, bárhogyan is gondoljuk el, csak egy megállapodott időszak képződménye lehet. Én úgy érzem, egy újabb és bizonyosan bekövetkező alakulás kezdetén állunk, s így a magam részéről benne sem lehetnék egy költőakadémia (és semmilyen akadémia) megteremtésében.

Kosztolányi Dezső:

Őszintén szólva, én nem látom az értelmét egy költői akadémia megalakításának. A költészet egyéni működés, nem társadalmi vagy társasági. Sohase tartoztam semmiféle csoportosuláshoz, tömörüléshez, nincs és nem volt közöm az iskolákhoz. Még azzal se törődtem, hogy hova soroztak be. A költő egyedül él, egyedül énekel, mint ahogy egyedül halunk meg.

Az egyenruha, értelmét még kevésbé látom. Költői egyenruhát nekem? Nem kell. A költő le akar vetközni, kitárulni, megnyilatkozni, nem felöltözködni és begombolkozni. Játsszák ezt a parádét azok, akiknek rejtegetnivalójuk van!

Peterdi Andor:

Ami azt illeti, akadémiákban nincsen hiány Magyarországon. Vannak tudományos, művészeti, társadalmi akadémiák s az ember önkénytelenül arra gondol első pillanatra, hogy fölösleges ezeket a tekintélyes testületeket egy újabbal szaporítani. Minek ebben a megszűkült kis országban? Mégis azt kell mondanom, hogy a költők akadémiájára szükség van! Igaz, hogy kemény vihart vetnék, ha őszintén megokolnám, hogy miért? – nem is okolom meg ezúttal. Csak rámutatok a tényre, hogy az új magyar irodalom legjobbjai kívül vannak a meglévő akadémiákon. A Kisfaludy Társaság választott be az utóbbi esztendőben egy-két reprezentáns egyéniséget, de azok is idegenebbül érzik magukat, mint akár Tahitiban...

Én egy olyan akadémiára gondolok, amely az új magyar szellem kiválóságait gyűjtené egybe, legyen az az elevenek, a maiak, teremtfőerejük teljében levők grandiózus pantheonja!

És az akadémiái frakk is jelentőséget nyerne! A szerkesztő urak erről talán végre felismernék az igazi költőt!...

Schöpflin Aladár:

Költő-akadémiára nálunk nincs semmi szükség, mert van költő-akadémiánk, több is egynél. A berlini tudományos akadémiának nincs olyan osztálya, amely az írókat, költőket is magába foglalná. Ezért látták jónak a költő-akadémia megszervezését. A mi Tudományos Akadémiánk azonban eredeténél fogva »nyelv-művelő« társaságnak létesült, írókat is felvesz tagjai sorába, nekik tartja fenn a nyelvészekkel és filológusokkal együtt I. osztályát, irodalmi ügyeket is intéz, irodalmi pályázatokat dönt el, stb. Ezenkívül megvan a Kisfaludy-Társaság és megvan a Petőfi-Társaság is, amelyek körülbelül megfelelnek a német költő-akadémia rendeltetésének. Mire való lenne még ezenkívül egy költő-akadémia? Csak eggyel több súrlódási felület lenne az akadémiakusság és a szabad irodalom között. Hogy a meglévő akadémiák jellegű szervezetek irodalmi pártszervezetekké váltak, az nem lényegükből folyik, hanem személyi összetételükből. Nincs semmi biztosíték arra, hogy egy újonnan alakítandó akadémia nem válnék azonnal, vagy idő multával szintén párt-akadémiává.

Fekete atilla és alul a szélén zsinórozott pantalló, a kiegyezés ideje táji magyar úri viselet, ez lenne a stílusos magyar akadémiái egyenruha. Gyulai Pál mindvégig ilyet hordott ünnepélyes akadémiái alkalmakra. Beöthy Zsolt ilyenben elnökölt a Kisfaludy-Társaság ünnepén. Olyanforma egyenruha, mint a francia akadémiások pálmás zöld frakkja, a mi ízlésünkkel és hagyományainkkal ellenkezik. Mi magyarok különben is irtóznak az egyenruhától, hacsak nem katonai egyenruha, s igazunk van. A mi akadémiáink nem testi, hanem szellemi egyenruhába szeretnék bujdatni az irodalmat.

Surányi Miklós:

Ma szokás irodalomról beszélni. Legkevesebbet irodalomról az írók beszélnek. Amennyiben beszélnek: nem irodalmi szempontok szerint beszélnek. Félek, hogy a költő-akadémiát sem irodalmi szempontok szerint állítanák össze, akár a kormánya, akár a már működő hivatalos irodalmi és tudományos egyesületekre, akár a Nyugat-ra, vagy a futuristákra, vagy a zurnalista irodalmi fórumokra bíznák ezt az összeállítást. Ennélfogva elméletileg nagyon helyeselném, de gyakorlatilag kivihetetlennek tartom, sőt attól tartanék, hogy ez is csak újabb alkalom lenne az ellentétek kiélesítésére. Tehát az egész ideát eltenném arra az időre, amikor Magyarországon kialakul az igazi irodalmi szempontok szerint érző és gondolkozó irodalmi közvélemény, aminek, őszintén szólva, ma még halvány körvonalait sem látom.

Mindettől eltekintve nagyon szeretném, ha a költők akadémiaja megalakulna. Mert Tersánszky Józsi Jenő barátomat zöld frakkban látni, az még volna egy kis élvezet ezekben a keserű időkben (...)

(Literatura, 1928. 253-255)

KOSZTOLÁNYI FEOLVASÁSA A MAGYAR ÍRÓK EGYESÜLETÉNEK KÖZGYŰLÉSÉN 1930. február 2-án

„(...) Európa nem idegen tőlünk. Néha visszafáj szívünk ázsiai emlékeink után, melyeket csak sejtünk, de nem ismerünk, s elképzeljük, hogyha a rovás-írással, a boncok bűvölő igéivel, a hársfaháncsba öltözött regösök énekeivel annyi kincsünk nem megy veszendőbe, s hogyha ott, a műveltség bölcsőjében fejlődhetünk, a természetes, régi keretek között, esetleg oly különváló irodalmunk sarjadhat, mint a japán vagy a kínai. Csakhogy ez ábránd. Nagy költőink, íróink, azóta végzetesen eljegyeztek bennünket az európai szellemmel. Európaiak vagyunk, Európa és a világ írói. Csak azt fájlalhatjuk, hogy ma távolabb vagyunk Európától, mint őseink, s ezáltal távolabb vagyunk a magyarságtól is. Ez ellentmondásnak rémlik, de nem az. Az az úttörő nemzedék, melyről előzőleg beszéltem, közelebb esett az európai szellemhez és ezáltal a magyarsághoz is. Írónak nem lehet kisebb becsvágya, minthogy meghódítsa az egész emberiséget. Az irodalom rendkívül tág, minden embert egybeölelő valami. Csak ezt, a legnagyobbat érdemes akarnunk. Meg is kell hódítanunk nyugatot, de nem magunknak, hanem népünknek, keletnek. Így mozgunk mi is, az inga lengésével, nyugat és kelet között, soha-el-nem-pihenően. Ez a nomád nyugtalanság, ez az ősi, titkos kettősség a mi örökségünk, szellemiségünk mély mivolta. Hódításunk azonban csak belső lehet. Itthon kell versenyre kelni a világ nagy szellemeivel. Ne áltassák magukat azok a kiválóbbak vagy szerencsésebbek, kiknek könyvei esetleg külföldi piacokon is futnak, hogy ott buzogányukkal beverhetik a dicsőség érckapuit. Különlegességek maradnak arrafelé, örökre, szívesen vagy nem szívesen látott vendégek. Nem is az a fontos, ami ott künn történik velük. Az a fontos, ami itthon történik. Ha mégoly mesterkéz ültette át idegen idiómába verseiket, rímeik bágyadtanban csengenek, párbeszédek lötyögnek, célzásaik fele elsikkad. Boszorkányos mesterségünkben a forma a lényeg, az árnyalat. Mindnyájan messzire visszanyúló, tétova emlékekből táplálkozunk, víziókból és hallucinációkból, egy-egy szó hallucinációjából, mely évszázadok sziklabarlangján sejtelmes ekhót ver. Sajnálom, hogy nem mondhatok eredetibbet, de minden irodalom csak a nyelv lelkéből lelkezhethet.”

(Kosztolányi Dezső, *Lenni vagy nem lenni*, Nyugat, 1930, I., 256-257.

KISFALUDY TÁRSASÁG

„1930. – Új tagok: Babits Mihály, Gyallay Domokos, Kosztolányi Dezső, Sebestyén Károly. (Jelölve még: Lampérth Géza:) – A Greguss-jutalom harmadik zeneművészeti évkörének nyertese: Dohnányi Ernő. – Elhunytak: Szabolcska Mihály, Szemere György. – A tagválasztásokkal kapcsolatosan Milotay István feltűnést keltő vezércikket írt a Magyarságba: »A Kisfaludy Társaság, a nemzeti hagyományok s a konzervatív nemzeti irodalom testületi képviselője, az irodalom nemzeti egységének demonstrálására három olyan író választott tagjai közé, akiket eddig nemcsak művészi, de politikai felfogásuk dolgában is egy világ választott el tőle. Azt mondják, ez nem politika, ez tiszta irodalom. De ha politika volt a különállásban, hogyne volna politika az egyesülésben. Azt is mondják, örülni kell neki, mert az egyesülés mégis csak a nemzeti irányzat jegyében történik. Eddig az volt a baj, hogy ezek az írók a baloldalon voltak; miért baj, ha most a jobboldalra mennek? Azért, mert nem

mennek oda, mert ez az átcsoportulás nem őszinte. Ki tudná elhinni, hogy ebben az irodalmi koncentrációban föl fog olvadni minden különbség Kassák Lajos feketeinges kommunizmusától Berzeviczy Albert óliberális nemzeti irányzatáig, Móricz Zsigmond ősparaszt népiességtől Pekár Gyula ellenforradalmi romanticizmusáig, Babits Mihály Szózat-gyűlölő idegességétől Vargha Gyula komoly, feketezsínóros hazafiságáig. Az irodalomban és a művészetben nem lehet ilyen mesterséges egységet teremteni. A művészet nem tűr meg ilyesmit, legfeljebb a politikai számítás. Az a természetes, hogy a hasonzorúek tömörüljenek. Természetes volt, hogy Berzeviczy Albert, Vargha Gyula, Herczeg Ferenc a Kisfaludy-Társaságot alkossák; és természetes volt, hogy Hatvany Lajos, Ignótus, Babits Mihály vagy Móricz Zsigmond a Vörösmarty Akadémiát. De hogy mindezek együtt, egy kalap alatt a lelki vagy politikai azonosságot színleljék, ez természetellenes. Mert itt senki sem akar semmit feladni, de még ha akarna, akkor sem tudná ezt megtenni. Babits Mihály nem fog megváltozni, nem is változhat meg. Ha új idők jönnek, újra az lesz, aki 1918-ban volt. Móricz Zsigmond is az lesz, Kassák Lajos is az lesz, Berzeviczyék is azok lesznek. Ha tehát mégis megférnek egymás mellett, nem elvi alapon férnek meg. Mindennél nagyobb baj, ha minden elv megszűnik, és együtt rothad az egység nevében, ilyen vagy olyan számítások miatt, egy közös fazékban. Mert ez megtéveszt kifelé, még jobban megront befelé.» (Magyarság. 1930. február 9. Idézi: Pintér Jenő, Századunk magyar irodalma, Bp., 1940, 130-131.)

PEN CLUB

[Az idézett helyeken előforduló írásmódokat – Pen Klub, Pen Club, PEN Club, PEN Klub – a mai írásmód szerint egységesítettem. Köszönöm Benyhe János segítségét. KZ]

„A PEN Club minapi bécsi kongresszusán (mellesleg mondom, hogy én az osztrák PEN Clubnak vagyok tagja; odavaló írotársaimnak tudniillik jutott eszükbe, hogy beválazzanak, a magyaroknak nem) – a kongresszuson, egyszóval, a francia csoportban, ott volt az a híres Julien Benda, kinek *La trahison des clercs* könyvéről annyi vita folyt volt itt a *Nyugat*-ban is. A forgatagban nem volt az a szerencsém, hogy megismerkedjem vele, de egy másik társaságban, elég jóeszű emberek közé, éppen akkor kerültem, mikor az ő könyve fölvetette témát vitatták. S abban egyeztek meg, amit én kezdettől fogva vallok s nem is titkolom, hogy az írónak sem más, sem maga nem diktálhatja, mi legyen meggyőződése, mi kapja meg, mitől hevüljön, tehát tolakodás bár azt is eléje írni, hogy lelkiekben élje ki magát s nemes törekvésekben fáradjon.

(...) Lehet, hogy gyönyörű volna s jobb és haladottabb volna a világ, ha minden művész forradalmár és aktivista volna. De ha nem az, hát nem az – ezen nem lehet változtatni, legkevésbé azzal, ha megkövetelik. S a tehetetlenség, melynek soha nem jut eszébe egyéb, mint ami valakinek valahol egyszer már eszébe jutott, hiába próbál azzal fontossá lenni, hogy a tehetséget elvtelenségben marasztalja.”

(Ignótus, *Regénytárgy*, Nyugat, 1929, I., 67.)

„A PEN Clubot egy irodalomszerető angol asszony, Missis Dawson Scott alapította 1921-ben, amikor még kövér lánggal lobogott a nemzetközi gyűlölet.

Emlékezzünk. Az entente-országok tudós társaságai még nem fogadták be a középállamok legnagyobb tudósait. A három esztendő előtt még ellenséges országok népeinek irodalmi is még farkasszemet néztek egymással.

Abban az időben a PEN Clubok nemzetközi egyesülésének alapítása még utópiaszámba ment. Mert először csak a londoni anyaklub alakult meg John Galsworthy elnökletével, H. G. Wells és George Bernard Shaw közreműködésével. Az irodalmak nemzetközi parlamentje, ahol előbb volt meg az elnökség, mint a tagok gyülekezete.

Most már negyvenhárom PEN Club működik. A PEN Clubok nemzetközi egyesülésének működése ma már nemzetközi misszió. (...)

A PEN Clubok nemzetközi asszociációja, melybe ugyan a nagy kultúrnépek képviselői a mögöttük álló kultúrbirodalom szellemi kisugárzásai folytán kiváló szerepet visznek, mégis tulajdonképpen a kis népek irodalmainak javára szolgál.

Azért pedig, mert a nagy népek irodalmaira a PEN Club működéséből semmi olyan előny nem származik, amit egyébként is könnyűszerrel el nem érhetnének. A kis népek irodalmi azonban olyan propagandát folytathatnak a maguk érdekében, melyet egyébként nem lehetne, vagy pedig csak a legóriásibb fáradsággal és költséggel. (...)

A Magyar PEN Clubot Radó Antal kezdeményezte 1926 tavaszán. Az alakuló ülés, melynek elnöke Berzeviczy Albert volt, a magyar irodalmi koncentráció első jelentős eseménye. Rákosi Jenő és Herczeg Ferenc indítványozta a tisztkart, benne a konzervatív legértékesebb egyéniségein kívül Babits Mihályt, Heltai Jenőt, Karinthy Frigyest, Kosztolányi Dezsőt, Móricz Zsigmondot is.

Radó Antal ügyvezető alelnök és ifj. Bókay János titkár vezetésével már eddig is sokat dolgozott PEN Clubunk, erős propagandát folytatott a kongresszusokon és azokon kívül. Az ügyvezető alelnöknek a magyar könyvterjesztés akadályozásai ellen fölhozott irodalom-politikai indítványai mindig nemzetközi elismerést találnak. Több hasznos magyar indítványt fogadtak már el a kongresszusokon.

A Magyar PEN Club, amelynek első elnöke Rákosi Jenő volt, a magyar írók részéről még mindig nem találkozik azzal az érdeklődéssel, azzal a hévvel, melyet ügye körül ki kellene fejteniök.

Kíváncsi volna, ha a magyar írók megéreznék, hogy a PEN Club, mely a magyar irodalom egyik legfontosabb kirohanási kapuja a külföld felé, nekik legszemélyesebb ügyük.”

(Mohácsi Jenő, *A PEN Club jelentősége*, Nyugat, 1930, II., 874-875.)

Kosztolányi Dezső elnöki székfoglalója a PEN Clubban

„Barátaim, íróársaim,

megindultan köszönöm ezt a rendkívüli tisztességet.

Most, hogy még új, mint valami frissen festett, csillogó holmi, gyönyörködve forgatom kezemben, és nézegetem.

De máris inkább a súlyát érzem, mint a díszét. Bevallom, kétségek is elfognak. Vajon lesz-e erőm megállni helyemet ott, ahová az Önök bizalma vezényelt?

Azt kell tehát megmagyaráznom, hogy ennek ellenére mégis miért vállalom ezt a nehéz, felelősséges föladatot, mégpedig szíves-örömet és teljes lélekkel, miért merem vállalni?

Engem a PEN Club eszméje kezdettől fogva lelkesített.

Lelkesített az a gondolat, hogy a háború után, melyet a világ kis szellemei hoztak létre, végre találkoztak a világ nagy szellemei is. Lelkesített, hogy megteremtődött egy olyan hatalmas, békés egyesülés, melynek minden tagja egy-egy fejedelem. Lelkesített az, hogy a népek mai

torzsalkodásában itt mindenkinek szentséges az anyanyelve. De nem kevésbé lelkesített az is, hogy ezek a népek egy általános, magas szellemben testvériesülnek. A PEN Club a legnemesebb nemzeti alakulat, de a legnemesebb nemzetközi alakulat is. Mindenesetre jellemzőnek tartom, hogy ez idő szerint csak két nagy európai nép maradt távol tőle: az egyik az olasz, mert nem találja eléggé nemzetinek, a másik az orosz, mert nem találja elég nemzetközinek. Így találkoznak az ellentétek.

Minket azonban nem riaszthat vissza ez a rugalmas, nagyon emberi dualizmus. Itt valósult meg a világirodalom. Ezt a szót, amint önök tudják, Goethe írta le először a tizenkilencedik században. Annak idején olyan forradalmi merészség volt világirodalomról ábrándozni, mint ma egy világbirodalomról, melyet egységes alapelvek tartanak össze. Sokáig valóban csak papíron, elméletekben élt a világirodalom fogalma. A PEN Club váltotta tette, a huszadik században.

Ebben a számomra nagyon ünnepélyes pillanatban nem adhatok részletes munkatervet. Csak annyit közölhetek, hogy minden tettemben az a szép kettősség fog vezérelni: kifelé egy csonka ország nem-csonka lelkét mutatni, befelé pedig – minthogy egymást szükségtelen meggyőzni igazunkról – visszasugároztatni a bátor, szabad európaiságot, azt a tudatot, hogy csak a legnagyobb követelményeket támaszthatjuk önmagunkkal szemben, s csak annyiban érték a munkánk, amennyiben a világ versenyében is érték. Azon igyekszem majd, hogy amint ott künn a különböző népek, amelyeket gyakran életérdekek választanak el, egy asztalnál ülnek, itt is egy asztalnál foglaljanak helyet a toll igaz, értékes munkásai, bármi is a társadalmi helyzetük, bármi is a politikai hitvallásuk.

Ehhez a tiszta szándékomhoz kérem támogatásukat.”

(Kosztolányi Dezső, *Nyelv és lélek*, s.a.r. Réz Pál, Bp., 1990, 612-613.)

Levél Kosztolányi Dezsőnének

London, 1931. november

„Édesem,

ma két levelet is kaptam tőled. Házigazdám elragadó. Lelkileg, testileg kitűnően érzem magam, de halálosan fáradt vagyok szellemileg. Annyit kell angolul beszélnem, hogy már írni is angolul akarnék. Wont I? [sic! KZ] Rothermere egy órát fesztelen és nagyon meglepő kihallgatáson fogadott a lakásán. Átnyújtottam neki a Neró-t, with my humblest tributes. Az első percben, amikor irodalmunk szomorú helyzetéről beszéltem, felugrott, rácsapott az asztalra, s 500 angol fontot adott a legjobb munka jutalmazására, mely 1931-ben jelent meg, de azután megváltoztatta elhatározását, és 1000 angol fontot ajánlott fel. Könnyek toltak szemembe. Galsworthyval is sokat beszélgettem. Közvetlenül baráti. Írni fog nekem, mondotta. Tegnap felköszöntött a díszlakomán. Ma este Mrs. Henriette Leslynél vacsoráztam, délután egy nagy szobrásznál uzsonnáztam. Jaj, de fárasztó ez. De most majd kipihenem magam, Doornban, egy baráti ebéden. It's nice, is not it? A díjról, a Rothermere-nél való beszélgetésről egy szót sem, még Lenkeynek és Bókaynak sem – maradjon titok, míg haza nem érek. Csak Ádám tudja meg.

D.”

(*Levelek* i.m. 634.)

Levél Krúdy Gyulának

Budapest, 1931. december 12.

„Kedves Barátom,

ma éjjel érkeztem Londonból. Nagyon fontos ügyben, mely téged különösen érdekel, azonnal beszélni szeretnék veled valahol, négyszemközt. Kérlek, hívj föl (530-85), s adj találkát.

Ölel régi híved:
Kosztolányi Dezső”

(*Levelek*, im. 635.)

Ezer font a magyar irodalomnak

„Kosztolányi Dezső, mint a PEN Club elnöke, most, hogy Londonban volt, felkereste lord Rothermeret, akivel sokat beszélt a magyar írók dolgairól. A lord, aki Magyarország barátja, s akinek nevét az egész magyarság szeretettel tanulta meg, ezer fontot ajánlott fel, hogy azt a budapesti PEN Club két év alatt öt-ötszázfontos részletben két magyar írónak, tehát évente egynek adja ki.

Ez az eset sok tűnődésre adott alkalmat. A magyar irodalom az utolsó huszonöt év alatt annyi tehetséget termelt, s annyi kiváló irodalmi alkotást hozott létre, hogy szinte érthetetlen, hogy a mai napokban hogy jutott anyagilag olyan mély és félelmes nyomorúságba. Ebben az évben már alig jelent meg könyv, mert a közönség nem vásárol. A lapok terjedelmét korlátozó rendelet elsősorban a szépirodalmi írókat sújtja, mert mindenütt a szépirodalom kirekesztésére vezetett. Könyv csaknem semmi sem jelent meg ez évben, a karácsonyi könyvpiac, mint a *Nyugatban* a kiadók jelentéséből látszik, oly szegény lesz, mint a hatvanas években. Senki sem mer könyvkiadásba pénzt fektetni, mert az általános nyomor miatt az emberek elsősorban a szellemi táplálékot vonják meg maguktól.

Ez nem maradhat így. A testnek kenyérre, a szellemnek könyvre van szüksége. A test éppen úgy elsorvad táplálék nélkül, mint a lélek új lelki behatások nélkül.

Nem segít a fordított műveknek filléres kiadása, mert azok a művek a detektív- és olcsó szerelmi históriákkal csillapítják az éhséget. Minden új nemes olvasmány magasabbra feszíti a lélek tevékenységét, ellenben az ilyen holmi csak elkábít és elzsibbaszt.

A nemes lord leadta útmutató véleményét az ezer fonttal, s a magyar közönségnek követnie kell példáját a könnyebb és pengőbb pengőcskékkal.”

(*Nyugat*, 1931, II., 607.)

„(...) Hazaindul, vonatra száll, hozza haza a nemes lord díját, amely annyi zavart okoz.

Talán kis hiúságból, talán túlzott becsületérzésből, amiért a Pen-üggyel kapcsolatban utazik Londonba, és ekkor keresi fel Rothermere lordot – holott erről szó sem esik és erre semmi ok – nem ő maga, saját megítélése szerint adja a díjat a legjobb mű szerzőjének, hanem felajánlja a PEN Clubnak, hogy az döntse el, kinek jusson az akkori szegénységben és nehéz időkben rendkívül jelentős összeg; Egy választmányi ülésen – az ő ajánlatára – a díjat – Eris almáját –, kettévágják és – szavazással – felét Krúdy Gyulának, felét Móricz Zsigmondnak ítélik. Kétségtelen, hogy elsősorban ő akarja ezt így. A legbecsületesebben. Hiszen például Móricz Zsigmond csak nemrégiben is, az Ady-ügy kapcsán, de még máskor is, valósággal ellenségesen bánt vele, Krúdy Gyula eredendő közönyét teljes mértékben ismeri. Ettől a két írótól ő

személy szerint soha nem várhatna semmiféle baráti szolgálatot, eszébe se jut ilyesmi. Most is, mint mindig, ő az irodalom Bayard lovagja.

A díj sorsát, választmányi ülésen, szavazással döntenek el, utána mégis meglepetésszerűen fel-lángol a háborúság. Az irodalom cégére mögött ismét áll a politikai harc, vagyis talán ismét valamiféle örökharc, az apák és fiúk harca.

Sohasem láttam még ilyen csüggedtnak.

A sajtóban heteken át egymást éri a sok nyilatkozat, felszólalás, állásfoglalás. Herczeg Ferenc, Vojnovich Géza, Pekár Gyula, Császár Elemér és Csathó Kálmán lemondanak a PEN Clubnál vállalt igazgatósági tagságukról. Herczeg Ferenc egy nyilatkozatában a nyomorgó írók számára kívánja a pénzt, holott Rothermere lord a díjat kifejezetten az 1931. évben megjelent legjobb mű szerzőjének szánta. A lordnak ezt a kívánságát Kosztolányi Dezső hazajövet azonnal közölte a nyilvánossággal. Most úgy rémlik, mintha kételkedtek volna szavahihetőségében. A májusban Budapesten tervezett kongresszus ügye is veszélyeztetett. Nyíltan közlik vele, hogy pénz csak akkor lesz, ha Berzeviczy Albertet választják meg elnöknek.

Kosztolányi egy nyilatkozattal lemond, nem akarja veszélyeztetni a budapesti kongresszus ügyét. A dolog azonban ezzel nem fejeződik be, Berzeviczy Albertet ugyan megválasztják a PEN Club elnökének, válaszul azonban vagy negyven tag kilép a PEN Clubból.

Most Berzeviczy is lemond az elnökségről, s a tavaszi kongresszust újból veszély fenyegeti. Végül is a békét a külföld előtti jóhír érdekében Kosztolányi teremti meg. Berzeviczy dísz-elnök lesz, a kongresszust megtartják és Dide, mint az elnöki tanács egyik tagja, részt vesz benne. A magyar ügy érdekében elégedett képet mutat, holott mondhatatlanul fáj neki ez a hivatalos sarokba állítás.

Fájón olvassa a magas helyről címére érkezett levelet.

A Magyar PEN Club tek. Elnökségének,

Minthogy Herczeg Ferenc, Pekár Gyula, Császár Elemér és Csathó Kálmán súlyos okokra hivatkozva a Magyar PEN Club vezetésében nem vesznek részt és nem vállalhatnak felelősséget az igazgatóság határozataiért, én is azonosítva magam irodalmunk e kiválóságainak álláspontjával, a Magyar PEN Club védnökségéről ezennel lemondok.

Budapest, 1932. február 23-án.

József főherceg.

De mind között leginkább Herczeg Ferenc hidegsége fáj neki. Őt mindig becsülte és titkosan szerette is, fiúi érzések lappangtak benne iránta. És most, vele kapcsolatban, megismétlődött az érettségi előtti kicsapartás mása, és mint akkor, most is irodalmi hitvallásáért tessékeli ki.”

(Kosztolányi Dezsőné, i.m. 288-289.)

Rothermere lord irodalmi díja

„(...) Amikor Kosztolányi Rothermere lord irodalmi díját Krúdy Gyula és Móricz Zsigmond között osztotta meg, (...) a konzervatív írók támadást indítottak ellene. 1932 februárjában Herczeg Ferenc, Csathó Kálmán, Pekár Gyula, Voinovich Géza lemondtak, márciusban Kosztolányi is lemondott, Babits, Füst Milán, Karinthy, Kassák, Móricz kilépett a PEN Clubból. Nem sokkal később – kompromisszumként – három elnök vette át a vezetést: Heltai

Jenő, Herczeg Ferenc, Kosztolányi Dezső; ez a kompromisszum tette lehetővé, hogy májusban megtartsák a nemzetközi kongresszust Budapesten.”

(Réz Pál jegyzete, Levelek, i.m. 1028.)

Levél Krúdy Gyulának

Budapest, 1932. január

„Kedves Gyulám,

a díjat február 5-én, a közgyűlésen ítéli oda az igazgatóság. Minthogy több oldalról az a kívánság hangzott el, hogy ebből az összegből nyomorgó fiatal írókat is segélyezzünk, szépen találnám a gondolatot, hogy a kitüntetettek a díj 10%-áról önként lemondanak az ő javukra.

Tudom, hogy te is kész vagy erre. Légy kedves tehát engem elhatározásodról pár sorban értesíteni.

Egyébként minden rendben van.

Ölel igaz híved:

Kosztolányi Dezső”

(Levelek, i.m. 643.)

„Right or wrong: my country!

»Right or wrong: my country!« – a nálunk annyiszor példaképpül idézett angol közéletnek egyik legszebb sarkitétele. Magyarra fordítva annyit jelent, hogy befelé ám veszekedjünk, amennyire temperamentumunk vagy üzleti érdekeink megkívánják; de mihelyt arról van szó, hogy a külvilággal állunk szemközt, akkor tessék egységes frontot vágni és szemrebbenés nélkül fedezni a véleményünkkel esetleg ellentétes dolgokat is, vagy pedig legalább is csendben félreállni és nem zavarni azokat, akik az ország érdekében künn állnak a gáton. Éppen az utóbbi évtized külpolitikai vezetése hivatkozott minduntalan erre az elvre, amikor megkövetelte, hogy külpolitikai kérdésekben a közvélemény álljon egységesen a felelős vezetők háta mögé. Annál csodálatosabb, ha éppen olyan részről törik át ezt az elvet, amely részről eddig katonás fegyelemmel követelték ennek az elvnek a betartását. Herczeg Ferencnek és íróársainak a PEN Club dolgában való állásfoglalásáról szólunk. A Magyar PEN Club nevét a Literatura eddig még nem írta le. Minden okunk meg lett volna a kritikára, úgy célkitűzései, mint működése (?), mint összetétele szempontjából. De tudtuk, hogy a Klub kifelé mégiscsak, reprezentálni kívánja a magyar írókat, s így inkább hallgattunk róla, semhogy magasabb nemzeti érdeket képviselő működését elgáncsoljuk. A Magyar PEN Club tudvalevőleg ez év tavaszán nemzetközi Pen-kongresszust hívott össze Pestre, amely kongresszusnak jelentőségét lekicsinyelnünk igazán nem szabad. S erre az történt, hogy Herczeg Ferenc és néhány »író«-társa – mondjuk ki magyarul – belelőtt a Klubba, bele kongresszusba, és pedig holmi csiricsári, vicinális ürügy alatt: állítólag azért, mert a PEN Club elnöke, nem is ilyen minőségében, olyan íróknak adta a Rothermere-díjat, akiknek az ábrázata nem tetszett Herczeg Ferencéknek. Fokozza a bajt, hogy Herczegéknek ez a gesztusa olyan percben esett meg, amikor a nemzetközi kongresszust már egybehívták Budapestre, s így a blamázs immár elkerülhetetlen. Szögezzük le: tudatosan jól kiszámított merénylet volt ez a magyarság jóhíre ellen, a nemzetközi kultúrélet fóruma előtt megkompromittálása a magyar írói társadalomnak, veszedelmes gyerekjáték a legszentebb nemzeti érdekekkel. Ezek az urak minduntalan szájukon hordják a »nemzet« fogalmát. Nem éppen ilyen percben, ilyen kényes kérdésben lett

volna-e erkölcsi kötelességük, hogy egy díjkiosztás körül való nézeteltérésük címén ne blamálják az egész magyarságot?”

(Aláírás nélkül, Literatura, 1932. április, 432)

A Pen Club igazgatósága

Budapest, 1932. április 5.

„Nagyméltóságú Díszelnök Úr!

PEN Club igazgatósága április hó 5-én tartott ülésén napirendre került Nagyméltóságod levele, amelyben díszelnöki tiszteréről lemond. Az igazgatóság egyhangú mély sajnálkozással értesült Nagyméltóságod lemondási szándékáról s egyértelműleg arra az álláspontra helyezkedett, hogy a lemondás elfogadása ellentétben állana a Klub érdekeivel épp úgy, mint a küszöbön álló világkongresszushoz fűződő fontos közérdekekkel. Nagyméltóságod közreműködése nem nélkülözhető, lemondásába nem nyughatik bele s ezért minden lehető megtesz arra nézve, hogy Nagyméltóságodat a Klub ügyében való további részvételre s a díszelnöki tisztség megtartására rábírja. Hogy ez lehetségessé váljék s a Klub életében az utóbbi időben előfordult súrlódásokból származó félreértések s esetleges jogosult sértődések kiküszöböltesse, szükségesnek tartjuk Nagyméltóságodnak felvilágosítással szolgálni bizonyos olyan részletekről, melyek eddig Nagyméltóságod előtt valószínűleg ismeretlenek vagy csak hézagosan ismertek voltak.

Az április 5-iki igazgatósági ülésen Heltai Jenő igazgatósági tag, akit az igazgatóság a kilépett tagtársakkal való tárgyalással megbízott, jelentésében az igazgatóság tudomására hozta, hogy a kilépettek visszatérésének egyik feltétele az volt, hogy Nagyméltóságodnak elégtétel szolgáltatassék korrekt és a Klub békéjének előmozdítására szolgáló magatartásáért. Ez a kívánság abban is megnyilvánult, hogy a kilépettek egyhangúan Nagyméltóságodat akarták a kiküldendő három tagú bizottság egyik tagjává megnyerni. A Nagyméltóságodnak adandó elégtétel módjáról az igazgatósági ülésen folyt megbeszélés; közben Babits Mihály és Schöpflin Aladár igazgatósági tagok, a kilépett tagok csoportjának tagjai nyomatékosan hangsúlyozták, hogy az elégtétel-adás legmesszebb menő módját tartják szükségesnek. Az utóbb nevezett tagtársunk kifejtette, hogy a Klubból való csoportos kilépések merőben a falmerült súrlódásokból támadt izgalom kirobbanásai voltak, azoknak Nagyméltóságod személyéhez vagy elnök-jelöltségével kapcsolatuk nem volt, ha bárki más lett volna elnök-jelölt, a robbanás akkor is megtörtént volna. Ha tehát Nagyméltóságod a történetekben személye iránti bizalmatlanságot vagy sértődést érez, ez csak mindenképp érthető, de mindenképp el is oszlatandó félreértés eredménye lehet. Ezért a nevezett igazgatósági tagok, valamint Kosztolányi Dezső, az újonnan választott intéző bizottság egyik tagja azt az indítványt terjesztették elő, hogy az igazgatóság ne nyugodjék bele Nagyméltóságod lemondásába, hanem teljes bizalmának és szeretetének kifejezésével kérje meg Nagyméltóságodat annak visszavonására, s egyúttal arra is, hogy a Klub ügyeiben való további jóindulatú közreműködését ne vonja meg s a májusi világkongresszuson a magyar részről való elnöklést, mint a magyar kultúra erre leginkább hivatott vezérférfia vállalja el. A javaslatot az igazgatóság egyhangúlag, lelkesedéssel fogadta el és megbízta az intéző bizottság három tagját Heltai Jenő, Herczeg Ferenc és Kosztolányi Dezső urakat, hogy az igazgatóság határozatát és ebben kifejezett kéréseit Nagyméltóságoddal tudassák, igyekezzenek Nagyméltóságodat az igazgatóság kívánságai teljesítésének megnyerni.

Abban a reményben, hogy sikerül azokat az okokat, amelyek Nagyméltóságodat a lemondásra bírták, tárgytalanná tenni s a Klubban helyreállított harmóniát ezzel betetőzni, maradunk kiváló tisztelettel.”

[Kézzel írott levélfogalmazvány aláírás nélkül a Franklin-Társulat fejléces papírján. A kézírás valószínűleg Schöpflin Aladáré. A Magyar PEN Club kéziratárában található másolat. Az MPC kéziratárában lévő anyagokhoz Dobozy Zsófia segítségével fértem hozzá. Ezúton mondok köszönetet.]

A PEN Club vezetői azokban a hetekben megtalálták a módját, hogy Berzeviczy Albertet is kiengeszteljék, aki a viták és ellentétek miatt ugyancsak elhagyta a társaságot. Hárman, Heltai Jenő, Herczeg Ferenc és Kosztolányi fölkeresték a lakásán és kérve kérték, hogy vállalja továbbra is a tiszteleti elnök szerepét. Berzeviczy elfogadta az írók kérését és így áprilisra kitisztult a zavaros kép. Berzeviczy fog elnökölni a világkongresszus megnyitó ülésén, és a kongresszus tagjainak tisztelgő küldöttségét is ő fogja a kormányzó úr elé vezetni. De még ezekben a napokban is voltak, akik félrehúzódtak és lemondtak.

„A magyar Pen Club mélyen tisztelt elnökségének

Budapest, 1932. április 13.

A mélyen tisztelt Elnökség azon értesítését, hogy a Pen Club igazgatósági taggá választotta, közöltem Franciaországban tartózkodó Molnár Ferenc megbízómmal, aki arra kért, közölném a Pen Club mélyen tisztelt Elnökségével, hogy hosszú időre tervezett külföldi utazása miatt nem felelhet meg a megtisztelő officiummal járó kötelezettségének, ezért hálásan megköszönve a megtiszteltetést, az igazgatósági tagságot nem fogadhatja el. Egyébként bármikor szívesen áll a Pen Club rendelkezésére.

Öszinte tisztelettel

Szalai Emil
ügyvéd”

(Géppel írott levél kézírásos aláírással az MPC kéziratárában. Ellentétként megjegyzendő, hogy Gróf Bethlen Istvánné akkor már három éve tagja volt az MPC igazgatóságának. Mint 1929. február 25-én kelt levelében írta: „(...) örömmel teszek eleget a legutóbb tartott közgyűlés kívánságának és készséggel elfogadom a Magyar PEN Club igazgatóságába történt megválasztásomat.” Gépirásos levél kézzel aláírva az MPC kéziratárában.)

Levél a PEN Club vendégeinek

1932. április 18.

„Kedves Uram, a magyar PEN Club nagy örömeire szolgálna, ha arról értesülhetne, hogy meghívásunknak eleget téve megtisztelti jelenlétével a PEN Clubok 1932. május 15-20. között Budapesten tartandó világkongresszusát.

A magyar irodalmi körök nagy rokonszenvvel és tisztelettel övezik Önt, s rendkívül boldogok volnának, ha a kongresszus alkalmából itt üdvözölhetnék.

Annak biztos reményében, hogy rövidesen igenlő választ kapunk, fogadja kedves Uram, kiváló tiszteletünk kifejezését.

A magyar PEN Club elnökei

Heltai Jenő
Herczeg Ferenc
Kosztolányi Dezső”

(Az eredeti francia nyelven. A fordítás: *Levelek*, i.m. 1028)

Levél Emil Isacnak

1932. április 20. előtt.

„Uram,

a *Nyugat*, a legjelentősebb magyar folyóirat, mely szépirodalommal és kritikával foglalkozik, s amely sohasem szűnt meg harcolni a gondolatszabadságért, mint ahogy a háború alatt is a békéért, most ünnepi alapításának 25. évfordulóját.

Abból a célból, hogy nagyobb ünnepélyességet kölcsönözzünk ennek az évfordulónak, mely szerencsésen egybeesik a PEN Club Budapesten megtartandó nemzetközi kongresszusával, különszámot szándékozunk megjelentetni a PEN Club ama kiváló tagjainak tiszteletére, akik részt vesznek a kongresszuson.

Felkérjük, hogy szíveskedjék folyóiratunkat megtisztelni közreműködésével egy lehetőleg meg nem jelent, 2-4 oldalas írással (esszé, novella, regényrészlet, vers), amit valamelyik legkiválóbb írónk vagy költőnk fordításában közlünk majd különszámunkban.

Tekintettel arra, hogy a kongresszus megszabott időpontja a legnagyobb sietségre kényszerít bennünket, hálásak lennénk, ha kéziratát a legrövidebb időn belül elküldené. Egyben kérjük, hogy április 20-ig szíveskedjék megküldeni – közlés végett – legújabb fényképének egy példányát, valamint aláírását.

Fogadja, Uram, előzetes köszönetünket és szívélyes kartársi üdvözetünket.

A *Nyugat* szerkesztősége

Babits Mihály

A PEN Club elnöke

Kosztolányi Dezső”

(Az eredeti francia nyelven. A fordítás: *Levelek*, i.m. 1028)

Márai Sándor levele

Budapest, 1932. május 9.

Kedves Kollegám,

a Magyar PEN Club ügyvezető alelnöke, Radó Antal úr május 4-én kelt megtisztelő levelében arról értesít, hogy a világkongresszus rendező bizottságának tagjává választottak. Föl kell tételzem, hogy ez a választás félreértésen alapul; mikor a M.P.C. választmánya legutóbb nem adott helyt a tagok létszámának kiegészítésére vonatkozó kérelmünknek, levontam ennek az álláspontnak következményeit s a magam részéről fenntartottam kilépésemet a M.P.C.-ből. Annak idején levélben is értesítettem erről az igazgatóságot.

Ez a levelem, úgy tetszik, elkallódott; ezért most újólag van szerencsém írni, mélyen tisztelt Kollegám, s a M.P.C. igazgatóságát tisztelettel értesíteni, hogy a Klub tagjainak sorából kiléptem, s így természetesen a világkongresszus rendezőbizottságának tagsági tisztjét sem vállalhatom.

Igaz tisztelettel,

készséges híve,

Márai Sándor

(Kézírásos levél, MPC kéziratár)

A VILÁGKONGRESSZUS

„1932. május 17-én van az első ülés a Magyar Tudományos Akadémia dísztermében. Berzeviczy elnök többnyire franciául, de, alkalom adtán, angolul és németül vezeti. A küldöttek franciául, angolul és németül szólalnak föl. John Galsworthy, a Nemzetközi PEN elnöke nyitja meg az ülést angolul (nyomban elnézést is kér, hogy nem ismétli meg a megnyitó beszédét franciául és németül), és mindjárt elkötelezi mind a szervezetet, mind az ülést a politikamentesség mellett és az irodalom, mint művészet mellett. Nem lehet itt szó párt- és állampolitikáról, hangoztatja. 22 amerikai, belga, kanadai és osztrák író aláírásával »Szózatot« intéznek »a világ valamennyi kormányához«: tiltakoznak az írók politikai vagy vallási okokból való börtönbe vetése és a foglyok sanyargatása ellen. Nagy taps fogadja az elsők közt fölszólaló román küldött szavait, aki bejelenti, hogy Kolozsvárott megalakult a Román PEN magyar tagozata (Bánffy Miklóssal). Hermon Ould angol (és nemzetközi) PEN-titkár arról számol be, hogy már 36 országban 51 PEN-szervezet működik, és külön kiemeli Germanus Gyula és John Knittel egyiptomi szervező tevékenységét.

Hogy szolgáljuk a békét politika nélkül? – ez a kongresszus alapkérdése. És az ádáz viták forrása.

Ernst Toller (Németország) szenvedélyesen mutat rá, hogy elválaszthatatlan egymástól szellem és politika. Lám, most tiltották be Angliában – több más könyvvel együtt – Joyce művét, az Ulysses-t, Németországban meg Remarque filmjét. Aragont is üldözik Franciaországban (bár ott egységfrontba tömörültek az írók Aragon védelmében). Olaszországban sem jelenhetnek meg Remarque művei. Magyarországon is négy hónapra ítélték Octave Mirbeau fordítóját és betiltották Victor Margueritte regényét (*Le compagnon* – *Az élettárs*). (Hát Oroszországban mi van? – kiabálnak közbe. – Arról miért nem beszél?) Goethe nyomán azt hangsúlyozza Toller, hogy fontosabb, amit teszünk, mint amit írunk.

Az olasz Marinetti valósággal fölháborítja a hallgatóságot. Máshogy értelmezi azt az alapelvet, hogy PEN és politika két külön világ legyen. Latin mondást idéz: »Ha békét akarsz, készülj háborúra«. Ne beszéljenek itt békéről. Inkább védjék meg! (Ágyúval? – vág közbe valaki gúnyosan).

A Magyar PEN nevében Illyés Gyula is szót emel a cenzúra, a könyvelkobzás és a sajtóper ellen, a sajtó- és gondolatszabadságért. Azt javasolja, hogy minden efféle vétséget tartson nyilván és hozzon nyilvánosságra a londoni PEN-központ. Sárközi György (Magyar PEN) szintén Toller és Illyés mellett foglal állást. Joggal fordul szembe az értelmiség a kormányzatokkal és az álhazafisággal, mondja. Ne üldözzenek senkit a meggyőződése miatt, követeli.

Jules Romains (Franciaország) is Marinetti ellen fordul, és erőszak nélküli irodalmat követel. Ne legyen sem jobb, sem bal az irodalomban. Aki eltér tőle, kizárják a Francia PEN-ből.

Zsolt Béla (Magyar PEN): »Kisebbségvédelemről beszélnek? Az értelmiség is kisebbség!« Nemzetközi PEN-szervet követel a szellemi szabadság ellen elkövetett vétségek nyilván-tartására és közzétételére.”

(Benyhe János, Sumonyi Papp Zoltán, *80 éves a Magyar PEN Club*, Bp., 2006, 7)

Berzeviczy Albert megnyitó beszéde

„Hölgyeim és Uraim!

Megtiszteltetés számomra, hogy a magyar PEN Club nevében én köszönhetem a PEN Clubok tizedik nemzetközi kongresszusára összegyűlt tisztelt küldötteket, kitűnő vendégeinket.

Azt a palotát, mely otthont ad ennek a világtalálkozóknak, 1865-ben avatták fel és adták át Akadémiánknak, tehát annak az intézménynek, amelynek létrehozását, immár több mint száz éve, Széchenyi István gróf kezdeményezte. Falai között már eddig is számos irodalmi és tudományos rendezvény zajlott le. Az épületet az osztrák abszolutizmus éveiben tervezték és emelték, noha ez a rendszer általában rossz szemmel nézte az effajta vállalkozásokat. A nemzet egy herceg jóindulatán kívül csupán önnön lelkesedésére számíthatott, midőn fölépítette az irodalmi alkotómunka ezen műhelyét: azt a műhelyet, amelyet Akadémiánk most örömmel ajánl fel a magyar PEN Club nagynevű vendégeinek, elmélyült munkálkodásuk céljaira.

Ezt a termet Lotz Károly freskói díszítik. Kiváló történelmi festőnk munkái összefoglalják nemzeti művelődésünk főbb fejlődési szakaszait. Tisztelt vendégeink láthatják első királyunkat, Szent Istvánt, aki azzal, hogy bevezette a kereszténységet és elfogadta a koronát, melyet II. Szilveszter nyújtott át neki, egyúttal Nyugat-Európa országai között jelölte ki országa helyét, hátat fordítva a keleti birodalom egyházának s kultúrájának, amellyel a magyar nemzet európai letelepedése óta szoros kapcsolatban állt.

Úgyszintén láthatják Könyves Kálmán királyunkat, az Árpád-ház egy későbbi tagját, aki már a XII. század elején megtiltotta a boszorkányüldözést, mivel nem hitt ebben a babonában.

Szemük elgyönyörködhet Corvin Mátyás király pompás udvarának látványában. Mátyás mindent megtett azért, hogy meggyökereztesse magyar földön az itáliai reneszánsz kultúrát: híres könyvtárt gyűjtött, egyetemet alapított, és tudósokat, költőket, művészeket hívott udvarába. Egy másik festményen, amely a reformáció meg az ellenreformáció korát tárja elénk, e két egyházi mozgalom vezéralakjait láthatjuk. Mindkét irányzat jelentősen hozzájárult nyelvünk és irodalmunk fejlődéséhez, minthogy tanaik terjesztéséhez a nép nyelvén kellett szólniuk a korábban használatos holt nyelv, a latin helyett; ugyanezen okból a Bibliát is lefordították, s immár magyarul fogalmazták hitvitázó értekezéseiket is. Amott jobbra a törökök elleni hadjáratban s az első függetlenségi harcokban kitűnt vitézekre eshet pillantásuk; közöttük Zrínyi Miklós hősi alakjára, aki egy személyben volt költő és rettenthetetlen katona. Ő a szerzője első nemzeti eposzunknak, melyben dédapja dicsőségét örököltette meg, aki a Szigetvárt védő sereg soraiban esett el. A katonaköltő eposza olyan hősköltemény, amelyet teljességgel áthat a vallásos szellem.

Az eddigi elnagyolt ismertetésből is kitűnhetett, hogy magyar nyelvű irodalmunk már a XVI. században kialakult, s a következő évszázad már továbbfejlődésének lehetett tanúja. Nyelvünk elszigeteltsége azonban jócskán megnehezítette ennek az irodalomnak a külföldi befogadását; Európa és az egész művelt világ csak a XIX. században szerezhetett tudomást róla, mégpedig olyan remekművek jóvoltából, amelyek végre utat törtek maguknak a külföldi olvasóközönségig.

Hadd hivatkozzam itt mindenekelőtt Petőfi Sándorra, aki maga is a nemzet hőse volt, s akinek a szerelmet, a hazát és a szabadságot megéneklő lírai költeményei úgyszólván meghódították a világot – jóllehet fiatalon, alig huszonhét évesen nyoma veszett szabadságharcunk egyik legutolsó ütközetében.

Habár versei összetéveszthetetlenül magyar lelki alkatot tükröznek, csaknem valamennyi élő nyelvre lefordították, mindenütt megértették, szerették és mindmáig nagyra tartják. Nem csoda, hiszen költészetéből forrón és magával ragadó erővel buzognak fel az emberi szív legnemesebb érzületei.

Koszorús költőink ragyogó triásza elismerten a következő nevekből áll: Petőfi, Vörösmarty, Arany.

Vörösmarty Mihály már Petőfi fellépte előtt költői nyelvünk megteremtőjének számított, mivel ő tett pontot ama küzdelem végére, amely a nyelv megújításának bajnokait állította szembe a hagyományféltő konzervatívokkal; egyúttal ő vezette be irodalmunkba a múlt század első felében uralkodó romantikát, ám nem szakított a megelőző klasszicista iskola kifejezőeszközeivel sem. Gondoljunk csak első nagy művére, a *Zalán futására*, erre a honfoglalási eposzra, amely disztichonokban [sic! K.Z.] dicsőítette a magyar területhódítók hősies hadjáratát. Költeményei közül sajnálatos módon csak kevés olvasható idegen nyelven.

A harmadik, Arany János élt legtovább; ötven éve hunyt el. Lírai és epikus költőnek egyaránt nagy volt: olyan költői nyelvet alakított ki, amely az eredendő népnyelvből meríti erejét. Ebből fakad népszerűsége és egyedisége, de költészetének az a sajátossága is, hogy különleges nehézségek elé állítja fordítóját. Mindazonáltal összes epikus költeménye s legtöbb lírai verse is hozzáférhető németül, néhány franciául, angolul, olaszul, sőt még csehül, szerbül, szlovákul, tatárul, héberül és eszperantóul is.

Akadott egy költőnk, Madách Imre, aki 1864-ig élt, és csupán egyetlen művel vált híressé, ez pedig *Az ember tragédiája*. Ezt az inkább bölcséleti, mint drámai költeményt szerzője nem színpadra szánta – halála után Nemzeti Színházunk mégis műsorára tűzte, s a jelentős színpadi siker megnyitotta az utat a darab külföldi pályafutása előtt. E nagyszerű költemény valamelyest a Faust elgondolására emlékeztet, de tökéletesen eredeti alkotás; ezt fölismerve fordították le németre (többször is), franciára, angolra, hollandra, csehre, szerbre és szlovákra. Be is mutatták, mégpedig nagy sikerrel, Hamburgban, Bécsben és Prágában.

Egy másik magyar színdarab, Katona József *Bánk bánja*, történelmünkéből veszi tárgyát: ez is kijutott a nagyvilágba, megjelent franciául, német és olasz nyelven pedig még elő is adták. Az elmúlt idők néhány további drámaszerzőjét, név szerint Csiky Gergelyt, Berczik Árpádot és Dóczi Lajost kiadták németül, mások művei francia, cseh, dán és finn nyelven láttak napvilágot.

Múlt századi regényíróink közül Jókai Mór is ismerik legjobban határainkon túl. Óriási életműve persze még németül sem jelent meg a maga egészében, de már jó néhány regénye vált ismertté idegen nyelveken, többek között románul, csehül, horvátul, szlovákul, dánul, hollandul és svédül; nem egy művét még Amerikában is terjesztik és olvassák. Mikszáth Kálmán, a kitűnő humorú regényíró, a magyar élet meggyerő ábrázolója szintén azok közé a magyar írók közé emelkedett, akik a legkülönbözőbb nyelveken váltak ismertté szerte a világon. Régebbi regényíróink közül Jósika Miklós, Eötvös József és Kemény Zsigmond báróknak akadt német, valamint angol, cseh és román fordítója.

Korán eltávozott költőnk, Ady Endre művének gyors hírverés jutott osztályrészül. Komor géniusz volt, a modern pesszimizmus megtestesítője, akit többen dekadensnek tartottak; kevés ország lehet, ahol verseit ne fordították és ne terjesztették volna lelkes hívei.

Ami élő íróinkat illeti, őket nem szívesen nevezném meg, mivel sokan közülük ismerősek az Önök számára is, nem szólva arról, hogy számosan velünk együtt részt vesznek ezen a kongresszuson. Akár a poétákat, akár a regényírókat vagy a színpadi szerzőket tekintjük, többségük képes volt áttörni a nyelvi korlátokat: némely regényíróknak több műve megjelent akár ötször-hatszor is távolinak mondható népek nyelvén, többek közt Svédországban. A leggyakrabban mégis a magyar drámák tűnnek fel külföldön: olyannyira, hogy számos magyar író tett szert világhírré éppen színházi bemutatói jóvoltából. Ha Önök körülnéznék szomszédainknál, például az osztrák fővárosban, megláthatják, hogy majdnem minden napra jut egy-egy előadás, melyen magyar drámaíró vagy zeneszerző színpadi művét játsszák. Mai dráma-irodalmunkra egyébként erőteljesen hatott a francia színjáték.

Miközben igyekszünk a külfölddel is megismertetni irodalmunk legkiválóbb termékeit, másfelől viszont irodalmi életünk kezdeteitől fogva eltökélten dolgozunk azon, hogy a lehető legtöbb nyelv irodalmának remekei szólaljanak meg magyarul. Kijelenthetem Önöknek, hogy mindig is legjobb íróink vállalkoztak az idegen szerzők kiemelkedő alkotásainak lefordítására. Hogy csak a legnevezetesebb példára hivatkozzam: az 1848-as nemzeti megújulás hajnalán a már említett nagy költői triász tagjai eltervezték, hogy lefordítják Shakespeare összes művét. Egy szó, mint száz: a magyar irodalmárok, miközben gondosan őrizték irodalmunk sajátos jellegét, mindig egyik legfőbb feladatuknak tartották, hogy más nemzetek művelődésbeli eredményeivel gazdagítsák önnön termésüket, s hogy állandó kapcsolatot tartsanak fenn az emberi szellem nagy közös áramlataival.

Annak a kettős erőfeszítésnek bemutatására, amely folytonosan az irodalmi alkotások kölcsönös átültetésén munkálkodott, a magyar PEN Club a jelen kongresszus alkalmából itt, az akadémiai székház termeiben egy kis kiállítást rendezett be az ilyenfajta kiadványokból – ezennel mindnyájuk jóindulatú figyelmébe ajánlom.

Nem dicsekvésből idéztem emlékezetükbe ezt a néhány tény és tudnivalót. Mindössze azt kívántam hangsúlyozni, hogy a magyar nemzet, amelyet a világháború következményeképpen szörnyűséges sorscsapás ért, minthogy megfosztották területének s lakosságának kétharmad részétől, mégis épen megőrizte szellemi erejét. Épp ezért a jövőre felkészülten, azoknak az országoknak a sorába szeretne tartozni, amelyek tevékenyen kiveszik a részüket az egyetemes irodalmi munkálkodásból. Így történt, hogy hazánk hivatottnak érezte magát a PEN Clubokat összegyűjtő értekezlet megrendezésére; célunk az volt, hogy elmélyítsük a különböző nemzetek között újabban kialakuló kapcsolatokat, melyeket a nagy háború sajnálatosan hosszú időre megszakított – s amelyek napjainkban újrászövődnek, mivel immár valamennyien meggyőződhattunk arról, hogy fennmaradásuk mindenki számára múlhatatlanul szükséges.

Hölgyeim és Uraim! Az a válság, amely mostanában sújtja a legtöbb ország gazdasági életét, győztest, legyőzöttet és semleget egyaránt sanyargatva, a szellemi és kivált az irodalmi értékeknek is csak árthat. A közös nyomorúságnak közössé kell avatnia az ellene folytatott küzdelmet, már csak azért is, hogy e küzdelem még hathatósabb lehessen. Midőn a nemzetek, mintha vakság szállott volna rájuk, konokul csak távolodnak egymástól, szaporítják és erősítik a vámhatárokat, melyek mindjobban akadályozzák munkájuk, anyagi termékeik szabad csereforgalmát, akkor legalább a gondolat, a képzelet, az ízlés közlekedjen éppoly szabadon, mint régen, s a politikai és gazdasági érdekeik által elválasztott népeket újra közelítse egymáshoz.

Hölgyeim és Uraim, mi, magyarok, egy viszonylag kis lélekszámú, a nagy háborúban vesztes és most is számos nyűggel-bajjal küszködő nemzet fiai és leányai, őszinte bizalommal nyújtunk Önöknek baráti kezet, mégpedig anélkül, hogy (...)”

(A kézirat itt megszakad. Francia nyelvű szöveg, MPC kéziratár. Bárdos László fordítása)

Horthy Miklós köszöntője

„Különös öröm számomra, hogy a PEN Clubok Világszervezete – melyhez negyven ország több mint kétezer reprezentatív írója tartozik – Budapestet, Magyarország fővárosát választotta Tizedik Jubileumi Ülése székhelyül.

Nagy megtiszteltetés ez országunknak – a magyar kultúra egészének és különösképpen a magyar irodalomnak. Úgy érzem, magától értetődik, hogy az írók külföldön tudnak arról, hogy a magyar kultúra színvonala nem a magyar faj lélekszámával és nem jelenlegi területével arányos.

Magyarország ezer éven át a Nyugat kultúrájának bástyája volt a Kelet kapujában.

Noha a magyarok fajilag nem rokonai nyugati szomszédaiknak, mégis mindig tudatában voltak annak a Nyugat népeihez fűződő intellektuális és szellemi rokonságnak, mely kijelölte őket arra a nehéz, de készséggel vállalt feladatra, hogy a nyugati civilizáció vízvázasztójaként teljesítsenek szolgálatot.

Magyarország mindig őszinte tisztelettel adózott az írott és nyomtatott betűnek; már 1473-ban megnyílt Budán az első nyomda.

Ugyanakkor mindig is nagyra becsülte a külföldi irodalmakat, és a legszorosabb kapcsolatokat tartotta fenn más országokkal a kultúra minden területén.

Azt hiszem, nem tévedek, amikor azt mondom, nincs még egy ország, ahol annyi fordítás készülne külföldi szerzők műveiből és annyi külföldi színdarabot adnának elő, mint éppen Magyarországon. Jól tudjuk, milyen termékenyítő hatással voltak a külföldi irodalmak a magyar kultúrára.

Ezért különösen nagy örömteli tölt el, hogy ez a fontos Kongresszus minden bizonnyal egy újabb láncszemmel kovácsolja össze a magyar irodalmat más országok irodalmaival.

Ismerem a PEN Clubok Szervezetének eszmei célkitűzéseit. Tudom, amellet, hogy minden nemzet íróit egy nagy családba kívánja egyesíteni, mely átöleli az egész civilizált világot, és ezáltal előmozdítja az egyetemes kultúra ügyét és felemeli szellemi életünk színvonalát, a Szervezet vállalta, hogy küzdeni fog az emberiség legdrágább álmának megvalósításáért, a világbékéért.

Boldog vagyok, hogy Magyarországot az a megtiszteltetés érte, hogy felajánlhatja vendégszeretetét, és ezáltal lehetőséget kapott arra is, hogy együttműködjék ennek a nemes célnak az előmozdításában.

Magyarországnak mindig hő vágya volt, hogy jelentékeny tényező legyen a világbéke megteremtésében, olyan békében, mely az igazságon, minden nemzet egyenlő jogain nyugszik, és hogy szoros kapcsolatokat létesíthessen Európa kulturált népei között, amelyek sorsa ma erősebben egybeszövődik, mint bármikor korábban, és amelyek egymásrautaltsága soha nem volt oly nyilvánvaló, mint a jelenleg fennálló kritikus viszonyok között.

Szívből remélem, hogy a PEN Clubok Szervezetének sikerül megvalósítania a maga elé tűzött magasztos eszméket, és a toll eszmehirdető erejével az egymásrautalt nemzetek békés együttműködésének nagy és nemes ügyét fogja szolgálni, és azt az erkölcsi igazságot, mely egyedüli biztosítéka az együttműködés őszinteségének és folyamatosságának.

Még egyszer hadd mondjak köszönetet a magyar nép nevében azért a nagy megtiszteltetésért, mely Magyarországot ennyi kiváló elme látogatásával érte.

Arra kérem önöket, jegyezzenek föl emlékezetükben mindent, amit itt látnak – hogy megmutassák, miként értették és milyennek érezték mindazt, amit itt tapasztalnak közöttünk – és vigyék magukkal azokat a benyomásokat, melyeket belső megérzéseik sugallnak.

Sok sikert kívánok a Kongresszus munkájához, és külön üdvözöm John Galsworthy urat, aki fővárosunkat javasolván a Kongresszus székhelyéül és aki személyesen jelenlétével is rokonszenvét fejezte ki irántunk, amiért külön köszönet illeti.

Hölgyeim és Uraim külön-külön és együttesen is Isten hozta mindnyájukat Magyarországon.”

(Angol nyelvű szöveg, MPC kéziratár. Kenyeres János fordítása)

Babits Mihály előadása

„(Taps köszönti a szólásra emelkedő Babitsot): Hölgyeim és Uraim! Ha kiejtem ezt a szót: »Béke«, úgy érzem, a mi PEN Clubjaink éltető eszméjét nevezem meg. Hiszen ez az eszme éppen a Béke jegyében született; azon Béke jegyében, amely a Keresztelő Szent János fejét tartó Salome gyanánt még kötényében hordozta a legborzalmasabb háború véres gyümölcseit. Az olvadás édes gyermeke, a hóvirág is még a tél színét viseli. A PEN Club eszméje, mint a legelső hóvirág, téli viharok és özönvizek múltával kelt életre.

Elsőként az írók, a szellem emberei fogtak össze azzal a céllal, hogy gyógyírt keressenek az európai lélek fájdalmas megosztottságára. Igaz, nincs annál természetesebb, mint hogy a szellem ellenszegül a fizikai erőszak ideológiájának, és mindenki más előtt ébred fel hosszas, szörnyű zsibbadtságából; de vajon nem vetett-e árnyékot erre az ébredésre valaminő megkésett lelkiismeret-furdalás? Annyi bizonyos, hogy a Gondolat, az Irodalom nem egészen ártatlan a katasztrófa bekövetkeztében s a háborús szellem térhódításában.

Ezt a szellemet szavak lobbantották lánggra, és a nyomtatott betű táplálta tüzét. Nem csupán a hírlapírókra gondolok, még csak nem is csupán arra a nacionalista, kardcsörtető irodalomra, amely mindenfajta kegyetlenség és erőszak mellett talál érveket; mert ugyan mit ne lehetne igazolni a modern gondolkodás érveivel? Csakhogy miért igazolja ez a modern gondolkodás oly készségesen a legnagyobb borzalmakat, bármennyire ellentétesek is ezek az Ésszel vagy az Erkölccsel?

Egyszerűen azért, mert a modern gondolkodás már nem támaszkodik az Ész és az Erkölc régi tekintélyére.

Semmi szükség annak bizonygatására, hogy az emberi szellem a múlt század folyamán, már-már hősies elszántsággal, tulajdon elsőbbségének aláadásán működött. A filozófusok kétségbe vonták a gondolkodás és az erkölcs érvényességét. A tudósok az igazság helyére a hasznosságot ültették. A próféták az erő jogát és a cselekedet öncélúságát harsonázták. A költők a vak élmények meg a tudattalan ösztönök dicsőségéről daloltak. Végül a regényíró állatnak tekintette az embert, a világot pedig értelmetlen erők szövődékeként fogta fel.

Mindez persze együttvéve sem okozója a háborúnak; ám a háborút ez a szellemi környezet tette lehetővé. Annak a kornak, egy oly ragyogó civilizációtól és oly magasrendű szellemi kultúrától áthatott kornak a gyermekei csak efféle környezetben változhattak át készségesen állatokká, hogy végtére állatokként tűrjék el a legképtelenebb borzalmakat.

Pontosan tudom, hogy nem az »írástudók árulásával« állunk itt szemben, amelyet ma már jól ismerünk. Ellenkezőleg: az ész kritikája éppen az ész erkölcsiségének bátor cselekedete volt. Az ész oly szívósan ragaszkodott az igazsághoz, hogy önmaga ellen, önnön érdeke ellen fordította! Az értelem magától, szabadságával élve szállt le trónjáról; de miközben leszállt, az emberiség számára felmérhetetlen jelentőségű örömet hagyott magára.

Mi várhat még ránk, ha már a Szellem emberei maguk sem hisznek parancsaiban, s hogyha a Szellem tekintélye kialszik az emberek között, mint egy gyöngy lámpa, amit még el is fűjtünk, miután részegségünkben úgyse vettük hasznát?

A Szellem mindenesetre némi önváddal tért magához a katasztrófa után, ám ez a tény még nem volt elég ahhoz, hogy visszaadja erejébe és illetékességébe vetett hitét; becsületessége és következetessége pedig nem engedte, hogy valódi meggyőződés híján eljuttassa a hitvédő vagy az erkölcsbíró szerepét. Mi maradt meg számára? Múltjának dicsősége s a jövőtől való félelem. Az író pedig ehhez hasonló lelkiállapotban teszi fel önmagának a szorongató kérdést:

mit is tehet még ő, akinek nem tiszte a közvetlen cselekvés, mit is tehet a Békéért, hogy elhárítsa a katasztrófát saját maga és az emberiség feje felől?

Az író cselekvési terébe nemigen fér bele más, mint az írás. Azért írjon-e, hogy harcoljon a tollával? hogy megbékélésre biztassa az embereket, amint mások háborúzásra biztatták őket? hogy elsimítsa a nézetek csatáját, s ekképp – ha lehetséges – egyetértést teremtsen? Hogy zengzetes mondatokban szavaljon a háború gyalázatáról és az emberi testvériségről? Gyakorlatias elme vagy inkább hatásos szónok legyen? Időnként mindkettővel megpróbálkozik, ámde hatást alig-alig ér el, és még lelkiismeretét sem nyugtatja meg: nincs hozzászokva ő gyakorlati célok és törekvések szolgálatához. Valószínűleg igen sok író esete földidei bennünk a kérdést, hogy ha kilép hatásköréből, ha ügyetlenül versenyre kel a politikusokkal, ha a célzatos újságíróskodás szintjére süllyed: vajon nem mond-e le végül egészen az irodalom szent pártatlanságáról és csak az ő számára megközelíthető magaslatairól?

Ám az írókra még más veszélyek is leselkednek. Bármennyire iszonyodnak is a háborútól, és szomjúhozzák a békét, vajon képesek lesznek-e kiszabadulni a nemzetükhöz fűződő kötelekekből, képesek lesznek-e megfeledezni hazájuk jogosan vagy jogtalanul emlegetett dicsőségéről, valódi vagy képzelt sérelmeiről, dédelgetett céljairól és álmairól? Nem fogja-e mindez akaratlanul is beszennyezni valamennyi szavukat, észrevétlenül megkeményíteni hangsúlyaikat, és korlátozni gondolkodásmódjuk hatását és hatékonyságát?

Tegyük fel, hogy az íróknak sikerült megszabadulniuk a nacionalista ideológiától. De vajon nem acéloznak-e meg majd szavaik egy másik ideológiát, mely nem kevésbé könyörtelen, és mely nemhogy elcsitítaná az előbbit, inkább még könnyen újraélesztheti? Ki mérhetné föl előre szavainak hatását, éppen ma, amikor az, aki búzát vet, talán konkolyt arat, és amikor keselyű bújhat ki a galambtojásból? Legyen óvatosabb az író? de hiszen sajátos feladata tán éppen az, hogy ne törődjön se a pillanatnyi úti céllal, se a szükségszerű kitérőkkel, hanem tekintete rendületlenül a végső irányba forduljon, valamely csillagot követve, amelyet az óvatosabbak oly könnyen szem elől tévesztenek.

Igen ám, csakhogy az írókat is orgyilkos akadályok fenyegetik, az író is szakadékok és bozótosok között lépked. Egy pillanatig sem képzelem, hogy szépszerével meghódol nekik, vagy alkalmazkodik ehhez a környezethez. A legjobbak, magától értődik, sohasem volnának hajlandók ilyesmire, s az írók sohasem szenvedtek el annyi üldöztetést bátor műveikért, mint a mai Európában. Büszkén mondhatjuk ki, hogy ennek a kis Magyarországnak a legkülönb alkotóit sem félemlítette meg soha a fegyveres erőszak, és hogy a háború legvéresebb napjaiban is áhitattal őrizték a békébe s a népek testvériségébe vetett hitünket. Ám az író hasztalanul vállalja a szenvedést: még ezen az áron sem érheti el mindig, hogy szabadon szólhasson, mivel a hatalom meg a közvélemény ezeregyfajta cenzúrája révén már előre mintegy belefojtja a szót. Szilárdan hiszem és vallom, hogy a PEN Clubok Szövetségének nem lehet sürgetőbb munkája, s a Béke ügye iránt nem lehet súlyosabb kötelezettsége, mint hogy tiltakozzon az irodalom szabadságának mindenfajta megsértése ellen. (Taps.)

Már Kant tisztán látta, hogy minden, a békére irányuló igyekezet és gondolat csak a szabad szóból eredhet – nem pedig a hatalomtól –, s még azt is a fejébe vette, hogy az igazság, mihelyt kimondhatóvá lesz a széles nyilvánosság előtt, ellenállhatatlanul érvényt szerez magának. Osztozhat-e még a mi antiintellektualista századunk a königsbergi bölcs optimizmusában? Nem tudom, ám annyi bizonyos, hogy a megköttözött és kizsigerelt szó sohasem teljesítheti azt, amit Kant a szabad, nyilvános beszédre remélt. (Taps.)

Elégedjünk meg talán azzal a szalonpacifizmussal, amely kimerül frázisokban és konvenciókban, s megkímélve mindenkit attól, hogy legbelül megtagadja militarista nézeteit, magától az írótól sem vár el hasonló erőfeszítést?

Az igazi író kerüli az ilyen megoldást, és inkább ahhoz a régi jó elmélethez ragaszkodik, amely az irodalmat az élet pontos és kendőzetlen ábrázolatának tartja. Ahelyett tehát, hogy álmokat szőne a békéről, mind nyersebb színekkel festi le a háború valóságát. Föltehető azonban a kérdés: csakugyan ez volna a »legcélszerűbb békepropaganda«? Többé-kevésbé mindannyian tudjuk, mi is az a háború: elegendő egy apró utalás, egy emlékkép pontosan időzített felbukkanása, s máris összeborzadunk, mert hirtelen eszünkbe jutott az egész. Nincs szükségünk szörnyűséges, no meg ügyesen elrendezett képek sorozatára; annál kevésbé, mivel a hatás gyakran nem felel meg a szándéknak, azonkívül mesterkéltnak rémlik, noha külön-külön mindegyik kép hiteles lehet.

Ámde akár igazak, akár hamisak a szóban forgó képek, itt magát a regény művészetét kell figyelembe vennünk. Kétség sem férhet hozzá, hogy a regényolvasás okozta ijedelmek inkább fokozzák bennünk a kaland izgalmát, semmint óvatosságra intenének. Vagy láttunk már talán olyan olvasót, akinek az indiántörténetekben leírt kegyetlenkedések elvették a kedvét egy vadnyugati utazástól? A háború borzalmait taglaló fejezetek felébresztik lappangó szadisztikus ösztöneinket, és ezek olykor elnyomhatják legigazabb élményeinket s a háború esztelen-ségét a legnyilvánvalóbb módon bizonyító érveket is.

Már rég belenyugodtunk abba, hogy lényegében ne az ész vagy a morál irányítsa világot: akkor hát mire jó, ha kimutatom, hogy a háború ellentétes az ésszel vagy az erkölccsel? Bőven elég, hogyha legmélyebb s mind kevésbé palástolt ösztöneinkhez igazodik. Az Ember ugyanis mindenekelőtt állat, s az ösztönökhöz mérve az ész csak mellékszereplő lehet. Ráadásul amúgy is arra hajlunk, hogy az ész meg az erkölcs rovására ösztöneinknek adjunk igazat. Világnézetünk egyáltalán nem utasítja el ezt a hajlandóságunkat – főképp akkor nem, ha kollektív, ha csoporthoz kapcsoló vagy faji ösztönről van szó, amelyek nagyon is logikus módon foglalták el a korunk által tisztelt értékek rangsorában az első helyet.

Íme, ezzel az árral úszunk, ezt a levegőt szívjuk be. S ha ilyen a levegő, hogyan is remélhetné az író, hogy szavai gyengéd pihék lesznek a béke, ez isteni madár fészkeiben, melynek távoli és még alig sejthető szárnycsapásait oly heves reménykedéssel figyeli, és melynek meleg és gondosan kibélelt helyet készít elő a szívünkben. Ugyan miféle falat emelhet ő a modern szelek útjába, amelyek oly hamar szétszórják ezeket a pihéket? Falakat s gátakat építeni: nem ez az író dolga, épp az övé nem, aki mindig szerette, ha tárva-nyitva álló kapukon beárad az a levegő, melyet szabad szelek sodornak feléje. Hogyan állíthatná helyre az ész megrendült tekintélyét, az erkölcs szigorú bástyáit, melyeket épp ő kezdett lerontani?

Forduljon még egyszer az avatag racionalizmushoz? Váljon-e – végképp lealacsonyodva – hitevesztett prófétává, vagy kegyes pedagógiai hazugságokat fabrikáljon? Micsoda ördögi kör! Vajon az emberi szellemre vár-e az a feladat, hogy korlátozza a szabadságot, amely nélkül nem élhet, vagy az, hogy magától mondjon le hősieks ösztönességéről?

De ha minden gyakorlatias irányító szereptől megfosztja is a kor, ha elméleti egytől egyig hatástalanok maradnak is, az író előtt itt, és csak itt nyílhat meg valamiféle pálya, amely messze maga mögött hagyja a mindennapok bajait, miközben sokkal valóságosabb eredményeket teremt. Az az irodalom, amely hatását lassan fejtve ki szembehelyezkedhetne a tényekre s az érzékletekre épülő veszedelmes világnézettel, egyúttal pedig képes volna az ész és az erkölcs tekintélyének helyreállítására, okvetlenül óriási lépést tennie a béke megvalósítása felé.

Tegyük fel, hogy az »igaz«-nak az ismérve a »hasznos«, amint némely mai filozófus állítja; akkor olyan igazságokat kell keresnünk, amelyek hasznosak lesznek az emberiség számára, és nem burkolják áthatolhatatlan sötétségbe. Az igazságnak több szintje van, és minden relativizmus magába foglalja az abszolútumot, mint egy esetet vagy szintet a többi közt. Nem lehetnek-e különböző emeletei a morális igazságnak is? Az erkölcsnek talán megvan a maga

eukleidészi geometriája, mely csak egy speciális esete a Geometriának, egy a végtelen sok geometriák közül; éppígy a morál sem lévén abszolút, egyike talán a sok lehetséges morálnak. Mégis ő az egyedüli, amely a mi földi viszonyainkhoz mérten alakult ki, emberi körülmények közepette, és így veszélytelenül, illetőleg túlzottan sok komplikáció nélkül alkalmazható.

Magam pontosan itt és ebben látom az író feladatát, elvégzendő munkáját és hatáskörét, ha ugyan valóban dolgozni akar a békéért. Megszilárdítani az emberek bizalmát ennek a geometriának az érvényességében, azaz az Észben s az Erkölcsben: íme a cél, amely követőkre vár, és követésre méltó. Mi más volna a szellemi ember legsúlyosabb bűne az emberiség ellen, mint hogy elerőtleníti ezt a bizalmat? Az a szkepticizmus, amely az örök egyformaságot hirdeti: »úgy lesz minden, ahogy eddig is volt«, maga teremti a rosszat, amelyet megjósol. Senki sem jelentheti ki matematikai bizonyossággal, hogy az emberiség soha nem fog megszabadulni a háborúktól; és amíg e remény csak egyetlen szikrát vethet, bizony bűnös tétlenség, ha nem csíholjuk ki ezt a szikrát minden erőnkkel és legjobb szándékaink szerint.

Tudnunk kell, hogy írásaink igenis fellobbanthatják ama szikrát, ha máshol nem, hát fiataljaink lelkében; mivel ott lelhető fel az a laboratórium, amelyben eszméink cselekvéssé forrnak. Az ifjúságnak a jövőre irányuló hitében és bizalommal telt várakozásában rejlik az az eleven erő, amely éppen saját magából teremti jövőt. A jó irodalomra tartozik, hogy mérsékelje azt a dülást, amelyet ezen a területen a rossz irodalom visz végbe nap nap után.

Írók, ébresszétek fel tehát a bizodalmat a fiatalokban! Sötét nihilizmusotok, a mindent tagadó, éppoly őszintétlennek tűnik fel, mint hajdani meddő és édeskés rajongásokatok. Leírhatjátok az embert érzéki és erőszakos ösztöneinek rabszolgájaként vagy eszes, ám felelősségről és erkölcsiségről mit sem tudó állati lényként – de nem törölhetitek el a múltját, amely mindig magában hordozta a változást, és amely különös felemelkedéseket ígér. Mondogatjuk, hogy állatok vagyunk: de ezt inkább csak úgy lehetne mondani, hogy állatok voltunk. Akárhogy is, állat voltunk óta nagyon hosszú utat futottunk meg. Ma már mégsem vadak módjára intézzük személyes ügyeinket. Ha egyénekként megszelídülhettünk, akkor a nemzeteknek miért kellene megmaradniuk a vadságban? Saját nemzetét rágalmazza meg és süllyeszti állati szintre az, aki nem tartja képesnek e nemzetet arra, hogy érdekeit alárendelje az igazságnak. Netán úgy képzeljük, hogy a közösségek önzése és kegyetlensége valamiféle természeti törvény? Ha így áll a dolog, akkor megint csak reánk, írókra hárul, hogy az érett emberi személyiség magasabb morálját szegezzük szembe a nemzetek állati erkölcsével. S akkor annál inkább fel kell számolnunk saját nemzetünk immoralitását, mégpedig önmagunkon kezdve. Honfitársai között az író az a személy, aki ha nagy nehézségek árán is, megvédi lelki függetlenségét; éppen ott, a nyájban, melynek közepette él.

Minthogy bennünket semmilyen harci csoport, semmilyen világnézet érdeke vagy hitvallása sem kötelez, mi vagyunk az egyetlen emberi »kaszta«, amely csupán a Szellem és az Igazság érdekeit s vallását képviseli. Kívül állunk nemzetünkön, hiszen nem követjük, hanem szellemiségét formálva éppenséggel vezetjük őt. Helyesebben ott lakozunk a lelkében, akár a lelkiismeret, amelynél sürgősebb szükséglete egyetlen népnek sincs. Nem a világnak kell beszélünk hazánk nevében, hanem hazánkhoz kell szólnunk a nekünk feltárult igazság nevében.

Meglehet, korholnunk és fenyíteniünk illenék nemzetünket, ahogyan a hajdani próféták tették: akár hallgat szavunkra, akár üldözni fog miatta. Az igazság serkent s a szellem inspirál minket még akkor is, ha bíráljuk ezt az igazságot, ezt a szellemet. Bírálhatjuk az igazságot, ám csak az igazságszeretet nevében; amint az erkölcs nevében hibáztatjuk az erkölcsöt. E fölött a két bíró fölött nem ismerünk el tekintélyt.

Ugyanez a teendőnk, ha nacionalisták vagyunk: úgy szeretjük hazánkat, mint önmagunkat, ezért számon kérjük rajta az erkölcsi törvényeket csakúgy, mint önmagunkon. Talán megcsal a reménység, a szeretet és a morál talán végképp elvesztette uralmát világunk fölött. Egyetlen

bárka sem fordítja az orrát a Világítótorony felé. Ám az őrzők nem hagyják kialudni a fényt – míg csak egy új vízözön el nem borítja lámpáikat. (Hosszan tartó lelkes taps.)”

(Francia nyelvű szöveg, MPC kéziratár. Bárdos László fordítása)

Karinthy Frigyes felszólalása

„Hölgyeim és Uraim, rövid leszek, annál is inkább, mert egyetlen tárgyamról nincs sok fejtegetnivalóm. Képekben fogok szólni a képzelethez, érvekkel az értelemhez.

A képet magunk előtt látjuk. Összegyűltünk itt, ezen a helyen mi, akik írók vagyunk, egy Birodalom legmagasabb szintű tanácskozására. Az emberi beszéd birodalmáról beszélek. A bennünket összekötő szál a lehető legvékonyabb – nem más ez, mint a nyelv hatalmába vetett hitünk.

Egy istent imádunk: az Ige istenét. Ez köt össze bennünket. Könnyebben egyetértésre jutunk a szárnyas szavak tiszteletében, mint egy család tagjai egymással – és mégis, mintha valamely irigy és kaján szellem csúfot űzne belőlünk, nyelvünk gyakorta megbénul, s egyszerre csak mutogatásra szorulunk, mint valami vademberek; igen, mi, akik egy tízszer ezredéves hagyomány őrizői vagyunk.

Bábel tornya ugyan nem épült fel, omladécai viszont a fejünkre dőltek. Tegnap egy kiváló lengyel költővel beszélgettem. Minthogy egyikünk se tudott a másik nyelvén, egy harmadik nemzet nyelvéhez folyamodtunk. Végül ugyanaz a hasonlat jutott eszünkbe mindkettőnknek: közöttünk egy fal, s a falon túlról artikulálatlan kiáltások ütnek meg a fülünket. A szavak mélyebb és egyénibb értelme, valamint etikai jelentésárnyalatai, esztétikai sajátságai jóvátehetetlenül odavesznek.

Ellenem vethetik: tessék nyelveket tanulni! Igen ám, de hányat? Itt, körünkben negyven nyelv képviselői vannak jelen. Mindannyian egyetlen nyelvet ismerünk, azt, amelyen írunk; az összes többiben csak dilettánsok lehetnénk. Még ha egész életünkben mást sem tanulnánk, akkor is csak új Mezzofantik állnának elő – csakhogy nem ez a célunk.

Nos, bizonyára értik, miről akarok beszélni. Két nyelvre van szükségünk. Az egyik a művészeté, a családé, a nemzeté, ez a kifejezőeszköz; a másik a nagyobb közösségé, az emberi nemé, az egész világé, ez tehát a kommunikáció eszköze. Az utóbbi nem lehet élő nemzeti nyelv. A nemzet több, mint szellemi egység – ezenfölül még a népek s az államok harcos és hódító egysége is.

Az idegen nyelven beszélők tudatalattijában óhatatlanul létrejön valamilyen kisebbségi komplexus és a megalázottság érzése. Miért nem beszélgetőtársam tanulta meg az én anyanyelvemet? Miért én tanultam meg az övét? Az ő hazája biztosan erősebb az enyémnél. Egy művelt angol nagyon könnyen jelentős tájékozottságra tehet szert akkor is, ha csak angolul tud. Egy magyar állampolgárról már nem mondhatjuk el ugyanezt.

Csakis a mesterséges nyelv segítheti elő a szellemi érintkezést. Ilyen nyelv létezik. Ötmillió ember használja. Az a bibliográfia, amely az e nyelvre lefordított műveket tünteti fel, ötszáz oldalra rúg.

A következőket javaslom:

1. Egy kísérletet ajánlok a PEN Clubnak, amely világosan megmutatja, mennyire rugalmas ez a bizonyos nyelv. Válasszunk ki egy vitathatatlanul nagy irodalmi értékű novellát, s fordítsassuk le tíz nyelvre, köztük eszperantóra. Majd olyan fordítók, akik nem ismerik magát a művet, fordítsák vissza az egyes átültetéseket a novella eredeti nyelvére. Meg fogják látni, hogy az

eszperantó nyelvből készült visszafordítás közelíti meg legjobban az eredetét, egyúttal tükrözi annak belső, lényegi jellemzőit is.

2. Ha a kísérlet sikerrel jár, a PEN Club csatlakozzon az eszperantóval kapcsolatos törekvésekhez: legyen az eszperantó az üzleti élet, a kereskedelem, a diplomácia, a tudomány és az irodalom nyelve! (Taps)”

(Francia nyelvű szöveg, MPC kéziratár. Bárdos László fordítása)

A *Nyugat* PEN-száma, 1932. május

„A »*Nyugat*« és a *Nyugat*. Ezzel a címmel vezeti be Babits a *Nyugat* májusi kettős számát, melynek megjelenése egybeesik a PEN Clubok íróinak budapesti világkongresszusával. »A *Nyugat* mai ünnepi száma az európai irodalom testvéri egységének dokumentuma...«

A szám jó részét külföldi vendégeink írásai töltik meg. Valamennyien a *Nyugat*nak dedikálják írásaikat és fényképeiket. A díszes sort John Galsworthy, a PEN Clubok világszövetségének elnöke nyitja meg verssel. Kívüle az új brit líra két képviselője, Walter de la Mare és Siegfried Sassoon küldte el egy-egy költeményét. A francia irodalmat André Gide és Jules Romains képviseli. Gide vallomásokat írt, Romains novellát. Az olasz Bontempelli is novellát, Borgese regénytöröredéket küldött. A spanyol Ramón de la Serma novellát. Thomas Mann tanulmányt Goethéről, mint nevelőről. Werfel verset. Stefan Zweig prózát a könyvek hatásáról. Nexö verset, Pontoppidan novellát, Sigrid Undset és Peter Egge regényrészletet. A holland Jo van Ammers-Küller ugyancsak részletet egy készülő regényéből. A jiddis Schalom Asch cikket arról, hogyan lett íróvá. Capek a kétfejű sas nyomában járva úti élményeket. A másik cseh, Frantisek Langer novellát. Az észti Johannes Semper, a lengyel Kazimierz Wierzyński és a jugoszláv Yovan Dučić verset. A román Eftimiu aforizmákat.

(Külföldi vendégeink néhányának kézírata későbbben érkezett. E *Nyugat*nak ajánlott írásokat a júniusi és júliusi számokban közöltük, így John Drinkwater és V. D. Barker verseit, Emil Isac prózában írt versét, a spanyol Ayala cikkét az irodalmi stílusról és Richard Aldington három novellatöröredékét.)

A jubileumi szám Figyelő-rovata is kizárólag a testvérirodalmak műveit ismerteti és bírálja; ábécé rendben: az amerikai, angolt, dán, franciát, jiddist, németet, norvégot, olaszt, orosz, román, spanyolt, szlovákot.

S ha már az oroszok közül senki sem vehetett részt az ünnepi felvonulásban – a Szovjetunió nem tagja a Pennek –, nem egy részében üdítő olvasmány Hamvas Béla cikke az új orosz irodalomról. Azt írja többek közt, hogy ami az új orosz regény olvasóját, de íróját is a legjobban érdekli, az egy egészen új, nemrég fogant s alig megszületett élet. Vagyis az új orosz élet, amelynek ősei a nagy orosz zsenik, apja talán Marx, anyja a háború, bábája Lenin. S az, ami az új orosz életből sugárzik: nagy lélek. »De ez a nagy lélek saját hibájából szörnyű helyzetbe került... Mindent neki kell csinálni: a maga erejéből kell talpra állni. Talpra áll? Európa azt mondja: nem. Az új oroszok azt mondják: igen. Egy biztos: az új orosz regény az új orosz élet első lehelete. Gladkov regénye hősköltemény akar lenni. Solohov a fájdalom új és végtelen sorát látja. Leonov lázad. De mindegyik látja, hogy az elvekből, elméletekből, papirosból és gépből élet fakadt.« És mi fejlődik belőle? »Új Kína, semmitmondó átlaggal, vagy az új Hellasz Homérosszal, Periklészszel és Platónnal?«

De a kérdőjelek mögött ez a megállapítás is: Az ember elolvashatja húsz-harminc író művét, valamennyinek tárgya természetesen a forradalom, de egyik sem propaganda és egyik sem elfogult. »Kétségtelen, hogy mindegyik író kommunista. De a kép, amit festenek, hű. Tárgyi-

lagosabbak, mint ahogy az ember gondolná – sőt: tárgyilagossabbak, mint akárhány európai állam írója saját országának viszonyairól írva.»

A vendégek írásai után a jubiláris számban a magyar irodalmat is méltó módon akarja szerepeltetni Móricz. Ő maga kisregényt ír (A tüzesgép), novellát Karinthy és Kassák, önéletrajzot Nagy Endre, verset Babits, Erdélyi, Illyés, Kosztolányi meg én. Hevesi András pedig a Babits szerkesztette Új Anthológiát bírálja.

A kongresszus után Móricz a budapesti Nemzetközi Vásárról ír, s azon panaszkodik s joggal, hogy a világ idecsődült íróit senki sem vitte ki a vásárra. Egyik nap elvitték őket a lóversenyre, másnap meg a Balatonra. Nem akarták megmutatni a világirodalomnak, hogy van Magyarországon az életnek valami üteme. Jellemző tünete ez az egész magyar gondolkodásnak.”

(Gellért Oszkár, i.m. II., Bp., 1962, 267-269)

A Nyugat vendégei

„A Nyugat e jubileumi számának főrészét külföldi vendégeink írásai töltik meg. Büszkék vagyunk az európai szellemnek azokra az előkelő képviselőire, akik együtt éreznek velünk és részt vesznek 25 éves folyóiratunk ünnepében. Nagy és kis nemzetek íróit testvérileg érezzük mellettünk.

A díszes sort John Galsworthy, a PEN Clubok világszövetségének elnöke nyitja meg. Az angol írók közül kivüle az új brit líra két kiváló képviselője, Walter de la Mare és Siegfried Sassoon küldte el egy-egy költeményét. Mind a három verset Babits Mihály fordította.

A francia irodalmat André Gide és Jules Romains képviseli. Műveiket Gyergyai Albert fordította.

A spanyol Ramón Gómez de la Serna novelláját az eredeti kéziratból Kosztolányi Dezső ültette át nyelvünkre.

Az olasz Massimo Bontempelli novelláját és Giuseppe Antonio Borgese regénytörredékét Révay József fordításában adjuk.

A német és osztrák irodalom vezérei közül Thomas Mann, Stefan Zweig és Franz Werfel vesznek részt jubileumunkon. A prózákat Schöpfung Aladár, a verset Babits Mihály, Illyés Gyula és Szabó Lőrinc fordították.

A dán Henrik Pontoppidan és Martin Andersen Nexö, továbbá a norvég Sigrid Undset és Peter Egge munkáit Hajdu Henrik tolmácsolta.

A holland Jo van Ammers-Küller és a jiddis Schalom Asch kézíratait Gellért Hugó fordította német szövegből.

A cseh Karel Capek-et és Frantisek Langer-t az eredeti kéziratokból Anton Straka fordította.

Az észt Johannes Semper és a lengyel Kazimierz Wierzyński költeményei Kosztolányi Dezsőnek köszönhetik magyar formájukat.

A román Victor Eftimiu aforizmáit Gyergyai Albert fordította a francia kéziratból.

A jugoszláv Yovan Ducic verse B. M. fordítása franciából.

A Nyugat, amely e számának Figyelő-rovatát is kizárólag a testvér-irodalmaknak szenteli, a nyilvánosság előtt is köszönetet mond a mellettünk impozáns módon tüntető fölvonulásért.”

(Nyugat, 1932, I., 584)

Babits Mihály: A „Nyugat” és a Nyugat

„A negyedszázados magyar folyóirat ünnepi számot ad, s az ünnepi szám megjelenése összeköti Európa íróinak budapesti találkozásával.

Ebben a számban a *Nyugat* vendégül látja a Nyugatot.

Itt is találkoznak... Az írók találkoznak, a szellem követői, az európai irodalom egységének nevében, melynek szinte mitikus jelszava nálunk e folyóirat címe.

Eleinte csatakiáltás volt! Egy távoli kis nép lelkének csatakiáltása, a saját tunyasága ellen: Nyugat! Nyugat! Nyugat! Mert ez a kis nép keleti vérrel büszkélkedett, s keleti illúziók melegében szeretett ringani.

De ezer év óta hun posta módjára adják át egymásnak írástudóink nemzedékei a harci jelszót: Nyugat! S ha mi Nyugat felé fordítottuk tekintetünket, nem tettünk egyebet, mint amit Szent Istvántól fogva tett minden magyar, aki szellemi műveltségről álmodott Magyarországon.

Nyugatra tekintettünk, hogy kiteljesítsük magyarságunkat. Nem először írjuk, hogy a magyarság fordított Anteusz: akkor kap mindig új erőre, ha el tud szakadni szülőföldjének ugarától. A messzeségben ébred magára. Klímaváltozástól lesz egészséges.

S az idegen levegőből saját húsát és véréát építi.

Nem is idegen levegő az; mert a közös európai égnek levegője. Aminek mindent át kell hatni, szabad cserében s a tavaszi szelek friss szeszélyei szerint, hogy élet és virulás lehessen a Szellem kertjében. (Amit nemzeti levegőnek hívnak, az nagyon gyakran csak elzárt és dohos pincelevegő.)

A mi plántáink nyugati ég alatt magyar földből nőttek.

A *Nyugat* magyar folyóirat s magyar irodalmat termel. Nem külföldről importálta virágait, s huszonöt év alatt fordítást is aránylag keveset hozott. Akkor is inkább a magyar vívmány mint az idegen szépség kedvéért.

Idegennel az idegenért alig foglalkoztunk. Mégis lapjainkról Európa szellője csapott az olvasó lelkébe. Nem a füledt keleti pincék magyarsága, hanem a nagy, egységes és testvéri jövőbe törő Európa szabad táj-árama.

Ezt az Európát hirdeti homlokunk. S aki ismer, tudja, mily hívek voltunk ehhez az Európához akkor is, mikor a történelmi Európa testét gyűlölet vágta ketté és vér futotta el. A *Nyugat* egy pillanatra sem tántorodott meg, nem vált nevéhez méltatlanná. Vér és vadság hullámaiból is csüggedetlen tartotta magasba a testvéri kultúra zászlaját.

S Európa írói, ennek a testvéri kultúrának munkásai és apostolai, most megtisztelnek bennünket avval, hogy eljönnek ünnepünkhöz, s együtt ünnepelnek velünk. Szokásunk ellenére fordításokat hozunk, s a közös kert messze tájairól fűzünk virágokat koszorúnkba. A *Nyugat* mai ünnepi száma az európai irodalom testvéri egységének dokumentuma, s annak, hogy a mi kis nemzetünk irodalmát is testvérül öleli ez az egység.

Mint egy szint a szivárvány... Talán a Jövő szivárványa, egy vízőzön után.”

(*Nyugat*, 1932, I., 483-484.)

A *Nyugat* hírei

„A *Nyugat* e száma már nyomás alatt állt, mikor külföldi vendégeink néhányának kézírata beérkezett. E késve kapott írásokat következő számunkban fogjuk közölni.

A *Nyugat* pavillont és sátrat állít a Nemzetközi Vásáron és a Magyar Könyvnapon. Folyóiratunk barátai a *Nyugat* íróinak dedikált könyveit s fényképeit és a PEN Club budapesti világkongresszusára érkező külföldi írók magyarul megjelent műveit a Vásáron és a Könyvnapon május 7-18-ig rendkívül kedvezményes fizetési feltételekkel szerezhetik meg. A pavillonról és a sátorról a napilapok fognak bővebb tájékoztatást nyújtani.”

(*Nyugat*, 1932, I., 614.)

Kosztolányi nem szólalt meg a *Nyugat* különszámában, mint a magyar PEN elnöke, csak három versét közölte: A mi házunk, Ébredés, Litánia. Egyetlen írásáról tudunk, amely közvetlenül az Írókongresszussal volt kapcsolatban. A Pesti Hírlap július 10-i számában jelent meg az *Egy angol meg egy lengyel* című humoros tárcája. Így kezdődött: „Múltkor, mikor a világ írói nálunk sereglettek össze, meghívtam ebédre két költőt. Az egyik angol volt. A másik lengyel.”

Móricz Zsigmond: A világ legszebb vására

„A PEN Clubnak véletlenül éppen a vásár ideje alatt kezdődött a kongresszusa. S a világ idecsődült íróit senki sem vitte ki a vásárra. Hogy magától valaki ki ne tévedhessen, egyik nap elvitték őket a lóversenyre, másnap meg a Balatonra. Balatonföldvára vitték őket és Balatonfüredre. Kenesén pl. meg sem állottak velük, mert Kenesén mégis van valami modern fürdőkultúra. Nem akarták megmutatni a világirodalomnak, hogy van Magyarországon az életnek valami üteme. A sivatagi szépségekkel, a természeti varázssal akarták őket elszédíteni, a miniszterelnöki palota erkélyével, amely valóban a világ legszebb képei közé tartozik ilyen szép nyári éjszakán, de az életünk pezsdülő, életet teremtő s életet követő képeivel nem.

Az egész magyar gondolkozásnak jellemző tünete ez. Hiányzik belőle az okosság, a célratörés.”

(*Nyugat*, 1932, I., 622-623.)

Kosztolányi Dezső levele ismeretleneknek

Budapest, 1932. május eleje.

„Uraim, rövid leszek.

Igaz, hogy a magyar PEN Club a kongresszus előtt meglehetősen kényes helyzetbe került. Teljességgel irodalmi jellegű ellentét támadt köztünk, melynek során klubunk hatvanegy tagja elhatározta, hogy kilép a magyar PEN-ből. Később azonban közös akarattal megegyezés jött létre a csoportok között, annak érdekében, hogy biztosítsuk a kongresszus megtartását. Mint a magyar PEN egyik elnöke, az a kérésem, hogy ne vitassuk itt meg ezt a családi pörpatvart. Magunk fogjuk rendezni a kongresszus után!”

(Fogalmazvány franciául nyelven. Magyarul: Levelek, i.m. 1029)

Kosztolányi Dezső levele Andrew Cecil Bradley angol irodalomtörténésznek

„Kedves barátom, mint tudja, azzal kérkedem, hogy beszélek és olvasok angolul, sőt szerényebb ismerőseimnek angol nyelvű leveleket is írok. De most, Önnek a makulátlan művészek írva nem merek erőszakot tenni Shakespeare nyelvén. Ezért fordultam a franciához.

(...) Ami a PEN-ünket illeti: a felbomlás állapotában van. Hadd tájékoztassam a helyzetről. A kongresszus előtt [olvashatatlan] nyomására lemondtam az elnökségről, s velem együtt 61 tag – köztük kiváló írók – kilépett a Klubból. Nem forradalmárok, de liberálisok, akik ugyanolyan

pacifista elveket vallanak, mint Galsworthy úr. Annak érdekében, hogy megtarthassuk a kongresszust, békét kötöttünk, minthogy a konzervatívok megígérték, hogy [olvashatatlan]. Nem tartották be szavukat. Következésképp kiújult a harc, s a 61 tag (és velük én) ismét kilépett a PEN-ből. A konzervatívok, akik tisztában vannak vele, hogy egyedül nem tudják kitölteni a PEN-t, megbízták egyik képviselőjüket, hogy tárgyaljon velünk. Pillanatnyilag függőben az ügy.”

(Fogalmazvány franciául, 1932-ben, pontosabb dátum nélkül. Magyarul: *Levelek*, i.m. 1036-1037)

Schöpflin Aladár: *Az irodalom és a konzulok*

„A véletlen ironiája, hogy azon a napon, amikor Európa íróinak a PEN Clubban egyesült kongresszusa a magyar Akadémia termében határozatot fogadott el az íróknak és az írói gondolatnak hatósági üldözése ellen, egy magyar író a bíróság előtt állott azért a vakmerőségért, hogy önéletrajzi könyvében hitet mert tenni olyan eszméről, amelyek ellentmondanak a ma uralmon levő hatalmasok eszméinek. A magyar bíróság bölcsessége megmentett minket, magyar írókat attól a szégyenkezéstől, amivel társunk elítéltetése esetén mindenféle nemzetekből idesereglett kollégáink szemébe kellett volna néznünk. A vád alá helyezett írórt felmentették. De maga a bíróság elé állítás ténye szimbolikusan megmutatta, hogy az író hatósági felügyelet alatt áll, amely mindig kész lecsapni rá, ha nem a fennálló hatalmi rend és az ezáltal kikészített közvélemény jámbor kiszolgálója, hanem gondolkodó és ítélő lény, aki bátor és őszinte hitvallója mer lenni gondolatainak.

És talán szimbolikusnak mondható az a tény is, hogy az írók kongresszusa szükségesnek látta egy, az irodalom létezésével mondhatni egyidős követelésnek, az írói szabadságnak határozatban való kimondását. Az irodalom szabadsága, mint minden szabadság, beteg-állományban van ebben a mai korban, amelynek számára a múlt század közepének gyönyörű szabadság-ideálja már csak március tizenötödiki szólam. A mai világ, mely szuronyokra és pénz-hegyekre támaszkodva sem érzi magát biztonságban, amelyben egy évszázados társadalmi rend egyszerre vonaglik saját belső válságában és egy Keletről jövő állandó fenyegetésben, félelemből támadt gyanúval néz mindenkire, akiben a kritika szelleme él, és az erő eszközeivel igyekszik, minden történelmi tanulság ellenére, elnyomni a szellem emberét, ha az gyakorolni akarja hivatását, a világ lelkiismerete, elfojtott emberi vágyak és aspirációk szószólója akar lenni (...)

Érdemes elmondani ezeket a közhelyeket? Érdemes volt a PEN Club kongresszusának meghozni azt a határozatot, amely idei munkájának egyik legkomolyabb eredménye? Lesz-e ennek valami hatálya? Nem lesz hatálya. Előre tudhatjuk, hogy az író kimondott igazsága, amint szembekerül a hatalom kívánságával vagy érdekével, továbbra is büntetendő cselekménnyé válik. És mégis érdemes volt mindezt elmondani. El kellett mondani. Az eszméért hitet kell tenni, ha van érvénye, ha nincs. Az eszme addig él, amíg vannak, akik hirdetik. Amíg vannak, akik készek szenvedni érte. A fáklyát kialudni nem engedhetjük, mert akkor mi lennénk felelősek a sötétségért, mely az emberiségre borul.”

(Nyugat, 1932, I., 618-620.)

»Vornehme Familien...«

„Egy szót a PEN Clubról. Mi voltunk azok, akik az áprilisi számban (432. old) azt követeltük, hogy a Club májusi budapesti világkongresszusa előtt némuljon el itthon minden disszonáns hang: a magyarság egyetemes presztizse követeli meg az egységes frontot. Most azonban, hogy a kongresszus széteszlott, semmi okunk sem lehet rá, hogy véleményünket tovább is

véka alá rejtjük. A kongresszus – őszintén bevallva – bátrabb és őszintébb hangot kapott, semmint eleve reméltük volna. Nyílt színvallása az irodalmat világszerte fojtogató reakció ellen, határozottan jelentős gesztus volt. De mondjuk meg azt is, hogy ennek a gesztusnak a sikeréhez a kongresszus magyar vezetősége igen kevéssel járult hozzá: hiszen Berzeviczy Albert v. b. i. t., a MÁK elnöke a legszívesebben szájkosarat tett volna a »kellemetlenkedő« tagok szájára, aminthogy az egyiktől meg is vonta a szót. A magyar vezetőségnek azonban egészen más valamit köszönhet a Pen-kongresszus, valami olyan mulatságos dolgot, amely alighanem rövidesen világ hahotájára kerül. Előttünk fekszik a kongresszus németnyelvű munkarendje. E szerint május 18-án délben a kongresszusi tagok programja így fest:

– Mittag: Reserviert für die Einladungen der ausländischen P.R. N. Klub-Mitgliedern bei ihren Gesandtschaften und bei vornehmen ungarischen Familien.

Hát ez a sznobság netovábbja. Nem tudjuk kinek a fejéből pattant ki ez az ötlet, de annyi bizonyos, hogy ennél ázsiaibb Ázsiát keresve sem találhattak föl a számára. Hogy gondolták a dörgölődzésnek ezt a legundorítóbb formáját a rendező urak?! És kik azok az »előkelő magyar családok«, akiket ilyen formában lehet a külföld szellemi elitje előtt kompromittálni?!

Félünk, hogy ezek az »előkelő családok« rövidesen igen jelentős szerephez jutnak az új Mikosch rekvizítumok között. Ezt aztán igazán a magyar PEN Clubnak köszönhetjük!”

(Aláírás nélkül, Literatura, 1932. június, 514.)

A PEN CLUB MAGYAR CSOPORTJA KÖRÜL

„A PEN-Club magyar csoportja körül még mindig nem ültek el a viharok. A jobboldaliak állítólag ígéretet tettek a franciáknak, hogy nyomban a budapesti kongresszus lezajlása után tagjaik sorába fogadják azokat a baloldali írókat, akik eddig nem lehettek a PEN Club tagjai. Most ezt az ígéretet a jobbszélsők letagadják, mire egészen példátlan méretű kilépési és lemondási lavina zúdult az elnökség nyakába. E percben már igazán nem tudni, ki van még belül és ki van már kívül, ki a bárány, ki a farkas. Mi, őszintén megvallva, nem értjük ezt az egész játékot. A kongresszus előtt talán még lett volna valamelyes értelme, hogy a baloldal is benn legyen a Clubban; de ma, amikor igen bennfentes külföldi írók véleménye szerint az egész nemzetközi Pen-intézmény rövidesen amúgy is beadja már a kulcsot – ma mindenáron arra törekedni, hogy valaki Pekár Gyulával együtt lehessen a PEN Club tagja, kissé suta vág. A budapesti PEN-kongresszus lefolyásáról egyébként mi elmondottuk a véleményünket. Érdekesen egészíti ki ezt most Avigdor Hamereinek a Múlt és Jövő júniusi számában megjelent »beszámolója«, amelyből a következő jellemző sorokat emeljük ki: »És látnunk kellett őket emberi gyarlóságukban is. Látnunk kellett őket a búcsú-vacsorán, ahogy az egyik kétszer utasítja vissza a húsos tálat, mert nem ő kezdte meg, hanem más; ahogy a másik meg van sértve, mert nem az asztalfőre ültették; a harmadik becsmérli a bort (a magyar bort!), mert jobbhoz van szokva; a negyedik, aki a tegnap a legfontosabb ülést hagyta félbe, mert 'megismerkedett egy pesti szépséggel'; az ötödik nem akar beszélni, mert 'gyenge' volt, amikor szólásra emelkedett. És látnunk kellett a nő-tagokat arany láb-perecekkal és monoklikkal és meztelen komolytalanságaikban... Nem vagyunk pesszimisták. Nem angyalokat akarunk látni a PEN Clubban, de embereket, akik az emberi szenvedés keserű hangján beszélnek. Erre pedig várunk kell. Várjuk azt a PEN-kongresszust, amelyben nem párttagok versenyeznek a tapsért, hanem a szomorú, de bízó próféta-apostolok világgá dörgik azt az igazságot, amelyért minden percben várják a keresztrefeszítésüket.« Az az érzésünk, hogy amíg Berzeviczyek, és Pekárok viszik a PEN dolgait, addig egészen fölösleges dolog az ilyen várakozás!”

(Aláírás nélkül, Literatura, 1932. július, a „sárga lapon” oldalszám nélkül)

Hatvany Lajos levele Yvette Lebas-nak

Budapest, 1932. május

Kedves Barátnőm!

„Feleségem, testvérem s magam is mind el voltunk ragadtatva Öntől, sajnáljuk, hogy már elment; nagy öröm lesz számomra, ha együtt írhatunk a terra incognitáról könyvet. Mivel politika iránt egyáltalán nem érdeklődik, politikával kezdem, azaz irodalompolitikával. Szende okvetlenül figyelmeztesse a lapokban az írókat – avis aux écrivains –, hogy a PEN Club most megválasztott elnöke, Berzeviczy úr, aki elnöke az Akadémiának és a Kisfaludy Társaságnak is, az irodalomtól idegen individuum, a szellem fehérgárdistája, tudatlan tudós, s hogy aki a külföldieket fogadni fogja, Pekár Gyula, a legrosszindulatúbb, legtehetségtelenebb író, a szellem hitleristája, aki az ötvenhatszoros gyilkos Héjjas Iván barátságával kérkedik. De hisz tudja Szende magától is, mit kell írnia. S írja meg azt is, hogy a PEN Clubból Krúdyt, Hatvanyt, Ignót, Kemény Simont, Dóczyt, Vámbéryt, Birót, Balla Boriszt, Barabás Gyulát – egyszerűen minden haladó szellemet kizártak. Az ide érkező francia íróknak nem szabad interjúkat adniok, amíg velem nem beszéltek. Jules Romains-t, Luc Durtaint és Crémieux-t várják. Amint megérkeznek, azonnal hívjanak fel telefonon: 653-10. (...)”

(*Hatvany Lajos levelei*, s.a.r. Hatvany Lajosné, Rozics István, Bp., 1985, 341-342)

A PEN-KONGRESSZUS UTÓREZGÉSEI

„A budapesti Pen-kongresszus külföldi tagjai tudvalévőleg ígéretet vettek a budapesti Pen jobboldali vezetőségétől, hogy a baloldali magyar írókat záros határidőn belül tagjaik közé fogadják. Miután ez nem történt meg, a német PEN-szövetség – nyilván tüntetésül – Hatvany Lajos bárót, német nyelven megjelent könyvei alapján a német PEN tiszteletbeli tagjává választotta meg. Ilyenformán, ha még egyáltalán sor kerül valamilyen PEN-kongresszusra, Hatvany Lajos – Pekárék – jóvoltából – idegen színekben képviselheti a magyar irodalom ügyét az irodalom nemzetközi agórájában.”

(Aláírás nélkül, *Literatura*, 1932. szeptember, a „sárga lapon” oldalszám nélkül)

Kosztolányi Dezső levele De Vienne grófnak

Budapest, 1932. november 18.

„Nagykövet Úr, a Becsületrend Lovagjának oklevelét, melyet már a nyár elején volt oly kedves címemre külügyminisztériumunkba továbbítani, csak nemrég adták át hatáságaink. Először is elnézést kérek tehát, hogy ilyen későn mondok köszönetet Excellenciádnak a Francia Köztársaság értékes kitüntetéséért.

Gyermekkoromtól a latin civilizáció tiszteletében nőttem fel, kiválólólag a francia civilizáció tiszteletében, s mindig arra törekedtem, hogy honfitársaim figyelmét és szeretetét e kultúra kincseire irányítsam. Mint költő, fordító és újságíró is boldog vagyok, és büszke, hogy hazámban e nyugati kultúra hűséges őrzőjének tekintenek. Ha – bizonyára Excellenciád bölcs és hízogő figyelmességének hála – a francia kormány volt oly kegyes megtisztelni e magas kitüntetéssel, legyen szabad nemcsak munkám és erőfeszitésem jutalmát látni abban, hanem biztatást is a jövőre nézve.

Teljes szívemből legforróbb köszönetemet küldöm Excellenciádnak, Magyarország barátjának, mi több, az irodalom kartársi hívének, s kérem, tolmácsolja annak, akit illet, mély hálámat.

Hálás köszönetem és őszinte tiszteletem mellett, kérem, Nagykövet úr, fogadja nagyrabecsülésem és tiszteletteljes odaadásom kifejezését.”

(Fogalmazvány franciául. A szöveg Gyergyai Albert kézírása. Magyarul: *Levelek*, i.m. 1034-1035)

Babits Mihály: *Üzenet és vallomás*

„(...) Rossz csillag jár az irodalomra, s ezt be kell vallanunk egymás között, mikor így annak nevében összejövünk testben vagy szellemben, s már szinte titkos cenákulumokon, mint valami első keresztények, vagy utolsó pogányok. Nem maradt más számunkra, mint a hit, hit egymásban és önmagunkban, hit a szellemben és az alkotásban, ama bizonyos Szentlélekben, amely még mindig meghódíthatja a világot, amíg csak egyetlen ember agyában fészke van. Éreznünk kell, hogy ez a hit ellenkezik a világ hitével, s amikor a Lélek madarának fészket adunk, mintha egy üldözött bujdosót rejtegetnénk, aki gyűlöletes és félelmes a világ előtt. A forradalmárok hite ilyen talán, s meglehet, hogy az igazi irodalmárban mindig van valami a forradalmárból is, s talán rá is szolgáltunk minden gyanúra, s üldözésre. Én ha őszinte vallomást kell tennem, s ha igazi jóljáró kulcsot akarok adni írásaimhoz azoknak, akik még törődnek velük, kényszerülök beismerni, hogy legmélyemben mindig elégedetlen és forradalmár voltam, kora gyermekségemtől fogva lázított a csúnyaság, ostobaság és igazságtalanság, melyet magam körül láttam, s igazában legnyugodtabb szavam is tiltakozás és forradalom volt: rímeim harmóniája tiltakozás a világ harmóniátlansága ellen, s még konzervativizmusom is dac és lázadás! értse aki érti. Elégedetlen mindig és mindenkori környezetemmel szemben; elégedetlen és telhetetlen; aki új világot akartam alkotni örökké, mert a jelenvaló nem volt jó nekem! S így maradtam máig, eleven tiltakozásnak egy kor, egy világ, egy élet ellen, már csak azáltal is, hogy élek és vagyok még, s betegen is le tudtam írni ezt az üzenetet.”

(A *Nyugat* Irodalmi Szalonjának december 10-i estjére. *Nyugat*, 1932, II., 575-576)

Kosztolányi Dezső levele Krúdy Gyulának

Budapest, 1933. március 8.

Drága Gyulám,

én, aki ezt a díjat hoztam, tagja sem vagyok a PEN Clubnak, mert a tavalyi hercehurca miatt kiléptem, s a kiosztásnál sincs szavam. Most is kész örömmel teljesítem kérésed. De nincs módomban. Heltai, Lengyel, Voinovich és Schöpflin intézi. Kérlek, fordulj hozzájuk.

(...)

Ölel:

Kosztolányi Dezső

(*Levelek*, i.m. 685)

Schöpflin Aladár: *Raguzában*

„Susak és Raguz között a hajón Felix Salten arról beszélt, hogy a helyzet nagyon kényes a német kérdés miatt, könnyen felbomolhatik benne az egész Pen-világszövetség, pedig fennmaradására nagy szükség van. Vigyázni kell tehát a határozatok hozatalával. Crémieux viszont már Raguzában azt mondta, hogy nevetségessé teszi magát az egész PEN-szervezet, ha nem foglal el erőteljes állást a németországi dolgok miatt. Mikor aztán a vitára és határozathozatalra került a sor, kiderült, hogy Saltennek lett igaza: vigyáztak a határozat hozatalával. A

franciák beadták elég erős hangú javaslatukat, de aztán előtérbe lépett a Pen sorsa miatti aggodalom, tehát összeültek a német delegációval tárgyalni, annyira megszelídítették javaslatukat, hogy a németek is beleegyezhettek. Vagyis ugyanaz történt, ami a diplomáciai összejöveteleken, Genfben és más városokban szokott történni: sok alkudozás után olyan határozatra jutottak, amely elméletileg fenntart vagy elvet, de minden gyakorlati következmény nélkül.

(...) A PEN alapelvei szerint logikailag egyetlen út lett volna lehetséges. Meg kellett volna vizsgálni, nem történt-e a német szekcióban olyasvalami, ami a szövetség szellemével és szabályaival ellentétes, tett-e, vagy legalább igyekezett-e tenni valamit a német szekció az íróknak és a szellem más embereinek világfelfogásuk, politikai magatartásuk, származásuk miatti üldözése ellen s a kérdésekre adott feleletekből le kellett volna vonni a konzekvenciákat. Dönteni kellett volna arról, hogy maradhat-e a szövetség tagja olyan szekció, amely nem áll azoknak az elveknek az alapján, melyek a szövetség magvát teszik és létjogát adják. Ezek az elvek: a szellem jogainak minden körülmények között való védelme minden hatalmi támadás ellen, a népek egymás közti közeledése a szellem s különösen az irodalom eszközeivel, s ebből következőleg elutasítása mindennek, ami a szellem jogait és a népek közeledését veszélyezteti, tehát a faji és vallási előítéleteknek s a nemzeti fanatizmusnak. Elég-e vajon, ha egy írói testület beéri azzal, hogy újra meg újra leszögezi magát elméletileg e nagy elvek mellett, s közben nem fektet kellő súlyt arra, hogy tag-egyesületei ennek az elvnek megfelelően viselkedjenek? El lehet-e hinni ezek után, hogy az 1927-iki brüsszeli kongresszus határozata, amely kimondta, hogy az elvekhez még háború esetén is hű marad a szövetség, több írott malasztnál? (...)”

(Nyugat, 1933, I., 652-653.)

KOSZTOLÁNYI A COBDEN TÁRSASÁGBAN

„(...) Kosztolányi Dezső 1934 októberében Író és társadalom címmel előadást tartott a Cobden Társaságban; előadásának szövege, mely a Cobden 1934. decemberi számában jelent meg, lényegében megegyezik az Egység és kétség szövegével, illetve annak rövidített változata. – Ignótus Pál hasonló című előadása után Kosztolányi ismét hozzászólt a tárgyhoz; a Cobden közli Kosztolányi néhány megjegyzését, feltehetőleg gyorsírással jegyzőkönyv alapján:

Ignótus Pállal egy véleményen vagyok a tekintetben is, hogy az író előtt nem lehet közömbös vagy érdektelen, amit az emberek egyetértésnek neveznek. Boldog vagyok, ha más emberrel egy véleményen lehetek, miért ne lennék boldog, ha százezer emberrel lehetek egy véleményen. Hiszen ez az író hivatása is. Mikor az ember egyedül dolgozik az éjszakai lámpája mellett, akkor soha sincsen egészen egyedül, mert lázas magánbeszélgetést folytat a közönségével; minden mondata ezer és százezer emberhez szól, és én mindig magam előtt látom a közönséget. Ezért a célért az író nemcsak él, hanem meg is hal. Meghatottan hallottam, hogy Ignótus Pál világnézetem jellemzésére felhozta az Édes Anná-t. Én ezt a világnézetemet hangosan hirdetem, nincs okom, hogy eltagadjam, de megemlítem, hogy mikor írtam, egyéni meghatottság hatása alatt voltam, nem a cselédek sorsán akartam javítani, hanem egy embert énekeltem meg, akit mindig megszánok. Egy szegény embert szánok meg, és talán ugyanakkor százezer szegény ember sorsáért állok ki. Hogy jobboldali vagyok-e, vagy baloldali, annak eldöntésére nem vállalkozom. A szavakat nagyon tisztetem, és nem szeretem megbolygatni az értelmüket. De ha baloldalinak számít az, aki egész ember, aki jobbra, emberibbre törekszik, akkor én büszkén vallom magam baloldalinak, olyan természetesen, mint ahogy mindannyiunk szíve a baloldalon dobog.”

(Réz Pál jegyzete és szövegközlése. K.D.: *Nyelv és lélek*, i.m. 655.)

A Cobden Szövetség ankétja

A Cobden Szövetség folyóirata, a Cobden 1935-ben ankétot hirdetett A középosztály és a vajúdo világ címmel. Az ankéthoz sokan hozzászóltak, az írók közül többek között Móricz Zsigmond, Kassák Lajos, József Attila, Illyés Gyula. Kosztolányi hozzászólása a lap augusztusi számában jelent meg.

„(...) Engem millió és millió gyökérszál köt ehhez az osztályhoz, s ha akarom, ha nem, egyenes származékának kell tekintenem magamat, hiszen minden jót és rosszat tőle örököltem. Harcolni nem harcolok érte, mert a mi harcunk lényege az, hogy nem harcolunk. Szívesen bevallom azt is, hogy értelmemhez sokkal közelebb áll a parasztság és a főrangú osztály egymáshoz igen hasonló, hüvös, okos, szólamtalan önzése, s a munkásság friss életkedve. De véremhez a középosztály van legközelebb. Tőle tanultam az elfogulatlanságot, a szabadelvűséget, ebben az én osztályomnak, a középosztálynak hű és következetes tanítványa voltam. Megszervezni valószínűleg éppannyira nem lehet, mint a virágokat vagy a cserebogarakat. Valószínű az is, hogy bármiféle parancsuralmi rabság csak egy részének felelne meg, a zöme az ilyen rendszerben az ízlése és értelme nevében tovább duruzsolna, dohogna, mint névtelen és alig cselekvő, de azért mégis számottevő ellenzék. Hogy meddig él ez az osztály, hogy pusztulásra van-e szánva, nem tudom. De hirdetem a divatos és könnyelmű sírbeszédekkel szemben, hogy ha megsemmisülne, olyasmi veszne el, annyi függetlenség, szeretetreméltóság, emberi nemesség, melyet érdemes megsíratni, s olyan szépség, melyért érdemes volt élni. Kár volna érte.”

(Kosztolányi Dezső, *A középosztályról* = *Uő, Sötét bujócska*, s.a.r. Réz Pál, Bp., 1974, 425-429.)

MIT TEGYEN AZ ÍRÓ A HÁBORÚVAL SZEMBEN?

A *Nyugat* ankétja

„Kürti Pál: *A háború tagadása*

A PEN Clubok utolsó londoni kongresszusán elhangzott egy indítvány, mely háborús veszedelem esetére, vagy annak megelőzésére alkotmányt óhajt adni a világ minden szellemi emberének. Nem nevezzük meg az indítványozót, mert szerettük volna, ha ez a nevezetes indítvány nagyobb szellemi méltóságú férfi szájából hangzik el. De szeretnők most magát az indítványt a kongresszus formalisztikus légköréből átmenteni egy szabadabb megvitatás hullámaira.

Az indítvány értelmében minden szellemi ember csatlakozzék egy memorandum-féléhez, amely a háborút már most, jó előre megbélyegzi, feltétel nélkül s minden politikai esetlegességtől függetlenül visszautasítja, azonfelül kötelezi magát, hogy bárminő külső pressziónak, nyílt vagy burkolt terrornak, csábító jelszónak, szűkebb, partikulárisabb kötelezettségnek ellentállva minden rendelkezésére álló eszközzel küzd a háború ellen (...)”

(*Nyugat*, 1934, II., 510.)

[Kosztolányi Dezső válaszából:]

„(...) Azt ajánlom tehát önmagunknak, hogy ne foglalkozzunk ilyen »nagy« kérdésekkel. Nem méltó ez hozzánk. Az íróhoz csak a »kis« kérdések méltók. Hagyjuk a nagy kérdéseket azoknak, akik mindig a lényegyet bolygatják és éppezért sohase férközhetnek közelébe, a szélhámósoknak, a félművelteknek és a kontár íróknak. Ezek kisebb dolgokhoz nem is nyúlnak hozzá, mint Élet, Halál, Társadalom, Jövő, Megváltás, Túlvilág s mindenről valami bizonyo-

sat állítanak abban a hiszemben, hogy a »nagy« dolgok feszegetése már magában is »nagy« dolog. Ezek nincsenek tisztában mesterségünkkel, mely csak kerülő úton, agyafűrt vargabetűkkel ragadhatja meg a mélységet az áldott felülettel és fölszínnel, az általánost az egyessel és a nagyot a kicsinnyel. Ezek előre elpuffogatják puskaaporukat és azt írják meg, amit az olvasónak valami rejtélyes vegyi-szellemi hatásként éreznie kellene, éppen azért, mert nincs is megírva. Ezek sokat markolnak és keveset fognak. A mi mesterségünk azonban szerény, nem tűr meg szerénytelenséget. Minden alkotó, aki ezen a téren teremtett valamit, keveset markolt és sokat fogott. Egy királyfi nem tudja megbosszulni apja halálát, tettét folyton halogatja, míg maga is el nem pusztul, egy francia vidéki patikusné többször megcsalja urát, végül arzénnel mérgezi meg magát, egy magasrangú orosz hivatalnok májbajt kap, aztán nyomorultul kileheli lelkét. Vajon »nagy« kérdések ezek? Dehogyan. »Kis« kérdések ezek, nem is kérdések, hiszen semmi irányelvet nem tartalmaznak, csak egy esetlegesnek látszó történetet mondanak el, úgy hogy az egész élet jelképévé válnak, és ezzel lesznek naggyá.

Ennélfogva az író a háborúban írjon, lehetőleg ilyen »kis« dolgokat, ha ugyan hagyják. Egyébként szeretném tudni, hogy milyen ez a háború, és hogy kik vívják. Mert bevallom, számomra ez egyáltalán nem közönyös. Nekem a háború sem elvont fogalom, nem tudok általánosítani, mert nem vagyok két lábon járó elmélet. Elfogult vagyok. Ha Guatemala vagy Paraguay sodródik nemzetközi bonyodalomba, akkor felülemelkedem kicsinyes szempontjaimon, s azt tanácsolom, hogy török-szakad egyezzenek meg ellenségükkel a belátás, az embe-riesség nevébe, s inkább csorbuljon meg egyiknek, vagy a másiknak a joga, önzése, gőgje, de ne ontsanak vért. Mit cselekedjem azonban, ha az erőgyűrű a testemhez ér, és testvéreimet fűrészelik ketté, török kerékbe? Ebben az esetben nem tudnék ilyen okos és fölényes tanácsot adni. Én a szó és szellem jogán minden porcikámmal és leheletemmel egy közösséghez tartozom, melynek tagjai itt és ott, mindenütt a világon mintegy összeesküvésszerűen magyarul beszélnek, én ösztönösen és öntudatlanul is akarom ezt a szellemi és lelki egyházat, én föltétel nélkül helyeslem ezt a titokzatos egységet, melynek folytatója vagyok és messze századokból érkező célfutója, kezemben koszorúval és fáklyával, s minden bölcsességen túl az az óhajom, hogy az ocsmány és kegyetlen életharcban ez a közösség, ez az egyház, ez az egység mennél erősebb, hatalmasabb és diadalmasabb legyen.”

(Nyugat, 1934, II., 557-558.)

A CINIZMUSRÓL... KOSZTOLÁNYIRÓL

Esszé szemelvényekből, idézetekből, szövegismertetésekéből kevés megjegyzéssel

2009

THE INTERNET ENCYCLOPEDIA OF PHILOSOPHY

„Cynicism originates in the philosophical schools of ancient Greece that claim a Socratic lineage. To call the Cynics a »school« though, immediately raises a difficulty for so unconventional and anti-theoretical a group. Their primary interests are ethical, but they conceive of ethics more as a way of living than as a doctrine in need of explication. As such *askesis*—a Greek word meaning a kind of training of the self or practice—is fundamental. The Cynics, as well as the Stoics who followed them, characterize the Cynic way of life as a »shortcut to virtue« (see Diogenes Laertius, *Lives of Eminent Philosophers*, Book 6, Chapter 104 and Book 7, Chapter 122). Though they often suggest that they have discovered the quickest, and perhaps surest, path to the virtuous life, they recognize the difficulty of this route.”

1820

G.W.F. HEGEL: *A jogfilozófia alapjai*, (ford.: Szemere Samu)

„191.§

Függelék. (...) Egy szükségletet tehát nem is annyira azok hoznak létre, akikben közvetlenül megvan, mint inkább olyanok, akik keletkezése révén valamilyen nyereségre törekszenek.

195. §

(...) Ha a társadalmi állapot a szükségletek, eszközök és élvezetek határozatlan megsokszorozódására és specifikálódására irányul, amelynek, miként a különbségnek természetes és művelt szükségletek között nincs határa, – ez a *fényűzés* (...)

Függelék. Diogenész a maga egész cinikus alakjában tulajdonképp csak az athéni társadalmi élet produktuma, s ami őt determinálta, a vélekedés volt, amely ellen ágált általában a maga módján. Ez tehát nem független, hanem csak e társadalmi tényező eredménye, s maga is a fényűzés egy neveletlen produktuma. Ahol az egyik oldalon a fényűzés a maga tetőpontján van, ott a másik oldalon éppen olyan nagy a szükség és elvetemültség, s a cinizmust akkor az elfinomodás ellentéte hozza létre.”

1902

SEBESTYÉN KÁROLY: *A cinikusok*, Bp., 1902.

„Bevezetés

(...) Három felekezet indul el Sokrates közvetlen környezetéből, a *cinikusok*, *kyrenaikusok* és *megamiak* iskolája. (...) Különösen nagy volt a *cinizmus* hatása és népszerűsége. Való, hogy benne volt a legtöbb eredetiség, merészség, magvas gondolat, isteni humor, határozott erélyesség, követelődő öntudatosság. Nézzük át fölületesen ez iskola történetét s azt fogjuk találni, hogy egy csomó furcsa, bolondos, túlzó, forró agyú ember bogarainak gyűjteménye. De hatoljunk ez apophthegmák mélyébe, bocsátkozzunk fészkeikbe e *kutyáknak* és csodálkozó pillantásunk egyre vissza-vissza fog esni saját korunkra, ösmerősökre akadunk, naponta látott ösmerősökre a torzonborz, fésületlen vad alakok közt: koponyájuk alkata, szemük villogása, ajkuk keserű vonaglása nekünk mind oly idegen s egyben oly közelvaló. (...) A

cinikusok nem elméleti tudósok, sőt egyenesen ellenségei az elméleti tudománynak. (...) Ezek az emberek egyedül és kizárólag *ethikusok*. Előttük nincs tudomány, csak az etika, nincs cél, csak a boldogság, nincs eszköz rá, csak az erény. Természetesen az ő etikájok, az ő boldogságuk, az ő erényök. Mit jelent ez? Hogy etikájok nem módszeres kifejtésen alapuló tudomány, hanem gyakorlati útmutatások summája. (...)

(...) Az ő tanításuk (...) összeforrott életük körülményeivel, sajátos módjával, roppant önmeztagságukkal, tolakodó modorujjal, szemtelenségükkel, rongyaikkal, humorukkal, mások iránti megvetésükkel, egy szóval – cinizmusukkal. S így a cinikus iskola tárgyalása egyet jelent Antisthenes, Diogenes, Krates, Teles, Monimos, Menedemos és Menippos életének tárgyalásával. Mennél kiválóbbak egyéniségüket, vérmérsékletüket, személyes tulajdonaikat tekintve, annál nagyobb cinikusok. Jelentőségüket a filozófia történelmében egyéni jelentőségük határozza meg. Vándor papok ezek, pogány-cinikus barátsereg, erkölcsében Madách szörnyű papjaitól nem sokban különbözök. (...)

(...) A mai etika beéri azzal, hogy az erény egyenes ellentétét ítéli el mint vétet. A cinizmus elvet mindent, a mi nem erény, az összes vele disparat fogalmakat is. Gazdagság, hírnév, előkelő származás mind emeltyűi a bűnnek; vagyon és erény nem férnek meg egy házban; a gazdagság lenyűgöz s a szabadság legtisztább jelvénye a koldusbot. S ugyanez áll a hírnévről is. Antisthenes azt tartotta, hogy a névtelenség jó (...) Diogenes kinevette a nemes származást, hírnevet s efféléket, azt tartotta róluk, hogy ezek a silányok díszai. S ha már e földi javakat így becsülték, nem tarthatták borzasztónak a halált sem. Nem hősiességből, hanem cinikus közönyösségből. (...) Az erény – belátás; ennél fogva az embereket meg lehet és meg is kell rá tanítani. Minek belátása? A jónak. Mi az a jó? – kérdi Platon; hiszen ez csak szókkal való játszadozás? Korántsem, felelhatték volna neki a cinikusok. Ez a jó az egyén szabadsága, függetlensége, edzettsége; ez a jó a cselekvés becsületessége, az élet biztosságának bástyája, melyet sem betörni, sem elárulni nem lehet. (...)

(...) Az erény elegendő a boldogságra, melynek nincs egyébre szüksége, csak a szokratesi erőre. De a cinikusoknak több az erejük még Szokratesnél is. Ő azt hirdeti: a kinek semmire sincs szüksége, az isteni; a kinek mennél kevesebb, az annál közelebb van az istenihez; s a mi legközelebb van az istenihez, az egyben legközelebb van a legjobbhoz is. (Xen. Mem. 1. 6. 10.) Diogenes már többet mond; nála az érdemel dicséretet, ki le is mond a neki kínálkozó javakról; dicséri azokat, kik meg akartak házasodni és nem házasodtak meg; a kik hajózni akartak s nem indultak el; a kik közügyekkel akartak foglalkozni és visszavonultak tőlük; (...)

(...) A cinizmus kiirtott minden állami és nemzeti cafrangot, népies áldozatot, hagyományos misztériumot vallásából. Egy az isten és egyként szolgálhatunk neki: az erénnyel. Az áldozat nevetséges, a templom értéktelen, az imádság fölösleges, a jóslás hazugság. (...) A cinikusok oly korban léptek föl, melynek romlottsága mindnyájunk előtt eléggé ismeretes. Periklesz ragyogó kora a művészeteket és tudományokat föllendítette, de az erkölcsöket éppenséggel nem. A mi kevés élő hit maradt még az együgyűekben, azt a szofisták végleg megölték, a Periklesz halálát követő kor demagógiája végig gázolt minden becsületen. Elpuhultság, férfiatlanság, bujaság, a lét örömeinek mohó és féktelen élvezése megfertőztette Athén levegőjét. (...)

A császárság első századaiban a rég elfeledett, megvetett szerzet újra föllép, minden átmenet nélkül a régi szigorú életfelfogás magaslatára emelkedik és tudatos tendenciával szegül ellene az erkölcsi romlásnak, (...) nagytekintélyű és kiváló férfiak csatlakoznak az újra föltámadt cinizmushoz és nemcsak a politikai ellenzék szerepére vállalkoznak, hisz itt nagyon csekély sikerre lehetett kilátásuk, hanem a vallás terén is ők az újítások hirdetői, a keresztények segítő társai, a régi babonák, a formáiban megmerevedett és tartalmaitól megfosztott görög-római pogányság halálos ellenségei. (...)

Senki sem merte a római császárokat oly nyíltan és vakmerőn megtámadni, mint e cinikusok, kiknek nem volt féltetni való jószáguk s életük igaz cinikus elv szerint sokkal kevesebbet ért az élő és érvényesülő igazságnál. S még nagyobb hévvel támadták a vallási szertartásokat, a babonákat, az egész kultuszt, szóval a *vallást*, mindezt pedig azért, hogy megmentsék az istenben való *hitet*. Mert atheisták ők soha nem voltak, már Antisthenes is monotheisztikus hit-vallást tett, és e kései utódai a legkiválóbb előharcosai voltak a zsidóságnak és kereszténységnek.

Egészen világos ekként a cinizmus jelentősége. A hellén világban képviselte az akaratot szemben az elvont ésszel; megalapította a tett filozófiáját és a gyakorlatba vitte bele az ethika elméleteit. Ama határkorszakban, a Kr.u. első és második évszázadban pedig, mikor a pogányság lassankint elhalt és a vallást teljességgel pótoló filozófia saját tehetetlenségébe fúlt: egyedül maradt fenn életképesen, egy sorban harcolni elszántan a Kelet felől jövő új nagy gondolatokkal együtt. (...)

Az új kor mesterei a cinikusak! És ha mi ma pusztán azért megvetéssel sújtanók őket, mivel-hogy az akkori görög-római világnak visszatetszők voltak, hisz akkor ugyanúgy kellene elbánnunk azokkal is, kiket első szentjei közé sorol az egyház és legdicsőbb vértanúi sorába iktatott a kereszténységnek, vagyis az emberi erkölcsnek, mívelődésnek, tökéletesedésnek története.

I. Fejezet

A cinikus gondolat világútja

A Kr. e. második évszázad nagy változásokat idézett elő a zsidóság belső életében. A folyton forrongó politikai és vallási élet három olyan pártot teremtett, melyek e válságos időben való szereplésükkel egyben világtörténeti jelentőségre is emelkedtek. A farizeusok pártja szigorúan a vallás törvényeihez és e törvények szavaihoz ragaszkodott s elitelt kíméletlen erélyességgel minden oly törekvést, mely politikai javakért, vagy akár a humanizmus nevében csak egy jótát is engedett az Írásból. A saduceusok ellenben többre tartották a zsidó közérdeket a zsidó tannál és törvénynél). (...) E két pártnál azonban sokkal hatalmasabbá, sokkal jelentősebbé vált a harmadik, az esszéusoké. A mély és általános vallásosság szülte e pártot, mely buzgalomban, odaadásban messze meghaladta a farizeusokat is és tanításainak nagy részével a legnagyobb mértékben fölkelti figyelmünket akkor, mikor a cinikusok történetének új korszakával foglalkozunk. (...) meg fogjuk találni csodálatos pontossággal az esszéizmusban mindazt, a mi a cinizmus jobbik, tehát valódi, nem esetleges tartalmát teszi. E meglepő egyezés mellett elenyésző az a hasonlatosság, mely az esszéusok és pythagoreusok rendje között fennállott. (...) vizsgálva az esszéusok etikáját, világfölfogását, politikai és társadalmi maguktartását, bámulatos megegyezéseket látunk köztük és a cinikusok közt. (...)

(...) tömérdek adatunk van arra nézve, hogy a cinikus vándorprédikátorok bejárták az egész akkori görög és görögül értő világot, tehát nemcsak Alexandriát, hanem Palesztina egyes városait is, bárha ama kor szelleme, melyben az esszéusok fölléptek, sokkal inkább kedvez a cinikus gondolkodásnak, mint bármely másnak; bár e szerint föl kell tennünk, hogy a fejlődő, forrongó rendre egy ilyen vándorprédikátornak óriási hatása lehetett, mikor a reszkető, aggódó, fölfelé tekintő, habozó, istenüket kereső szíveket erős szóval, cinikus fanatizmussal oktatta: mindazáltal legalább egyelőre csak egy alternatív hipotézist állítunk föl.

Az esszéizmus kifejlődhetett a zsidóság anyagi történetéből, mint nagy kritikai elmék bizonyítják; de lehet, hogy rá idegen, első sorban pedig görög hatás érvényesült. De ha e hatás megvan, akkor az föltétlenül a cinizmusnak és nem a pythagoreizmusnak hatása. (...)

(...) Az esszéusok sorából emelkedett ki Keresztelő János. (...) Jánosban mély gyökeret vert az a hit, mely e tájban eleinte bizonytalanul, később mind követelőbb erővel szállotta meg a szíveket: a közeledő megváltás hite. A Jordán vizében keresztelt, hogy megtisztítsa bűneiktől mindazokat, kik a megtisztulás után szomjan epekedtek. (...) Az föltétlenül bizonyos, hogy az

evangéliumok tanúsága szerint Jézus tanításai csak tisztultabb, emelkedettebb, emberibb s épp azért istenibb megnyilatkozásai amaz érzéseknek, melyek az esszéus Keresztelő János szívét betöltötték. S ha Jézus a rendnek nem is volt tagja, tőle, szabályaiból, tanaiból, etikájából nagyon sokat átalvett. Az evangéliumnak megannyi kétségtelen hitelességű helye szól a mellett, hogy a kereszténység alapítója esszéus elveket vallott, esszéus elveket, melyek később meghódították a világot s amaz ösmertebb forrás nyomán, melyből ez egész emberiség ivott, evangéliumiaknak neveztettek.

(...) Jézus valóban csodát művelt. E maroknyi nép, a zsidóság alacsony rendű osztálya, híven, lángoló buzgalommal szegődött tanítványai közé. S ereje egyre nőtt még életében és megsokszorosodott vértanúhalála következtében. Első hívei mélyen szívükbe vették tanítását: »Ne szerezzetek aranyat, se ezüstöt, se pénzt a ti erszénytekbe. Se útravaló táskát, se két ruhát, se sarút, se pálcát« (Máté X. 9. 10.) S a krisztusi szegénységnek s vagyonközösségnek, s a cinikus lemondásnak és önmegtagadásnak alapján megalapították az ebioniták első keresztény felekezetét. A név szegénnyt jelent. Így nevezték ők magukat. (...)»

1927

BERZEVICZY ALBERT: *Irodalmunk és a Kisfaludy-Társaság*, Budapesti Szemle, március, 321-328.

„(...) Az Ady-probléma a költő cinizmusának őszinteségén vagy tettetett voltán fordul meg. Ady vérszerinti magyar volt – szándékosan kerülöm a fajmagyar kifejezést, mellyel ma sokan visszaélnék – és sokat tartott erre, bár nemzetéről alig mondott valaha valami jót. El kell neki hinnünk, hogy magyarul érzett. Már most a magyar nemzeti jelleg semmivel sem ellenkezik oly mereven, mint a cinizmussal. A magyar ember, még a legdurvább és legműveletlenebb is bizonyos dolgokat szenteknek és érinthetetleneknek tart s azokat legszilajabb kedvében sem tapodja lábbal, Ady, mikor ez ellen sokszor vét, határozottan magyartalan; honnan veszi ő, lelkéből meríti ezt a cinizmust? (...)»

Lehet, hogy tévedek, de bennem az Ady verseinek olvasása azt az érzést kelti, hogy az ő végletes cinizmusa nem saját lényéből fakadt, hanem annak az irodalmi körnek a ráhatásából, amelynek ő – mindenesetre a saját hibájából is – egészen odaadta magát. (...)»

Nem Ady rontotta el korát, hanem jött, fájdalom, egy kor, amely szomjúhozta s ezért megértette Adyt és követte őt nem a költészet ama magaslataira, melyekre néha fel tudott emelkedni, hanem a lelki züllés ama legsötétebb mélységeibe, amelyekbe eltévedt. (...)»

FÖLDI MIHÁLY: *Kosztolányi Dezső regényei*, Nyugat, 1927, II., 170-185.

„(...) Kosztolányi regényeiből hiányzik a szeretet és a boldog szerelem, azok a bizonyos érzések és állapotok, amelyeket e szavak mögött mindennapi életünkben gondolni szoktunk. Titkok, zavarok, rejtélyek, tudatos és tudattalan szándékok, érdekek és földalatti érzések fűzik, láncolják itt össze az embereket (...)»

(...) Kosztolányinak nincs hite. Százszázalékos pesszimizmus ez, melynek határai belezuhanak a nihilizmus végtelenségébe. »Fönn az égen csillagok hunyorogtak, a Cassiopeia, a Véga, az Aldebaran. Csak azok látták ezt, azok nézték, rettenetes-reménytelen távolságból közönyösen.« (...) A siralomvölgyből sok irányba vezet a menekülés útja. A kereszténység az égbe, a hithez, a megváltáshoz vezet; India a nirvána boldogságához; Schopenhauer a gondolkodás győzelméhez; Nietzsche az új emberföldről emberhez. Kosztolányi egy új, modern racionalizmusba menekül, s mert minden filozófiának van egy életbölcseleti része, Kosztolányi racionalizmusának gyakorlati kézikönyve: a filiszterségnek egy új tana.

(...) Kosztolányinak kevés a meleg szava, mikor alakjairól ír, hűvös és közönyös sorsukkal szemben, mint aki tudja, amivel ők nincsenek tisztában: sorsuk csak tragikus lehet. (...) Minden témája egy kóreset. Nero a dilettáns költő tébolya. A rossz orvos a büntudat kényszerképze. Az Aranyászárkány egy inzultus patológikus lelki következményei. A pacsirta a lelki és testi tehetetlenség vitustánca. Az Édes Anna egy szegény cseléd lány megkínóztatásának és pillanatnyi elmezavarának története.

Minden írónak vannak állandó, jellemző szavai, kifejezés módjai, amelyek valóban a kényszerképzetek erejével üldözik. Kosztolányi leggyakoribb szavai: örület... rögeszme... agyrém... láz... (...) Nincs itt ok, nincs itt cél; hiányzik az emberi élet, az emberi lélek minden szilárd alapja, minden látható határa. Van arra felelet, hogy Agrippina miért gyilkolja itt meg Claudiuszt? Ezt olvassuk: »Mert itt a perc«. Ennyi az egész. Válasz nincs, magyarázat nincs. Motívumok nincsenek. Akaratok hiányzanak. Erőfeszítés, önuralom, értelem nincs. Körülmények vannak. (...) Egyik oldalon az erkölcsi nihilizmus, másik oldalon az örület. Belül izgalmas, forró, infantilisan éber érdeklődés a világ iránt, kint az irracionális élet. Belül: alaktalan szenvedélyek, romantikus nagy vágyak, nyugtalan törekvések, a kék és kín hánykolódásai, kint a sivárság, a csalódás, a kiábrándultság, az üresség, az unalom. Bejáratnál az élet, kijáratnál a halál. E kérdőjelek, e válságok, ez izgalom, e megoldhatatlanságok közül menekül Kosztolányi Dezső a racionalizmusba. A megfogható, a megtanulható, az adatokkal dolgozó, a megmagyarázható világba (...)"

1934

BABITS MIHÁLY: *A európai irodalom története*

Babits *Az európai irodalom történetében* elragadtatással ír Petronius *Saticonjáról*. „Roppan tarka mű, cinikus és zseniális. Vers, esszé és elbeszélés váltakoznak benne. Nyelvi gazdagsága kifogyhatatlan...” Itt a cinizmus dicséret, az Ószövetségről írva taszító negatívum lesz belőle.

„Bizonyos, hogy az Evangélium szerzői többé-kevésbé telítve voltak egy másik irodalommal, amely kívül áll a görög-római »világirodalom« áramkörén. Egy zsidó nemzeti szellemű irodalommal, melynek főművei az Új Testamentumban maradtak ránk. Mégis ha az Új és Ó Szövetséget olvasom, egészen különböző érzésem van: a kettőt nem tudom közös nevezőre hozni. Az Ó Szövetség idegen számomra. A Mózes barbár regéiben, a család és üzlet patriarchális kapcsolataiban, a szerelmi könyvek sűrű érzékiségében, a Jób embertelen türelmében, a próféták dühkitöréseiben, az Istennel való nemzeti viszonyban, a Prédikátor cinikus szkepticizmusában egy magábavonult fajnak zárt és fülledt levegőjét érzem. Persze ez a faj nagy kincset őrzött az emberiség számára (s talán azért vonult úgy magába). Literatúrájában is hatalmas értékek és erők szunnyadtak. De a világirodalomhoz csak az Új Szövetségén keresztül van köze: ahogyan hatott rá. Sőt igazi hatása csak a protestantizmussal kezdődik.”

A Prédikátor Salamon könyve

„1/2. Felette nagy hiábavalóság, azt mondja a prédikátor;
felette nagy hiábavalóság! Minden hiábavalóság.

1/14. Láttam minden dolgokat!, melyek lesznek a nap alatt,
és ímé minden csak hiábavalóság, és a léleknek gyötrelme.

12/15. A dolgoknak summája mindezeket hallván, ez: az Istent
féljed, és az ő parancsolatait megtartsad; mert ez az embernek földolga

12/16. Mert minden cselekedetet az Isten ítéletre előhoz, minden
titkos dologgal, akár jó, akár gonosz legyen az.”

ZERGI TIBOR: *A Prédikátor könyvének magyarázata = A Szentírás magyarázata*, szerk. Bartha Tibor, Debrecen, 1981, 611-623.

„Tartalma, mondanivalója. A magyarázók véleménye legszélsőségesebben a könyv tartalmának, mondanivalójának megítélésében különül el egymástól: egyik véglet teljes szkepszt, sőt hitetlenséget olvas ki a könyvből, a másik pedig egyenesen az »istenfélelem énekek énekének« látja. Mindegyik iránynak megvan a maga többé-kevésbé jól megalapozott érve állításának igazolására. Kétségtelen, hogy a könyv határozottan és félreérthetetlenül hangsúlyozza, hogy minden hiábavalóság. Ennek bizonyítására hozza a szerző életének eseményeit, vagy az ezt határozottan bizonyító példákat. Szinte minden szóba kerül itt, ami jellemzőt láthat e vonatkozásban a figyelő emberi szem. De nem áll meg ennél a ténynél, amiről egyébként az ÚT beszél. Meggyőződésünk, hogy a komor és sötét példák, a logikus és szinte ad absurdum elmenő következtetések, mélyreható elemzések nem pusztán a »minden hiábavalóság« rideg tényének a megállapítására szolgálnak. Még az utolsó hét vers nélkül – amelyet Qóhālāt egy tanítványa munkájának tartanak – félreérthetetlen a könyv tendenciája: megingatni szilárdnak hitt, de ingatag alapokra épült véleményeket, elvezetni az élet helyes szemléletére, a helyes magatartásra, s a megnyugvást hozó megoldásra, az Úr félelmére. Aki nem akarja elveszteni életét hiábavalóan, aki a lehetőségekkel jól akar élni annak a bölcsesség megszerzése, s a bölcsesség kívánta életfolytatás nélkülözhetetlen. A mondanivaló nem ellentmondást nem tűrő parancs formájában hangzik el, hanem meghökkentő formájával is gondolkodásra: készíti s a helyes látás felé szorít. A könyv írója nem szkeptikus, nem is filozófus, hanem »teológus«, mint ilyen veti fel a kérdéseket s teszi fel a kérdőjeleket. Kétségtelen, hogy a könyv nem maga az Evangélium, és nem az utolsó szót módja ki a kijelentés történetében. De jó szolgálatot tesz, amikor bölcs vizsgálódásai és éles megfigyelései, valamint kemény logikája erejével kihúzza a talajt a nagyon magabiztos s nagyon a láthatókra és emberire építő élet alól, s odaszorít Isten félelmére. És ha nem lenne igaza Préd látásának, ha nem lenne magában véve minden hiábavalóság, akkor Isten Fiának nem kellett volna emberi testben eljönnie és elszenvednie a kereszthalált: megváltásunkért. Az Újszövetség felől nézve a Préd is, mint a törvény, a Krisztusra vezérlő mester szemünkben.

(...)

A Préd gondolatmenete mögött, vagy a végénél, ott lehetett Izráel történetének sok ismert eseménye. Ábrahám elhivatása, az exodus, a Vörös-tengeri átkelés, a pusztai vándorlás, Gedeon története stb., arról beszélnek, hogy voltak emberek, akik nem is a csupán »kenyerüket vetették a vízre«, hanem egész existenciájukat feltették a »bizonytalanra«, a láthatatlanra, az elhívó és vezető isteni szóra – a hit merészségével és kockázatával. A »hitből élni« mindig azt az egzisztenciális kockázatot jelenti: olyasmire bízni mindenünket, egész valónkat, ami az emberi látás előtt a háborgó tengernél is bizonytalanabb: hogy a Isten él és uralkodik s az Ő akarata megy végbe mindig mindenekben.

(...)

Természetesen, hogy a Préd nem tudhatott a kijelentésnek abban a szakaszában, amelyben élt, olyant, amit csak az ÚT világában tudhatunk. Korlátai, »rendelt idejének« korlátai voltak. Mi »jobbra« tanítottunk. Mi tudjuk, hogy egyedül a kegyelem tarthat meg. De ahhoz a »minden hiábavalóság« megismerésén át visz az út. S ehhez segít ma is a Préd könyve!”

1946

SZABÓ ÁRPÁD: *Polgári költészet...*, Valóság, 1946, november.

„(...) Kosztolányi politikaellenessége elválaszthatatlanul összefügg egy olyan művészetszemlélettel, amely éles különbséget tesz a költészet tartalmi és formai elemei között az utóbbiak javára: nem a tartalom a fontos a versben, mert ebben az esetben (...) a költészet »rideg értelmi játékká aljasulna«, hanem a forma, a szavak, a hangok, a betűk. Ez a művészetszemlélet a legtisztább l'art pour l'art (...) A világirodalomnak azok a költői, akik gyakorlatukban ezt az elméletet vallották, egytől-egyig mind a haszonélvező parazita társadalom talaján lettek naggyá. Úgy kellett nekik ennek a rothadó társadalomnak, mint egy falat kenyér, hiszen bennük találta meg a parazita-kapitalista réteg saját létjogosultságának »igazolását«. (...) Éppen ezért, mert a formával szemben a tartalom végső fokon a »*semmire*« redukálódott, ez a formába foglalt »*semmi*« lett minden. (...) Ezt a salto mortale-t egyébként nemcsak a következő l'art pour l'art hajtotta végre a művészetben, hanem ugyanakkor a tudományban is megtörtént ez, mint *egzisztenciális filozófia*. Így kerül mert egymás mellé Kosztolányi és a fasiszta Heidegger. (...)

A kapitalista társadalomban az élet nemcsak azért értelmetlen, mert széttöredezett, hanem azért is, mert látszólag csak a véletlen szeszélye irányítja. »Az emberek életmenetét, sorsuk fordulóit gyakran olyan események, olyan körülmények változtatják meg, amelyekkel szemben az egyén nemcsak tehetetlen, hanem amelyekről az érdekelt semmit sem tud, sőt gyakran nem is tudhat«. (v.ö. Lukács i.m. 54.) – Ennek az élménynek is kifejezést ad Kosztolányi nemcsak verseinek gondolati tartalmával, hanem még formájával is; mint Devecseri újra találóan állapítja meg [A hallgatag másoló itt kénytelen megjegyezni, hogy Devecseri Gábor szép kis könyve egészen másféle képet rajzolt Kosztolányiról, mint Szabó Árpád. És itt következő szavait is más összefüggésben értette.]: »a feltűnő rímekkel a világ esetlegességét érezteti«. Ugyanígy gondolkozott nemcsak Kosztolányi, hanem a másik – tegyük hozzá: kevésbé következőes polgári költő, Babits is. (...) Ha viszont az élet értelmetlen, ostoba és a véletlenül múlik, hogyan lehet akkor mégis elviselni? – Heroikus pesszimizmussal – hirdette Nietzsche és a fasizmus; ezt hirdeti Kosztolányi is. (...)»

Szabó Árpád cikke után parázs vita alakult ki a folyóiratban. Vas István, Keresztury Dezső, Fazekas László, Kolozsvári Grandpierre Emil vették védelmükbe Kosztolányit. Megszólalt a folyóirat szerkesztője, Szabó Zoltán is: „Szabó Árpádnak nem írnia kellett volna Kosztolányi Dezsőről, hanem tanulnia írni tőle.”

1947

SZABÓ ÁRPÁD: *Írástudóknak való*, Valóság 1947.3. sz.

„(...) A Kosztolányi kérdés – valljuk csak be őszintén – a magyar irodalom és ezen keresztül a magyar szellemi élet jogfolytonosságának kérdése is. Mert arról van szó voltaképpen, hogy a Petőfi – Vajda – Ady – József Attila vonal lesz-e szellemi fejlődésünk értékmérője, vagy a másik, az Arany – Babits – Kosztolányi (...)»

1957

HELLER ÁGNES: *Az erkölcsi normák felbomlása*, Budapest, 1957.

„(...) A művészi gyakorlat, de különösen az irodalom megkívánja az erkölcsi alapkérdések tudatos feldolgozását. E nélkül más irodalmi termék, mint giccs vagy ponyva nem is jöhet létre. Az író ugyanis mindig az erkölcs szféráját tükrözi, hiszen művének tárgya az egyes

ember és az osztályadalmi mozgás viszony (...) A burzsoá erkölcs bírálatában az értelmiség legjobbjai éppen a polgári kritika módszertani hagyományaira támaszkodtak. (...) Az elvont erkölcsi normák és a burzsoá gyakorlat ellentmondásainak másik, nyíltan dekadens feloldása az általánosabb. E szerint az elvont és a konkrét normák a »bűnösök«, mert elvileg megvalósíthatatlanok s ezért teljesen értelmetlenek. Ez a nyílt cinizmus és nihilizmus, az emberiség eddig elért erkölcsi eredményeinek átértékelésére, diszkreditálására irányuló törekvés bonyolult és kifinomult formákban az irracionalista filozófiák vezérgondolata lett, mindenekelőtt Nietzsche-nél (...)

(...) Babitsnál (...) nem beszélhetünk a normák felbomlásáról. Saját osztályerkölcsiségéhez, egy eszményített liberális-polgári osztályerkölcsiséghez tudatosan és következetesen tartotta magát. Kosztolányinál teljesen más a helyzet. Ő a világháborúból erkölcsi szempontból is más következtetéseket von le, mint Babits. A háborúban minden vélt harmónia összekuszálójában és feldúlójában szerinte az összes polgári normák értelmetlensége és hatástalansága bizonyosodott be. Nincsenek illúziói, mint Babitsnak, szilárd erkölcsi-polgári normákról, elvekről. Abból, hogy a háború így össze tudta rombolni az erkölcsi értékeket azt következtette, hogy ilyenek tulajdonképpen már nincsenek. (...) Az ifjú Kosztolányi még magáévá tudta tenni a szilárd politikai elveket és állásfoglalást. Pestre kerülve azonban elhatalmasodtak azok az erők és tendenciák, melyek született jellemgyengeségét táplálták. (...)

A »minden mindegy, ami politika« elve oda juttatta, hogy szkeptikusan szembefordult *minden* fensőbbiséggel, lelke mélyén és ezoterikus művészi alkotásaiban állandóan kifejezte, hogy minden fensőbbiséget és politizáló államot egyaránt utál. De ez az álláspont, természetesen, az ellenkezőjére is fordul. Aki teljesen közömbös minden politikával szemben s egyaránt elveti valamennyit, az ugyanezen az alapon *ki is szolgálhat* minden fensőbbiséget, hisz egyik olyan mint a másik. S Kosztolányi így is tett élete egy részében. Költeményeiben undorral írt minden politikáról, mint újságíró pedig dicsérte az éppen fennállót. A proletárdiktatúra alatt a proletárdiktatúrát, az ellenforradalom alatt az ellenforradalmat. Ez a politikai nihilizmus az oka annak, hogy pálfordulása sohasem jár olyan benső és külső erkölcsi vívódással, mint Babitsnál. Ő »elegánsan« hajtja végre pálfordulásait, naiv csodálkozással mások »értehetetlen felháborodásán« (...)

A Mussolini-féle fasizmus még nem gyakorolt rá olyan taszító hatást, hogy politikai kiállásra, szilárd elvek keresésére készíthette volna. De a Hitler-fasizmus közvetlen brutalitásával szemben érzett undor olyan erős lesz, hogy életében először benső szükségletévé válik a politikai kiállás, olyan kiállás, mely az *egész* embert igénybe veszi (...) S ezzel egyidejűleg alakul ki benne először nagy erővel a vágy szilárd elvek és meggyőződések után. Gondoljunk versére Marcus Aureliusról (...) ...élete utolsó éveiben, amikor igen döntő kérdésekben progresszíven kezd el állást foglalni, novellisztikája magasan a korábbi színvonal fölé emelkedik. Példának szeretném felhozni a fasizmus előretörésének idején írt, a fasizmustól való undorodás, az ellenállás csíráinak talajából fakadt alig három oldalas novelláját, a *Paulinát*. E novella tömör, magas fokú művészsége pregnánsan igazolja, hogy Kosztolányi kisművessége nem elsősorban tehetségkérdés, hanem erkölcsi kérdés, világnézeti kérdés, jellemkérdés (...) Ez a kis Paulina-novella Babits *Jónás* könyvének 1935-ös előképe. [A novella először 1929-ben jelent meg a *Pesti Hírlapban*, aztán 1936-ban a *Tengerszem* kötetben. K.Z.] Caesarról szólva nagyon is aktuális cézárról beszélt a költő. S ebben is, mint később Babitsnál, nagyon mély önkritika rejlett. A régi sztoikus bölcs Seneca-Kosztolányi még azt mondta: »nincs igazság«, s ebből következtetett arra, hogy minden politikával szemben közömbösnek kell lenni. De itt Kosztolányi »a költő« pártján van. Van igazság, a zsarnokellenesség igazsága, s ezt az igazságot, bármily szörnyű következményei legyenek is az egyénre nézve, ki kell kiabálni, hirdetni kell, hogy minden becsületes ember meghallja, hogy felébredszék az alvó lelkiismeretet. (...) Az erkölcsi nihilizmus részekre szabdalta epikáját, tartalmatlanságra

kárhoztatta lírájának egy részét, szétforgácsolta tehetségét. S még egyszer hangsúlyozom, hogy nem véletlen, hogy lírája akkor telt meg magasrendű tartalommal, novellisztikája akkor emelkedett a társadalmi tipikusság magaslatára, amikor már kezdte megtalálni útját az állás-foglaláshoz, amikor a »nincs igazság« helyett azt hirdette, hogy az igazságnak kiabálni kell (...)»

1967

ALMÁSI MIKLÓS. *A cinizmus dicsérete*, = Uő: *Ellipszis*, Budapest, 1967, 136-158.

„(...) A görög filozófiában a cinizmus – Diogenész, Anthitenész működése – a sztoicizmus felé mutató áramlatot képviselte, és ennyiben egy aszkétikus magatartást épített ki: az igazságot kell képviselni és kimondani – tekintet nélkül a fennálló rendszerre, a hatalmasságok fegyvereire, az anyagi lehetőségek csábításaira stb. (...) Ez az aszkétikus típus – sok változással ugyan – de a fejlődés rejtett mellékágaként az újkorban is fennmaradt. (...) mikor Fielding vagy Daumier *helyeslően* rajzolja meg kora polgári korlátoltságának karneválját, akkor ez a rajz *nyílt cáfolata* és cinikus lerángatása annak a fellengzős ideálnak, melyet a francia forradalom eszményei festettek a polgári fejlődésről, Csakhogy a látszólagos helyeslés mögött keserű társadalomkritika rejlik: a cinizmus csupán a hamis illúziókkal és a képmutatóan kegyes frázisokkal bánik el, hogy annál tisztábban tudja felmutatni a valóság igazi arculatát. (...)

(...) Ennek a jelenségnek magyarázatára megkockáztathatnánk azt a hipotézist, hogy bizonyos történelmi korokban a *társadalmi haladás mellett* csak a még uralkodó, meg nem cáfolt etikai, világnézeti normák cinikus átlépésével lehet fellépni, hogy éppen a cinikus kötetlenség teszi lehetővé a történelmi progresszióval való radikális elkötelezettséget. (...) Az *újkori fejlődésben* azonban mégsem ez az aszkétikus változat uralkodik, hanem a hedonisztikus típus kerül előtérbe, (...) Mit jelent a »hedonisztikus« jelző, mi az, amit a cinikus élvez? A választ több mozzanatban lehet összefoglalni. Legelőször is a normák és értékek felrúgását, a belső megszabadulást minden morális és világnézeti kötöttségtől: ez a fajta cinizmus-típus nem mentesül tehát a *nihilizmus* erősebb vagy gyengébb áttételeitől. Ahogy Nietzsche fogalmazza a cinizmus és a nihilizmus annak öröme, hogy a »legmagasabb értékek elértéktelenedtek. Hiányzik a cél, hiányzik a miértekre a válasz.« Megszűnik a jó és a rossz, az igaz és a hamis közötti különbség, és a cinizmus éppen ennek a szétolvadásnak provokátora és élvezője. (...)

A cinizmusnak, bár többféle típusa él napjainkban is, mégis egy mozzanata minden válfajában közös: a cinikus ember tudata mélyén elismeri az értékek érvényességét, és a tagadás a legbelül élő értékek követelésének, jelenlétének hangját akarja elhallgattatni. A tagadás öröme tehát egyúttal önmegtagadás is: azoknak az értékeknek cáfolata, melyeket végső mégiscsak elismer, csupán, idejétmúltak, üres papolásnak tart a jelenben (...)

(...) *A cinizmus alapvető ellentmondása tehát, az értékek elvont állítása a nyílt gyakorlati cáfolat formájában* (...) Gyakorlatilag ezt az ellentmondást többféleképpen lehet megoldani: lehet az embertelenség és elvtelenség felé kihegyezni, ekkor a cinizmus és immoralitás felé vezető útnak előkészítője és részben kísérője; de lehet olyan magatartás mozgástere is, melyben az értékek védelmezése döntőbb lesz, mint a megfogalmazás, a gesztus negativitása, a normák fenntartásának szándéka fontosabb, mint a pillanatnyi vereség, fegyverletétel keserűsége és elvmegtagadása (...) bizonyos ellentmondásos határhelyzetekben ez a szemléletmód sokszor *becsületesebb gyakorlathoz* vezet, mint az elvont-elvi következetesség, doktriner elvontság (...) Olyan esetekben, mikor az elvi magatartás következetes véghezvitele immoralis következményekhez vezet, a cinikus következetlenség »erényesebb« – bár természetesen nem ellentmondásmentes: a konfliktust csak elodázza, veti fel elvi-világnézeti síkon, csak gyakorlatilag túllép rajta.”

1983

PETER SLOTERDIJK: *Kritik der zynischen Vernunft*, Surkamp Verlag, Frankfurt am Main, 1983.

Bevezetés

„ (...) »a tudás hatalom« tett pontot a gondolkodás elkerülhetetlen politizálódása végére. Aki e mondatot kimondja, egyrészt az igazságot árulja el. Ám a kimondással többet akar elérni, mint igazságot: a hatalom játékába akar beavatkozni. (...)»

Úgy 1900 körül a baloldaliak radikális szárnya utolérte a jobboldali úri cinizmust. A régi hatalombirtokosok cinikus-defenzív és az újak utópikus-offenzív tudatának versenyfutása teremtette meg a 20. század politikai-morális drámáját. (...)»

Nietzsche második aktualitását érezzük most, miután az első, a fasiszta Nietzsche-hullám elsimult. Újfent világos lesz, hogy miként vetette le a nyugati civilizáció keresztény jelmezét. Az újjáépítés és az utópiák valamint »alternatívák« évtizedei után olybá tűnik, mintha egy naiv elán hirtelen alábbhagyott volna. Növekszik a katasztrófáktól való félelem, új értékek válnak kelendővé, mint minden fájdalomcsillapító. Csakhogy a kor cinikus, és tudja: az új értékeknek rövid a lejárat idejük. Sorsközösség, polgárközelség, békebiztosítás, életminőség, felelősségtudat, környezetbarátság – mindez sántít. Ki kell várni a végét. A cinizmus készen áll a háttérben – amíg a fecsegés elmúlik és a dolgok visszatérnek a megszokott kerékvágásba. Erőtlen modernitásunk ugyan kiválóan tud »történelemben gondolkodni«, ám már rég kételkedik abban, hogy olyan történelemben élne, amelynek értelme volna. »Nincs szükség világtörténelemre« (...)»

A heves rációellenes impulzus a nyugati országokban egy olyan szellemi állapotra reagál, amelyben minden gondolkodás stratégia lett; az önfenntartás bizonyos formájával szembeni undort fejezi ki. Érzékeny összerezdülés egy olyan realitás hideg fuvallatától, amelyben a tudás hatalom, a hatalom pedig tudás. (...) [A fordító szöveg-kihagyása. KZ]

A hajdani szociáldemokrácia »a tudás hatalom« jelszavát mint gyakorlati, ésszerű receptet hirdette. Nem sok mindent értett alatta. Arra gondolt, hogy valamit igazából meg kell tanulni, hogy az embernek később jól menjen a sora. A mondatot az iskolába vetett kispolgári hit diktálta. E hit mára semmivé foszlott. Már csak cinikus orvostanhallgatóinknál vezet egy világos egyenes vonal a tanulmánytól az életszínvonalig. Szinte mindenki más azzal a kockázattal él, hogy a levegőbe tanul. Aki nem keresi a hatalmat, az annak tudását és tudás-építményeit sem akarja, és aki mindkettőt elutasítja, az titokban már nem polgára ennek a civilizációnak. Már nincsenek sokan, akik azt hiszik, hogy előbb »meg kell tanulni valamit«, hogy egyszer majd jobban menjen a soruk. Bennük, úgy hiszem, növekszik egy sejtelem, mely az antik küinizmusban bizonyosság volt: hogy az embernek előbb jobb életet kell folytatnia ahhoz, hogy később valami ésszerűt tanulhasson meg. Az iskoláztatás általi szocializáció, ahogy az errefelé történik, maga az apriori elbutítás, s ezt követően aligha van kilátás bármiféle tanulással is arra, hogy a dolgok valamikor jobbra forduljanak. Az élet és tanulás viszonyának megfordulása a levegőben lebeg: ez a nevelésbe vetett hit vége, az európai skolasztika vége. Ez az, ami konzervatívok és pragmatikusok, hanyatláslátnokok és jóakaratók számára egyformán kísérteties. Alapjában véve egyetlen ember sem hiszi már azt, hogy a mai tanulás holnapi »problémákat« old meg; sokkal inkább bizonyosra vehető, hogy kiváltja azokat. (...) [A fordító szöveg-kihagyása. KZ]

(...) Cinizmusról beszélni annyit tesz, mint egy szellemi, morális botrányt a kritikának kitenni; ezt követheti a botrány lehetőségeinek a kibontása. A »kritika« egy olyan folyamatot jelent, mely először kiéli a dologgal kapcsolatos pozitív és negatív érdekeit, hogy végül a

morális tudat elemi struktúráira bukkanjon, amelyek »túl jón és rosszon« kerülnek megfogalmazásra. A kor minden ízében cinikus, és a koron múlik az, hogy a cinizmus és realizmus közti összefüggést alapjaiban feltárja. Mit értett vajon Oscar Wilde ama blazírt állításával: »Egyáltalán nem vagyok cinikus, csupán tapasztalataim vannak – ami nagyjából ugyanaz«? Vagy Anton Csehov, aki komoran kijelentette: »Semmiféle cinizmus nem múlja felül az életet«?

A fejtegetések során feloldódik a kritika fogalmának közismert kettőssége; először ítéletek meghozatalát és megindoklását, megítélést, elítélést jelent; aztán pedig: az ítéletképzés alapjainak vizsgálatát. Ha azonban cinikus »észről« van szó, akkor e formula legelőször teljességgel az ironia védelme alá kerül. (...)

A diákmozgalmak feloszlása óta az elméletek szélcsendjét éljük; noha a tanultság foka és a »nívó« nagyobb, mint valaha, a sugallatok elnémultak. A »hajdani« optimizmus, miszerint az életérdekek társadalomelméleti törekvésekkel közvetíthetők lennének, messzemenőleg kihalt. Enélkül hirtelen megmutatkozik az, hogy milyen unalmas lehet a szociológia. A felvilágosult tábor számára a »baloldali« akcionizmus, a terror és ennek megsokszorosodása, az antiterror bukása után körben forgott a világ. A német történelem fölötti gyászt akarta lehetővé tenni mindenki számára és tulajdon melankóliájánál kötött ki. Úgy tűnt, hogy a kritika még inkább ellehetetlenült, mint azt Benjamin vélte. A kritikai »hangulat« nosztalgikusan befelé fordul egy filológiai kertészkedés irányába, ahol benjamini kardliliomok, Pasolini-féle romlásvirágok és freudi nadragulyák teremnek.

A kritika, a szó minden értelmében, szomorú napokat él. Ismét beköszöntött a jelmezkritika kora, ahol a kritikai magatartások alárendelődnek a hivatásszerepeknek. Korlátolt felelősségű kriticismus, felvilágosítódi mint sikertényező – az új konformizmusok és régi ambíciók metszéspontján. Már Tucholskynál érződött »akkoriban« a kritika üressége, mely túl akarja harsogni önnön kiábrándultságát. Ez a kritika tudja, hogy a siker még korántsem jelent hatást. Bár ragyogóan ír, semmit sem segít, és ez kihallatszik belőle. Ebből a csaknem általánossá lett tapasztalatból táplálkoznak a jelenkori felvilágosítók látens cinizmusai.”

(A fordítás V. Szabó László munkája. Elérhető a Google – Sloterdijk útvonalon)

1987

ANDREAS HUYSEN: *Diogenész visszatérése posztmodern értelmiségiként*

(Előszó Sloterdijk *Kritik der zynischen Vernunft* c. könyvének amerikai kiadásához, 1987. Ismertetés)

Andreas Huyssen évtizedek óta amerikai egyetemeken tanít, egyik vezető alakja az amerikai germanisztikai kutatásoknak, *Postmoderne – eine amerikanische Internationale?* című tanulmánya (és persze számos más tanulmánya, könyve) idehaza is jól ismert. Sloterdijk könyvét a posztmodern korszak kérdésirányai felől olvassa, mint válaszkísérletet e korszak néhány alapvető kérdésére. Michel Foucault-t idézi a könyvről szóló tanulmányában, Foucault éles különbséget tett Kant és Descartes kérdésértelmezései között: Kant azt kérdezte, amikor 1784-ben megírta a *Was heisst Aufklärung?* című tanulmányát, hogy „mi folyik itt körülötünk?”, „mi történik velünk?”, míg Descartes általánosságban, univerzális értelemben tette föl azt a kérdést, hogy „mi vagyok Én?”, „én, mint történelem nélküli, történelem fölötti szubjektum”. Sloterdijk Kant kérdésirányához áll közel – mondja Huyssen: a cinizmust konkrét történeti képződményként veszi szemügyre, és abban az intellektuális vákuumban helyezi el, amely a téma kutatásának és a könyv megírásának korában, az 1960-70-es években keletkezett Nyugat-Németországban, amikor minden ideológia-kritika omladozni kezdett, végül a nyugati marxizmus is összeomlott. Sloterdijk ebben az időszakban fordult a cinizmus-kutatás

felé, hogy történeti-elméletkritikai szempontból feltárja a cinizmusnak és általa tételezett ellentétének, a künizmusnak az alakulástörténetét. Annak a hagyománynak a történetileg jelenre intencionált felelevenítése és újraértelmezése volt célja, amely Diogenésztől Sveikig átíveli az egész európai történelmet.

Kitérő

Az 1970-es évek második felétől kezdve a társadalomtudományokkal foglalkozó euró-amerikai értelmiség kezdte zárójelbe tenni a marxizmus egész ideológiai-filozófiai hagyományát, mert egyre láthatóbban, egyre érzékelhetőbben kizökkent az időből, megszűnt a problémaérzékenysége, kiüresedett a kérdésfövetési potenciálja: már nem lehetett mit kezdeni vele a változó, gyorsan változó világban. Amerikában és Nyugat-Európában sokféle gondolatalkzat, irány és iskola volt jelen a hegeli „nagyfilozófia” felbomlása óta, ezek pedig működtek tovább, s keletkeztek újabbak is. Az újabbak közül a kelet-európai országokban csak kettő tűnt fel, hogy betöltse azt az ideológiai-elméletkritikai űrt, ami a marxizmus lehanyaglásával támadt: előbb a strukturalizmus, majd a késő-heideggeri filozófiából kiágazó hermeneutika. Ez történt Magyarországon is, ahol még erővel őrizte a politikai hatalom a marxizmus hegemoniáját. Az eredetileg néprajzkutatási szakiránynak indult strukturalizmus az 1960-as évektől kezdve ebben a marxizmus által lefoglalt régióban a kultúratudományok egész területén – szélesebb értelemben véve – ideológiaszinten jelent meg, és formalista kérdésirányaival alkalmat adott a marxista teleológus történetiségtől való elvándorlásra. A 80-90-es években aztán megjelent és elterjedt a késő heideggeri nyelvfilozófiára épülő hermeneutika, sőt a térség rendszerváltásait követően a kultúratudományok területén vezető helyre került. Mélyebb, sokkal mélyebb szerepet töltött be a szellemi életben, mint korábban a strukturalizmus: mélyebb szerepet játszott abban a szellemi beállítódásban, amely még a politikai életet is áthatotta, sőt irányította a gazdasági exigenciák mellett (nem egyszer előtt) ebben szerencsésnek nem nevezhető régióban. Szűkebb értelemben, a műalkotás-elemzések részeként jótékony hatást fejtett ki az ilyesmikkel foglalkozó kulturális tudományágakban, addig nem látott elméleti szintre emelte ezek színvonalát, de tágabb értelemben vett társadalmi gondolatokisugárzó hatását nem lehet egyértelműen jótékonnak nevezni. Ebben az útvesztős régióban kibontakozás gátlóan, mozgásbénítóan, előrehaladás akadályozóan egymásra torlódtak az etikai, morális felelősségvállalás és a társadalmi felelősségre vonás történeti rétegei, a náciizmustól a rákosizmusokon át a puhább diktatúrák idejéig. E régió értelmiségei, értelmiségi elitjei nem kívántak szembenézni az elmúlt évtizedek konzekvenciáival, éppen ellenkezőleg: konzekvenciák (főként egzisztenciális konzekvenciák) nélkül megúszni akarták a múltat, amelynek részesei és résztvevői voltak még passzív nézőszerepben is. A fiatal humán értelmiség nagy része pedig távolodni akart mindentől, ami a múlt sötét oldalaihoz tartozott. Csak nem megint politizálni: noli me tangere. (Ady még azt mondta a galileistáknak: „mindnyájan politizálunk, akik tollat veszünk a kezünkbe”.)

Ebben a helyzetben jött segítségére ezeknek az értelmiségi elitrétegeknek a késő heideggeri filozófiából kiágazó nyelvelmélet és a gadameri-jaussi hermeneutika. Heidegger úgy folytatta a hegeli történetiség-elvet, hogy kiredukált belőle minden konkrét társadalomtörténeti elemet. Ahogy Husserl a fenomenológiai redukció eljárásában zárójelbe tett mindent, ami nem tudati intencionálás tárgya, Heidegger is szembeállította egymással az életet és a létet, és redukció alá vett mindent, ami nem az általa szupponált léthez tartozik: mindent, ami konkrétan történelmi és társadalmi jelenség. Híres időfogalma pusztán temporalitás volt, elvont időbeliség minden történelmileg, társadalmilag, vagy egyszerűen csak életszerűen megragadható jelenség és jelentés nélkül.

Értékelő történetiség és figyelmeztető etika nélkül. Az etika mindig az egyént szólítja meg és konkrét élethelyzetekben konkrétan szólítja meg. Lévinas azt mondta, hogy a felelősség-elvet úgy kell megfogalmazni, hogy helyet kapjon benne a „másik”, hogy tudjuk, érezzük, és aszerint cselekedjünk: a „másikért” vagyunk felelősek. Ez konkrétan megnevezhető elv. Heidegger a felelősség-elvet is dekonkretizálta és végtelen elvonatkoztatásba vonta. Az 1942-43-ban – a sztálingrádi csata idején – keletkezett *Parmenidész*-előadásában (Heller Ágnes ír erről részletebben) kimondatlanul azt sugalmazta, hogy a vereség ellenére lehet még a német nép nagy nép, ha elhagyja a politikát, sőt a társadalmi-történeti gondolkodást is, és áttér a léttörténeti gondolkodásra, amelynél nincsen szükség aktuselemző moralitásra, a tegnaphoz és mához vezető cselekvések elemzésére, nincsen szükség konkrét felelősség-analízisre. Hogyne jött volna kapóra a kelet-európai és magyar értelmiség egy nagy részének ez a filozófia és ez a gondolkodási beállítódás. Kedvvel fordultak a gadameri-jaussi elméletkonstrukciókhoz, s azt olvasták ki belőlük, hogy létezik esztétikai tapasztalat (mint a művészi alkotások lényegi és végső hatáseleme) történelem, társadalom, lélektan és persze hatástörténeti felelősségetika nélkül. Csak nyelv van, csak szöveg van és a megalkotott szöveg nyelve előtt és körül nincsen semmi.

Közben Amerikában és Nyugat-Európában, ahol szabadabban és gyorsabban áramoltak a gondolatok és többféle volt belőlük készenlétben, már az 1970-es években – nem kis mértékben 1968 hatására – kezdett fordulni a kocka. Kezdett elfordulni a gondolkodás a heideggeri, tulajdonképpen még a későmodernséghez tartozó filozofálástól, és kezdett visszatérni a társadalomtörténet-centrikus gondolkodás, amely egyszersmind elfordult a posztmarxizmustól is: nem tételezett többé történelmi célképzetet, és felfüggesztette a haladáselvet. Elkezdődött egy új gondolkodási korszak: ezt nevezték el jobb híján posztmodernnek. Itt, Kelet-Európában még sokáig úgy hitték, hogy a nietzschei és késő heideggeri filozófiából ered a posztmodernség, holott inkább a velük való szakítás hozta létre. Lyotard híres tanulmánya a posztmodern állapotról lényegében tudományelméleti program volt és egyetemi reform. Közelebb állt a Frankfurti iskolához, mint a husserliánus fenomenológiához. (Ma aztán Európa szerte tapasztalhatunk egy Husserlhez való visszatérést, talán éppen Heideggerrel szemben.)

Vissza Huyssenhez

Huyssen szerint azonban Sloterdijket nem lehet egyértelműen a posztmodern gondolkodás ideológusai közé sem sorolni, mert ugyan állandóan fenntartja vitaálláspontjait a modernizmussal szemben (ezt nálunk bizonyos szakmai konszenzussal késő modernségnek nevezik), de kritikával fordul a posztmodern felé is, bírálja, hogy nem képes saját lábára állni, időről-időre vissza-visszakapaszkodik oda, amit egyébként kritikája alá vesz. A késő modern és posztmodern mellett egyensúlyozva – és ez a legfontosabb az álláspontjában – van egy állandó fénykévéje, amely Adorno felvilágosodás-koncepciójára világít. Fő kérdése, hogy milyen módon lehet a mai értelmiség aufklärer, milyen erővel rendelkezünk az instrumentális értelem ellen, az ellen az értelem ellen, amely cinikus módon értelmesnek mutatja az intézményesített hatalmat. Hogyan lehet meghatározni manapság az Aufklärung szubjektumát, hogyan maradhatunk aufklärerek, amikor a felvilágosodás egész projektuma önmaga ellen fordult: nem jőzanodott ki a világ és nem tűntek el a mítoszok és babonák.

Sloterdijk a felvilágosodás híve, de annak a felvilágosodásnak híve, amely önmagán is átlát. Elutasítja a konzervatív és neokonzervatív fundamentalizmust, de kritikával nézi a klasszikus felvilágosodás általánosító igényeit is. Elfogadja a posztstrukturalista felvilágosodás-kritika néhány fontos elemét, kiváltképp Foucault fogalmazásában, de nem esik abba a hibába, hogy az akkori idők divatjainak hódolva minden értelem összeomlására és a totalitárianizmusra egyszerűsítse a tapasztalt jelenségeket. Szemben áll az 1970-es éveknek avval a francia

ideológiájával, amely azt hirdette, hogy a világ egy nagy koncentrációs tábor (le monde concentrationnaire), és elutasítja azt a Lukács György-i elméletet is, hogy mindennemű irracionalizmus fasizmushoz vezet. Nem fogadja el azt a burkoltan teleologikus nézetet, hogy minden felvilágosodás a gulágoknál és a koncentrációs táboroknál végződik, de Adornón, Horkheimeren és Marcusén iskolázva mégsem marad más számára, mint a „felvilágosodás dialektikájának” egyfajta újraértelmezése. Tudja és elfogadja, hogy Adorno és Horkheimer – szemben az 1970-es évek francia nietzscheánizmusának nagy részével – végig ragaszkodtak ahhoz, ami az értelem alapvető fogalmából még megmaradt. A „kritikai elméletből” is.

Sloterdijk szabadon merít a „kritikai elméletből”, de ugyanolyan szabadon merít a poszt-strukturalizmusból is, és egyikkel is, másikkal is ugyanannyi baja van. Mindenesetre arra törekszik, hogy belül maradjon a „felvilágosodás dialektikájának” ítéletein, és elkerülje a poszt-nietzscheanizmust. Ebben vonatkozásban – és csak ebben – közel kerül Habermashoz. A szélesen elterjedt és mindent átható cinizmus korában, amikor szétporladni látszik a kritikai tudat, előáll egy új konstrukcióval, amely másfajta értelmet, másfajta felvilágosodottságot és másfajta szubjektivitást tételez: azt tanácsolja, hogy más szintre kell emelni az kiábrándultságból és illúzióvesztésből eredő tudatot. Vissza kell térni a racionalitásnak ahhoz a tradíciójához, amelytől a modern természettudományos felvilágosodás – saját magának is nagy kárára – elszakította. Vissza kell térni a küinizmus hagyományához, Diogenészhez, a szatirikus humorhoz, a szenzualizmusához, az öröm-vezérelte élet elvéhez, azokhoz a formulákhoz, amelyek ellenállnak a platóni idealizmus nagyelbeszéléseinek, a polisz értékvilágának és Nagy Sándor birodalomteremtő akarásának.

1998

GRÜLL TIBOR: „*Kelet és Nyugat között*”, *Eszmetörténeti háttér és kommentár Kosztolányi Dezső Marcus Aurelius című verséhez*, Bár, 1998, 1-4 sz. 111-138.

„Ha egyszer végre elkészítenénk az antik filozófia magyarországi *Nachleben-forschungját*, abban bizonyára a leghosszabb fejezet a sztoicizmusról szólna. Ez a viszonylagos népszerűség elsősorban annak köszönhető, hogy a sztoa bölcselői – különösképpen a rómaiak – éppen akkor jönnek divatba Európában, mikor nálunk a protestantizmus hatása alatt egyszerre zajlik a keresztény erkölcsiség megújulása és a nemzeti (értsd: népnyelvű) irodalom megteremtése. A sztoikus etika – így érzékelték ezt már a pogány filozófusok kortársai is – rendkívül közel áll a kereszténység morális tanításaihoz, s így remekül beilleszthetők a keresztény humanizmus kánonjába. (...)

Érdekes, hogy a nálunk is mindig népszerű Seneca mellett nem Marcus Aurelius, hanem a szintén görögül író, de rabszolga származású Epiktétosz volt a legtöbbet idézett és fordított sztoikus filozófus. A filozófus-császár felfedezése Nyugaton is jó darabig váratott magára. Bár Augustinus igen magas polcra helyezte (véleménye szerint Marcus Aurelius élete megérdemli a keresztények utánzását), igazán csak a XIX. században vált népszerűvé: Taine szerint ő volt a valaha élt legnemesebb lélek. A császár alakja azonban elsősorban – Ernest Renannak köszönhetően – átalakult a kereszténységgel »gyanúba hozható« sztoikus filozófusból a klasszikus ókor (a Kosztolányi-versben szereplő »*roppant pogányság*«, ill. a Komlóshoz írott levélben idézett *Latinitas*) utolsó szellemi nagyságának alakjává. Bár Kosztolányi levelezésében csak egy helyen hivatkozik Renan olvasására (az *Ima az Akropoliszon* c. művére), az allúziók alapján száz százalékgig biztosak lehetünk a francia író ihlető szerepében. Renan, aki e híres-hírhedt művében alaposan leszedi a keresztvizet a kereszténységről – ebben Nietzsche közvetlen előfutárának mutatkozik –, úgy beszél az *Elmélkedésekről*, mint amely »a legtisztább emberi könyv a világon. (...) Igazi örök Evangélium, az *Elmélkedések* könyve sohasem fog elavulni, mert nem állít semmiféle dogmát... nem tartozik se fajhoz, se országhoz. Sem-

miféle forradalom, semmiféle haladás, semmiféle felfedezés meg nem másíthatja.« A császár alakját – ugyanúgy, mint ahogy a Kosztolányi-versben is kimondva-kimondatlanul tetten értük – szembeállítja a kereszténységgel. »Marcus Aurelius halálának napja, mely oly gyászos volt a philosophiára és a civilizációra, a kereszténységnek szép nap volt.« Majd nem sokkal később hozzáfűzi: a filozófus-császár halála után maga a »pokol« következett, »a latin irodalom teljesen megszűnt... minden jobbat felszívott a vallás« Szemernyi kétség sem marad hát, hogy Renan nem tekintette az ókeresztény irodalmat *latin* irodalomnak, azért, mert az kívül került a »pogány« *latinitas* Kosztolányi által is oly magasra értékelt büvkörén. (...)

Kosztolányit annyira izgatták a Marcus Aurelius és életműve által felvetett filozófiai, poétikai, sőt politikai kérdések, hogy ezzel kapcsolatos gondolatait egy 1931-es keltezésű novellában is megörökítette (...)

(...) Modernkori történészek elemezték már Marcus Aurelius törvényeit, megállapítva, hogy azokban a császár szinte maradéktalanul érvényesítette sztoikus felfogásának alapelveit. Mások ezzel ellentétben azt hangsúlyozták, hogy Marcus soha életében nem tudta összeegyeztetni a császár és a filozófus hivatását: »Sztoikus filozófiája, mint napi ópiumadagja, arra szolgált, hogy elszigetelje őt a római határvidék kényelmetlenségeitől, és a római politika realitásától. (...) Az igazi Marcus Aurelius úgy tűnik, alapjában véve inkább római volt, mint sztoikus.« A kérdés azért megválaszolhatatlan, mivel maga Marcus Aurelius is bevallotta, hogy munkája és filozófusi céljai között konfliktus áll fenn (VIII, 1; IX, 29), hogy miközben kozmopolita, egyben római polgár is: »Mint Antoninusnak, városom és hazám Róma, de mint embernek, a világ«. Nem kétséges, hogy mint császár, jogalkotásában Róma érdekeit vette mindenekelőtt figyelembe, de mint magánember, megpróbált filozófiai elvei szerint élni.

(...) Kosztolányi novellájában egy fiktív, de valóságosan is megtörténhetett esetet dolgoz fel, hogy azon keresztül mutassa be a »filozófus és uralkodó« Marcus Aureliusban zajló, kibékíthetetlen, örök küzdelmét, s még egyszer hitet tegyen a »zagyva Kelet«-tel szemben a »latin szépség« mellett. A rövid írásban hat szereplő tűnik fel: az uralkodó mellett fia, Commodus; a megölt ifjú, Avidus (ő nem jelenik meg a színen), valamint apja, Marcellus szenátor; a gyilkosságot elkövető ör, Sextus, és az őt felvezető százados. A drámai feszültség a százados és Marcus Aurelius párbeszédéből bontakozik ki: a tényleges koránál idősebbnek látszó római ifjú, egy szenatori család gyermeke, éjjel barátaival egy gyanús környéken (Mars Ultor temploma mellett, »ahol gyanús bűbájosok és bálványozók is laknak«) játszadozott, amelynek során a kelleténél nagyobb tumultus támadt. A katonák erre durván közbeavatkoztak: Sextus, a buta óriás (nincs utalás *barbár* származására!) lándzsájával megsebezte az ifjú Avidust, aki hamarosan belehalt sérülésébe. Ennyi a történet. A folytatás egyértelmű lett volna mindenki számára: az ör nyugodt lélekkel várta az agyonveretést, a százados magában már bizonyára a kivégzőosztag összetételén gondolkodott, s a mindaddig háttérből figyelő Commodus is csak egyetlen kérdést tesz fel apjának: »Hát meg sem büntetted?« – A filozófus császár azonban ártatlannak nyilvánítja az őrt. (...) »Ha elvenném az életét ennek a szerencsétlen fickónak, aki végre csak a kötelességét teljesítette, olyan hibát követnék el, mely nagyobb lenne az övéénél is, mert ezzel alapjában tagadnám az Állam elvét, megingatnám a hitét a többi zsoldosnak, aki engedelmeskedik a parancsnak, szövetségesévé, cinkosává válnék azoknak a fölforgatóknak, kik Keletről hozott jelszavakkal, Egyiptomból átplántált hülye mesékkel támadnak a rend, az értelem, a latin szépség ellen, és arra töreksenek, hogy itt a világosság helyett a sötétség és zűrzavar uralkodjék, a bölcsék helyett a műveletlenek és piszkosak ítélkezzenek. Rettenetes napokat élünk, fiam. Egy világ recseg eresztékeiben. (...) Mit fintorgatsz az orrod? Undorodsz ettől? Én még jobban undorodom, fiam. Mi, akik gondolkozunk és érzünk, elfordulunk ilyesmitől. De, sajnos, szükségünk van rá. A belőle származó nyugalmat és biztonságot mindnyájan elfogadjuk és érezzük. Hát nincsen jogunk megvetni. Ez álszentség, hitvány keleti álszentség...«

(...) Ez a (...) »latin műveltség«, a versben említett *Nyugat és Dél*. Ezt képviseli – Renan és Kosztolányi szerint utolsóként – a filozófus/író/uralkodó Marcus Aurelius, ez az »önsanyargató, bronzszakállú sztoikus« (ahogy a novellában fia látja őt), akinek szobra a középkoron át máig fennmaradva hirdeti e két kultúra: Kelet és Nyugat, a kereszténység és a klasszikus antikvitás végleg soha ki nem békülő harcát.”

2003

STEFAN LORENZ SORGNER: *Az eltűnt pimaszkodás nyomában = Tabula Rasa*, Jenenser Zeitschrift für kritisches Denken, 2003. Ismertetés.

S.L. Sorgner a német filozófusok fiatalabb nemzedékéhez tartozik, 1973-ban született. Egyetemi tanulmányait angol egyetemeken végezte, jelenleg a jénai egyetemen tanít. Tanulmánya az alcíme szerint bevezetés Sloterdijk könyvébe, de nem abban az értelemben, hogy egy megjelenő kiadás előszava lenne, hanem abban az értelemben, hogy bevezet Sloterdijk könyvének gondolatvilágába.

Nagy tisztelettel kezdi tanulmányát, Sloterdijk jelentőségét – írja – csak Habermashoz, Marquardhoz és Gadamerhez lehet hasonlítani, sőt egyes médiumok Schopenhauerhez és Spenglerhez hasonlítják hatását. Ami ennél is több – teszi hozzá – Nietzsche jövőbeli filozófusai közé tartozik, akik új értékeket fedeznek fel, de elvetik az egyetlen igazság fogalmát. Röviden: Sloterdijk a posztmodern kor filozófusa. Kereken tagadja, hogy léteznének metafizikus értelemben vett mozdulatlan, örökérvényű instanciák. Látja, hogy a nyugati civilizáció gondolkodása ma nihilizmusra épül, a nyugati világ mai korszaka nihilista korszak, s evvel szembeszállva megpróbál javaslatokat tenni a nihilizmus orvoslására, anélkül, hogy metafizikus elvekhez kellene visszatérnie. Van lehetőség erre. A mai nihilizmus elfogadása egy életvitel és életmagatartás része, a cinizmusé – de evvel a modern korban uralkodóvá lett cinizmussal szemben fel lehet mutatni, szembe lehet állítani egy másik gondolkodás és másik életmagatartás história-vonalát, s ezt a másikat nevezi Sloterdijk könyve küinizmusnak.

A nihilizmus a felvilágosodás korában gyökerezik – a tanulmány szerzője itt nyilvánvalóan Adorno és Horkheimer közös könyvére utal – a szabad gondolkodást gúzsba kötő abszolutumok alól való felszabadulással kezdődött. A nyugati világban a felvilágosodás véget vetett a keresztény dominanciának, és mind az ontológia, mind az erkölcsstan tekintetében dekonstruálta az eszményeket, igazságokat és örökérvényűségeket. A felvilágosodás Descartes *Elmélkedéseivel* indult és középpontjában Kant kritikái művei álltak. (Sorgner hozzáteszi: etikái kivételével, azok nem a nihilizmus irányába mutattak.) Minél messzebb terjedt a felvilágosodás, annál messzebb terjedt a nihilizmus. A nihilizmus nemcsak illúzióvesztést jelent, hanem világfájdalom, sőt világidegenség és világellenesség van benne. Sloterdijk – írja Sorgner – mindezt a polgári, (hozzátehetjük az eredeti könyv ismeretében: kapitalista) világ alakulástörténetével hozza kapcsolatba és ennek keretében elemzi hosszan és részletesen.

A cinizmus felvilágosult hamis tudat. A cinikus olyan elvekhez ragaszkodik, amelyekben nem hisz. A cinikus nem elvek nélkül van, nem egyszerűen minden elvet tagadó nihilista, hanem olyan nihilista, aki nem hisz hirdetett elveiben. Cselekszik az elvek szerint, de nincs meggyőződve igazuk felől. A cinizmus nevelő intézménye manapság az iskola és az egyetem. Azt tanítják, hogyan lehet lépést tartani a jelentésszerűség általános kíváncsiságával. A cinikus szkizoid lélek. Valamelyik egyházhoz tartozik, de nem hisz istenben, valamilyen pozíciót tölt be, de nem látja értelmét és igazságát. Nem lát messzire, nincsenek távolabbi céljai. Állapota közömbösséghez, sőt pesszimizmushoz és depresszióhoz vezet: nyomorultul érzi magát. Ha egyáltalán lát valamit az újabb történelemből, mit lát Verduntól a gulágokig és Auschwitztól Hirosimáig? Lehet-e oka optimizmusra? Persze figyelembe vehetné a másik oldalt is: a szociális jólét terjedését, az emberi jogok érvényesülésének területén elért eredményeket, az

orvostudomány és gyógyítás hihetetlen fejlődését. De ezek a jó dolgok nem képesek összeállni és nem tudnak élet-igazoló pozitív világnézetet alkotni, nem tudják áttörni a cinizmus és nyomorultság-érzés falát.

Sloterdijk elmesél egy esetet. A cinikus kriticismus nagy filozófusa, Adorno előadást akart tartani egyszer, de lázadó diákok megakadályozták, hogy fellépjen a pódiumra, elállták az útját, a lányok szorosan hozzányomták a mellüket. Mozdulni sem tudott. A diákok is kritikájukat fejezték ki, kritikájukat Adornóval szemben. De hogyan? Nemcsak szavakkal, hanem teljes valójukkal. Ez a teljes emberi valójával protestáló, hús-vér kritika vezet ki a cinikus kriticismusból és vezet át abba a másik magatartásba, amelyet Sloterdijk az ókori görög filozófia szavával künizmusnak nevez. Nem a meztelen erő némította el a filozófust, hanem a meztelenség ereje.

Az ókori görög künizmus követői elvszerűen szemtelenkedtek, arcátlankodtak, nevetlenkedtek, olyan vitamódszereket találtak ki, amelyekkel a tisztelettudó gondolkodás máig nem tud mit kezdeni. Valaki az orrát túrja, miközben Szokratész az isteni lélekről elmélkedik; mi egyébnek lehet nevezni Diogenészt, mint vulgárisnak, amikor úgy fejezi ki véleményét a platóni idea-tannal kapcsolatban, hogy fingik egyet? A városi filozofáló nyílt színen maszturbál, miközben hallgatja Platón kifinomult nézeteit Éroszról. Ha meg akarjuk érteni ezeket a nyilvánvalóan oda nem illő provokatív gesztusokat, emlékeznünk kell a bölcsesség ókori felfogására, ami szinte közhely volt mindaddig, amíg a modern fejlődés el nem törölte. A bölcsesség eredetileg nemcsak elméletet jelent, hanem elmélet és élet teljes harmóniáját. Ez szűnt meg. Diogenésszel kezdődik az ellenállás a merev diskurzusokkal való játszadozás ellen az európai filozófiában. Diogenész szélhámosságot szimatolt minden idealista elvontságban, és a vértelen, áporodott gondolkodás megtapasztalása szatirikus ellenálláshoz és civilizálatlan felvilágosultsághoz vezette. Vele kezdődik a nem-platóni dialógus.

A jókedvű, vidám szemtelenkedés különbözteti meg a künikust a cinikustól. A cinikus felvilágosult tudata hamis, mert hamis tudata szerencsétlenné teszi. A künikus életigenlő ember, tele életerővel, vidámsággal és olyan, aki megengedheti magának a jókedvű szemtelenkedést. A német a „frech” szót használja ennek kifejezésére, ami a korábbi századokban nem volt pejoratív jelző, sőt az ófelnémetben tevékeny agresszivitást jelentett, olyat, olyas valakit aki bátor és szembeszáll az ellenséggel. A magyarban nincsen ilyen jelentés-kiterjedésű szavunk, amely megsejtetne valamit abból, hogy a künikus a cinikussal szembeszállva nemcsak véleményét kifejező mondatokat mond, hanem nevetve az utcára üríti hólyagjának és beleinek tartalmát: ezt neked. A cinikus és a künikus egyaránt elvet mindenfajta abszolútumba vetett hitet, az életigenlés és nevetés különbözteti őket meg egymástól. Ürülék, vizelet, sperma: vegetálj, mint a kutya, élj, neved, de vigyázz, hogy közben zárj ki minden zavarosságot, és tiszta maradjon az elméd. De az elme, elmeél, reflexió olyasmi, amit a künikus nemcsak verbálisan tud kifejezni, hanem egész valójával, egész testi valójával is. A vezérek, uralkodók, királyok nem képesek ilyen önteljességre, ezért mondta Nagy Sándor, hogy ha nem Nagy Sándor lenne, akkor Diogenész szeretne lenni.

A künikusok boldogok, vidámak és szemtelenek, bohókásan arcátlanok, de nem tartoznak semmiféle hierarchikusan megszervezett társadalmi rendhez. Három fő megnyilvánulási területük a karnevál, az egyetem és a bohémia. A karnevál a szegények számára a forradalmat helyettesíti, az egyetem a künikus értelmiség nevelő helye – Sorgner itt nem igazítja ki, amit az egyetemekről írásának elején mondott – a bohémia pedig a társadalmi normáktól való eltérés élethelye és életmódja. A társadalom mogorva realizmusban él, a megszervezett komorság helye. Két fogalom kapcsolódik össze ebben a tespedt világban: a felvilágosultság és a modernség. Aki fellázad ellene, aki másmilyen világot képzel el, az túllép a modernségen: az posztmodern. Ezért nevezhető Sloterdijk könyve posztmodern könyvnek.

LENGYEL ANDRÁS, *Kosztolányi „latin világossága”*, Kalligram, 2009. február, 66-74.

„A nézőpont, amelyet ez a dolgozat érvényesít, nem stilisztikai, hanem – horribile dictu – gondolkodástörténeti: egy ideologéma tartalmát igyekszik föltárni. A vállalkozás értelmét az adja, hogy ez a bizonyos »latin világosság«, amelyre maga Kosztolányi is, értelmezői is oly sokszor hivatkoznak, s amely – felületesen szemlélve – csupán az érzéki, tömör és »világos« stílus eszményének emblémája, az érett Kosztolányi egyik centrális jelentőségű önmagyarázó elve. Olyan önértelmező gesztus, amely – bár sajátos rejtőzködés eredménye – ha a maga valóságában föltárul előttünk, valami lényeges mutatkozik meg benne az íróról: gondolkodásmódjáról.

Az ideologéma egyik legplasztikusabb, legteljesebb megfogalmazását a nevezetes Ady-pamflet, Az írástudatlanok árulása adja, amely, mint ismeretes, *A Toll* 1929. július 14-i számában jelent meg, mindjárt nagy közfigyelmet keltve (...) Itt, Ady »messianizmusát« bírálva, Kosztolányi egy megengedő és magyarázó bekezdésben így ad számot ellenérzése okairól: »Lehet, latin műveltségem és hajlandóságom képtelenné arra, hogy bármely ilyen mítoszt, bármely ilyen bölcséletet elfogadjak.« (...) Ha Kosztolányi számára Ady a »latin világosság« ellenpólusa volt, valami elutasítandó messianisztikus és kabbalisztikus építmény létrehozója, akkor elmondható: számára ezt a »latin világosságot« viszont egyes kortársai paradigmaticusan képviselték. Az egyik ilyen, a latin eszményt megtestesítő író minden jel szerint Pirandello volt. Az olasz íróval 1926-ban Kosztolányi két írásban is foglalkozott – a Nyugatban, illetve a Pesti Hírlapban (...) Mindkét írás fontos, sokat elárul Kosztolányiról. Szempon-tunkból mégis a második, egy interjú adja meg a kulcsot az értelmezéshez. (...) A beszélgetés egy pontján ugyanis Pirandello arról beszél, hogy: »A politika, a pártélet nem érdekelt. De újra vallom, hogy mint gondolkodó csak fasiszta lehetek. (...) Ha fasiszta nem is volna, én lennék az egyetlen fasiszta, az egyéni erőt, a lángész kezdeményező jogát hirdetném a tömeggel szemben. Szükségünk van egy valóság-teremtőre, aki formát ad a formátlanságnak. Nálunk ez Mussolini...« Mindezt természetesen Pirandello mondja. (...) De (...) az interjú egésze föltétlen egyetértést sugároz (...) ez a Mussolini melletti kiállítás, vagyis a latin világosságnak fasiszta hitvallásként való implicit fölfogása *nem* volt Kosztolányi ellenére. (...) a Kosztolányi értelmezte »latin világossághoz« valamiképpen hozzátartozik a fasiszta opció. (...)

[Ezen a ponton érdemes közbeszólni. Nehéz, súlyos, irodalomtörténetileg, ami több: etikailag tragikus kérdés, hogy fölvethető-e Kosztolányinál, ennél a nagy írónál a „fasiszta opció” kérdése. Az én hitem, meggyőződésem, világnézetem szerint viszont nem kevésbé tragikus annak a kérdésnek a fölvetése, hogy antifasiszta opció van-e valahol az életműben. Minden ismeretemet összeszedve, újra átgondolva azt felelhetem, hogy az biztosan nincs. Antifasiszta mozdulat, kiáltás és kiállítás sajnos biztosan nincs. Ahogy Babitsnál van. Igaz, Kosztolányi nem érte meg a sötétedő korszak még sötétebb éveit. K.Z.]

Mindez bármilyen meglepő, egyáltalán nem előzmények nélküli vagy véletlen fejlemény. 1919 és 1921 közt Kosztolányi a radikális jobboldal egyik vezető publicistája volt. 1919 szeptemberétől a kurzussajtó »zászlós-hajójánál«, a Bangha Béla és Mlotay István fémjelezte *Új Nemzedéknél* dolgozott főmunkatársként. Bár politikai jellegű írásai – a kor hírlapírói gyakorlatára szerint – névtelenül jelentek meg (...) ez a publicisztikai szerepe közismert volt. 1919 végén új könyvét Szabó Dezső már így dedikálta neki: »*Kosztolányi Dezsőnek / a zsidó-verőnek / szeretettel Szabó Dezső*«. Antiszemita érzelmeiből, magánlevélben, ő maga sem csinált titkot. (...)

Jelképes, hogy a *Pardon rovat* egyik mintája alighanem Benito Mussolini nevezetes *corsivoja* volt. Kosztolányi jó érzékkel (és súlyos következményekkel a majdani Duce reagálásmódjában fedezte föl azt a műfaji mintát, amelyet radikális jobboldali újságíróként sikerrel követhetett.

S itt, úgy vélem, visszaérkezünk a »latin világossághoz«. A »latin világosság« ideologémiájának elemzésétől több, irányban nyílik út a kutatás számára. Az egyik nyilvánvalóan az *Új Nemzedék* névtelen Kosztolányi-cikkeinek fölmérése, azonosítása és gondolkodástörténeti finomelemzése. Ez nem könnyű munka, de immár bizonyos, hogy megkerülhetetlen. Mindaz, amit e témakör jelent, nem hagyható figyelmen kívül. Aki – jó szándékból, kényelemből vagy bármi más okból – elhárítja ezt a feladatot magától, vagy éppen akadályozza, valódi problémákat söpör a szőnyeg alá. A másik út, amely most megnyílt, vagy legalábbis esély van rá, hogy megnyílik az értelmezés számára, az Kosztolányi poétikájának korszecifikus vizsgálata – az időtlen »érvényességből« való kiemelése. Az alkotásmód, s a nyomában leképeződő elvek külső meghatározottságának fölismerése, leírása és konzekvens végiggondolása olyan feladat, amely speciálisan irodalmi érdekű kérdéseket homályban lévő összefüggéseiken keresztül világít meg. Az úgynevezett hagyomány történése öntudatra ébredése e vonatkozásban e nélkül elképzelhetetlen. A »hagyomány« megmarad idegen, titokzatos, reflektálhatatlan erőnek. Vagyis a köldöknéző hermeneutikának föl kell emelnie a fejét, hogy adekvát értelmezési horizontot ja megteremtődjék. (...)”

SZEGEDY-MASZÁK MIHÁLY: *Lehet-e névtelen cikket tulajdonítani Kosztolányinak?* Kalligram, 2009, február, 75-77.

„(...) Ha már egyszer azt akarjuk kideríteni, mit is értett Kosztolányi »latin világosság«-on, talán indokoltabb volna a *Tengerszem* kötet *Latin arcélek* című négy történetéből, vagy a *Marcus Aurelius* című költeményből kiindulni, mint az Adyval foglalkozó röpiratból. Általában véve, kockázatos egy életmű egyes darabjaiból az író egész munkásságára vonatkozó következtetéseket levonni.

A cikk magától értetődőnek tekinti azt, ami nem szükségképpen az. Nagy hatással volt rám az angolszász művelődés, ezért idegenkedem a túlzó fogalmazástói, az olyan szavak használatától, mint »kétségtelen« vagy »nyilvánvaló«. Lehet, e korlátoltság nehezíti meg számomra annak elfogadását, hogy az Adyról 1929-ben írt szöveg »megkerülhetetlen önértelmezés«. A huszadik századnak több irodalom-értelmező irányzata is igyekezett arra emlékeztetni, hogy valamely író regényei vagy költeményei nem okvetlenül vannak összhangban a szerző kinyilvánított szándékával. (...)

(...) Lengyel András sürgeti azoknak a cikkeknek azonosítását, amelyeket Kosztolányi az *Új Nemzedék* számára írt. (...) nem ismerek olyan módszert, mellyel kétségtelen bizonyossággal meg lehetne állapítani, melyik névtelen közlemény származhat tőle, ezért óvatosságra inteném azokat, akik egyértelműen és egészében általa írtak tekintenek névtelenül közölt szösszenezeteket. (...)

A filológustól bizonyítékot vár az olvasó. Egyelőre bizonyítatlan kinyilatkoztatásként hat az állítás, mely szerint a Kosztolányi értelmezte latin világossághoz »valamiképpen hozzátartozik a fasiszta opció«. Ha igazolni lehet ilyen föltevést, célszerű előállni tárgyyszerű érveléssel, ha viszont nem, akkor aligha szerencsés alaptalan vádat megfogalmazni, mert ezzel nem segítjük hozzá az olvasót Kosztolányi műveinek megértéséhez.”

LENGYEL ANDRÁS: *Kosztolányiról, avagy „művészet, érdek, politika” viszonyáról, Válasz Szegedy-Maszák Mihálynak*, Kalligram, 2009. április, 92-97.

„Szegedy-Maszák Mihály megtisztelt azzal, hogy figyelmére méltatta Kosztolányi »latin világossága«-ról írott cikkemet, amely a Kalligram februári számában jelent meg, bírálatával együtt. Megszólalása, ahogy egyik munkatársa már előre »megüzente« nekem, csakugyan elegáns, higgadt, tartózkodik a személyeskedéstől. Ingerültségét (amelyet azért kiérzek egyik-

másik megjegyzéséből) stílusosan fegyelmezett mondatokban oldja föl. Köszönöm neki, hogy a most fölmerült kérdések tárgyalásakor a »türelem jegyében« kívánt fogalmazni – a türelemre, magam is úgy vélem, szükség van, ha a szóban forgó bonyolult kérdéskört valóban meg akarjuk érteni.

(...) Az *Új Nemzedék* meglehetősen egy irányba haladó, egységes preferenciákat érvényesítő lap volt. Bármelyik politikai jellegű *Új Nemzedék*-cikket »tulajdonítjuk« tehát Kosztolányinak, az – mivel az író cikkíróként szükségképpen osztozott lapja preferenciáiban – Kosztolányi »megítélése« szempontjából nemigen lesz kedvező. Az *Új Nemzedék* ugyanis a magyar újságírás történetében az antiliberalis, antikommunista, antiszemita jobboldali radikalizmus lapja volt. A »kurzista« újságírás jobbszélén helyezkedett el. (Ez persze ma, tudom, sokakat egyáltalán nem taszít, sőt. De e tény, úgy vélem, nem változtat a »leányzó fekvésén«.)

(...)»Ha egyszer – írja [Szegedy-Maszák Mihály. KZ.] – azt akarjuk kideríteni, mit is értett Kosztolányi 'latin világosság'-on, talán indokoltabb volna a *Tengerszem* kötet *Latin arcélek* című négy történetéből vagy a *Marcus Aurélius* című költeményéből kiindulni, mint az Adyval foglalkozó röpiratból«. (...) Nos, e téren viszonylag kedvező helyzetben vagyunk. (...) Grüll Tibor (1998) egy, immár évtizede hozzáférhető alapos tanulmányában körbejárta a Marcus Aurélius-írásokat: Kosztolányi versét és novelláját éppúgy, mint a lehetséges pretextust, a hajdani filozófus-császár saját produkcióját. (...) amit föltárt, az e vitában is jól hasznosítható. Grüll Tibor tisztázta, hogy Kosztolányi nevezetes verse, a *Marcus Aurélius* az Ady-vita lezárásaként, mintegy az akkori, Kosztolányi álláspontját elutasító vita lereagálása-ként született meg: saját álláspontjának költői igazolásaként. (...) Ám a vers hívei nem biztos, hogy maradéktalanul és jól értik: azt, amit érteni vélnek, s kérdés, egyáltalán érzékelik-e mindazt, ami benne van, amit a vers – a szövegköziség révén – magában hordoz. A versbeli Marcus Aurélius ugyanis a kézenfekvő (és közkeletű) vélelemmel ellentétben nem annyira a »sztoikus filozófus«, mint inkább – ahogy Grüll valószínűsíti – a birodalom egysége fölött örködő, keménykezű császár, a »koldus imperátor«. Az, aki hideg fővel mérlegel és dönt: »érzi a földet, / tapintja merészen a görcsös, a szörnyű / Meduza-valóság köiszonyatját / S szól 'ez van', 'ez nincsen', / 'ez itt az igazság', 'ez itt a hamisság'«. S megvédi a birodalmat ellenségeitől, a fenyegető romlástól. Aki – saját lelki érzékenysége dacára – képes »preventív« erőszakra.

Grüll Tibor ezért úgy véli (s meggyőződése szerint: joggal véli úgy), hogy az Aurélius című, 1931-ben született novella [1931-ben jelent meg, de 1929-ben készült. KZ] nem ellenképe a versnek (mint Veres András hiszi), hanem inkább folytatása: a versben lévő lehetőségek részletező kibontása.”

2009

E sorok írója, az önkényesen és célzatosan kiválogatott, esszévé összetorlódó, esszébe olvadó szemelvények, idézetek, szöveg ismertetések összeállítója, készítője (hogy is mondja Pázmány Péter, nem pontos idézetként: aki írásában valami jót találok: enyém) még egy rövid megjegyzés erejéig sem kíván állást foglalni a két kiváló irodalomtudós vitájában.

De annyit el kell – végezetül – mondanom, hogy a két *Aurelius*-írás, a vers és a novella egészen kirívó ellentéte, ellentétessége engem is évtizedek óta foglalkoztat, ne mondjam izgat. Kosztolányi fiatal koromban a legkedvesebb író volt, évtizedekig nem tudtam megrendülés nélkül olvasni a verseit, a nélkül a megrendülés nélkül, amit nem is annyira a versek valamiféle, ahogy mondani szokták „tartalma”, mint inkább megragadó szépségük váltott ki. (Lévi-Strauss említi a szót: esztétikai érzelem.) Valósággal bálványoztam Kosztolányit. Azóta sok év telt el. Az 1990-es évek vége felé írtam egy kis könyvet Ady Endréről, amolyan próbaképpen, mit tudok kezdeni vele, vele, akivel soha nem „foglalkoztam” irodalomtörténészként,

az egyetemen is alig tanítottam. És akkor talán tanárom-professzorom, Király István szellem-ujja érintett meg, hogy most – Ady után – forduljak a rajongásnál komolyabb megfontolt-sággal Kosztolányihoz. Nagy, impozáns Ady-monográfiája után ő is Kosztolányihoz fordult, róla szóló könyvét a magyar marxista szellemű irodalomtörténet-írás magas szintű záró könyvének tekinthetjük.

Szorgalmasan, módszeresen kezdtem újraolvasni Kosztolányi minden kiadott művét (tudom, még sok minden lappang napilapokban elbújva), ebben az „Ady utáni” korszakomban aztán kezdett alacsonyabb lánggal lobogni rajongásom. Annak belátásához jutottam, amit Tandori Dezső már korábban észrevett: „Kosztolányi sülyed, mint Velence, meg kellene menteni”. Megmenteni, de hogyan? Szelektálással? Újra értelmezéssel? Ma már zavar, a „túlzsépség”, amiről Nemes nagy Ágnes írt. Zavar, hogy a versekben itt is, ott is, a költői pálya elejétől végéig, be-belecsöppentett egy kis érzelgősséget, hatásvadászó szentimentalizmust. A poétika rím- és ritmusbravúrokat is sokallom már. Egyre inkább Babits *Nyugat*-beli tanulmányával értek egyet, amelyet évtizedekkel ezelőtt még idegenkedve olvastam: hogy volt képes ilyen barátságatlanul írni ifjúkori barátjáról a gyász idején?

Hogyan alakult később Kosztolányi értékelése? Ismeretes, hogy az úgynevezett marxista irodalomtörténeti „értékrendtől” ő állt évtizedekig legtávolabb az értékelők szerint, persze éppen nem Babits benső irodalmi szempontjai alapján. Már-már a „tiltottak”, ha nem is, akkor a „tűrték” kategóriájába tartozott. Fentebb idéztem részleteket a kiváló Szabó Árpád ma aligha megmagyarázható neofita (vagy éppen félelem kiváltotta) túlbuzgóságából. Az 1960-as évek elején aztán jött egy fiatal tanárember, Németh G. Béla, akkortájt került az egyetemre, aki úgy tett, mintha mit se hallott volna erről a történeti beállításról. Írt egy nagy figyelmet keltő tanulmányt az önmegszólító versek típusáról, és ebben gondolatainak igazolására József Attila és Kosztolányi verseket hozott példának. Nála egymás mellé került az addig szöges ellentétbe állított két költő és két versvilág. Ez már-már nyílt lázadás volt az uralkodó irodalmi értékszemlélet ellen, amit még csak fokozott, hogy a tanulmány érvelése nem a marxista ideológiai nyelvet használta, hanem alapvetően Heidegger filozófiájára támaszkodott. Németh G. Béla szuggesztív tanár volt, vonzó előadó, hamarosan kis kör képződött körülötte a legjobb hallgatókból. Vele és evvel a körrel kezdődött Kosztolányi műveinek pozitív visszaértékelése-átértékelése.

Összehasonlításkepp azt lehet mondani, hogy miközben nálunk úgy látszott, hogy a szellemi haladás útja a forradalmárnak kikiáltott Adytól a szelíd, konzervatív Kosztolányihoz vezet, párizsi egyetemi hallgatók Regis Debray ultrabaloldali, ultraradikális könyvét olvasták, a *Revolution dans la revolution*?-t: a társadalmat csak véres fegyveres harccal lehet megváltani, a harc magja és szent kiindulópontja a gerilla. Király István hiába próbált egy hatalmas, négykötetes monográfiában nagy részletességgel felrajzolni egy olyan Ady-képet, amely messzi távlataiban egy majdani szocialista társadalom felé mutat, legfeljebb vállrándítás volt rá a válasz, akkor már Babits, a *Nyugat* és Kosztolányi szellemi világa felé tájékozódott a fiatalabb értelmiség. Még föllobbant egy pillanatra az Ady-kultusz: Latinovits Zoltán előadó-estjei körül, s meg is szólított egy tábort, amely Szabó Dezső Ady-képét hallotta feltámadni benne: ez a tábor akkor még nem tudott kibontakozni, de ne adj Isten, majd most az új évezred második, harmadik évtizedében komoly szóhoz fog jutni.

(A „Kosztolányi kontra Ady” értékelő-szemlélet esztétikai, társadalmi-politikai jelentése nagymértékben változott, megváltozott az évtizedek során, mást jelentett a szellemi életben a 60-as, 70-es években az uralmi helyzetben lévő marxizmussal szemben, és mást jelent ma. A hatástörténet is szüntelen változások folyamata.)

Az irodalmi hagyomány, az irodalmi múlt értékelése mindig a társadalmi-politikai jelen összefüggéseinek hálózatában készül, ezért az irodalmi értékelés hatása mindig túlterjed az

esztétikai szemlélet belső körein, akkor is, ha az értékelő közösség határozottan ragaszkodik kinyilatkoztatásaiban a politikamentességhez, a literature pure fantazmagóriájához. Kosztolányi mai megítélése sem „pusztán irodalmi” kérdés. Sloterdijk a modern kapitalizmus egész korát cinizmus átjárta, cinizmus uralta kornak nevezi, olyan kornak, amelyben a küinizmusnak csak alig néhány mozdulata bukkan fel, a művészeteket illetően pl. itt-ott az avantgárd mozgalmakban, pl. a dadaizmusban. A cinikus mást mond, mást gondol és másképp cselekszik. Beletartozik egy közösségbe, társadalomba, egy rétegbe, egy hierarchiába – de nem hisz bennük. Benső meghasonlottságban él. Ezért boldogtalan és pesszimista. A küinikus azt mondja, amit gondol és úgy él, ahogy gondolkodik. Felháborodik, és nemcsak kifejezi, hanem éli kriticismusát. Harsányan nevetve letolja a nadrágját és oda csinál: kritikájának nyomatékos kifejezésekképpen. Eleme a nevetés és nevettetés. Felháborodása ellenére derűs lény. A dadaista közel állt a küinikushoz. A cinikus pesszimista nihilista, a küinikus életigenlő, vidám nihilista. De mára az egész világ elkomorult. Weimar árnya tűnik fel: az erőtlen, gyenge kezű, széthulló, káoszba hulló liberalizmus, a rossz liberalizmus, amit ott és akkor megállíthatatlanul a fasiszta diktatúra követett.

Sloterdijk a *Varázshegy* egyik jelenetét idézi: Joachim azt meséli Hans Castorpnak, hogy a Schatzalp-szanatóriumból bobszánkóval szállítják le télen a hullákat, mert az utak járhatatlanok.

„– A hullákat? Vagy úgy! No, tudod-e...! – kiáltott fel Hans Castorp. És egyszer csak elfogta a nevetés; féktelen, hangos hahota rázta meg mellkasát, és a hűvös szélről kissé megmerevedett arcát fájdalmas grimasszá torzította. – Bob-szánkón! És ezt ilyen higgadtan meséled? Hiszen te cinikus lettél ebben az öt hónapban!”

Cinizmus és a rá visszaválaszoló küinikus nevetés? Aurelius novellázáró monológja mélyen cinikus megnyilatkozás, még jobb példa a világot átjáró és a modern életben széles körben elfogadott cinizmusra, mint Joachim mondatai. De Sloterdijk nem Thomas Mannt nevezi cinikusnak, hanem a regény szereplőjét. Okunk van-e Kosztolányit cinikusnak neveznünk Aureliuson keresztül? Annyit minden óvatos megfontolás előtt mégis el lehet mondani általánosságban, hogy a feltétlen rendpártiság mindig magában rejt a cinizmus mozzanatát, mint minden olyan eszme és eszmény, amely végső megalapozásul nem az individuumból, nem az „egy ember” szentségéből indul ki. A cinizmus ahhoz a nézet- és viselkedésrendszerhez tartozik, amely a „sok”-at az „egy” fölé helyezi, az individuumot szembeállítja a kollektívummal, az „egy”-től áldozatot szenvedést, lemondást vár a „sok” érdekében. Ez ellen az elvárás ellen lázad fel el a küinikus, abban az ellentétpárban, amelynek gondolattörténeti jelentéséről és jelentőségéről Sebestyén Károly már több mint száz évvel ezelőtt elkezdett eszmélkedni. De Sloterdijk kritikusai elmondták, az impozáns és meggyőzőnek ható elemzések ellenére, a hatalmas történeti-szellemi-filozófiai anyagot mozgató és rendszerező könyv alapján még mindig bajos esetenként egyértelműen elkülöníteni egymástól a cinikust és a küinikust. Hozzátehetjük ezekhez a kritikákhoz, hogy Diogenészék harsány nevetése és jókedvű vidámsága nem arra szolgált, hogy elkendőzze, hanem arra, hogy kifejezze éles szembenállásukat a fennálló világgal szemben. A vidámság, a humor, a látványos illetlenkedés mélystruktúrája a totális kritika volt. Ami lényegében éppen nem vidám és nem humoros.

Lehet-e megkockáztatni a kijelentést, hogy Kosztolányi nem cinikus, hanem éppenséggel, küinikus volt? Semmi jel nem mutat arra, hogy felháborodott volna Aurelius cinizmusán, de engem, az olvasóját évtizedek óta felháborít: nem kérek abból polgári rendből, amelynek nevében a kis ártatlan Avidust meg lehet gyilkolni. Ha komolyan vesszük, amit a strukturalisták állítottak, hogy a szövegnek nemcsak a szintaktikai és szemantikai dimenzióját kell vizsgálni, hanem a pragmatikai dimenzióját is elemezni kell, akkor megkockáztathatjuk annak kijelentését, hogy a pragmatikai dimenzióban megvalósul a szöveg szubverzív hatása. És

Édes Anna? Leszúrja Vizynét és Vizyt: megkapják megérdemelt büntetésüket, viszolyogtunk tőlük és utáltuk őket a regény elejétől kezdve. Szinte megnyugszunk, amikor ott fekszenek vérbe fagyva: helyreállt a világrend. Bűn és megbűnhődés. Akár a *Lúdas Matyi*-ban. Elsimultak a világ hullámai. De mi lett volna, ha Kosztolányi nem így írja meg a jelenetet, ha végső kétségbeesésében nem Vizyék, hanem önmaga ellen fordítja a kést, és öngyilkos lesz? Ott fekédné reggel vérbefagyva, amikor Vizyék felébrednek. Akkor alighanem mélységesen felháborodnánk, fellázadnánk lélekben: nem elég, hogy azt tették evvel a kislánnyal, amit tettek, úgy bántak vele, ahogy bántak, még meg is kellett halnia? Akkor nem gondolnánk arra, hogy valahol égen és földön helyreállt a rend. Hogy a rossz megkapta, amit megérdemelt. Akkor talán fellázadnánk a fel nem lázadó író ellen is. Aztán tovább gondolkodva esetleg arra jutnánk, hogy éppen ebben a minket-felháborításban van bele rejtve a jó író – kötelező – felháborodása a rossz világ ellen.

(Persze Novák tanár úr után nem lehetett Kosztolányi újabb regényének főszereplője is öngyilkos. Nem írhatta így meg. De az olvasóra tett szubverzív hatás mély, a kiegyenlítéseknél mindenképpen mélyebb esztétikai élménye kérdés marad. Majd egyszer külön értekezni kell erről.)

PILLANTÁS

PÁRHUZAMOS TÖRTÉNETEK, 1933

– József Attila, *Nyugat*, Babits Mihály, Kosztolányi Dezső –

BÉKÉS JANUÁR?

Nyugat. Szerkesztik: Móricz Zsigmond és Babits Mihály
XXVI. évfolyam 1. szám – 1933. január 1.

1. oldal: Babits Mihály: *Beteg-klapancia*

*Látom a ködöket,
téli reggeleket,
hétfőket, keddeket,
napokat, heteket...
Nem írok verseket,
beteg vagyok, beteg.*

2. oldal: Móricz Zsigmond: *Újévi köszöntő*

„A napokban Szegeden voltam. (...) Mentem az utcán és megszólalt egy hang:

– Édesapám adjon egy kis kenyérre valót, – ma még nem ettem.

És ezt egy ősz öreg ember mondta könnyörögve és a hidegtől remegve, nekem, aki fia lehetnék.

Hát ez nem lehet. Így nem szabad világot fenntartani. Az a társadalom, amelyik az öregeket kidobja az utcára, hogy azok valóban második gyermekségüket érzék meg, sírva és halálra váltan, – és mint kisgyermeknek könyörögjenek egy falat kenyérért, – ez nem társadalom.”

4. oldal: Kosztolányi Dezső: *Önmagamról*

„(...) Tudom, hogy a l’art pour l’art-nak manapság világszerte »rossz sajtója van«. Tudom, hogy az esztétika – az aisthesis, mely ősi értelmében az észrevevést jelenti, az érzéki és érzékletes szemlélődést, – gúnyszóvá lett ebben a csodálatosan elvakult és csodálatosan alacsony században, mely tulajdon szellemtelenségét és lelketlenségét gyűlöli benne s az esztéta, aki mindenkor az érzéki és érzékletes teremtmény volt, szintén csúfnév, egy puhánynak, egy kákabélű, nyálas, félkegyelműnek a csúfneve. Tudom, hogy a világon és az emberi dolgokon való öntelen elrívülést szavakkal való játéknak minősítik a tett szélhámosai, a népszerűség kis vámszedői, mintha szavakkal játszani nem annyira volna, mint magával az élettel játszani s mintha a szavak nem volnának oroszlánok, melyek már óriásokat és széttéptek. Semmi okom sincs megtagadni hitemet ezekben a mostoha időkben. Az elefántcsont-torony még mindig emberibb és tisztább hely, mint egy pártiroda. (...)

(...) Nem szeretném, ha bátorságnak tekintenék, hogy lándzsát törtem a homo aestheticus mellett, akit mostanában általánosan lenéznak és gyűlölnék. Ezt az ítéletet vissza is kell utasítanom, mert morális ítélet s minden morál merőben idegen lényemtől, meg is vetem. Gyávaság se lett volna, ha nem vállalom azt, amit eddig mindig sorommal hirdettem. Rút lett volna. Ezért úgy vallottam, amint vallanom kellett. Homo aestheticus sum.”

A SEMMI ÁGÁN

A párizsi Fernand Hazan kiadó 1958-ban indított egy kisalakú füzet sorozatot *L'Art Japonais* címmel. Ennek harmadik füzetében látható a következő kép. Közel a bal felső sarokhoz, ki tudja honnan, a semmiből belóg egy ágacska, alsó vége csaknem leér a kép aljáig, s az űrben, a semmiben lógó ágacskán, a kép közepén ül egy madárka. Mozdulatlan ül, nem néz, nem bámul sehová, csak egyszerűen van. Létezik. A semmiben, az űrben, a létezésben. Az ágacskán és rajta kívül sehol, semmi. A teljes és tökéletes magány.²

*A semmi ágán ül szivem,
Kis teste hangtalan vacog,
Köréje gyűlnek szelíden
S nézik, nézik a csillagok.*

Nem valószínű, hogy József Attila ismerte a zen buddhista festészetet, a képet egy 17. században élt japán szerzetes, Sokwado, készítette. De ismerhette volna. A 19. század végén, a 20. század elején – az impresszionizmus és szecesszió korában – az európai szellemi élet már megismerkedett a japán művészettel: Givernyben, ahogy megyünk fel Claude Monet múzeumá alakított házában az emeletre, a lépcső falán a nagy japán festők képei láthatók. Elvileg József Attila is ismerhette volna a régi japán piktúrát, mely aztán az ő halálát követő évtizedekben újra oly nagy hatást tett az európai gondolkodásra. De erre nincsenek adataink. A japán festmény és József Attila verse között csak a véletlen épít analógiát. Ez a véletlen azonban támogatja azokat, akik Bori Imrétől kezdve az egzisztencializmus vonásait vélték felfedezni József Attila versében.³

A Lassan, tűnődve immár kultuszvers. Nem véletlen, hogy Németh Andor a *Szép Szóban* 1938-ban megjelent tanulmányának ezt a címet adta: *A semmi ágán*. A kifejezés jelképes lett, a József Attila-i költői életsorsot és egyfajta általános emberi léthelyzetet jelölve – írta Szigeti Lajos Sándor.⁴ Bacsó Béla lelki önarcképnek láttatja a verset: „A költő magát fejezi ki a tájban, ahol szinte semmi sincs, a horizont végtelenségének képe a lélek végességét rejt, a fogódzók nélküli táj szabad horizontja a lélek szabadságvesztését idézi.”⁵

A vers először a *Nyugat* 1933. április 1-i számában jelent meg. Akkor a folyóiratot – belső viharok után – már Babits Mihály egyedül szerkesztette. (Erről lesz még szó.) Noha a kolofon Gellért Oszkár nevét is szerkesztőként tüntette fel, ő volt a szellemi irányító és egyszemélyi döntéshozó. Mondjuk kereken: ő közölte a verset. József Attila 1929 óta ekkor jelent meg először a *Nyugat* hasábjain, csaknem négyévi szünetet után. 1930-ban szakadt meg kapcsolatuk egymással, annak következtében, hogy József Attila egy kritikai írásában megtámadta

² *L'Art Japonais*, III. par Alain LEMIERE, Paris, 1958, 4.

³ BORI Imre, *A „semmi ágán”*, Híd, 1962, 12. sz., 1115-1129.

⁴ SZIGETI Lajos Sándor, *A József Attila-i teljességigény*, Bp., 1988, 285.

⁵ Idézi SZABOLCSI Miklós, in *Uő, Kész a leltár*, Bp., 1998, 319.

Babitsot, amiről még ugyancsak lesz szó.⁶ 1933-ban mintha oldódott volna a köztük lévő rossz, még annál is rosszabb viszony. Babits a Lassan, tűnődve után még három József Attila-verseket adott közre abban az évbe, a *Mint gyermek...*-et, *A bűnt*. És ő közölte az *Ódát* is, mely méltán tartozik József Attila költészetének leghíresebb és legszebb versei közé.

Még azt is lehet mondani, hogy túlságosan szép, az önfeledt szerelem, a szerelemi önfeladás a lángolás olyan flamboyant verse, melyet a romantika elmúltával már keveset írtak. A modern szerelmi költészet Ady óta a szerelmet, mint küzdelmet, önzést és fájdalom-okozást is bemutatta. „Semmiért egészen” – írta Szabó Lőrinc 1931-ben a szerelemnek arról az oldaláról, melyet a szelíd romantika ugyancsak elhallgatott, a szerelem rettenetességéről. Szép rettenetességéről.

Szabolcsi Miklós részletes verselemzése más irányba visz. Ő nem a szerelmi lángolás, nem a romantikus érzelmi oldal hangját érezte alapvetőnek a vers szöveghangulatában, hanem a testiség, a testi szerelem, a szeretkezés – a magyar lírában (legalábbis akkor még) ugyancsak ritka – megmutatkozásaként olvasta a verset: „Első rétegében – írta – szerelmi vallomás, erotikus aktus – voltaképpen egy elképzelt szerelmi egyesülés leképezése –, úgy is fogalmazhatnám: egy vágyott koitusz verse. A szerelmi csúcspontot, beteljesülést kétszer is eléri a versben: de leginkább az 5. szakasz végén: (»te egyetlen, te lágy / bölcső, erős sír, eleven ágy, / fogadj magadba«) – ahol a három pont az aktust jelzi, majd a zárójeles rész a posztkoitális állapotot – az extázist és felébredést.”⁷

Megint más szempont vetődik fel a vers (több részből álló ciklus-vers?) zenei hatású befejezésével kapcsolatban. Amikor az archaikus költészetben elkezdtek elkülönülni egymástól a költői formák, az óda volt az első egyéni éneklésen alapuló verses alakzat, dal – pengetős hangszerrel kísérve adták elő. Eleinte nem kellett hozzá ünnepélyes formában kifejezett, emelkedett tartalom, ezt csak sokkal később, az európai költészet kívánta meg. Eredetileg olyasmi volt az óda, mint az a Mellékdal, mellyel József Attila befejezte versét. Éneklésre alkalmas, szabályos metrikájú sorok, szabályos strófák. A hosszú szerelmi érvelés szinte tiszta zenébe vált át ebben a befejező részben. Ahogy Somlyó György írta: „/A/ végig intellektuális és himnikus feszültségű rapszódia váratlanul és hirtelenül egy könnyedén csapongó dallá csendül, mint a nagy hegedűversenyek kádenciája, s a bonyolult rímelésű és mondat szerkezetű, szabadszárnyalású strófák egy szabályos párrímes népdalformában érnek véget”.⁸

*Visz a vonat, megyek utánad,
talán ma még meg is talállak
talán kihűl e lángoló arc,
talán csendesen meg is szólalsz*

*Csobog a langyos víz, fürödj meg!
Íme a kendő törülközz meg!
Sül a hús, enyhítse étvágyad,
Ahol én fekszem, az az ágyad.*

⁶ JÓZSEF Attila, *Az Istenek halnak, az Ember él*, in *József Attila ÖM.* III. s.a.r. SZABOLCSI Miklós, Bp. 1958, 48-60. (Az írás eredetileg A Toll 1930. január 10-i számában jelent meg. Megjelent különlenyomatban is, itt alcíme is volt: Tárgyi kritikai tanulmány.) A továbbiakban: Tárgyi kritika.

⁷ I.m., 297.

⁸ SOMLYÓ György, *József Attila: Óda*, in *Miért szép*, összeáll. ALBERT Zsuzsa és VARGHA Kálmán, Bp., 1968, 315.

SZERKESZTŐVÁLTÁS

Amikor Osvát Ernő 1929 októberében szíven lőtte magát leánya halálos ágyánál, a folyóirat olvasóinak nem volt fogalmuk arról, milyen utódlási harcok indultak el a munkatársak belső köreiben. A részvények többsége végül Móricz Zsigmond kezébe került, de megállapodás szerint osztoznia kellett a szerkesztésben Babits Mihállyal. Békés együttműködésük nem sokáig tartott. Már 1930. januárjában összekülönböztek, Babits úgy érezte, Móricz háttérbe szorítja őt, és kisebbiteni igyekszik szerkesztői területét. A Múzeum kávéházban ültek le, harmasban Gellért Oszkárrel, hogy megbeszéljék Babits sérelmeit. Babits ingerülten, izgatottan beszélt, Móricz egy szót sem szólt, némán hallgatta a szemrehányás-áradatot. Gellért Oszkár azt írja, hogy Móricz hallgatása olaj volt a tűzre, Babits egyre hevesebben belelovalta magát mondanivalójába, már-már olyan sértő szavakat vágott Móricz fejéhez, hogy Gellért attól tartott, Móricz tettelesen fog elégtételt venni. De Móricz meg sem mozdult. Amikor Babits felállt és elment, Móricz odafordult Gellérthez: „– Hiszen beteg. Nem láttad, hogyan forogtak a szemei? Önkívületben volt”.⁹ Másnap levelet írt Babitsnak:

„Kedves Mihályom, a tegnapi jelenetnek nem szabad többé ismétlődni egész életünkben, erre mind a kettőnknek törekedni kell.”¹⁰

Újra megállapodást kötöttek, minden számban 2-2 ív szerkesztése jut mindkettőjüknek. A béke ezúttal sem sokáig tartott, a sérelmek folytatódtak. Babits írt egy vadnaturalista novellát, *Bodri és Pityu* címmel, amit az olvasók Móricz-persziflázsként olvastak, Móricz megírta a novella ellenpárját, amolyan „így írok én” indulattal (*Pityu és Bodri*). Hamar oda lett Móricz nagy nyugalma is, kilátásba helyezte, hogy kilép a szindikátusból, leveszi nevét a lapról: Babitsot nagy költőnek tartotta, de nem tudott vele szerkesztőtársként együttműködni. Babits maradék türelme fogyott el előbb, szeptemberben ő lépett ki a szindikátusból, ami azt jelentette, hogy továbbra is ott szerepelt a neve Móriczé mellett – a *Nyugat* mindig kényszerűen őrizte kifelé, az olvasók felé a belső egység látszatát – tovább irányíthatta a vers- és kritikai rovatot, de a folyóirat szervezeti, szervezési ügyeibe nem szólhatott többé bele, ezek egyedül Móriczra tartoztak.

Móricz ettől kezdve lényegében egyedül vitte tovább a folyóirat ügyeit.¹¹ Nem is akárhogyan. Országos szervező körutakra indult, üzleti hirdetésekert szerzett, felolvasásokat tartott, beadványokat, kérelmeket fogalmazott, igazi menedzser lett belőle. Megalakította a *Nyugat*-barátok Körét, újraindította a *Nyugat* 1913 óta lényegében szünetelő könyvkiadóját. Amikor Osvát meghalt az előfizetők száma 600 körül mozgott. Ezt a számot Móricz 1931-re feltornászta 2000-re, sőt valamivel még magasabbra is. Közben beütött a világgazdasági válság. Elkezdődött a folyóirat pénzügyi helyzetének hanyatlása. Az előfizetők száma a 2000-ről visszaesett nyolc és félszázra.

1933 első heteiben beállt a csőd. Már Móricz személyes vagyonát, a leányfalui házat fenyegette. A *Nyugat* részvénytőkéje 25 ezer pengő volt, tartaléktőkéje ugyancsak 25 ezer, az adósság azonban már 61 ezer pengőre rúgott. Gellért Oszkár, akinek a testvére, Gellért Hugó amolyan hivatalvezető volt a kiadóhivatalban, fenyegetőzni kezdett: már-már bűnügyi eset forog fenn, állította, felelősségre fogják vonni az egész igazgatóságot, de elsősorban annak elnökét, vagyis Móriczot Zsigmondot. Móricz ártatlan volt, sem a szerkesztésért, sem meg-

⁹ GELLÉRT Oszkár, Egy író élete. A *Nyugat* szerkesztőségébe. II. Bp., 1962, 165.

¹⁰ *Móricz Zsigmond a Nyugat szerkesztője, Levelek*, szerk., utószó TASI József, Bp., 1984, 54.

¹¹ L. erről részletesebben: KENYERES Zoltán, *A Nyugat periódusai*, in Uő, *Korok pályák művek*, Bp., 2004, 71-73.

jelent írásaiért nem vett föl honoráriumot, neki is nagyobb összeggel tartozott a *Nyugat*. Azt hitte, talán naivitásból, hogy a könyvelési, számviteli ügyek nem tartoznak rá, nem felelős érték. Az elébe tett pénzügyi mérleg valóságos puccsként érte, miért nem figyelmeztették? Akik a kiadóhivatalban a pénzügyi kiadások, számlák adminisztrálását végezték, Gellért Oszkár és testvére, Hugó, miért nem szóltak, miért most egyszerre hozakodnak elő a csőd-helyzet számoszlópaival? Gellért Oszkár elég furcsa segítséget ajánlott, ha Móricz átadja neki részvényeit, akkor megmenekülhet. Mitévő legyen? Hagyja megszűnni a folyóiratot, vagy adja át saját részvényeit valaki másnak? Gellértnek nem. Akkor inkább Babitsnak adja. Az igazság az, hogy nem is tehetett másképp, megállapodásuk szerint Babitsot illette az első ajánlat. Így is történt. Hogy hogyan, az lépésről lépésre rekonstruálható az évtizedek során közreadott dokumentumokból.¹²

Móricz február 7-én lemondott részvényeiről Babits javára, aki nyomban továbbadta azokat Gellért Oszkárnak. Móricz szerette volna családi vállalkozássá alakítani a *Nyugat* ügyintézését, megpróbálta bevonni két lányát, Virágot és Gyöngyit. Most, amikor megvált a laptól Gellért kérte (talán álnokul, talán őszinte kedvességből), hogy legalább Gyöngyit hagyja ott a szerkesztőségben. – „Az én lányom nem arra való, hogy hivatalnoknője legyen Babitsnak” – válaszolta Móricz.¹³ Február 8-án pedig ezt írta naplójába:

„(...) Tegnap este aláírtuk a szerződést, hogy az egész *Nyugatot*, úgy ahogy van, odaajándékoztam Babitsnak. Legyen vele boldog. Betegen fekszik még mindig. Gellért közvetítette a dolgot. Mikor hazajöttem, felhívtam telefonon, s gratuláltam neki a vállalkozásához. Még nem voltam eléggé felszabadult, indulat volt bennem annyiban, hogy gúnyt, kárörömet s haragot is éreztem.

Ma reggel úgy ébredtem, mint egy szabad ember, akit kieresztettek a börtönből, ahol már elvesztette a tájékozódóképességét is e világ dolgai felől (...)

Ma még be kell mennem az irataimért. A gyerekek leszámolását is meg kell csinálnom, s akkor... alászolgája...”¹⁴

Móricz azon a napon visszavonult a *Nyugattól*: egyelőre meghagyta nevét a főmunkatársak között, de többé nem adott írást a lapnak, s 1936-ban a nevét is levétette. 1933. február 24-én a Nemzeti Színház bemutatta a *Murányi kalandot*, melyen az utolsó hónapokban dolgozott.

Gellért Oszkár tehát 1933 februárjában végül mégis elérte Babitsot keresztül, amit szeretett volna elérni, hogy Móricz részvényei az ő kezébe kerüljenek. Ő lett a *Nyugat* legnagyobb részvényese, a részvények kétharmadát birtokolta. (Az egyharmad Fenyő Miksa kezében maradt.) Ettől a pillanattól lehetett volna a *Nyugat* főszerkesztője. De nem lett. A neve ezután Babitsé mellett szerepelt szerkesztőként a kolofonban, de mindenki tudta, hogy a szellemi irányítást kezdve Babits Mihály szerezte meg e borongó téli napon, és meg is tartotta haláláig.

Babits akkor már szellemi nagyhatalom volt. Irodalmi munkássága, költészete, regényei, esszéi, tanulmányai már régen kiemelt szerepre jelölték, de 1927 óta, műveinek szellemi hatalmához egy intézmény hatalma is hozzájárult, a Baumgarten Alapítvány, melynek kezdettől un, irodalmi végrehajtója volt (Basch Lóránt volt az alapítványi ügyvivő).¹⁵ Noha az Alapítványnál működött egy tanácsadó testület, a Baumgarten-díjak évi odaítélését elsősorban neki,

¹² MÓRICZ Virág, *Móricz Zsigmond szerkesztő úr*, Bp., 1967, 484-491. *Móricz Zsigmond a Nyugat szerkesztője*, i.m., 290-299. (Móricz és Babits viszonyáról vö. Tasi József utószava, uo. 465-468.)

¹³ GELLÉRT Oszkár, i.m., 339.

¹⁴ Móricz Virág, i.m. 490-491.

¹⁵ Vö. TÉGLÁS János, *Babits-epizódok*, Bp., 2005, 200.

az ő személyének tulajdonította az irodalmi közvélemény. A folyóirat és az Alapítvány ügyei nem keveredtek össze, nem is keveredhettek, az Alapítvány mégis biztonságot adott, fel nem használt támaszul mégis szerepet töltött be a *Nyugat* további életében.

ÉTELEK ÉS KÉRVÉNYEK

József Attila a sajtos makarónit szerette legjobban.¹⁶ A „libasült” csak versben szerepelt, és az elérhetetlen vágyak közé tartozott. A sajtos makaróni volt az elérhető valóság, igaz, túlzás lenne azt állítani, hogy állandó és szilárdan biztos valóság. Nem tudunk olyan évről – a Gát utcától kezdve – amikor visszatekintve azt mondhatta volna, hogy, na, ez olyan jó év volt, hogy bármelyik nap megengedhettem volna magamnak egy jó tányér sajtos makarónit, ha kedvem tartotta volna. Ha arra fájt volna a fogam, akár minden nap megehettem volna egy jó tányér sajtos makarónit. Nem, ilyen év nem akadt. Az 1933-as év sem ilyen év volt. Még 1932 karácsony előtt levélben kereste meg Hatvany Lajost és arra kérte, hogy juttasson egy télikabátot Szántó Juditnak.

„(...) S ha Laci Bátyám még karácsony estére elküldené neki (Bp. VI. Székely Bertalan u. 27. III. 47), úgy szegény Jutka valóban ünnepelhetne éspedig boldogan! (...)”¹⁷

1933 januárjában Babits Mihályhoz fordult levéllel.

„Körülményeim arra kényszerítenek, hogy megkérjem Önt, mint a Baumgarten irodalmi Alapítvány gondnokát, legyen segítségemre az Alapítvány anyagi erejével. Kérésem okát – szinte a költői szemérem maradványa nélkül – a következőképpen vélem előadhatónak.

Feleségemmel együtt hosszabb idő óta a szó szoros értelmében éhezünk (...) pl. tegnap este vacsora és cigaretta nélkül lévén, olyan száraz kenyérdarabokat szopogattam, amelyeket a feleségem prézlinek rakott el régen. Tartozom azzal, hogy nem az éhség vitt erre, hanem a cigarettahiány. Az éhséget megszoktam.”¹⁸

Babits ősz óta beteg volt, ízületi bántalmak kínozták, novemberben már alig tudott mozogni, januárban tovább fokozódnak a fájdalmai.¹⁹ József Attilának 1931-ben és 1932-ben is jelent meg verseskönyve, de egyikre sem kapott sem „kis”, sem „nagy” Baumgarten-díjat. Megalázkodó kérelmére most az Alapítvány kiutalt számára 300 pengő segélyt. Feltételezhetőleg az év végén, vagy 1934 elején újabb 400 pengőt kapott.²⁰ Köszönetmondó levelébe igyekezett belefoglalni bocsánatkérését az 1930-as un. Tárgyi kritikai tanulmányért, amellyel – ismerve érzékenységet és hiúságát – halálosan megsértette Babitsot.²¹ Az igazsághoz tartozik, hogy nem József Attila volt az egyetlen, aki azokban a hetekben pénzt kért tőle, mások is hasonló kéréssel fordultak hozzá. Mivel a díjakat mindig januárban osztották ki ünnepélyes keretek között, a kimaradtak közül többen is fölkeresték a kuratóriumot. 1933 januárjának végén Németh Andor, Sassy Csaba, Füst Milán, Telekes Béla, ha nem is oly drámai, de némi-képp hasonló tartalmú levelét olvashatta Babits, mint amelyet József Attilától kapott. Illés Endre nem pénzt, hanem állást kért, az Alapítvány könyvtárosa szeretett volna lenni. Füst Milán többek között a következőket írta:

¹⁶ SZÁNTÓ Judit, *Napló és visszaemlékezés*, s.a.r. és előszó MURÁNYI Gábor, Bp., 1997, 86.

¹⁷ József Attila válogatott levelezése, s.a.r. FEHÉR Erzsébet, Bp., 1976, 289.

¹⁸ Uo., 290-291.

¹⁹ SIPOS Lajos, *Babits Mihály*, Bp., 2003, 161-162.

²⁰ *A Baumgarten Alapítvány, Dokumentumok 1917-1941*, szerk. TÉGLÁS János, Bp., 2003, II. 373.

²¹ József Attila vál. lev. i.m., 291-292.

„(...) Mihályom, – rosszul megy nekem, be kell érnem azzal, hogy ennyit mondjak. Oly rosszul, hogy én, aki magam sosem emeltem szót magamért, most Hozzád fordulok, azzal a kéréssel, hogy juttass nékem is valami kis adományt (...)”²²

Ma már nehéz lenne megbecsülni mire futotta és mire nem a 300 pengőből. Azt azonban tudjuk, hogy augusztusban Judit és ő már öt havi lakbérrel tartoztak a Székely Bertalan utcai lakásban, a tulajdonos felmondta a bérletet, egyszerűen kirakta őket. A véletlen jött segítségükre, Berény Róbert, aki a nyarat Zebegényben töltötte, felajánlotta, hogy amíg nem jön be Budapestre, lakjanak az ő Városmajor utcai villájában. Semmit nem kell fizetniük, nemhogy lakbért, de a gázt és villanyt sem, csak a villában lakó szakácsnénak jár havonta 30 pengő.²³ Judit ennek hallatára is elsápadt, de sem előtte, sem utána nem laktak ilyen fényes körülmények között. Októberben vége szakadt paradicsomi állapotnak, visszajött Berény, nekik pedig menniük kellett. Akkor bérelték ki a Korong utcai manzárdszobát, amelynek szűkös kicsinységéről, a repedt WC-deszkáról a visszaemlékezők és az irodalomtörténészek sokat írtak. A költözésre már nem futotta, József Attila ekkor ismét segélyért folyamodott, ezúttal Hóman Bálint miniszterhez intézett kérvényt és 150, azaz százötven pengő kiutalását kérte.

„(...) Talán szükségtelem megjegyezmem, hogy ilyen rendkívüli kéréssel nem fordulnék Nagyméltóságodhoz, ha ezt súlyos helyzetem nem indokolná alaposan. (...)”²⁴

Ne képzeljük, hogy csak ennek a kornak volt sajátossága, hogy írók, művészek hatalmasságokhoz, hírességekhez folyamodtak napi gondjaikkal, bajaikkal. Máskor is ez történt. Ady mielőtt 1904-ben Párizsba utazott, fölkereste Tisza Istvánt és anyagi segítséget kért tőle, hogy párizsi hónapjai alatt ne szoruljon teljesen Diósiék támogatására. Tiszától ugyan nem kapott hivatalos, mondjuk úgy, állami segélyt, de különféle újságíró szervezetek összeadtak egy summát. Ady pedig, miután három lappal is kapcsolatban került, több mint kétszáz cikket írt abban az évben. Ismerjük Párizsi noteszét, amelybe írói ötletek, témák, gondolat-morzsák mellett pontosan följegyezte, melyik írása hány sorból áll, mert a szerint járt értük honorárium. Aztán hosszú évek teltétek el, és 1915-ben ismét fölkereste Tisza Istvánt. Ezúttal személyes kihallgatást kér tőle. Csinszkával kötendő házasságához bizonyos okmányokra, engedélyekre volt szükség, amelyek kiadása a hivatal packázásai folytán elhúzódott. Ismét Tiszához fordult, a megátkozott Tiszához. Mégiscsak őhózzá. (Tisza István nem fogadta. Ady levelére Tisza titkára, Latinovits Endre válaszolt.)²⁵

A JÓVÁTEHETETLEN

József Attila egész életében sóvárgott a bensőséges együttlétek után, mindig szeretett volna valahol otthon lenni, szeretett volna tartozni valahová. Amikor az illegális kommunista párttal és a munkásmozgalommal való sokat vitatott kapcsolata kerül szóba, akkor nemcsak elvi, politikai vonzalmait kell tekinteni, hanem ezt a benső, lelki ösztönzést is tekintetbe kell venni. Úgy érezhette, hogy egy kollektíva tagja, benső egyensúlya miatt is fontos volt számára az odatartozás, rokonszenvező emberek között lehetett, szemináriumokat vezetett, előadásokat tartott. Sándor Pál találkozott vele Újpesten legelső előadása után. József Attila sugárzott az

²² *Baumgarten...* i.m., 373.

²³ BOKOR Imre, *Találkozásom József Attilával*, in *József Attila emlékkönyv*, szerk. SZABOLCSI Miklós, Bp., 1957, 383.

²⁴ *József Attila lev.* i.m., 294.

²⁵ *Ady Endre levelei*, szerk. BELIA György, Bp., 1983, III. 122, 383-384.

örömtől. „Tartozom valahová” – mondta.²⁶ Hosszabb-rövidebb ideig közösségre talált a Bartha Miklós Társaságban, az *Előőrs* című lapnál, a La Fontaine Társaság is szívesen fogadta. Érték sikerek a közösség-keresésben. Később (már túl későn) magához vonta Szép Szót létrehozó értelmiségi kör.

Csak a *Nyugattal* és Babitscsal nem tudott zöldágra vergődni. Írói-költői érvényesülését illetően pedig ez lett volna életében a legfontosabb, még talán anyagi boldogulását tekintve is. (Látnia kellett a pályaeépítés tekintetében nála sokkal simulékonyabban, sokkal okosabban viselkedő Illyés Gyula felívelő életét.) De Babitscsal balul sikerült kapcsolata miatt senki mást nem okolhatott csak önmagát, ő rontotta el dolgát önsorsrontó módon 1930-ban. 1933 azért megjegyzendő év e szerencsétlen viszony a történetében, mert József Attila ekkor fordult – három év után – először Babitshoz, ekkor szólította meg először. Segélykérő levelében szerepel ugyan egy bocsánatkérésnek tekinthető mondat, de Babits nem ezt, hanem magát, a kérés önmegalázó voltát érezhette igazán kiengesztelőnek.

Lássuk a történet elejét. A *Toll* 1930-ban ekképp harangozta be József Attila Babits elleni támadását (melyet ők is tüzeltek, talán éppen Zsolt Béla):

„E számunkban József Attila merészen tárgyilagos kritikáját adjuk Babits Mihály új verses-könyvéről, József Attila ezzel a Gyulai Pál óta nélkülözött tárgyi hozzászólással tüntetni kíván kritikánk kritikátlansága, a lélektanos játszadozás és a mondvacsinált tekintély előtt való szolgálai elaljasodás ellen”²⁷

Sokat és sokfélét írtak az eltelt évtizedek folyamán József Attila robbantó akciónak is nevezhető cikkéről, lényegét legtömörebben és legtárgyilagosabban Németh Andor foglalta össze:

„Cikkének hangja erősen Szabó Dezső-s. Kimutatja Babits új verseinek unalmasságát, ízetlenségét, erőltettségét, kényszeredtségét, és azt állítja, hogy azok a művészi forma szempontjából is elégtelenek. De még ennél is tovább megy: kijavítja Babitsot. Megmutatja hogyan kellett volna a verseket jól megírni. Ezzel persze nevetségessé teszi magát. Babits rövid jegyzettel hessentette el Attilát, mint egy tolakodó legyet...”²⁸

Ennél azért komolyabb volt az ügy és bántóbb a támadás. Ami Babits jegyzetét illeti, nem biztos, hogy ő maga írta, nem szerepelt alatta az aláírása. Így hangzott: „A »Toll« c. hetilap Babits Mihály verseskötetéről kritikát közöl, mely különlenyomatban is megjelent. A kritikus azt az újítást hozza be, hogy a verskötet egyes strófáit ízlése szerint átdolgozza.”²⁹ Babits körében felháborodva olvasták József Attila „tárgyi kritikáját”, „arra hogy Babits költészetét tagadja – mondta Schöpflin Aladár – csak a támadók legalja vetemedik”.³⁰ A nyugatosok közé nem tartozó Márai igaztalannak, erőszakoltnak és neveletlennek nevezte József Attila támadását.³¹ Egy szegedi lap így írt: „Az ifjú poéta fiatalságának túltengő temperamentumával ront rá a gazdag irodalmi sikerek hajóján evező Babitsra és mint apa rossz gyermekén jól elveri rajta a port (...) Ha Babits Mihály szívére venné és tüdejére szívna ezt az irodalmi elnászpángolást, akkor talán soha többé nem írna egyetlen sort sem.”³²

²⁶ József Attila emlékkönyv i.m., 214.

²⁷ A toll. Repertórium, szerk. LAKATOS Éva, Bp., 1977, 9.

²⁸ NÉMETH Andor, A szélén behajtv. Válogatott írások, Bp., 1973, 642.

²⁹ Ny. 1930, I. 322. (Közli az eredeti és az átdolgozott sorokat is.)

³⁰ Idézi: TVERDOTA György, A komor feltámadás titka, Bp., 1998, 32.

³¹ Kortársak József Attiláról, szerk. BOKOR László, s.a.r. TVERDOTA György, Bp. 1987, I. 156.

³² I.m. 158.

Voltak akik kapva kaptak József Attila írásán. Babits elég sok parazsat gyűjtött a fejére a Baumgarten-alapítvánnyal, már az első díjkiosztás első lépéseitől kezdve. Szabó Dezső mindjárt az elején fulmináns pamfletet írt ellene³³, de azok sem mindig mutatkoztak hálásnak, vagy éreztek valami szeretetfélét iránta, akik díjat kaptak. Gelléri Andor Endre, aki pedig 1932-ben kisdíjat kapott, 1934-ben pedig megkapta a nagydíjat is, 1942-1944 között írott önéletrajzi regényében „írói Hitler”-nek nevezte Babitsot, azt írta: „Micsoda zsarnok volt ez a halk szavú ember! Mindenkit a maga lába előtt akart látni, az összes szobroktól azt kívánta, hogy menjenek el a parkjaikból, és nyíljon meg a kőből való szájuk, és azt mondják: Babits-szobrot kérünk a magunk helyére is: Legyen Budapest tele Babits Mihály szobraival.”

József Attilának mintha nem lett volna elég az értekezésbeli támadás Babits ellen, néhány hónappal később még egy verssel is megtoldotta durvaságait:

*Sakált kiált, hollót hörög,
ki jól dalolni restel;
és idenyög a Dala-dög,
az éveire mester.*

(Egy költőre)

Kardos Pál jogosan írta: „Babits részéről emberfölötti nagylelkűség lett volna, ha ilyen megbántások után is szerkesztői jóindulattal és kurátori pártatlansággal támogatta volna támadóját.”³⁴

* * *

Lássunk egy példát a híres-hírhedt szövegátigazításokra.

*A csupasz fák csúcsa mint tűk hegye bök be
az égi flanellba: (...)*

(Gondok kereplője)

*Csupasz fák gémberekő ágát
puha gyolcs-ködbe csavarja, fedi: (...)*

(József Attila variációja)

Ezt tartotta szebbnek? Talán csak versolvasói ízlés kérdése, hogy kinek tetszik ma jobban az eredeti babitsi fogalmazás vagy a József Attila-i átigazítás.³⁵ Költészettörténetileg azonban alighanem Babitsé volt a modernebb hangzású sor és a festőileg modernebb látványt nyújtó kép. Keményebb, szárazabb, szikárabb nyelven szólt. A nyelvileg előállított vizualitás tekintetében is közelebb állt azokhoz a képalkotási módokhoz, amelyeket a későbbi évtizedek alkalmaztak.

³³ *Filozopter az irodalomban*, 1929. Szabó Dezső 1930-ban elfogadta az un. ellen-Baumgarten-díjat, amit egy jobboldali ügyvéd alapított és, ami tízezer pengővel járt. Németh László ugyanezt visszatartotta. Lásd: GELLÉRT Oszkár, *Kortársaim*, Bp., 1954, 38-239.

³⁴ KARDOS Pál, *Babits Mihály*, Bp., 1972, 416.

³⁵ Egyszer magam is írtam erről a kritikáról és az átköltésekről. Több mint negyven év telt el azóta. Akkor nekem is a József Attila-i változatok tetszettek jobban, az ő átköltését szebbnek, jobbnak, poétikusabbnak éreztem, még kis ideológiát is gyártottam az ízlésbeli különbség magyarázatára. *Kritika*, 1967, 11. sz., 50-54.

Szántó Judit idézi József Attila szavait, amikor a *Sarjúrendek* olvasása közben megszólalt: „Itt ez az Illyés. Milyen képeket tud írni: »Belenyúl a zsebébe és nem vesz ki semmit« (...) Nincs füle. Nincs zenéje. Kopog. Az egész kopog.”³⁶ Ebben sem biztos, hogy igaza volt. A modern költészet jó néhány iránya ezen a nyersebb, kevésbé zenei fogantatású, „kopogósabb” nyelvhasználat útján haladt tovább. A 20-as évek második felétől kezdett kibontakozni – túl az avantgárdon – a lejjebb fokozott líra, a több áttétellel működő érzelmi tartalom, a takarékosabb nyelvzenei eszközhasználat, a visszafogottabb, visszatartottabb és néha érdekesebb, szögletesebb képi hatás poétikája. Máig tartó és ma is folytatható hagyománya lett a visszafogott ritmus és szándékoltan atonális versbeszéd-technikának, a rontott rímeknek, az érdekesebb, szárazabb, „költőietlenebb” fogalmazásnak. Amikor József Attila a *Szépség koldusának* megjelenése után felkereste Bécsben Kassákékat, a fiatal avantgardisták elhúzódtak tőle: szépség? – már túl vagyunk azon.³⁷ Ha belelapoztak volna a kötetbe, találkozhattak volna olyan kassákos verssel is, mint az *Erőének*, és a rákövetkező években ugyancsak jó néhány avantgárd hangú verset írt. Az expresszionizmustól a népdal-hangon át Juhász Gyuláig és Kosztolányiig egész sor versíró iskolát járt végig.

Csak éppen az a költői hang ne érintette volna meg, amellyel Babits kísérletezett akkoriban? „Hol vannak a régi könnyű dalok” – kérdezte Babits még a 20-as évek elején az egyik versében, amikor attól tartott, hogy az avantgárd formátlanság elnyeli a nyugatos költészetet. Amikor úgy érezte: „A líra meghal”. 1920 utáni költészete tartalmilag és poétikailag egyaránt elmozdult korábbi állapotából, a nyelvi megformálás eszköztára változásokon ment át. A régi könnyű dalok nem tértek vissza, a kidolgozott, szép zárt formák zengése mélyebb fekvésű lett a verseiben, halkabb is, kerültek minden harsányabb megnyilvánulást, túlszínezést. Az érzelmi, hangulati hullámlások lassítása volt észrevehető. A rezzenetszerű, finom megfigyelések a meditatív elmét szólították meg az olvasóban. Mi baja lehetett mindezzel József Attilának? Szőke György egyik tanulmányában felveti, hogy József Attila Babits költészetének olyan sajátosságait is kifogásolta, amelyek az ő költészetében is megjelennek később és részben talán éppen Babits hatására.³⁸ Ki lehetne találni elvinek és tudományosnak hangzó magyarázatot, arra, hogy milyen ízlésbeli, esztétikai vagy éppen verslogikai (mert kritikájában minduntalan a logikai rendet vonta kétségbe Babits verseiben) különböztetés vezette a „tárgyi kritika” megírására. Föl lehetne építeni valamilyen tetszetős elméletet, mely szerint saját akkori költészetének belső struktúrája felől nézve szükségszerű volt úgy látnia Babits kötetét, ahogy láttatta.

Később, 1933-ban ő maga talált ki magyarázatot. Abban a márciusi levelében írta, melyben megköszönte Babitsnak a 300 pengős segélyt: „Azóta amióta tudom, milyen – esztétikától idegen és magam elől is elrejtőző – impulzusok kényszerítettek, hogy Önt bizony durván megtámadjam, lelkiismeretem egyre ösztökél, hogy ezt a csorbát kiköszöröljem”.³⁹ Mit érthetett Babits ebből a dodonai beszédből? Valószínűleg csak a bocsánatkérés aktusát érezte meg benne. Mi már tudjuk, miről volt szó. József Attila akkor, 1933-ban már a betegség tárával élt. Tudta, hogy beteg, és nem tisztában, hanem zavarodottan volt magával. Rapaport Samu 1933 elején – három évi már-már barátságnak is nevezhető ismeretségük után kijelentette: „Nem tudok segíteni magán, Attila, vegye ezt úgy, mint egy természeti csapást”⁴⁰ József

³⁶ SZÁNTÓ Judit, i.m., 116.

³⁷ NÉMETH Andor, *József Attila*, Bp., é.n. (1943), 11-13. A kötet mindkét szava bosszantotta őket. A „koldus” is. Nem koldulni kell, hanem követelni.

³⁸ SZŐKE György, „Űr a lelkem”. *A kései József Attila*, Bp., 1992, 57.

³⁹ *József Attila vál. lev.*, i.m., 292.

⁴⁰ Idézi VALACHI Anna, *Analízis és munkakapcsolat Dr. Rapaport Samuval*, in *Miért fáj ma is. Az ismeretlen József Attila*, szerk. HORVÁTH Iván és TVERDOTA György, Bp. 1992, 234.

Attila a szívtelen és megrendítő kijelentés után úgy gondolhatta, már a betegség diktálta az indulatot, amivel a „tárgyi kritikát” írta.

Ez történt 1930-ban: a sértés – és magyarázata 1933-ban.

* * *

1931 a fagyos távolság éve volt. József Attila akkor tevékenykedett legtöbbször mozgalmárként, talán még nem érezte, mit tett és mit veszített. 1932-ben elkövetkezett az első gesztus, mégpedig Babits részéről. Fiatal költők verseiből összeállított egy válogatást, amely *Új Anthológia* címmel a *Nyugat* kiadásában jelent meg, és ebbe József Attilát is bevette. Mondhatjuk, a mély sértettségen győzelmet aratott a tárgyilagosság, ha értékarányaiban nem is hibátlanul. A Tiszta szívvel-t és a Megfáradt ember-t válogatta be a gyűjteménybe. Két verset, amikor Illyés nyolc verssel szerepelt (az egyik öt önállóan is tekinthető részből állt), Szabó Lőrinc kilenccel, Erdélyi Józsefnek pedig tizenegy verse volt olvasható a kötetben. Ezek az arányok már a kortársaknak is feltűntek. „Minden versét elolvastam, de kettőnél többet legjobb akarattal sem találtam” – mondta állítólag Babits.⁴¹ Azt is mondta ekkoriban: „Én tudniillik nem szeretem József Attilát”.⁴² Az év márciusában József Attila mindenesetre felkérést kapott a *Nyugat* kiadótól, hogy engedélyezze két versének közreadását – és mondjon le a honoráriumról. Ez utóbbi kérés elég furán hangzott ismervé József Attila nyomorúságos helyzetét, de azért beleegyezett, és hozzájárulását adta a versek szerepeltetéséhez. A felkérést úgy lehetett értelmeznie, hogy ha Babitsnak nem is kinyújtott kezével találkozott, de legalább kisujját megérintette. A viszonzásról néhány hónappal később gondoskodott: levelet írt Babitsnak, nem a kiadónak, nem a folyóiratnak, hanem magának Babitsnak, és verseket küldött. „Kérem, vegye barátságos cselekedetnek, hogy verseimmel fölkeresem” – kezdte levelét.⁴³ Ez volt a közeledés és nagyon áttételesen a bocsánatkérés első sete-suta mondata.

Ezt követi 1933. januárjában a pénzkérő levél a megalázkodó kitárulkozással, a segély márciusi megköszönése, a köszönőlevélben a bocsánatkérés első verbálisan immár félreérthetetlen megfogalmazásával. Babits érti a szavakat (megérteni alighanem soha nem érti meg a „tárgyi kritika” indulatát, nem is értheti), majd amikor az év során megjelenik új kötete azt dedikálva elküldi József Attilának. Azért ez még mindig nem kéznýújtás. József Attila viszont a szívét tárja fel. Megírja a [*Magad emésztő...*]-t, az újabb filológiai feltevések szerint még abban az évben írja, talán már a nyáron. Megírja azt a verset, amelyet Szárszó előtt senki nem lát, amelyről senki nem tud, és amely ennek az egész furcsa és tragikus kapcsolattörténetnek a legfontosabb és legszebb irodalmi kifejeződése. Amelyért az irodalomtörténetnek érdemes az egészszel foglalkoznia. Alább erről lesz még szó. Most haladjunk tovább.

* * *

Amikor 1934 decemberében megjelent a *Medvetánc* Kosztolányi egy autóbuszban összetalálkozott Basch Lóránttal. Beszélgetésükben szóba került József Attila új kötete, mindkettőjüknek tetszett, és abban maradtak, hogy mindketten díjra fogják javasolni. A kuratórium legközelebbi ülésén Kosztolányi így szólt: „Egy nagy költő jár ma közöttünk, akire eddig senki nem gondolt”. Babits Fenyő Lászlót szerette volna díjazni, de még szóhoz sem jutott, Kosztolányi már kierőszakolta a szavazást. A nyolc tag közül hatan igennel szavaztak. Az ülés után együtt indultak haza: Babits, Kosztolányi, Basch és Schöpflin. A Lánchíd pesti

⁴¹ *Mozaikok a Baumgarten díj történetéből, Basch Lóránt cikkei és tanulmányai*, vál., szerk. TÉGLÁS János, Bp., 2000, 89.

⁴² SZABOLCSI, i.m., 310.

⁴³ *József Attila vál. lev.*, i.m., 284.

hídfőjénél az autóbuszmegállóban Babits komor arccal odafordult Kosztolányihoz: „Engem leszavaztatok. Nekem most le kellene mondanom.”⁴⁴

A történetet Gellért Oszkár a következőképp meséli el:

„A budai Tábor utcai háznál találkoztam Kosztolányival. Hozzá, aztán Babits Lógody utcabeli lakására igyekeztem. Kosztolányi akkor a Baumgarten-alapítvány tanácsadó testületének tagja volt.

– Megmondom neked, mert te is nagyrabecsülöd József Attila költészetét, hogy én Baumgarten-díjra, vagy legalábbis újabb jutalomra fogom ajánlani őt.

Legyintettem.

– Babits úgyis ellenezni fogja.

– Csakhogy találkoztam már Basch-sal. Megígérte, hogy mellém áll. (...)

Úgy is történt. Kosztolányi felvetette a József Attila nevét. És Basch – Babitscsal szemben – helyeselte a Kosztolányi javaslatát: kapjon József Attila jutalmat, 1000 pengőt. Mit lehetett tenni? Olyankor, ha két kurátor nem volt egy véleményen, a tanácsadó testületnek joga volt döntenie a vitás kérdésben. Szavazásra került a sor. És Babits kisebbségben maradt. Az ő jelöltje csak két szavazatot kapott, József Attila hatot.

– Most engem tulajdonképpen dezavualtak. Azt hiszem, le kell vonnom a konzekvenciákat, le kell mondanom a kurátorságról – mondta a szavazás után Babits. De pár szóval megnyugtatták (...)”⁴⁵

József Attila bármennyire kevesellte is a „kisdíjat” költészetének elismerésére, megjelent a díjkiosztó ünnepségen (január 18-án), és elment a Vadászkiirtben rendezet vacsorára is, ahol ismét személyesen találkozott Babitscsal. „Vacsora után Babits – ki a patkóalakú asztal közepén háttal ült – hirtelen felemelkedett (nem szokta máskor), körülnézett és egyenest ama asztalszárny felé tartott, ahol József Attila ült. (...) Helyet kért mellette. Hosszan beszélgettek, mint jó ismerősök, akik rég látták egymást.”⁴⁶ Miről beszélgettek, nem tudjuk, sem József Attila, sem Babits nem számolt be róla, de a beszélgetés pusztán tényének jelentése volt, és újabb elmozdulást jelzett a magbántottságtól a békülésig vezető úton. A „tárgyi kritika” megjelenése óta azonban nem ez a beszélgetés volt első személyes érintkezésük: egyszer futólag összetalálkoztak a villamoson, ezt a találkozást József Attila írta meg:

(...)
villamoson
egy este a Széna téren
találkoztunk. Kalapot emeltem,
talán nyeltem,
köszöntem és te
csodálkozva vettél észre.

[Magad emésztő...]

Basch Lóránt úgy emlékezett, hogy a kis jelenetet 1934-ben játszódott, a vers újabb dátumozása szerint – a kritikai kiadás az 1933-ban keletkezett versek között adja közre – viszont 1933-ban kellett megtörténnie. Mindenesetre hosszú idő telt el a Széna téri és a Vadászkiirt-

⁴⁴ *Mozaikok...* i.m., 104-106.

⁴⁵ GELLÉRT Oszkár, *Kortársaim*, i.m. 320-321.

⁴⁶ Basch Lóránt emlékezik így. *Mozaikok*, i.m. 108.

beli esemény között, de az utóbbit is több mint féléves csend követte. „Bocsánatát kérem, hogy eddig nem jelentkeztem” – kezdte 1935. augusztus 18-án keltezett levelét József Attila, és két verset mellékel a levélhez, a *Bűnt* és a *Mint gyermek* című szonettet. Az utóbbit a *Nyugat* legközelebbi számában közölte.⁴⁷

*Mint gyermek, aki bosszút esküdött
és felgyújtotta az apai házat
(...)
kuporogva várom a csodát,
hogy jöjjön el már az, ki megbocsát
(...)*

Már József Jolán úgy tudta, hogy Babitsnak szolt a vers, Németh Andor is hasonlóképp vélekedett, s ezt a véleményt osztja azóta is a szakirodalom, kivált azok az elemzések, amelyek lélektani szemszögből, az apa-fiú komplexus jeleit keresve foglalkoznak vele: Szőke György, Szigeti Lajos Sándor, Sárközy Péter.⁴⁸ Ez a vers a levelekben megfogalmazott sete-suta bocsánatkérő mondatok után alighanem elegendő lett volna arra, hogy végképp megindítsa Babits szívét. De akkor József Attila elkövetett egy újabb baklövést. Augusztusban, tehát akkor, amikor elküldte Babitsnak a *Bűnt* és a *Mint gyermeket*, írt egy újabb szonettet *Én nem tudtam* címmel („Én nem tudtam, hogy annyi szörnyűség / barlangja szívem...”)⁴⁹ Vannak, akik úgy értelmezik ezt a verset is, hogy Babits volt a címzettje⁴⁹, de akárhogy értelmezzük, tény, hogy amikor novemberben megjelent a *Reggel* című lapban, fölötte ott állt az ajánlás: „Babits Mihálynak hódolattal”. Szép Szó-beli barátainak unszolására biggyesztette ezt az ajánlást a már szedés előtt álló vers fölé. Csupa jóindulat vezette barátait, amikor kierőszakolták, hogy József Attila odaírja ezt a pár szót. De bár ne írta volna oda. Három héttel később összeült a Baumgarten kuratórium, hogy megállapodjanak a következő évi díjazásokban. Babits így szolt: „Úgy érzem, éppen most nem adhatom ki a díjat József Attilának. Bizonyítékot szolgáltatnék önmagam ellen azok számára, akik állítják, hogy csak annak adok díjat, aki hódol nekem (...) Jutalmat adhatok.”⁵⁰ Így kapott másodszor is 1000 pengőt József Attila, de nagydíjat nem. Kosztolányi nem volt itthon, nem vett részt az ülésen. Amikor hazaérkezett, telefonon érdeklődött az eredmény felől. Amikor megtudta, hogy József Attila ismét elesett a nagydíjtól, könnyezni kezdett.⁵¹

1936. januárjában osztották ki a díjakat, József Attila szíve szerint ekkor sem vette volna át a neki ítélt összeget, de helyzete nem engedte az önérzetességet, megjelent a díszvacsorán is.⁵² Akadt azonban költő, aki sértettségéből, rátartiságból valóban visszautasította a kisdíjat, ez a költő Fodor József volt. A sajtó szempillantás alatt nyomába eredt a botrány ízű ügynek. Fodor kitálalt: „Az *Est* fedezett fel (...) *Nyugat*ék idegenkedéssel fogadtak. Talán azért mert nem hajbókoltam és azért, mert nem görnyedtem háttal kértem az irodalmi kegyeket. (...) Megmondom őszintén, nem bánom azt sem, ha beverik a fejemet, én az egész Baumgarten-alapítványt egy irodalmi kör kisajátításának tartom.” A purparlé még februárban is tartott a napilapokban, néhányan védelmükbe vették az Alapítványt, ezek között szólalt meg Karinthy

⁴⁷ József Attila vál. lev. i.m., 313 és 469.

⁴⁸ vö. SZŐKE, i.m. 54-55, SZABOLCSI, i.m., 498.

⁴⁹ Uo., 492.

⁵⁰ *Mozaikok...* i.m., 112.

⁵¹ KOSZTOLÁNYI Dezsőné, *Kosztolányi Dezső*, Bp., 1938, 295.

⁵² *Baumgarten* i.m., II., 12.

Frigyes is, de a hangulat inkább Babitsék ellen fordult. Szabó Dezső gúnyosan ennyit mondott az őt meginterjúvoló újságírónak: „Ha én Fodor József helyében lettem volna, az ezer pengőt zsebre vágva, majd a kiosztás után mondtam volna el véleményemet...”⁵³ (Fodor 1943-ban, már Babits halála után elnyerte a Baumgarten díjat.)

Elérkezett ennek az évnek is a vége, a tanácsadó testület, mint minden esztendőben, ekkor is összeült és megpróbálta kialakítani az 1937. évi díjazottak névsorát. Az volt immár több éve a szokás, hogy a testület tagjai magukkal vitték az ülésre előre elkészített javaslatukat. József Attila leghívebb támogatója, Kosztolányi Dezső akkor már a temetőben pihent. A testületi tagok egyikének javaslatai között sem szerepelt József Attila neve. Ezt látva Babits maga tett rá javaslatot, és akárcsak két évvel korábban Kosztolányi, most ő is azonnal titkos szavazást kért a kérdésben. Kizártnak tartotta, hogy többséget ne kapjon: de a testület négy három arányban leszavazta. A tagok a következők voltak: Hegedűs Lóránt, Elek Artúr, Kárpáti Aurél, Sík Sándor, Schöpflin Aladár, Réti István, Rédey Tivadar.⁵⁴

1937 őszén a szokásosnál valamivel korábban kezdték meg üléseiket, és mivel Babits betegen feküdt, Attila utcai lakásán keresték fel. A testületi tagok most is magukkal vitték előzetes javaslatukat, és közülük hárman is fölírták maguknak József Attila nevét: Elek Artúr, Schöpflin Aladár és Kárpáti Aurél. Az ülés lefolyásáról nem maradtak fenn dokumentumok, nem ismerjük Babits szavait, csak azt tudjuk, hogy a következő ülésen, amikor véglegesítették a névsort, azon a nagydíjra javasoltak között ott szerepelt József Attila. A díj januári ünnepélyes átadásakor ő is már a temetőben pihent, ahogy Zsolt Béla írta „a szárszói temető árkában, közel az országúthoz.”⁵⁵ Az alapító okirat pedig úgy szólt, hogy ha a díjazott a díj átvétele előtt elhalálozik, akkor, az összeg negyed részét kell a családnak kiadni, háromnegyed része pedig a segélyalaphoz kerül.⁵⁶

Eddig tart a szomorú mese, de van még utójátéka. Basch Lóránt, aki mindmáig legrészletebben foglalkozott a két író viszonyával, láthatóan arra törekedett, hogy az utókor szemében meglágyítsa őket, és valami megnyugtató elsimulást teremtsen közöttük: nem kell háborognunk, nyugodjunk meg, a két nagy költő lélekben mégiscsak találkozott egymással, történt, ami történt valahol mégiscsak megbékéltek. Két történetet idézett ennek érdekében. Az egyikben József Attila kijelentette volna, hogy a *Mint különös hírmondó* a legszebb magyar vers, a másikban Babits jelentette volna ki, hogy József Attila nagy költő. Az egyiket Devecseri Gábornál olvasta, a másikat Bóka Lászlótól hallotta.⁵⁷ József Attila utalásai nem elég pontosak, érdemes az eredeti forrásokhoz fordulnunk. Devecseri Gábor jelenete a Hangli sörözőben játszódik egy este, a dátumot nem tudjuk meg:

„(...) odalenn a bárban, ahol csak a mi társaságunk tartózkodott, versekről beszélgettünk. József Attila a dizőz bundájában ült, mert fázott. Babits *Mint különös hírmondó*-ját mondtam el, melyet akkor is, azóta is a legszebb magyar költeménynek érzek. Előtte Adyról folyt a szó, s mint olyanról, akit más költő meg sem közelíthet. Azt hiszem, éppen ezért idéztem ezt a verset, de a válasz csak az előbbi kétkedő mosoly volt. – Pedig – mondtam erre – Ady ilyen szárnyalású verset soha nem írt. – Nem, ilyet tényleg soha nem írt, – szólalt meg Attila. Meglepetten fogadtam ezt a váratlan segítséget éppen tőle. Hiszen emlékeztem az Istenek hálnak, az ember él kötete ellen írt röpiratára. De ismertem tárgyilagosságát és visszaemlékeztem arra

⁵³ Uo., 28. és 63.

⁵⁴ *Baumgarten* i.m., III., 107-110.

⁵⁵ *Baumgarten*, i.m., III., 173, 175, 182.

⁵⁶ Ua., 243.

⁵⁷ *Mozaikok...*, i.m., 103, 118.

a Balog Vilma által rendezett Babits-estre is, amelyen József Attila éppen a *Mint különös hírmondót* választotta és csak miután megtudta, mindenki csak egy verset olvas föl s neki volt egy másik kedvence is, engedte át ezt a költeményt nekem”⁵⁸

A történet Babits felöli ellenpárját Bóka László jegyezte fel:

„Egyszer betegágya mellett ifjú tisztelői József Attilát kisebbitették. Szegény költők szegény esztéták voltak nem hozhattak csodadoktort, nem önthették lába elé Dárius kincsét, hát úgy gondolták, enyhíthetik embertelen fájdalmát, ha azt szidják, ki megbántotta Babitsot. Babits sokáig hallgatta okoskodásukat. Aztán felemelte elkínzott fejét, s hangtalan hangján közbeszólt: »Nagy költő volt.«”⁵⁹

Az idézett helyeken kívül (és persze Basch Lóránt *Egy literáris pör története* című tanulmányán-dokumentum esszéjén kívül) egyik jelenetnek sincs nyoma az emlékezőekben, nem próbálták hitelesíteni egyiket sem, de megcáfolni sem. Devecserin kívül nem említették a kortársak a Hangli-beli esetet, Babits beszélgetőfüzeteit átnézve úgy tűnik, Bókának sem volt tanúja Babits betegágyánál. A két történet mégis szép és ami szép – az persze nem biztos, hogy igaz.

A [MAGAD EMÉSZTŐ...]

Állítólag Kosztolányi azt tanácsolta József Attilának, hogy írjon verset Babitsról, mert különben soha nem fog Baumgarten-díjat kapni.⁶⁰ Ezt a verset József Attila meg is írta, de nem tudni milyen szerepet játszott benne Kosztolányi tanácsa. Valószínűleg nem sokat, valószínűleg más összefüggések keretében írta és inkább benső ösztönzésből, mint rábeszélésre. Nem küldte el Babitsnak, nem publikálta, haláláig nem adta ki a kezéből. Először Németh Andor közölte, amikor 1938-ban sajtó alá rendezte József Attila összes verseit, közölve azt is, amihez hozzáfért a kéziratok hagyatékából. Ez az a vers, amelyet a verskezdetből kialakítva [*Magad emésztő...*] címen ismerünk.

A rejtélyes vers keletkezéséről többféle elképzelés született. A legkorábbi dátum 1933 júniusára tehető. (Ez egyébként a legutóbbi kutatások álláspontja.) József Attila részt vett az IGE lillafüredi íróhatán, és a Palota szállóban egy szobában lakott Berda Józseffel. Évtizedekkel később előkerült egy hangszalag a Petőfi Irodalmi Múzeum hangtárából, amelyen Berda úgy emlékszik, hogy József Attila azokban a napokban felolvasta neki a verset, a felolvasás történetét is részletesen elbeszéli.⁶¹ A versnek 1933 nyarán történt keletkezését más mozzanatok is valószínűsítik. Babits dedikálva elküldte József Attilának új kötetét, a *Versenyt az esztendőkkelt*. („József Attilának szívesen küldi Babits Mihály”) ⁶² A *Nyugat* május 1-i számában értesíti előfizetőit arról, hogy május 16-i és június 1-i kettős számával együtt elküldi előfizetőinek Babits könyvét. A június 16-i szám pedig már közli róla Illyés Gyula írását. Tehát a verseskönyv minden bizonnyal megjelent az írótalálkozó idejére, József Attila megkaphatta a dedikált példányt. Szabolcsi Miklós jogosan veti fel, hogy erre a dedikációra (és persze magára a kötetre) lehetett válaszkísérlet a [*Magad emésztő...*].⁶³ Még egy tekintetbe

⁵⁸ DEVECSERI Gábor, *Budapest tündérváros*, Bp., 1946, 44.

⁵⁹ BÓKA László, *Válogatott tanulmányok*, szerk. SÍK Csaba, Bp., 1966, 131-132.

⁶⁰ VÁGÓ Márta, *József Attila*, Bp., 1975, 278-279.

⁶¹ SZŐKE György, *Élmény és alkotás, Egy József Attila-vers keletkezése*, It, 1996, 1-2. sz. 181.

⁶² SZABOLCSI, i.m., 310.

⁶³ Uo., 311.

vehető mozzanat van: már a találkozó előtt rebesgették, hogy esetleg Babits is jelen lesz Lilla-füreden.⁶⁴ Babits végül nem ment el, de József Attila gondolhatta, hogy ott lesz, és akkor majd átadja vagy felolvassa a verset.

A következő dátumozás 1933 végére, 1934 elejére teszi a vers keletkezését. Ennél a dátumozásnál nem életrajzi tények-feltevések játszanak szerepet, hanem egy textológiai probléma. A [*Magad emésztő...*]-ben van öt sor, amely megegyezik az *Eszmélet* IV. szakaszának első öt sorával.

*Akár egy halom hasított fa,
hever egymáson a világ,
szorítja, nyomja, összefogja
egyik dolog a másikat
s így mindenik determinált.
(...)*

Az *Eszmélet* 1934 augusztusában jelent meg, keletkezését pedig március és június közé teszi a kritikai kiadás. Sok megoldatlanság mellett ezt biztonsággal lezárt, megoldott kérdésnek tekinthetjük. Az ötsornyi szövegegyezés azonban további kérdéseket vet fel. Melyik versből került át az öt sor, melyikbe? Melyik íródott előbb? A logika azt diktálja, hogy az elkészült, készen tekintett és ezért közre is adott *Eszmélet* szövegéhez többé már nem nyúlt hozzá a költő. Az öt sort a [*Magad emésztő...*]-ből vette át, amit aztán nem is jelentetett meg. De mikor? A kritikai kiadás a versek időrendbe állításakor a [*Magad emésztő...*]-t az 1933 novemberi Számvetés után közli, azok előtt a versek előtt, amelyeket az *Eszmélet* előzményeinek szoktak nevezni, tehát az 1933-as őszi-késő őszi versek között szerepelteti.

Elhangoztak érvek 1934 mellett is. Az 1934 első hónapjai mellett szól Basch Lóránt gondolatmenete. József Jolán emlékezett, hogy József Attila elmesélte, a Széna téren egy téli este véletlenül összetalálkozott Babitscsal a villamoson. Ezt meg is írta a versben. Basch Lóránt szerint ez a találkozás, ha csakugyan télen történt, nem lehetett 1933. tele, mert Babits akkor betegen feküdt, csak 1934. tele jöhet szóba, 1934 eleje. Tehát eddig 1933 nyara, 1933 késő ősze, 1934 tele, szerepel a lehetséges a dátumozási variációk között. Az öt sor szövegének tényleges áthelyezése az eddigi feltevések alapján 1934 tavaszán történhetett, azokban a hónapokban, amikor az *Eszmélet* véglegesen elkészült. A [*Magad emésztő...*] ezután kéziratban maradt, kiadatlanul.

Elvileg létezik még egy lehetőség, erre ugyan nincsenek eseménytörténeti adatok, de logikailag kizárni sem lehet: hátha mégis – a kései filológusok ésszerű feltevései ellenére – fordítva történt a szövegalakulás és az *Eszmélet*ből került át az öt sor a [*Magad emésztő...*]-be. József Attila hátha mégis belenyúlt a már kész, lezárt, meg is jelentetett versbe. Nem példa nélkül való az ilyen. Átemelte az *Eszmélet*ből az öt sort, aztán szövegalakítások után valamiért félbehagyta a vele való foglalkozást. Nem írta véglegesen kerek egészszé (Szabolcsi Miklós pl. „versvázlatnak” nevezi), s mint ilyet, nem is bocsátotta az olvasóközönség elé. Más szóval hátha még később keletkezett a vers, mint az eddigi feltevések tartják. 1934 tavaszán, vagy annál is később. Hátha rosszul emlékezett Berda József és máskor, később hallotta a verset, hátha nem is azt mondta József Attila a nővérének, hogy egy téli estén találkozott Babitscsal stb. De mikor harcolt érte először Kosztolányi a Baumgarten kuratóriumában? 1934 decemberében. Kellene pontosan tudnunk, mikor tanácsolta, hogy írjon verset Babitsról, ha meg akarja kapni a díjat. Egyáltalán, összefüggésben volt-e a [*Magad emésztő...*] evvel a tanáccsal? Kérdések és kérdések. Feltevések. Legvalószínűbbnek mégis az hangzik, amit Szabolcsi Miklós írt, mintegy történelmi mozgássá alakítva a fölvetett dátumokat: „a

⁶⁴ SZÖKE, uo.

Lillafüreden elkezdett verset néhány hónappal később is továbbírta – aztán véglegesen félbehagyta.”⁶⁵

Az ismétlődő öt sornak azonban nemcsak a verskeletkezés időbeliségének szempontjából van jelentősége, tartalmilag, értelmezésileg is következtésekhez vezet. Tverdota György 2004-ben megjelent könyvében egy eddig kevesebb figyelemre méltatott mozzanatra hívja fel a figyelmet. Az eddigi kérdések a rejtélyes szövegegyezéssel kapcsolatban főként arra irányultak, hogy a kettő közül melyik versből helyezte át a másikba a költő ezt az öt sort, az *Eszmélet*ből a Babits-versbe, vagy fordítva. Tverdota nem az időbeli elsőbbséget keresi, hanem a kontextuális jelentés felől közeledik. Azt kérdezi, hogy versbeli helyüket tekintve, szövegösszefüggésükben, szövegkörnyezetükben is azonosnak nevezhető-e a két öt sor, ugyanaz-e a jelentésük itt is, ott is? A fölvetett kérdésre tagadó választ ad, nem azonos mondja, mert funkcionális különbség van közöttük. Az *Eszmélet*ben ez az öt sor „a filozófiai általánosítás legmagasabb övezeteibe” emelkedik, minden dologra érvényes formula lesz, míg „a [*Magad emésztő*...]-ben visszacsatolódik az emberi közegbe (...)”⁶⁶

Ez a különbség a lírai hatást illetően nem akármilyen horderejű különbség. A filozofáló öt sor nem hozzászatelja a Babits-verset az *Eszmélethez*, hanem elválasztja tőle. Ez a tartalmi-hangulati távolság hitelesítheti – ha egyáltalán hitelesíteni lehet – Berda József visszaemlékezését, hogy ő már hallotta ezt a verset Lillafüreden 1933 nyarán: József Attila már ott, amikor egy szobában laktak, felolvasta neki. Amit Tverdota észrevett az a leglényegesebb különbség a két vers között. A szöveghangulati és kontextuális különbség. A Berda-émlékezésnek az a jelentése, hogy a [*Magad emésztő*...] akkor készült, vagy legalábbis akkor már készen volt, amikor József Attila nagy szerelmi versét, az *Ódát* írta. De bármit derít is ki a pontos dátumozást kereső filológia a [*Magad emésztő*...] lírai modulációja mindenképpen közelebb áll az *Ódához*, mint az *Eszmélethez*.

Az *Eszmélet* a magányos értelem verse, amint szemléli a világot, az ember világát és a természet világát. Az érzékelés verse, a látás és hallás: pontos megfigyelés, elmélkedő leírás: értékelő vélemény kimondása nélkül. Az epokhé verse. Vágó Márta számol be egy beszélgetésről, amely József Attila és a két Kecskeméti testvér, György és Pál között folyt még a 20-as évek végén. A két Kecskeméti testvér elméleti kérdésekben nemzedékük legfelkészültebb tagjai közé tartoztak, a beszélgetés idején éppen visszatértek Németországból, feltöltődve a német filozófia legújabb eszmélkedéseivel, a fenomenológia fogalmaival és gondolataival. Pál vetette fel az epokhé fogalmát: már a görögök ismerték, mondta, a koncentrációnak azt a fajtáját jelenti, amely felfüggeszti és kikapcsolja az ítélezést. A görög kifejezést aztán szoros vonatkozásba hozták Husserlrel és az intencionalitás eszméjével.⁶⁷

Az *Eszméletet* ebben az értelemben lehet az epokhé versének nevezni: a tiszta, semmitől sem megzavart figyelem verse, egyetlen törekvése a tömör lényegszemlélet. Ilyesmire csak a tökéletesen magányos Én képes, erre csak teljes egyedülletben van lehetőség. Aki megszólal a versben, teljesen és tökéletesen egyedül van: ennél magányosabb világban-létezést elképzelni is alig lehet. Evvel szemben a [*Magad emésztő*...] éppen nem a magányosság verse, hanem a valaki máshoz való odafordulásé. Az *Óda* is ilyen. Az is megszólítás, az is odafordulás. Ebben a líraszemléleti vonatkozásban közel állnak egymáshoz és távol vannak az *Eszmélettől*. Ez a közelség poétikailag fontosabb tényező a keletkezés pontos filológiai meghatározhatóságánál, de egyszersmind tovább valószínűsíti a Babits-vers 1933-as keletkezését. Hegel szerint a lírában a magába merülő szubjektivitás szemléletével van dolgunk, és persze mind-

⁶⁵ SZABOLCSI, im., 308.

⁶⁶ TVERDOTA György, *Tizenkét vers*, Bp., 2004, 142.

⁶⁷ VÁGO Márta, i.m., 63-65.

három versben ez a magába merülő szubjektivitás van jelen, de megnyilatkozási formájuk különböző. Az *Óda* és a [*Magad emésztő...*] a megszólító versek típusába tartozik: odafordulás valakihez, mégpedig a vers fiktív terében konkrét odafordulás. Mintegy elfordulás a magába merülő szubjektivitás pozíciójából és valakinek a megszólítása. Az ilyen elfordulást és odafordulást nevezik aposztrophénak. Az *Óda* és a [*Magad emésztő...*] aposztrophé jellegű vers, nem epokhé, mint az Eszmélet, esetükben éppen nem az érzékelés tárgyilagossága teszi azt a lényegszerűséget, amelyre a megfogalmazás törekszik, hanem a szubjektum irányulása, törekvése, vágyakozása, akaratlagossága.

A két aposztrophé-vers között keletkezett egy furcsa kereszteződés, azt is lehetne mondani, hogy furcsa felcserélődés. József Attila levél kíséretében elküldte az *Ódát* címzettjének, Marton Mártának, aztán ugyancsak levél kíséretében elküldte Babitsnak is, Babits meg is jelentette a *Nyugatban*. Az *Óda*, mint megszólítás evvel célba ért, a megszólított valóságosan megszólítottatott. A minden bizonnyal Babitsnak szóló [*Magad emésztő...*] ellenben az asztalfiókban maradt, József Attila nem küldte el Babitsnak, nem is adta közre sehol. A megszólítás aktusa ennél a versnél függőben maradt és virtuálissá vált. A virtuális és valóságos aposztrophé között persze nincs költészettanilag és esztétikailag értelmezhető különbség, de a vers életrajzának ismerete mégis hatással van az olvasóra és értelmezőre. Szabolcsi Miklós az *Ódával* kapcsolatban idézi azokat az értelmezéseket, amelyek (Fülöp László, Szigeti Lajos Sándor) a versben az izoláció és magány elleni benső küzdelmet is észreveszik.⁶⁸ Az aposztrophé mint beszédforma már természetéből következően túllép a magány és egyedüllét dimenzióján, valakit megszólít, odafordul valakihez. Ez minden szerelmi versnél megtörténik. A [*Magad emésztő...*] megszólító aktusának azonban különös hatása van azáltal, hogy az odafordulás a tűnődés szintjén maradt. A vers életrajzának ismerete óhatatlan rávetül a szövegre és tovább fokozza szomorúságát, mintha olyasmit beszélne el, ami már soha többé nem történhetik meg.

(...)
*eltünődtem, – hiszen lehetnének
 jóbarátok, együtt mehetnének
 a kávéházba s teát kavarva,
 szépet, jót, igazat akarva
 beszélgethetnének irodalomról,
 vagy más ily fontos emberi lomról
 és telt szavadra,
 mit óvatosan vetnél a latra,
 utalván a tapasztalatra,
 indulatom messze ragadna,
 te – hozzátéve: „Szivedre ne vedd” –
 leintenél, mint az öregebb,
 mint az apám
 s én bosszankodnék, de nem mondanám.*

Tudjuk, 1935 januárjában Babits odaült József Attila asztalához és elbeszélgettek egymással, de az a meghittség, amit a vers intonál valóban soha nem jött köztük létre. Nem is jöhetett. Az csak a lélek legbenső körében és a vers belső terében valósulhatott meg. Az intimitás olyan mélységéről beszélt a vers, de profundis a kitárulkozás olyan fokán, ami nem volt közölhető. Meg lehetett írni a verset, de nem lehetett elküldeni, nem lehetett közreadni. Kéziratban maradásának ez komolyabb indoka minden nyelvi kidolgozatlanágánál, amire az irodalomtörténészek azóta felhívták a figyelmet és komolyabb indoka a szövegisméltés fentebb ismertetett kérdésénél. Ez a vers csak József Attila halála után kerülhetett idegenek kezébe.

⁶⁸ SZABOLCSI, im., 298.

A [*Magad emésztő...*] heterogén strófaszervezetű vers, ami azt jelenti, hogy szakaszai sem a sorok számát, sem sorok ritmikáját illetően nem követnek egységesen végigvitt rendet. Ebben hasonlít az *Ódához* és eltér az *Eszmélettől*. Különbözik az *Ódától* is, annak képi világa egységesebb, mert ugyan egymástól eltérő részekből áll, de az egyes részek képi asszociációi összefüggőbbek. A [*Magad emésztő...*] töredezetebb, szakadozottabb képeket hoz az olvasó elé. Nagyobb az egyes képvillanások között az asszociációs rés. Mintha meg-megállna és újra kezdene egy intonációt. Az „Akár egy halom hasított fa,” kezdetű szakasz akár külön vers is lehetne, a Széna téri jelenet közbevetés-szerűen kezdődik („S ha már szólok, hát elmesélem, -”) A megszakításnak, közbevetésnek, interrupciónak különös hatása van az olvasásra, eltér a hosszabb, folyamatos képláncolatokétól. Az ilyen magállásoknál, töréseknél az értelmező számára mindig felhangzik valami a vers mélyéről: valami, amit nehéz fogalmilag megnevezni, mert a szavakban nincs benne. Olyasmi ez, mint amit Lévinas „le dire”-nek nevez szemben a „le dit” szemantikailag megragadható jelentésével.⁶⁹

A Széna téri jelenet felidézéséig tartó vers-részben mégis található egy lazán összekapcsolódó képsor, a „Botot faragtál”, a „fájdalom ágai” és a „hasított fa” között. Asszociációs-metaforikus kapcsoló elemük József Attila hajdani kritikája, valamint Babits új kötete, amelyet dedikálva elküldött József Attilának.

*Botot faragtál, ábrákkal tele,
beszélt a nyele,*

A „tárgyi kritika” visszavonását fogalmazza itt meg. József Attila képzavarokkal vádolta Babitsot, a képalkotását tette nevetségessé, főként a *Gondok kereplője* című verset idézve. Ez volt az a vers, amelyet átirat. Most szerepelt az új kötetben is, újra lehetett olvasni, mivel a *Verseny az esztendővel* az 1928-1933 verstermést foglalta egybe. József Attila 1930-ban a vers képeit „bottal esketett nász”-nak nevezte, vagyis zavarosnak, erőszakoltnak, erőltetettnek tartotta. Szabolcsi Miklós úgy gondolta, hogy a „botot faragtál” erre a kritikabeli kitételre utal, ezt vonja vissza az ábrákkal telefaragott bot képével.⁷⁰ Ez valószínűleg így is történt, a „beszélt a nyele” már olyasmit jelent, hogy nemhogy erőszakoltak lennének Babits versbeli képei, hanem ellenkezőleg, beszédeselek és kifejezőek. Tulajdonképpen ilyesmi volt a véleménye Babits verseiről korábban is, csak a „tárgyi kritikában” írta az ellenkezőjét. A „bot” szó asszociációs köre azonban nemcsak a hírhedt kritika bántó kitételére terjedhet ki, hanem Babitsnak azokra a verseire is, amelyeket József Attila az új kötetben olvashatott. (Vagy már korábban.) A „bot” nem volt gyakori szava Babitsnak. Először éppen a *Verseny az esztendővel* verseiben fordult elő. De ott két hangsúlyos helyen.

(...)
*akkor a hírnök föláll, veszi botját, s megindul a népes
völgyek felé mint akit nagy hír kerget le hegyéről*
(...)

(Mint különös hírmondó)

(...)
*Éveim nyilallnak belém.
Botom szédülve döf előre,*
(...)

(Botozgató)

⁶⁹ Vö. KENYERES Zoltán, *Kérdések az etikumról és esztétikumról*, in Uő, *Korok, pályák, művek*, 50-52.

⁷⁰ SZABOLCSI, i.m., 314.

Ezek a botok Babits saját botjai, olyan versekben, melyek egész addigi költészetének legszebb versei közé tartoznak. A „bot” szó sem előtte, sem később nem fordul elő nála. József Attila kezében ott volt a kötet, Babitsot megkövető versének képalakításakor eszébe járhattak ezek a sorokra is. A vers elején, a megszólító mondatotokat („Magad emésztő szikár alak! / Én megbántottalak.”) követő képszerű kifejezésénél („Botot faragtál” stb.) asszociációs kiindulásként közreműködhetett a „babitsi bot” is, nemcsak a saját kritikai furkósbotja. Ha pedig ezt feltételezzük, akkor hozzá kell tennünk, hogy nem valószínű, hogy hosszú idő telt volna el a Babits-kötet megérkezése és a között, hogy József Attila elkezdte írni a [*Magad emésztő...*]-t. Ez pedig ismét az 1933-as dátumozás mellett szól.

A vers érvelt, megpróbálta megindokolni a „tárgyi kritikát”:

(...)
*s még jó, ha az ember haragja
nem az embert magát harapja,
hanem valaki mást,
dudás a fuvalást,
én téged és engemet te, –
mert mi lenne, mi történhetne,
ha mindig magunkba marna
az értelem iszonyú karma?*

Ez Babits számára nyilván nem lett volna elfogadható mentegetőzés, hogy József Attila azért marta meg, mert különben önmagát kellett volna megmarnia. Mi már azonban ismerjük Rapaport Samu szívtelen bejelentését. József Attila félt önmagától, félt a betegségtől, az „értelem iszonyú karmától”. Az érvelés megegyezett avval, amit a márciusi levélben már megírt. A vers ezen a ponton már nem Babits felé irányult, hanem önmaga felé. Nem kellett, nem is lehetett ezt a verset kiadnia a kezéből, nem hogy Babitsnak, senkinek nem lehetett megmutatni. A megszólító vers kezdett önmegszólítóvá változni (abban az értelemben, ahogy Németh G. Béla leírta ezt a verstípust), s már csak az önfelszólítás hiányzott belőle. Ezt oldotta fel a Széna téri jelenet és a befejező szakasz tűnődő intonációja. A jelenet narratívuma és a megbékélés tűnődő fikciója fordította vissza az önmegszólítás teljes magányától, vissza az aposztrophé világába, az együttélés világába. De ki tudja. Mintha valami rejtett és rejtekező önfelszólítás szomorúsága kiérezhető volna belőle, vagy ha az nem is, de valami a felszólításból, annak alapeleméből, a „kell”-ből mégis lappangana benne: így kellene ennek lennie, így kellene élnünk. Nekünk, kettőnknek. Vagyis nekik, kettőjüknek.

Felmerül az elméleti kérdés, hogy szükség van-e ennek a megrendítően szép versnek (és ellent kell mondanunk Szabolcsi Miklósnak, aki nem sorolta a jelentős versek közé) az értéséhez és értelmezéséhez mindarra a sok historikumra, amiről itt szó volt, ismernünk kell-e körülményeket, a „környülállást”? Az Óda esetében nincs rá szükség. Mindkettő konkrét megszólító vers, de sok egyéb mellett ebben a tekintetben is eltérnek egymástól. Az Ódánál nem kell tudnunk, kihez szól a vers, nem kell tudnunk, hogy ki volt Dr. Marton Márta. Nem kell tudnunk, hogyan ácsorgott József Attila a lakása előtt miután elküldte a verset és levelet is írt hozzá, várta a választ. Az asszony nem engedte be, nem akarta, hogy József Attila közeledjen hozzá, féltékeny férje pedig összetépte a verset is és a vershez mellékelte levelet is.⁷¹ A [*Magad emésztő...*] viszont nem ilyen típusú vers. Nem lehet mit kezdeni vele, ha nem tudjuk, hogy kit szólít meg, nem lehet megérteni, ha nem ismerjük a megszólítás történetét és indokát. Vannak versek, vannak irodalmi művek, amelyek túlterjednek saját szövegükön, amelyek kitéphetetlenül körülményeikben gyökereznek. Ilyen a [*Magad emésztő...*].

⁷¹ Uo., 249.

A fiatalabb írók a nagy nyugatos nemzedékből többnyire Kosztolányi Dezsőt érezték közel magukhoz: emberileg. Kosztolányi barátságos volt, szívélyes, közvetlen és segítőkész. Benne nem volt semmi görcsösség, kisebbségi érzés, feszültség, nem követelt tiszteletet, mert mindenki akaratlanul is tisztelettel bámulta. Nemcsak nagy író volt, hanem sugárzó egyéniség, aki első látásra lenyűgözte a vele találkozót. Vas István életrajzi regényében a róla szóló fejezetnek azt a címet adta: *Egy olimpuszi isten*.

„Ahogy a dolgozószoja ajtajában állt magas – nem, nemcsak: hatalmas testével, már egy fejedelem fogadott. De csak hazatérve mertem tudatosítani, hogy már első percben sem csupán az imponáló megjelenése hatott rám, hanem a szépsége. Tudom, ez furcsa mondat – nekem akkor még furcsábbnak és szemérmetlenebbnek hangzott. Holott persze tudtam, hogy nem fizikai szépsége hat rám, hanem lényének szépsége, de ez a lényeg szép testtartásban és arcvonásokban nyilvánult meg, olyasmiben, amire nem mondhattam egyebet: szép férfi áll előttem”⁷²

Írói jelentőségét, írói nagyságát senki nem vonta kétségbe, elbűvölő lénye pedig minden irodalmi pozíció nélkül is vonzotta a fiatalabbakat. Vas István azt írta, Babits irodalompolitikai hatalom volt, „a baloldalon jóformán hozzátartozott az illemhez, fitymálva és becsmérően beszélni róla, (...) Kosztolányit szabad volt szeretni, (...) semminek sem volt a szerkesztője, nem volt hatalma, rendelkezési területe (...)”⁷³ József Attila is vele találta meg a hangot, vele volt jó viszonyban, vagy fordítva fogalmazva Kosztolányi vele is megtalálta a hangot, vele is jó viszonyban tudott lenni, s önzetlenül segíteni próbált rajta. (Amiről József Attila valószínűleg nem is mindig szerzett tudomást.)

Közvetlen személyes kapcsolatukat nehéz megrajzolni, mivel elég kevés dokumentum maradt fenn. Az bizonyos, hogy 1923. májusában találkozhattak Szegeden a Juhász Gyula írói jubileumára rendezett ünnepségen, itt találkozhatott József Attila először Babits Mihállyal is.⁷⁴ Kapcsolatuk, mely pusztán ismeretségnél több volt, de barátságnak talán nem nevezhető 1933-1935 körül érhetette el csúcspontját. József Attila el-ellátogatott Szántó Judittal a Lógodi utcába, ilyenkor Judit vitte a szót, történeteket mesélt arról a világról ahol dolgozott és melyet Kosztolányi nem ismert. Kosztolányi élénken figyelt, néha föl is jegyzett valamit. Szüksége volt új és új nyersanyagra, a *Pesti Hírlap* állandó tárcaírója volt, a népszerű lap hívta, kérte, követelte az írásait. Sebtében mindent meg kellett írnia, amit látott, hallott, tapasztalt. Így született meg egy alkalommal a *Telep* című tárcája, egy olyan történet alapján, melyet Szántó Judittól hallott.⁷⁵ A novellácska irodalmilag nem nevezhető jelentősnek, de kapcsolatuk szempontjából sokat mond megjelenésének időpontja. 1935. november 24-én jelent meg a *Pesti Hírlap* hasábjain. Ami arra enged következtetni, hogy a nyár óta zavartalanul folytatódott barátságos viszonyuk egymással, mintha mi sem történt volna. Pedig valami mégis történt. József Attila a nyáron bírálatot írt Kosztolányiról: írása *A Toll* júliusi számában jelent meg. Az összegyűjtött versek kötetéről szólt, arról a kötetéről, melyben a korábbi verseken túl az újabb versek is megjelentek a *Számadás* című zárófejezetben. Kosztolányi költői életművét tartalmazta a kötet. (Legközelebbi verseskötete már csak a halála után jelent meg.)

⁷² VAS István, *Nehéz szerelem*, Bp., 1972 (Második kiad.), 841.

⁷³ VAS István, i.m., 837.

⁷⁴ KOSZTOLÁNYI Dezső, *Levelek, naplók*, s.a.r. RÉZ Pál, Bp., 1996, 964. (A Babitscsal való találkozásról l. TASI József, *Babits, Zolt Béla, Hatvany és József Attila (Adalékok a „Tárgyi kritikai tanulmány” történetéhez)*, in: *Mint különös hírmondó, szerk. KELEVÉZ Ágnes*, Bp., 1983, 135-136.

⁷⁵ SZÁNTÓ Judit, *Napló és visszaemlékezés*, s.a.r. MURÁNYI Gábor, Bp., 1997, 156-157, 249.

Kosztolányi abban az évben töltötte be ötvenedik életévét, amikor egy évvel később meghalt, a *Nyugat* egész történetének egyik legszebb számát szentelte emlékének. Most Halász Gábor írt a gyűjteményes kötetről, egyáltalán nem ünnepélyes hangon, mely tekintetbe vette volna az életévfordulót. Amolyan „tárgyilagos”, száraz, kicsit hűvös leírást adott elő a kötetről és a költői pályáról. Ha nem tudnánk, hogy Halász Gábor, mennyire ragaszkodott szellemi függetlenségéhez, azt is mondhatnánk, írása mögött ott érezzük Babits szigorú tekintetét, az írás levegője pedig mintha éreztetné azt a felemás viszonyt, amely az Ady-vita óta jellemezte Kosztolányi és a *Nyugat* kapcsolatát.

József Attila bírálata nemhogy hűvös lett volna és tárgyilagosságra törekvő, hanem egyenesen ridegnek és barátságtalannak hangzik, legalábbis ennyi év után. Eszes, okos írás volt, de hajthatatlanul ideológiai természetű, mint akit sem a poétikai érték nem hat meg, sem a tapasztalt költői színvonal nem enged kizökkenteni társadalmi-politikai eredetű elveinek hangoztatásából. Ilyesmiket írt:

„(...) Homo aestheticusnak csak az az ember vallhatja magát, megfedkezve az aestheticai tárgy gazdasági és erkölcsi jelentőségéről, ki nem érzi át, hogy léte a társadalmi életbe, viszonyokba ereszti gyökerét; az, ki nem tudja azonosítani magát a társadalmi létet szabályozó, alapvető elvekkel. (...) Kosztolányi egész költészete egy kicsit ének a semmiről. Kissé e szociális nihilizmus fejlődésének filmje összegyűjtött költeményeinek vaskos kötete (...) Kosztolányi költészetének vannak »szociális« elemi, ezek azonban láthatóan egy társadalmon kívüli, azazhogy a társadalmi elvbe belehelyezkedni nem tudó, ösztönös társiasságból fakadnak. (...)”

Mondhatnánk, József Attila pár évvel korábban – ugyancsak *A Toll* hasábjain – lesújtó bírálatot mondott Babits költészetéről, most hasonló állásból Kosztolányit támadta meg. De ez nem mondhatjuk. A két bírálat között nagy különbség van. Babitsot rossz költőnek nevezte, néhány verssorát példaként át is fogalmazta, és valami magyarázhatatlan indulattal ment neki. Kosztolányi költői képességeit nem vonta kétségbe, írásában nem működött ellenséges indulat, inkább valami derűs fölényt lehet érezni benne (amit ő érzett), mint, aki birtokában van a világ igazságainak, szemben avval, aki gyerekesen félreérti a dolgokat. Kosztolányi láthatólag nem vette zokon József Attila bírálatát, alighanem komolyan sem vette. Eszmeileg, ideológiailag egy más világ hangjának hallhatta. Jobban fájt neki az a tárgyilagosság látszatában jelentkező hűvösség, ahogy a *Nyugat* fogadta kötetét. (József Attila bírálatát majd az 1945 utáni neofita marxizmus veszi komolyan.)

* * *

De térjünk vissza 1933-hoz. Kosztolányi és József Attila kapcsolatának átmelegedése ekkor kezdődhetett, a korábbi futó ismeretség után. József Attilának egy verséhez és Kosztolányinak egy novellájához vezet az ív kezdete. A József Attila-vers: az *Óda*. Amikor 1933 nyarán József Attila hazaérkezett Lillafüredről, zakója zsebéből kikandikált a vers kézírata. Szántó Judit rögtön ki is kapta onnan, és sietve elolvasta. El volt bűvölve. Gyönyörű – mondta. Aztán leforrázva hallotta, hogy a vers nem hozzá íródott. Szó-szót követett. József Attila elrohant hazulról, Judit pedig felhajtott 40 gramm kinint egy pohár vízzel. Meg akart halni. József Attila még nem ment messze, amikor rossz érzése támad, visszafordult. Judit már eszméletlenül hevert... Csak a mentőautóban tért magához. József Attila a szörnyűség után felment Németh Andorhoz, aki a legjobb barátja volt. Nem akart beszélni, de Németh Andor a feleségével szó szoros értelmében kibarkochbázták belőle, hogy mi történt. József Attila szenvedélyes barkochba játékos volt.

Az esetnek hamar híre ment, Kosztolányihoz is eljutott a történet. Röviden bejegyezte lényegét gyorsírással naplójába: „József Attila felesége megmérgezi magát. Elmegy a barátjához (Németh Andorhoz), és a Jucival vallatják barkochbával, mi történt a feleségével.” A feljegy-

zés után Kosztolányi zárójelben odabiggyesztette a lehetséges írás címét is: *XX. század*.⁷⁶ Kortünetnek képzelte el a tragédiának és a játéknak azt a furcsa egybefolyását, ami magyarázás nélkül, önként adta magát a történetből. Mint a freudista tételekben a szerelem és gyűlölet egybefonódó, kettős lelki aktusa, most itt van egy kor, itt van egy ifjúság, mely a tragédiából játékba menekül, s a játék tétje a tragédia. A barkochbázás még hasonlított is az analitikus kérdezés-terápiához. Kosztolányi meg is írta a történetet, és 1933. szeptember 10-én megjelent a *Pesti Hírlap* Vasárnapjában *Ezerkilencszázharminchárom* címmel.⁷⁷ Már nem *XX. század* volt a címe, mint a naplóbejegyzésben, de még mindig azt sugalmazta a cím, hogy korszakjellemző tünetről van szó. Legalábbis egy korszak ifjúságára jellemző tünetről, a háború utáni nemzedékről. Akik munka nélkül tengnek-lengenek, nem hisznek már semmi-
ben, „parlagon hevernek, ugarolnak a végtelenségig”. Mit tehetnek, hát játszanak. A nemzedék kicsit távolról, kicsit fölényesen, kicsit gunyorosan karikírozott rajzolatán át-áttűnik Kosztolányi önképe, elmondja jól ismert véleményét a nyelvről és a játékról, még néhány híres játékos vesszőjét is a nemzedéknek ajándékozta, mintha azok írták volna. Az elnyújtott és nem túlságosan mélyre hatoló esszészerű gondolatmenet után következik a narratívum, a barkochbázás története, ahogy Kosztolányi átírta, módosította, amit hallomásból megtudott, Németh Andor kimaradt, átalakult, talán belőle lett a novellabeli Scholz, ahogy József Attilából Jancsi János lett, stb.

De, honnan eredt valójában, és mi is volt az, ami az írókörökben városszerte elterjedt akkor, és eljutott Kosztolányi fülébe. Már fentebb egyszer leírtuk. (József Jolán változata alapján) Amikor a mentők elvitték Juditot, József Attila felment Németh Andorhoz. Ezt Németh Andor is megírta később első József Attila-könyvében. József Attila dűltan, sötéten, komoran megjelenik a Jókai-téren.

„– Mi történt? – kérdeztem tőle.

– Judit megmérgezte magát.

– Szörnyű... Miért?

– Megtalálta a verset, amit Lillafüreden írtam az utolsó éjszaka. (...)”

Szó sem esik a könyvben barkochbázásról.⁷⁸ A barkochbázás második József Attila könyvében sem szerepel, melyet néhány évvel később írt már erős marxista hatás alatt. Ott már megnevezve szerepel a Japán kávéház, de nem ő, nem Németh Andor a kérdező, sőt nincs is szó kikérdezésről.

„A mentőkocsi befordul a kórház kapuján, Juditot elviszik. Attila magára marad. Ahogy Judit eltűnik a szeme elől, megszűnik a lelkiismeretfurdalása. A Japán-ba siet. Keres valakit – akinek megmutathassa a költeményét. Mert ez az egyedül értelmes az egész körülötte keletkezett kavarodásban. A vers, mely túléli a versürügyet, a nőt, akihez íródott, mely túléli őt, túléli Juditot.”⁷⁹

⁷⁶ KOSZTOLÁNYI Dezső, *Napló 1933-1934*, s.a.r. KELEVÉZ Ágnes és KOVÁCS Ida, Bp., 1985, 68.

⁷⁷ Hitel Dénes abban a bibliográfiájában, amelyben Kosztolányi *Pesti Hírlap*-beli írásait gyűjtötte össze, ezen a címen szerepelteti a novellát, egy másikban, amelyben a novellák első megjelenését dátumozta, ott *Barkohba* cím alatt helyezte el ugyanarra a napra datálva. A Révai Kiadó 1943-as novella-kiadásának harmadik kötetében még evvel az írásmóddal jelent meg az elbeszélés. Az újabb kiadások Barkochbát írnak. A legújabbak pedig az *Esti Kornél* ciklusban adják közre.

⁷⁸ NÉMETH Andor, *József Attila*, i.m., 130.

⁷⁹ NÉMETH Andor *A szélén behajtvva*, i.m., 467.

Szép, poétikus kiszínezése ez a történetnek, melyet, mint annyi történetet a világon ezt sem tudjuk rekonstruálni és nem fogjuk tudni soha. Mi is történt valójában – ez a kérdés az irodalom síkján nem értelmezhető, sokak szerint még a történettudományban sem. A maga „valóságában” csak a „récit” létezik, az elbeszélte történet, de a megtörtént történet, az „histoire” annyiféle, ahány elbeszélése és ahány értelmezője van. Németh Andor elbeszélése ugyanolyan műalkotás, mint Kosztolányié. Az emlékezés ebben az esetben is, mint mindig, minden emlékiratnál, mint minden memoárnál egybefolyik a fikcionálással. Ez a természete. Németh Andor kétszer írta meg a történetet, és mindkét történetelbeszélése eltér attól, ami Kosztolányi naplóbejegyzésében szerepel, pedig annak József Attila mellett ő a főszereplője. József Jolán lesz az, aki hasonlóan beszéli el a történetet ahhoz, ahogy Kosztolányi is fellejegyezte naplójában.⁸⁰ De ő hallomásból írta, amit írt, és az ő értékes és érdekes dokumentumkönyve úgyszintén a fikcióvá válás területéhez tartozik, akár a többi hasonló emlékezés. Sőt, őrá hatással lehetett Kosztolányi novellája is.

A későbbi évtizedekben mégis jelentkezett egy koronatanú, aki azt állította, hogy jelen volt Németh Andorék lakásán, és minden úgy történt, ahogy a Kosztolányi-bejegyzésben szerepel: egy kis változtatással. Ez a koronatanú Koestler Arthúr. Koestler 1933-ban csakugyan Budapesten tartózkodott egy ideig, Németh Andort már korábbról ismerte, de sok íróval, művésszel megismerkedett, többek között József Attilával is. Egy alkalommal éppen akkor állított be Németh Andorékhoz, amikor József Attila depressziós állapotban feküdt náluk egy kanapén. Mi történt? – kérdezte. Elkezdődött a barkochbázás, csak Koestler elbeszélése szerint nem Németh Andor, nem is a felesége, Juci barkochbázta ki József Attilából, hogy Judit öngyilkosságot kísérelt meg, hanem ő, Koestler Arthúr.⁸¹ Tűnődni lehet, mi az, ami a mendemondákból került be Kosztolányi novellájába, és mi az, ami a novellából került vissza a mendemondákba.

* * *

Kosztolányi tavasszal rendezte kötetbe a korábbi *Esti Kornél*-novellákat, a kötet megjelenésének idejére következtetni lehet abból, hogy májusban már kritikák jelentek meg róla. De nemcsak korábbi *Esti*-novellák kerültek a kötetbe, hanem az összeállítás idején, vagy azt közvetlenül megelőzően írott újabbak is. A *Nyugat* január 16-i számában (még a Móricz szerkesztette *Nyugatban*) jelent meg az Elnök című novella, melynek esszéikus, nem-narratív részeit úgy is lehet olvasni, mint a homo aestheticusról és homo moralisról szóló – éppen a megelőző számban – közreadott elmélkedésének folytatását. Április 9-én a *Pesti Hírlapban* pedig az az *Esti*-novella jelent meg, mely a kötet élére került. Ebben a bevezető novellában nyert Esti Kornél alakot, színt, jellemet, ebben vált hús-vér alakká. Azt a látszatot keltve, mintha onnan, a kötetnyitó novellából bújt volna ki a többi, s onnan bontódnék tovább a különös szereplő alakrajza. De a nyitó novella utólagos konstrukció volt és ahogy Kiss Ferenc megállapította „maga a ciklus nem ennek jegyében íródott, hanem spontán képződmény, melyet az Estit bemutató bevezető fejezet utólag igyekszik egyetlen vállalkozásként feltüntetni.”⁸²

Az *Ezerkilencszázharminchárom* című novella a nyáron, kora ősszel keletkezett, már a kötet megjelenése után íródott, s kötetben először a *Tengerszem*-ben jelent meg, 1936-ban. Itt megváltozott a címe. A kötetben kapta azt a címet, ahogy ma is olvasni szokták: *Barkohba* (sic!). A címváltozás hangsúlyváltozást jelentett. Kosztolányi nem az esszéikus, értekező első

⁸⁰ JÓZSEF Jolán, *József Attila élete*, Bp., 1941, 328-329

⁸¹ Arthur KOESTLER, *A láthatatlan írás*, Bp., 1997, 201-202.

⁸² KISS Ferenc, *Esti Kornél és a Kosztolányi novella*, ItK, 1969, 1. sz., 49.

részre hívta fel vele a figyelmet, mint újságbeli megjelenésnél, nem a kórosnak mutatott kortünet, nem a nemzedéki rajz (görbe?) tükrét állította előtérbe, hanem a második részre, a tulajdonképpeni narratívumra, a játékra és élettragikumra helyezte át az olvasó figyelmét. Az elbeszélés narrátora Esti Kornél nem pusztán megfigyelői pozíciót tölt be az elbeszélés-folyamatban, hanem megjegyzésekkel, magyarázatokkal kíséri a látottakat és tapasztaltakat. Nem résztvevő, nem nyúl bele abba, ami történik, nem cselekszik, csak lát, hallgat és kommentál. Nincs indulat benne, nem háborodik fel, de nem tölti el részvét sem. Mégsem lehet azt mondani, hogy teljesen közömbösen adná elő a történetet. A szövegének van egy nehezen megnevezhető modulációja: „derület”, ami nem azonos a derűvel és „felette állás”, ami nem azonos a fölényvel és végképp nem azonos a fölényeskedéssel. Esti Kornél úgy áll kívül az eseményeken, hogy egyszersmind egy kicsit fölöttük áll. A derület szónak ezen a helyen megvalósuló jelentését pedig alighanem a humor közelíti meg legjobban (semmiképpen sem az ironia!), de avval sem közvetlenül érintkezik. Éppen csak egy pici elmozdulás érezhető a semleges pozícióból a humor irányába, de ennyi éppen elegendő ahhoz, hogy minden más indulati elemet kizárjon. Kizárja a részvétet is a mélyen tragikus történettel szemben. Talán abból a megfontolásból kiindulva, hogy a részvét hangsúlyos helyzetbe kerülve az érzelgősség és szentimentalizmus felé mozdítaná el a szöveg hatását.

* * *

Az *Esti Kornél*-kötetről (melyben a *Barkohba* még nem szerepelt) Babits Mihály írt a *Nyugatban, Könyvről könyvre* című egyszemélyes könyvkritikai rovatában. Újra betegen feküdt. Kosztolányi két májusi levelében is arról tudósította Füst Milánt, aki Dubrovnikban tartózkodott (Déry Tiborral), hogy „Babitsnak veseköve van, elájult, rosszul van. Ilonka idegbetegen fekszik”.⁸³ Babits a szívére panaszkodott kritikája elején.

„Ezt a cikket megint betegágyban írom; a szívem ritmusa bomlott meg; mozdulatlanul kell feküdnöm; még beszélnem is csak keveset szabad; nem maradt számomra más, mint írni és olvasni. Hadd említsem meg hát ezt a remek magyar könyvet, amely utóbbi napjaimnak öröme és élvezete volt: Kosztolányi Dezső *Esti Kornél*-járól van szó.”

Ezek voltak az első mondatok. Az elkövetkező mondatokban aztán finom, hegyes kis tüket helyezett el. Előbb atelier-regénynek nevezte a könyvet, ami méltánylásnak hangzott, de nem Kosztolányi számára. E megnevezés jelentési övezete évtizedes távolba vezetett vissza, amikor Ady azt írta róla, hogy irodalmi író, aki nem kínál emberi dokumentumokat.⁸⁴ Irodalmi írónak lenni nálunk mindig becsmélésszámba ment, Kosztolányinak nem hegedő sebe és nem múló emléke volt ez a titulus. Babits a következő mondatokban visszavonta az atelier-regényből a regényt. Nem regény, még csak nem is novellák füzére. Igazi novella is talán csak kettő van benne.

„A könyv többi darabja tiszta líra vagy ötlet vagy csevegés vagy humoreszk vagy értekezés novella-formában. (...) Sőt, külön és rövid szavakkal elmondva, az ötleteket kissé üresnek is találnám.”

Kérdezhetjük, mi talált hát Babits a kötetben beteg „napjai örömére”? Az írások nyelvét, stílusát, azt, hogy Kosztolányi „nagyszerűn tud magyarul (...) mondatai szinte érzéki élvezetet adnak”. Valami kis gáncsot azért még itt is vetett, Kosztolányi nyelvészkedését „nyelvészeti dilettantizmusnak” nevezte, de ezt már nem bántó éllel tette.⁸⁵

⁸³ KOSZTOLÁNYI Dezső, *Levelek, naplók*, i.m., 687, 688.

⁸⁴ *Ady Endre ÖPM*, VII., s.a.r. VEZÉR Erzsébet, Bp., 1968, 227.

⁸⁵ *Nyugat*, 1933, I, 688-689.

Kosztolányi azonban megbántódott. A magyar irodalom egyik legnagyobb életműve áll mögötte, és akkor barátja, ifjúságának társa azt tartja egyedül dicséretre méltónak, hogy ötven éves korára megtanulta az anyanyelvét? Csak nyelvész, máskülönben üresek az írásai? Haragjában előbb arra gondolt, hogy leveteti nevét a *Nyugat* címoldalkán a főmunkatársak közül.⁸⁶ Aztán válaszként megírta az *Esti Kornél énekét*.

*Hát légy üres te s könnyű,
könnyű, örökre-játszó,
látó, de messze-látszó,*

Lehet költői programként, költői ars poeticaként olvasni a verset, melynek gondolati gyökerei messze visszanyúlnak a pályakezdés korára. Aztán világnézetté bontakozva, erkölcsi, politikai (!) eszmévé sűrűsödve megfogalmazódik a *Nyugat* első januári számában a homo eastheticus és a homo moralis szembeállításával, folytatódik a második januári számban az *Elnök* című *Esti Kornél*-novellával. A narrátor ebben az elbeszélésében ilyeneket mond:

„A példák azt bizonyítják, hogy az emberiséget azok vitték szerencsétlenségbe, vérbe és piszokba, akik lelkesedtek a közügyért, akik komolyan vették küldetésüket, akik forrón, becsületesen virrasztottak, s jótevői azok voltak, akik csak a maguk dolgával foglalkoztak, a kötelesség-mulasztók, a közönyösek, az alvók. Nem az a hiba, hogy a világot kevés bölcsességgel kormányozzák. Az a hiba, hogy egyáltalán kormányozzák”.

Irónia? Nem biztos. Kosztolányi gyakori kifejezés-bravúrja az irónia álarcába bújtatott komolyan mondás, a látszat-irónia. Az *Esti Kornél éneke* felfogható, mint harmadik megszólalása, harmadik tétele ennek az 1933-ban megújuló és különösképp megerősödő világkép-kibeszélő szólamnak. De az *Esti Kornél énekét* lehet másképpen is olvasni. Úgy, mint közvetlenül Babitscsal folytatott vitát. Személyes ügyet.

*Mit hoz neked a bűvár,
Ha felbukik a habból?
Kezébe szomorú sár,
Ezt hozza néked abból.*

Nem nehéz kitalálni, ki ez a bűvár. Ki más lenne, mint Babits. Az *Atlantisz* című 1913-as versében ő maga nevezte magát bűvárnak.

*Bűvár leszek én, kaucsukból gyártva ruhám, süvegem
úgy nézek a két kaucsukba szegett karikás üvegen
bukdosva botor léptekkel a sűrű nehéz víz alatt (...)*

Nézeteltéréseiket, szinte eredendő felfogásbeli különbségüket nemcsak 1912-13-ig, hanem levelezésükben egészen 1904 környékéig vissza lehet vezetni. Arra az időre, amikor Bergsonról és Schopenhauerről vitatkoztak, arra az időre, amikor Babits először számolt be a james-i tudatfolyam-elméletről. A bűvár-szó egyébként ott, abban a levélváltásban tűnik fel. Ott jelenik meg először.⁸⁷

Babits megtudta, megérezte, hogy megbántotta Kosztolányit, ezért a következő (július 1-16-i) *Nyugat* számban visszatért az Esti Kornél kötetre. Igyekezett magyarázkodni, igyekezett tompítani az előző számban írottak élet. Nem lehetett. (Még szúrt is egyet: lábjegyzetben a versre utalva azt írta, hogy a bűvár nem sarat szokott felhozni a víz mélyéről, hanem kincseket.) Valamelyes gyógyírt Kosztolányi számára az jelentett, hogy közvetlenül Babits cikke után Schöpflin Aladár írása következett a kötetről, és ő már nemcsak a remek stílust, nemcsak

⁸⁶ GELLÉRT Oszkár, *Egy író élete*. i.m., 361.

⁸⁷ Babits Mihály levelezése 1890-1906, s.a.r. ZSOLDOS Sándor, Bp., 1998, 127-129.

a ragyogó megírásmódot, nemcsak a játékot és humort dicsérte, hanem kijelentette, hogy itt az élet és a világ „gyökér-kérdéseiről” van szó.

A Kosztolányival folytatott vitának azonban volt 1933-ban egy kevésbé nyílt, kevésbé észrevehető vonala – erről később lesz szó.

SETTEMBRINI

1933 nem az irodalom éveként vonult be a történelembe. „A német proletártömegek nem adják meg magukat olyan könnyen! A marxizmus klasszikus földjén most készül a leghatalmasabb történelmi illusztráció Marx lángeszű történelemfilozófiai tételéhez: az emberiség történelme az osztályharcok története.” – írta a *Népszava* 1933. január 31-én.⁸⁸ Amikor ez a cikk megjelent, akkor a német birodalmi kancellárt már második napja Adolf Hitlernek hívták. Mind a szociáldemokrata mind pedig a kommunista orientációjú munkásmozgalom vereséget szenvedett. A vereségért egymást okolták, okolhatták is, mivel a megelőző hetekben, hónapokban, években nem az előretörő nácizmust, hanem egymást tekintették fő ellenségnek, egymás ellen hadakoztak, harcoltak, egymást szidalmazták, egymást denunciálták, egymás ellen szervezkedtek. Hitler hatalomra jutása után a Kommunista Internacionálé felhívást tett közzé a munkásegység megteremtésére, amihez a magyar illegális kommunista párt is csatlakozott: természetesen. Indítottak egy lapot *Új Harcos* címmel, amelynek elsőrendű feladata volt eszmecsere-t kezdeni a meghirdetett egységfrontról.

József Attila is véleményét nyilvánította, az *Új Harcos* hasábjain jelent meg *Az egységfront körül* című írása. A munkásegységet ő is elengedhetetlennek tartotta a jövő érdekében, de határozottan kijelentette, hogy a két munkáspárt közül, a szociáldemokrata és a kommunista közül egyik elméleti fegyvertára sem alkalmas az egység megteremtésére, „(...) a mai, a munkásmozgalomban ténylegesen érvényesülő elméletek egyike sem, tehát a tudományos szocializmusnak se jobboldali, sem a baloldali pártszerű és pártos értelmezése nem alkalmas az osztályharcos munkásság egyesítésére”.⁸⁹ Az egységet, érvelt a tanulmány, csak maguk a munkások teremthetik meg, függetlenül mindenfajta pártfegyelemtől. Ez az érvelés szociáldemokrata oldalról legfeljebb csak vitatható lett volna, de kommunista oldalról olyan eretnekségnek számított, amelyet olyas valaki, aki szervezetileg is hozzá tartozott a kommunista mozgalomhoz, nem engedhetett meg magának. (Meg is kapta a magáét egy válaszcikkben.⁹⁰) Úgy látszott, József Attila nem tudta, hogy ha kommunistának érzi vagy hiszi magát, akkor nem vonhatja kétségbe a párt, a kommunista párt mindenható történelmi szerepét, nem tudta, vagy nem akarta tekintetbe venni, hogy a Bolsevik Párt lenini megszervezése óta ennek a mozgalomnak középpontjában a párt áll, és a hozzá való tartozás a pártfegyelem teljes és tökéletes elfogadásában kell hogy megmutatkozzék. Milyen viszonyban volt e cikk megjelenésekor, 1933. májusában József Attila a kommunista párttal?

1945 után a marxista és tudományos szocializmus alapú kulturális ideológiának József Attilára elsősorban, mint szocialista költőre, a szocialista és kommunista munkásmozgalom költőjére volt szüksége. Ennek érdekében először azt kellett állítani, hogy József Attila élete végéig kapcsolatban maradt az MKP-val. A kapcsolat ugyan nem működött zavartalanul, sok méltatlan támadás érte őt is, a verseit is a párthoz tartozó vagy közel álló személyek részéről, a kapcsolat ennek ellenére fennmaradt, kitartott a költő haláláig. Teltek múltak az évek. Egy

⁸⁸ Idézi VAS István, i.m., 951.

⁸⁹ József Attila összes művei, III. s.a.r. SZABOLCSI Miklós, Bp., 1958, 141.

⁹⁰ TÉGLÁS Ferenc, *Az egységfront körül*, in *Kortársak József Attiláról*, I. i.m., 306-312.

másik vélemény szerint nem maradt végig fenn a kapcsolat, mert (nem lehet pontosan tudni, mikor és miért) kizárták a pártból. De az a párt egy szektás párt volt – tették hozzá. Nem lehet József Attilát hibáztatni. Egy harmadik változat szerint nem maradt fenn végig a kapcsolat, de nem is zárták ki József Attilát, hanem csak lehagyták. Ez a kiegyenlítő vélemény arra is szolgált, hogy ne kelljen elmarasztalni a korabeli pártot, melynek még voltak élő tagjai. A rendszerváltás után következett a negyedik változat, amikor előtérbe került József Attila kommunisztátlánítása. Mintha kényelmetlen lett volna az új demokratikus berendezkedés demokratikus-liberális eszmehirdetőinek, hogy a modern irodalom egyik legnagyobb alakja nemhogy szocialistának (marxistának) vallotta magát, hanem egyenesen kommunista volt életének egy szakaszában. A negyedik változat szerint sem maradt fenn kapcsolata az MKP-val élete végéig, de nem is zárták ki, nem is hagyták le, hanem ő maga hagyta ott a pártot, ő maga lépett ki belőle. Ezt a változatot – a korábbiaknál politikailag-ideológiailag nem kevésbé voluntaristának hangzó változatot – Horváth Iván adta elő egy retorikailag hatásosan felépített tanulmányban. „A költő megszakította a párttal az eszmei közösséget” – jelentette ki⁹¹. Egyik érve – aligha vitatható érve – úgy szólt, hogy az *Új Harcosban* megjelent írása után József Attila többé nem szerepelt kommunista orientációjú fórumon, és legközelebbi politikai-ideológiai természetű tanulmányát a szociáldemokrata párt elméleti folyóirata, a *Szocializmus* közölte 1934-ben.⁹²

A két közlés, az *Új Harcosban* megjelent írás, és a *Szocializmus* hasábjain közzétett tanulmány között történt egy kínos és nehezen megmagyarázható epizód. Még 1933-ban, feltevések szerint 1933 nyarán József Attila készített egy programnak, proklamációnak hangzó fogalmazványt *A nemzeti szocializmus* címmel. Mint látjuk, az *Új Harcosban* radikálisan kétségbe vonta a két munkáspárt képességét a munkásegység megteremtésére, most néhány hónappal a vita után tovább ment, és már a munkásság nemzetközi összefogásának lehetőségét is kétségbe vonta: arról írt, hogy az elérendő célok nem valósulhatnak meg nemzetközi méretekben, előbb nemzeti keretek között kell megoldást keresni.

„Az egész emberi faj megszervezése – írta –, amelyről a nemzetközi szocialisták álmodoznak, nem képzelhető el anélkül, hogy előzőleg a nemzetekre tagolt emberi faj meg ne alkossa a maga benső nemzeti egységeit (...) Ebben a nemzetközi versenyben előbb-utóbb minden ország munkásai rákényszerülnek, hogy egységes nemzeti szervezetekben keressék érdekeik védelmét (...)”⁹³

A munkásérdekek nemzeti keretek között történő megszervezésének ez a gondolata elvetette mindazt, amit az MKP akcióprogramja hirdetett, és szemben állt a szociáldemokrácia alapvető internacionalizmusával, de – mondhatnánk – önmagában nem érintkezett avval sem, ami a Németországban történt. Ilyen nemzeti eszméket azóta is többen magukénak vallanak szerte a világon, parlamenti pártok is akadnak, melyek hasonlóképp határozzák meg céljaikat. Csak-hogy ez nem felel meg az igazságnak: nem felel meg az igazságnak, hogy József Attila írása nem érintkezett a német eseményekkel. A fogalmazvány első mondata így hangzott: „A nemzeti szocializmus lobogója alá sorakozó német dolgozók történelmi harca új irányt szab minden ország munkásmozgalmának.”⁹⁴ Lengyel András részletes tanulmányban fejtette ki álláspontját erről az írásról, feltárta történeti, életrajzi háttérét és értelmezte magát a szöveget,

⁹¹ HORVÁTH Iván, *József Attila és a párt*, in *Miért fáj ma is* i.m., 306.

⁹² Uo., 304.

⁹³ SZÁNTÓ Judit, *Napló és visszaemlékezés*, s.a.r. MURÁNYI Gábor, Bp., 1997, 191.

⁹⁴ Uo., 190.

amennyire értelmezni lehet.⁹⁵ „Ismeretes, hogy Adolf Hitler csak 1933 elején került hatalomra – írta –, és 1933 nyarán még sem a náciizmus végkifejletét, sem az akkori valóságos tendenciák egymáshoz viszonyított erejét, természetét nem lehetett pontosan látni.”⁹⁶ Ez így van, de akkor lenne maradéktalanul igaz, ha Hitler a teljes ismeretlenségből előlépve vette volna át Hindenburg kezéből a kancellári kinevezést. Gyárkémények ormán azonban már a 20-as években megjelent itt is, ott is a horogkereszt, a náci párt és a náci eszmeiség már a 20-as évek mélyén jelen volt a német életben. Sokan voltak, akik már az elején sejtették, gyanították, hová vezet a náci politikai győzelme. Azért oly nehéz megmagyarázni József Attila fogalmazványt, mert ő is ezek közé tartozott, azok közé, akik sejtették és gyanították a jövőt. Az *Új Harcos*-beli írásában ő maga hivatkozott a „nemzeti szocialista bandák vérengzéseire”⁹⁷, tudnia kellett, hogy Hitlerék korában a „nemzeti szocializmus” már nem ártalmatlan és veszélytelen kifejezés.

A nem egészen másfél lapnyi fogalmazvány feltehetően a Rátz Kálmán-féle nemzeti kommunista párt programjának készült. Rátz Kálmán egyike volt a korszak legzavarosabb fejű alakjainak, különféle nemzetmentő gondolatokat dédelgetett, később nyilas képviselő lett, még később alapított egy másik nyilas pártot, a háború alatt szembefordult a németekkel, 1944-ben a Gestapo letartóztatta, Mauthausenbe deportálták. A háború után egy ideig itthon tartózkodott, aztán Svájcban telepedett le, ott is halt meg. Szerette József Attila verseit, állást, hivatalt ígért; alighanem a Bucsinszky kávéházban ismerkedtek meg személyesen.⁹⁸ Rátz Kálmán nem látta a programfogalmazványt, senki nem látta, nem is láthatta, mert Szántó Judit szó szoros értelmében véve kitépte József Attila kezéből, jól össze is veszték miatta.⁹⁹ A fogalmazvány évtizedekre eltűnt, Szántó Judit eltette, eldugta. Csoda, hogy nem semmisítette meg. Évekkel, évtizedekkel később az írás hogy, hogy nem Horváth Márton birtokába jutott, s ő adta át a fiának, az irodalomtörténész Horváth Ivánnak. Ez akkortájt történt, amikor Szántó Judit naplója először jelent meg, abban pedig szerepelt a fogalmazvány története. A literátus közönség tehát 1986-tól, a *Napló* megjelenésétől kezdve tudhatott a kínosnak mutakozó epizódról. (A kutatók legbelső köre, akik hozzáfértek a *Napló* kéziratához, korábban is tudomást szerezhettek róla.) A szöveg nyilvános megjelenése azonban még tíz évet váratott magára. Csak akkor jelent meg, amikor Horváth Iván átengedte a kiadást Murányi Gábornak, s ő a *Napló* új kiadásának függelékében, 1997-ben közreadta.¹⁰⁰

* * *

A *Nyugat* hasábjain a „nemzeti szocializmus” kifejezést Ignotus használta először, még 1918. novemberében. Néhány nappal az őszirózsás forradalom győzelme után úgy hangzott a kérdés, milyen politikát kövessen az új, független, demokratikus Magyarország: erre válaszolva vetette föl Ignotus a „nemzeti radikál-szocializmus” fogalmát. Dóczy Jenőre hivatkozott, aki egy korábbi számban arról írt, hogy az új magyar irodalomban, a nyugatos irodalomban a magyar nemzeti törekvés új tartalomra lelt a demokrata és radikális gondolatokban. „Politikába átírva ez – tette hozzá Ignotus – művelt, szabad, szociális nemzeti Magyarországot jelent, minden magyarországi nemzetek számára. Vagyis azt, amely október 30-án éjjel született

⁹⁵ LENGYEL András, *József Attila „nemzeti szocialista” epizódjáról*, in Uő, *A modernitás antinómiái*, Bp., 1996, 105-119.

⁹⁶ Uo., 113.

⁹⁷ JAÖM, i.m., 144.

⁹⁸ SZÁNTÓ Judit, i.m, 90, 114.

⁹⁹ Uo., 114.

¹⁰⁰ Vö. MURÁNYI Gábor, *Egy kézirat elé*, in SZÁNTÓ Judit, i.m., 189-190.

meg. (...) az a Magyarország, mit a nemzeti radikál-szocializmus nyolc nap alatt megteremtett: az bizonyosság” – írta.¹⁰¹ Ez nem a nácizmusnak, hanem a magyar októbrizmusnak volt programja. Azon a napon, amelyen megjelent a *Nyugatban*, a magyar határok hivatalosan még a régi határok voltak, de már megérkezett az antant első határrevíziós követelése.

Ignotus cikke után vers következett. Ady Endre: *Üdvözet a győzőnek*

*Ne taposatok rajta nagyon,
Ne tiporjatok rajta nagyon,
Vér-vesztes, szegény, szép szivünkön,
Ki íme száguldani akar.*

Hitler nevét Móricz Miklós írta le először a *Nyugatban* egy gazdasági, gazdaságpolitikai cikkben. Ez még 1930-ban történt. Belgiumban egy tanácskozás után franciákkal, angolokkal beszélgetett, akik megígérték, hogy a német választásokon ötven Hitler-párti és harmincnegyven kommunista fog bekerülni a parlamentbe, és azt is megígérték, hogy akárhogyan is történik, a német politika revansista háború felé fog tovább haladni. A beszélgető társak – írta Móricz Miklós – „(...) mindnyájan várják a háborút. A nyugaton mindent páni félelem tölt be”¹⁰²

1933-ban Bálint György volt az első, aki a *Nyugatban* reagált a német eseményekre. A *Settembrini úr tragédiája* című írása az április 1-i számában jelent meg.

„Politikai eseményekről kell most írunk ezeken a hasábokon, melyek huszonöt év óta szolgálgják az irodalmat. Az idők jele, hogy ma irodalmi eseményekké válnak politikai események és viszont. Gyakran elmosódnak mostanában az irodalom és a politika között vont határvonalak. Hitlerék uralomra jutása és berendezkedése Németországban kétségkívül politikai esemény, Thomas Mann egy-egy regénye, Alfred Kerr egy-egy kritikája pedig ugyancsak kétségkívül irodalmi esemény. De ha Thomas Mann és Alfred Kerr kénytelen emigrációba vonulni, ha a harmadik birodalom urai szigorúan örködnek, hogy Mann és Kerr írásai lehetőleg ne jussanak a német olvasó kezébe, akkor egy kissé gondolkozóba kell esnünk hogy tulajdonképpen hol is végződik az irodalom és hol is kezdődik a politika. Rá kell eszmélnünk arra, hogy a német fasizmus uralomra jutása az élet minden vonatkozására kiterjedő társadalmi és történelmi folyamat, melynek vannak politikai, vannak irodalmi és vannak másféle megnyilvánulásai is.

Nézzük a német ellenforradalom irodalmi megnyilvánulásait. Thomas Mann, Alfred Kerr emigrációban, egy sereg író, köztük Ludwig Renn és Martin Buber börtönben, Egon Erwin Kisch hetekig tartó raboskodás után szövik meg a spandau fogházból. Emil Ludwig, Remarque, Kurt Tucholsky már régebben csendben elhagyták Németország területét. Lion Feuchtwänger új regényének kéziratát összetépik és máglyára dobják a rohamcsapatok, nagy zenészeket, mint Fritz Busch és Bruno Walter, lekergetnek a karmesteri pulpitusról, művésztelepeket, operákat szállnak meg, színielőadásokat szakítanak félbe és könyvekből raknak autodafét az utcán.”¹⁰³

A náci könyvégetésről Babits a könyvnap előestéjén írt.

„Az idei magyar könyvnapot kevéssel előzte meg az európai könyv tragikus napja: a berlini könyvégetés. Barbár szelek fújnak, s Omar Kalifa korszaka látszik visszajönni. Az életet többre tartjuk a betűnél, s életnek pártunkat és harcunkat értjük, pártunk egyedül üdvözítő világmegváltását. Ha ennek a betű nem segít, vagy épen ellene hat: pusztuljon a betű!”¹⁰⁴

¹⁰¹ IGNOTUS, *Új Magyarország*, Ny, 1918, II, 612-614.

¹⁰² MÓRICZ Miklós, *Közgazdasági figyelő*, Ny, 1930, II, 593.

¹⁰³ BÁLINT György, *Settembrini úr tragédiája*, Ny, 1933, I, 399.

¹⁰⁴ BABITS Mihály, *Könyvpropaganda és könyvégetés*, Ny, 1933, I, 563.

Szeptemberben Fenyő Miksa kétrészes, nagy tanulmányt írt Hitlerről és a náciizmusról azoknak a szövegeknek alapján, melyek Hitlertől és környezetéből származtak a megelőző években, és annak alapján, amit hatalomra jutásuk első hónapjaiban műveltek.¹⁰⁵ Fenyőnek nem voltak illúziói, Hitler egy-két békülékeny külpolitikai mozdulata ellenére bizonyos volt abban, hogy – akárcsak Móricz Miklós beszélgető társai három évvel korábban – a náci politika a céljai érdekében vállalni fogja a háborút. Nem hagytak kétséget Fenyő számára a náci ideológia alappillérei, a vezérelv, a fajelmélet és a meghirdetett antiszemitizmus, az útszéli franciaellenesség, a német egység úgynevezett megteremtése, mely Ausztria becsatlását jelentette. Az első hónapok politikai intézkedéseit is világosan megnevezte: a harmadik birodalom urai a weimari alkotmány népképviselője helyébe a nemzeti szocialista párt diktatúráját ültették. 1933 őszén már értesült arról, hogy koncentrációs táborokat állítottak fel. Azt is tudatosította – és alighanem ez volt a legfenyegetőbb –, hogy a náci céljaik mögé fanatizált tömegeket tudnak felsorakoztatni.

Ugyancsak 1933-ban a húszéves Weöres Sándor versikét faragott Hitler címmel:

*A dermedt Föld
figyelme
jégcsapként lóg a bajuszán.*

A verse a következő évben, a *Hideg van* című kötetében jelent meg.

HOMO MORALIS

A *Nyugat* 1933-as évfolyamát ankétok, konferenciák, viták járták át. Konferenciát tartottak a szabad akaratról, a népzenéről, a színház és a közönség jövőjéről, a mai Amerikáról, vitát rendeztek a nyelvművelésről, a jobboldali és baloldali irodalomról, a katolikus irodalomról. A legfontosabb rendezvény, ahogy nevezték „ankét” a magyarság demográfiai helyzetéről szólt Illyés Gyula észak-baranyai útirajza alapján. Nem előzmények nélkül: Kodolányi János évekkel korábban novelláiban, regényeiben, cikkeiben próbálta felhívni a figyelmet a dunántúli egyke-problémára, 1927-ben memorandumot szerkesztett *A hazugság öl* címmel, 1929-ben Fülep Lajos cikksorozatát tett közzé *Pesti Napló*-ban. A *Nyugat*-ankét áthúzódott a következő évfolyamra és 1934-ben ért véget, de a probléma máig él.¹⁰⁶

A megrendezett ankétok, viták, konferenciák, disputák mellett Babits Mihály majdhogyan számrol számra vívta saját harcait. Annak az irodalomtörténeti szemléletmódnak jegyében szólalt fel újra és újra, melyet a *Nyugat*-folyóirat immár negyedszázados hagyományának tekintett, s melyet szerkesztőként a továbbiakban is érvényre akart juttatni. A nyugatosok irodalomtörténeti tudata szerint a folyóirat megszerveződése és a nagy nemzedék pályaindulása

¹⁰⁵ FENYŐ Miksa, *Hitler*, Ny, 1933, II, 181-187, 363-372.

¹⁰⁶ A vitának volt egy belső elágazása. Schöpflin Aladár a hozzászólásában megerősítette, amit hallomásból ismerhetett Illyés esszéjének rossz felhangjairól. „Nagyon meglepett, mikor Illyés cikkében megfigyeltem, hogy bújik elő a radikálisan felvilágosult íróból a tudat alá szorított nacionalista érzés. Ez nem azokból a fejtegetésekből derül ki, amelyekben a tolna-baranyai magyarság pusztulásáról ad hírt, – hogy ez fáj neki, hogy meghúzza a harangokat, az természetes, ezt megtehetné a legszélsőbb antinacionalista is, ha magyarnak született. De amit Budapestről és a magyar nyelvről mond...” Illyés viszontválaszában igyekezett tisztázni magát a méltatlannak érzett vád alól. Vas István évtizedekkel később úgy emlékezett, hogy Illyés Budapest-ellenes mondatai nyomán pattant ki az a szikra, mely a népi-urbánus vita már felhalmozott gyúanyagát lángalobbantotta. VAS István, *Mért vijjog a saskeselyű*, Bp., 1981, I., 122-126.

annak idején határozottan érzékelhető új fejezetet nyitott a magyar irodalomban. Úgy gondolták, hogy egy ponton lezárták a múltat és új lapot nyitottak: nem is csak az irodalom életében, hanem az egész magyar szellemi életben. Ezen a már-már mindenki által elfogadott és történeti adottságnak tekintett öntudaton, önszemléleten ütött rést Németh László, amikor hosszabb tanulmányt írt 1932 novemberében a *Nyugatot* megelőző félszázadról. Erőteltjes, nagy vonalakban rajzolta meg a Vajda Jánostól Ambrus Zoltánig terjedő időszak ívét: a maga elgondolása szerint. Ebben a történeti rajzolatban a *Nyugat* kevesebbet ért, mint ahogy a nyugatosok vélték, nem a kezdeményező szerep fényében tündökölt, semmiben nem tündökölt, hanem learatta a gyümölcsét annak, ami korábban kezdődött. A gondolatmenet vitatható lehetett (annyi évtized elmúltával talán egyre kevésbé az), de a megfogalmazása, a szöveg hangja bizonyosan sérelmezhető volt. A tanulmány végén már az indokolás nélküli ellenszenv kereste a szavakat, Németh László hol „szellemi nyavalyáról”, hol „modern lápvilágról” beszélt a *Nyugattal* kapcsolatban.¹⁰⁷ Szójárásában távoli, vagy talán nem is olyan távoli előítéletek munkálhattak.

A tanulmányra Babits, mintha kihívott félnek érezte volna magát, a *Nyugat* február 1-i számában válaszolt. Nem érdemben és nem Németh történeti érvelését tárgyalva. Inkább – mint írta – „egy kis bátyai mosollyal” megjegyzéseket fűzött Németh polihisztorkodásához, sokat markoló terveihez és általánosságban kritikus magatartásához, „komplikált és hideg” stílusához. A „bátyai mosoly” azonban hamar leolvadt arcáról és másfél oldal után ő is indulatba jött, és vágott egyet: „A magas műbírálat mellé – írta – valami cselédszoba- és hátsólépcsőszagú kritika férközik. Az esszéből szinte pamflet lesz, s a tanítvány arca mögött föltűnik olykor mesterének, a szerencsétlen Szabó Dezsőnek savanyú profilja”.¹⁰⁸ Babits alighanem érezte, hogy mondataival elvetette a sulykot, a következő *Nyugat*-számban egy-két mondat erejéig visszautalt idézett válasz-írására és igyekezett egy kicsit tompítani a személyes élet. De hasztalan, már addig is eléggé ingatag személyes kapcsolatuk végképp elromlott. Németh László hamarosan megtalálta a módját, hogy viszontválaszoljon, és az *Ember* és *Szerepben* (melyet a *Kalangya* az ősszel kezdett folytatásokban közölni) még bántóbb személyeskedő éllel rajzolt képet-torzképet Babitsról.¹⁰⁹

Márciusban Ignotusszal keveredett vitába. Ismét a *Nyugat* régi, eredeti szemléletének védelmében szólalt meg. Ignotus az 1890-es években, *A Hét* első idején az irodalom szabadságát, függetlenségét, belső törvényeit hirdette, és a liberális értékű irodalomkritika megteremtői közé tartozott. Közéleti publicisztikáját azonban mindig politikai elvekkel, állásfoglalásokkal kapcsolta össze és írásainak politikai célzatossága fokozódott az idők során. Lehetett közte és Osvát között nézeteltérés a *Nyugat* szerkesztését illetően, hiszen Osvát már a *Magyar Génusz* megalapításakor, 1903-ban leszögezte, hogy száműzi lapjából a politizálást.¹¹⁰ A politikától való távoltagest illetően Babits magatartása Osvátéhoz állt közelebb. Ignotus a komoruló időben a korábbinál harcosabb, keményebb irodalmat és szellemi életet képzelt el. A *Nyugat*-ba már nem írt az után, hogy levették nevét a lap éléről, de maradtak hazai fórumai, sűrűn szerepelt *Magyar Hírlap* a *Pester Lloyd* és az *Esti Kurír* hasábjain. 1932. decemberében egy

¹⁰⁷ NÉMETH László, *A Nyugat elődei*, in Uő, *A minőség forradalma*, Bp., 1992, I. 439.

¹⁰⁸ Ny, 1933, I, 189.

¹⁰⁹ Németh már a *Kalangya*-beli folytatásokkal messzehangzó vihart támasztott, de ennek középpontjában nem a *Nyugat* és nem Babits állt, hanem az a tényként kimondott vád, hogy Németh írásának némely helyén átlépte az antiszemitizmus küszöbét. Az ún. „különítményes vita” bibliográfiája: *Egy barátság levelekben. Gulyás Pál és Németh László levelezése*, szerk., GULYÁS Klára, G. MERVA Mária, Bp., 1990, 391.

¹¹⁰ *Magyar Génusz*, 1903, április 5. 26.

közelgő háború lehetőségétől értekezett, 1933 februárjában előadást tartott a Zeneakadémián és kemény, bíráló szavakat mondott a *Nyugat* akkori pozíciójáról.¹¹¹ Babits azonnal válaszolt, a *Nyugat* március elsejei számában jelent meg *A halhatatlanság halála* című pamfletje-esszéje.

Az első világháború évei óta szintén a háborút tartotta a legfőbb rossznak, annak a történe-
nek, aminél rosszabbat nem lehet elképzelni. Pacifista volt? Egyetlen jogos küzdelmet,
egyetlen vállalható harcot ismert el: a harc elleni harcot, ahogy arról a *Vers a csirkeház mellől*
című versében írt. Hasonló típusú fogalmazási paradoxonra épült a Halhatatlanság halála
című Ignotusnak szóló vitairása is. Aki azt kívánja, hogy az irodalom mondjon le arról, hogy
az idő fölé emelkedjen, aki azt kívánja, hogy irodalom harcos aktualitások szószólójává
váljon, az nem kíván mást, mint a halhatatlanság halálát. Így lehet egy mondatban össze-
foglalni Babits írását. Nem utasította el, hogy irodalmi műveknek lehessenek aktuális
vonatkozásaik, de lényegüket tekintve aktualitások helyett idealitásokhoz kell eljutniuk. „Az
írónak választania kell idő és örökkévalóság, korszerű mondanivalók és örök emberi közt: a
kompromisszum mindinkább lehetetlen” – írta 1925-ben, s azóta eltelt évek során újra és újra
megfogalmazta ezt a gondolatát. Ezeknek az írásainak sorába tartozott a Halhatatlanság halála.
„A magas irodalom presztízse lehanyatlott; még a sznobok is más, korszerűbb sznobságot
keresnek az irodalom helyett” – fogalmazta meg most, 1933-ban – ugyancsak többszörre –
irodalmi korszakkritikáját.

Babits metafizikus beállítottságú gondolkodó volt a szónak abban az értelmében, hogy nagy
és lényeges szellemi instanciákat képzelt el az idő fölött. Az igazságot nem viszonylagosnak
és változónak, hanem állandónak és örökérvényűnek gondolta. Úgy gondolta, hogy ha az
irodalom politikai harcokba bonyolódik, óhatatlan elveszti metafizikus irányultságát. Elfelejtí,
hogy nemcsak a napi időszerűségek élete létezik, hanem létezik ennél magasabb, általánosabb
szellemi világ. A harcos törekvések a múltó, napi érdekek nevében az irodalom halhatatlansá-
gát áldozzák fel. „A politikai cselekedet aktuális dolog, s mihelyt elveszti aktualitását, a múlté
lesz, a történelemé. Ha az irodalom csak a nemzeti cselekvés egy része: akkor az írás is meg-
hal, mint a cselekedet, mely mindig a pillanathoz tapad (...)” – írta. De nem merülhet-e fel
ezen a ponton a mindig magasra törekvő metafizikus beállítódás erkölcsi megítélésének kér-
dése? A harcos követelések ugyanis a konkrétan jelenlévő és megtapasztalható rossz pártolá-
sával vádolhatják meg a távoli igazságra tekintőt. És meg is vádolják: „aki elhallgat, vagy
másról beszél, az is az uralkodó rosszat támogatja, és ellenség” – adta valóságos és képzelet-
beli ellenfelei szájaiba a szavakat a tanulmány. Itt, 1933 tavaszán Babits az időben történővel
kapcsolatban a nem-beszélést és a bűnösséget még elválaszthatónak tartotta egymástól.
Meggyőződése volt, hogy az irodalom benső erkölce a metafizikailag megjelölhető értékek
követésében lakik, és nem kérhető számon rajta a világban megtörténő rossz. Majd az évtized
végén, megváltozik ez a meggyőződése és amikor a Jónás könyvét írja, már ő is összekap-
csolja egymással a hallgatást és a bűnösséget.¹¹²

Németh Lászlóval és Ignotusszal szemben Babits a *Nyugat* negyedszázad alatt kialakult és
immár megszilárdult képzelet-rendjét (ideológiává rendezett történeti és esztétikai elképzelé-

¹¹¹ IGNOTUS, *A politika mögöl*, Magyar Hírlap, 1932, december 11. ill. *Babits Mihály bibliográfiája*, szerk., STAUDER Mária, VARGA Katalin, Bp., 1998, 184.

¹¹² A Babits-Ignotus vitához megjegyzéseket fűzött Kárpáti Aurél a *Nyugat* április 1-i számában *Elefántcsonttorony vagy lövészárók* címmel. Ő Ignotus neve mellé Móriczét is odaírta, mint olyanét, aki szintén harcosabb, „életesebb” irodalmat kíván. Babits álláspontját pedig összekapcsolta Kosztolányiéval, mint akik lényegében egy véleményen vannak. E sorok írója viszont – annyi évtized után – nem véleményegyezésüket, hanem éppen véleménykülönbségeiket tartja figyelemre érdemesnek.

seit) védelmezte. Azt a képzelet-rendet, melyet kialakítottak történeti és társadalmi pozíciójukról. Ehhez tartozott hozzá a megelőző félszázad irodalmának bizonyos leértékelése, saját újdonság-értékük fölértékelése, és ehhez tartozott hozzá az irodalom aktualitások fölé emelkedésének, mint az igazi irodalmiság követelményének hangoztatása. A szellemi élet minél távolabbi pontjairól érkeztek bíráló megjegyzések, támadó élű írások, annál pontosabban ki lehetett jelölni a válaszadás irányát és beszédmódját. De mi legyen, ha belülről, a legbelső körből érkezik polemikus kihívás valamely alapvetőnek tekintett kérdéssel kapcsolatban. Ilyen alapvető kérdés volt Ady megítélése végig a 20-as évek folyamán. Babits és a *Nyugat* végig kiálltak Ady mellett a konzervatív támadásokkal szemben. Amikor ezek végre kezdtek elcsitulni, akkor egyszer csak jött 1929-ben Kosztolányi – a *Nyugat* belső köréből – és más oldalról ugyan, mint a konzervatívok, de most ő próbálta megrendíteni Ady költői jelentőségét. Babits és a *Nyugat* természetes mozdulattal elhatárolódott tőle is. Kosztolányi revíziós írása nyílt polémia volt nemcsak Ady költészetével, hanem lényegében avval az egész szimbólumvilággal, melyet a *Nyugat* maga köré épített.

Babits és Kosztolányi között voltak más, mélyen húzódo és messze vezető nézetkülönbségek. Ma már nem könnyű kitapintani azt a kevésbé látható és finomabb választóvonalat, mely Kosztolányi 1933 januárjában megjelent *Magamról* című írása (a híres homo aestheticus – homo moralis fogalompár) és Babits esztétizmus-eticizmus között húzódo. Kosztolányi írását legtöbbször úgy olvassa az utókor, mint szárnyaló, szép vallomást a tiszta művészetről. Mint magasrendű pátoossal előadott, már nem is prózai, hanem lírai szöveget. De lehet ezt a csakugyan remekül megírt, lefegyverzően okos kis értekezést másképpen, Babits felől is olvasni. Úgy, mint különvélemény dacos bejelentését avval az irodalomszemlélettel szemben, melyet Babits akkor már évtizedek óta magáénak vallott.

Babits homo moralis volt, ellenezte a politizáló művészetet, ellenezte az irodalom olyan szerepvállalását, hogy politikai lövészárkokba leszállva vegyen részt aktuális csatározásokban. De az irodalomnak, éppen a tiszta irodalomnak erkölcsi elköteleződést tulajdonított. Már 1912-ben, a *Játékfilozófia* dialógusaiban azt a dilemmát próbálta körülírni, mely a művészetnek, mint a szellem szabad játékának és egyszersmind valamely magasabb etikai kötöttségnek a felfogása között hullámszik. Létezik-e járható út a modern (irodalmi) gondolkodás számára a filozófiai relativizmuson túl? A háború alatt írt nagy esszéiben egyre határozottabban metafizikus irányban folytatta gondolat-kísérleteit. A keresztény béke-eszmében, majd Kant Menschenwürde-eszméjében talált rá egy olyan nem-viszonylagos eszmevilágra, mely a művészet (saját művészete) céljából egy értékmetafizika alapjául szolgálhatott.

Evvel szögesen ellenkezett a homo-morálisnak az a teljes tagadása, mely Kosztolányi írásában megfogalmazódott. Kosztolányi Jules de Gaultier-ra hivatkozott, mint akitől az ellentét-pár elnevezése eredt, de a francia írásnak, mely a *Mercure de France* hasábjain jelent meg, még 1928-ban, az volt a címe: *Jesus, homo aestheticus*. Másról szólt, mint amire Kosztolányi felhasználta.¹¹³ Ha Jézust nevezik esztétának, akkor az a fajta esztéta-fogalom közelebb állt Babits felfogásához, s Kosztolányi nem gondolati forrásként, nem érdemben, csak ötletadóként használta fel a francia cikket. Honnan eredt hát hirtelen támadt etika-ellenessége? Költészetét a kezdetektől átjárta az a Schopenhauer-hatás, mely fiataalkori olvasmányai között érte. A *Számadás*-versein is ott érződik az akkor már bensővé vált szemlélet, mely a Vorstellung és a Wille szembeállításán alapult. A világ szemlélése, a nézés, a látás, részvét, megannyi szó és fogalom, mely verseiben is jelen van: ennek a világnézetnek lenyomatát viselte magán. De nem érintette meg Schopenhauer irracionizmusa, nem úgy nem érintette meg, hogy tudatosan kiszűrte volna, hanem úgy, hogy nem vette figyelembe. Filozófiai tájékozódását soha nem kívánta módszeressé tenni. A félig vitt schopenhauerizmus megfért gondolkodásmódjában

¹¹³ Vö. KISS Ferenc, *Az érett Kosztolányi*, Bp., 1979, 390.

avval a karteziánus tanáccsal, hogy csak azt fogadjuk el igaznak, ami az értelem ajánló-levelével érkezik.¹¹⁴ A Vorstellung-fogalomból az érzékelés-központúságot vitte tovább: már-már olyan irányban, hogy Ernst Mach impreszionizmus-filozófiájával mutatott egyezéseket. Ebből származott sajátosan értelmezett aiszthézisz-kultusza.

Emellett végestelen-végig ott volt verseiben, novelláiban, regényeiben, publicisztikai írásai-ban az értelem-kultusz is. Nemcsak a *Marcus Aurelius*-versben utasította el a vajákosságot, hanem távol állt tőle mindenféle irráció. Az értelmetlenséggel-értelemellenességgel azonosította a politikai akaratok működését, a társadalmi jobbító szándékokat is, melyek aztán visszajukra fordulnak. Innen ered, hogy homo moralison, akit ebben az írásában meggyőződésének egész hevével támadott, egyszerűen a homo politicust értette. Azt a homo politicust, akit Babits is igyekezett távol tartani az irodalomtól. A megnevezés mégis az erkölcsi embernek szólt, talányosan, s az elnevezés erejéig Babits akár magára is ismerhetett benne. Éppen ez a talányos utalásszerűség volt írásának legrejtélyesebb vonása. Radikális álláspontot vett fel azáltal, hogy az előadódó három fogalmat – homo aestheticus, homo politicus, homo moralis – kettőre csökkentette. Minden érvelés, a fogalomkülönböztetés legkisebb gesztusa nélkül, egyszerűen összevonta a morális ember és a politikus ember fogalmát, a kettőt azonosította egymással, s az így egybevont fogalmat radikális tagadásnak vetette alá. Mintha elfeledte volna, hogy néhány évvel korábban Marcus Aureliust (a szív és értelem emberét) ő sem tiszta esztétaként állította olvasói elé. Írásainak, műveinek az a sora, mely az Ady-reviziós tanulmány óta keletkezett csak annyiban volt következetes, hogy attól kezdve újra és újra, valamilyen formában, valamilyen gondolat jegyében kinyilvánította különbözőségét, kitől? Az átlagtól? A tömegtől? S nem ritkán éppen Babitstól és a Babits-féle *Nyugattól*.

A *Magamról* az 1933. január 1-i számban jelent meg, Babits, ha nem is azonnal, de a február 1-i számban kitért rá Könyvről könyvre rovatában. Barátsággal üdvözölte. Kosztolányi – írta – bátor, szép kiállításával egész nemzedékük lelkéből szólt. Mi más is vezette őket annak idején, mint hogy kivívják az irodalom függetlenségét. A következő bekezdésben aztán – nem feledve a dicsérő szavakat – elkezdte közelíteni egymáshoz a két szembeállított fogalmat, egyre tompítva a Kosztolányi-írás hevületét és kétségbe vonva a hevület értelmét.

„Útáljuk vagy nem, schopenhaueri gyűlölettel: mindannyian harcolunk magunkban egy homo moralist, már csak azáltal is, hogy élünk és cselekszünk, s életünk s minden tettünk kényszerűen is folyton harcol és állást foglal. Igaz, morál és cselekvés könnyen csúnya, gyakran véres és ártalmas valami: de ez a csúnya és ártalmas mi vagyunk, az élet. Boldog, aki kiépíti érzékeny csigaházán a homo aestheticus elefántcsontházát: boldog és áldott is. De ez szintén morál és cselekedet, s az elefántcsontház is hadibástya.”

Ezután az érvelés után megtörténik a két ellentétesnek beállított fogalom teljes redukciója, eggyé változtatása: „S a kettő egy, mint csigával a háza.” Az esztéta ember, ha van jelentése a szónak egyszersmind morális ember is.

A kis polémia csak retorikus szinten érintette a Babits számára nagyon komoly kérdéseket. Megőrizheti-e a művészet áhított függetlenségét, távol maradhat-e a társadalmi létezésnek attól a szférájától, melyet politikának hívnak, de megtarthatja-e eközben etikai tartalmasságát. Kosztolányi úgy gondolta (legalábbis szóban forgó írásában), hogy magának a szabad érzékelésnek, az irodalomban a nyelvi alkotásnak (magának az írói cselekvés-folyamatnak) van étosza. Több nem kell. Babits az esztétikai értékteremtés mellett nem akarta feladni a homo moralis pozícióját sem. Hamarosan alkalom kínálkozott, hogy dilemmait megközelítse.

Kosztolányi nem filozófiai paradigmákhoz mérte mondanivalóját, ellenben Babits ha nem is egész pályája során, de pályakezdésekor tudatosan törekedett arra, hogy minél szélesebb

¹¹⁴ John PASSMORE, *A Hundred Years of Philosophy*, London, 1957, 95.

körben szerezzon filozófiai tájékozottságot. 1904-ben megfordult a kezében Ernst Mach *Analyse der Empfindungen* című könyve, mely talán inkább Kosztolányinak „lett volna való”, ha olvasta volna (ha lehet ilyet kijelenteni).¹¹⁵ Eszmetörténeti szempontból közeledve Babits életművéhez (s ezen a területen még sok feltárni- és kutatnivaló van), akkor nemcsak az érdekes a figyelemre, hogy mire terjedt ki érdeklődése, hanem arra is, hogy mire nem terjedt ki. Megismerkedett az amerikai pragmatizmussal, James jelentős hatással volt rá – a vele kortárs Peirce-ről nem hallott (legalábbis egyelőre nincs adatunk rá). James azt mondta: igazság – Peirce azt mondta: jelentés.¹¹⁶ Ez a gondolatkülönbség nyitja meg a modern nyelvfilozófia útját. Bergson döntő gondolatformálója volt pályakezdésekor. Logikai pozitivizmus, Bécsi kör, Carnap, Wittgenstein: távol maradtak tőle. Szilasi Vilmos az 1920-as években felhívta figyelmét a fenomenológiára, Husserlre, Heideggerre: nincs jele műveiben az ebből az irányból eredő hatásoknak.¹¹⁷ De a neokantiánus Renouvier-tanítvány Julien Benda könyvét elolvasta, és egyik legjelentősebb tanulmányát írta róla. 1932-ben Henri Bergson újabb könyvet írt *Les Deux Sources de la Morale et de la Religion* címmel, Babits a következő évben tanulmányt szentelt az ismertetésére-értelmezésére. Két hónappal követte a Kosztolányi írásához fűzött megjegyzéseit.¹¹⁸

Bergson az erkölcs helyét és lehetőségét kereste a világban, a tragikusan rossz világban, akárcsak Babits. Gondolatmenetének kiindulásaként ő is egybevonta a morált és a politikát, hasonlóan Kosztolányihoz, de ezt az egybevont fogalmat nem azonosította az erkölcsiség teljességével. Nem azt állította, hogy a rossz világban, a rossz erkölcs uralmának idején csak a szemlélődő esztéta-ember magatartása lehet büntelen, hanem azt, hogy létezik olyan aktivitás, mely vállalható és követhető. Babits ebben a gondolatban találhatott fogalmi segítséget dilemmái számára. Van a morálnak egy olyan forrása, mely rossz és veszélyes (Kosztolányi erről értekezett), de létezik egy olyan forrása is, mely (mint egy csoda!) egyedül mentheti meg a romlástól az emberiséget. A veszélyes, tragikus morál a kollektív morál, mely megakadályozza az individuális törekvéseket, és egységbe szervezi a közösséget mindig valamilyen vélt vagy valóságos ellenség ellen. Ez a zárt közösségek harcok erkölcsé. Ahogy Babits fogalmaz: „Ez a nemzetek és kasztok morálja, a törzsi szokások összessége, melyek valami misztikus kötelező erőt nyertek egyénen túli fenségükben; voltaképpen mindig harcok és zárt morál, mely sohasem foghatja be az egész emberiséget (...)” Evvel a bolyerkölccsel áll szemben a másik fajta erkölcs: a szeretet erkölcsé. Bergson a hajdani „élan vital” mintájára új fogalmat vezetett be, az „élan d’amour” fogalmát: a szeretet lendület nyitott teremtmőerő, a nyílt és szabad társadalom erkölcsé – vallása is egyben. Bergson, mint egész addigi pályáján, ekkor is az irráció területén kereste kérdőjelei számára a megfelelő választ, – ez Kosztolányitól merőben idegen lett volna – s a háborúkat indító harcok közösség antihumanista irracionálisizmusával a szeretet értelemfeletti humanizmusát állította szembe. Babits, aki *A veszedelmes világnézet* című tanulmányában oly hevesen támadt a háborúhoz vezető irracionálisizmus ellen, ezt az irracionálisizmust el tudta fogadni addigi pályájának átgondolásával, és el is fogadta. Esztétizmus is támpontot kapott Bergson könyvének abban a gondolatában, hogy az isteni szeretet olyan, mint amikor egy nagy-nagy érzésben összpontosul minden, az egész világ. „Az ember is ismeri azt az állapotot, amikor egész lényé – írta Babits – egyetlen nagy emócióban összpontosul: ez a művész lelkiállapota, amiből alkotásai kisarjadnak”.

¹¹⁵ Babits Mihály levelezése 1890-1906, s.a.r. ZSOLDOS Sándor, Bp., 1998, 109. (A megadott helyen sajnos sajtóhibával szerepel a német cím. Belia György leveleskönyvében – Babits – Juhász – Kosztolányi levelezése, Bp. 1959, 38. – jól van írva.)

¹¹⁶ PASSMORE, i.m., 104.

¹¹⁷ Erről részletesebben vö. KENYERES Zoltán, „A kettészakadt irodalom” és „Az írástudók árulása” és Babits és a metafizikus hagyomány, in Uő: *Korok, pályák, művek*, Bp., 2004, 193-207.

¹¹⁸ BABITS Mihály, *Bergson, Könyvről könyvre*, Ny, 1933, I. 360-364, 417-422.

Az ismertetésből és a bensővé vélt értelmezésből kiolvasható gondolatmenet szorosan kapcsolódott Babitsnak ahhoz a következetes gondolatsorához, mely az *Ágoston*-tanulmánytól tartott a *Sziget és tenger* bevezetőjéhez. Sajátos katolicitás-felfogásáról van szó. Azért „sajátos”, mert Babits nem volt katolikus költő a szó egyházi értelmében, nem volt a katolikus egyház számára való költő: a *Vigilia* 1935-ben indult meg, s Babits haláláig mindössze egyetlen versét közölte. Alapvetően érdekelt volt azonban a katolicitás értelmének megfogalmazásában. Olyan megfogalmazásában, mely magába tudta foglalni költészetének köreit és egész gondolatvilágának erkölcsi tartalmát. Erre tett kísérletként is lehet olvasni (a Kosztolányival való polémia, mint egy másik olvasat mellett) a Bergson-ismertetést. S ezt az olvasásmódot támogatja az a néhány hónappal később lezajló polémia Illyés Gyulával, melyet éppen a katolikus irodalomról folytatott. Ebben egész meghatározásszerűen fogalmazott: „Katolikus, aki általános, mindenütt érvényes törvényekben hisz, vagy ilyen hitre vágyik: a hit az élet véltleneinek dolga lehet; a vágy lelkünk változhatatlan mélyeiből tör föl. Katolikus, akiben az élet szépségének és bűnösségének ösztönös érzései harcolnak; kinek erényvágya nem puritán igénytelenség, hanem tragikus küzdelem. Katolikus, akinek belseje az akarat drámájának, a bűn és büntudat párviadalainak izgatott színpada, s nem a predesztináció vagy fatalisztikus bizalom »erős vára«.”¹¹⁹ (A protestáns teológiára vonatkozó félmondat értelmezése távolabbra vezetne, mint amire a jelen tanulmányban lehetőség van.)

A HALÁL ÉS A KÖLTŐ

„Engem igazán mindig csak egy dolog érdekelt: a halál. Más nem.” – jegyezte fel Kosztolányi Dezső 1933-ban vezetett naplójának elejefelé. Ugyanabban a feljegyzési tömbben, néhány sorral feljebb olvashatjuk még a következőt: „Természetesen megnéztem a terroristák kivégzését is. A dolog politikai oldala nem igen érdekelt. Csak a halál érdekelt, mellyel naponta foglalkozom”.¹²⁰ A *Napló* jegyzeteinek készítői azt írják, hogy a szóban forgó kivégzés Cserny József és a Lenin-fiúk kivégzése lehetett még 1919 decemberében, de mindjárt hozzátesszik a feltételezéshez, hogy nincs bizonyítéknak tekinthető adat arra, hogy Kosztolányi valóban megnézte volna.¹²¹ A *Napló* legelején, a második bejegyzés így szól: „Vészbíróság, véstörvényszék = statárium; vészbíróság = statáriális bíróság.”¹²² A bejegyzés fölött egy Nybetű jelzi, hogy ezekkel a szavakkal kapcsolatban nyelvészeti írásocskát tervezett. Kérdezhetjük: vajon honnan támadt furcsa asszociációja? Miről jutott eszébe Kosztolányinak 1933 elején a statáriális bíróság és terroristák kivégzése? A bejegyzésekhez időben legközelebbi kivégzés 1932 nyarán történt, Sallai Imrén és Fürst Sándoron hajtottak végre halálos ítéletet. (Erre utalhat a valószínűleg 1932-ben keletkezett *Kivégzés* című vers.) Nem tudjuk, nyilvános volt-e ez az ítélet-végrehajtás a sajtó számára, de az újságok elég sokat foglalkoztak vele, a „városban” sokat beszéltek róla.

1931 szeptemberében az elmebeteg Matuska Szilveszter felrobbantotta a biatorbágyi vasúti hidat rajta egy vonatszerelvénnyel. Egy-két nappal később a kormány statáriumot rendelt el. Nagy erőkkkel kezdődtek a nyomozások, és ezek során tartóztatták le a két illegális kommunistát, Sallai Imrét és Fürst Sándort, és állították őket rögtönítélő bíróság elé. Nem valószínű, hogy az ő kivégzésüket megnézhetné volna Kosztolányi. De Matuskát megnézte, megnézte

¹¹⁹ BABITS Mihály: *A kritikáról és a katolikus irodalomról*, Ny, 1933. I. 545.

¹²⁰ KOSZTOLÁNYI Dezső, *Napló 1933-1934*, s.a.r. és jegyzetek KELEVÉZ Ágnes és KOVÁCS Ida, Bp., 1985, 35-36.

¹²¹ I.m., 114.

¹²² I.m., 17.

magának, elment a tárgyalására. „Elmentem őt »megnézni«” – írta.¹²³ Fiatalkori leveleiből tudjuk, milyen elkötelezett híve volt Schopenhauernek, egész pályáján a képzet-világ, a Vorstellung-világ alkotója és kifejezőjeként írta műveit. Híveként annak a „részvét”-gondolatnak is, mely Schopenhauer etikájában a nirvána felé vezető úton helyezkedik el, az akarat kikapcsolásával létrejövő nirvána-szerű tiszta szemlélődés útján áll – mondhatnánk –, a második legmagasabb rendű állapot. 1933-ban írta a *Számadást*:

*Ülj egy sarokba, vagy állj félre, nézz szét,
szemedben éles fény legyen a részvét,
úgy közeledj a szenvedők felé.*

Hová sorolható lélektanilag, a lélek melyik rejtekében helyezhető el az a fajta kíváncsiság, az a tiszta nézés, a tiszta Vorstellung és aiszthezis-szerű érzékelés, amely mások kínhalálának látványát akarja (akárcsak fantáziálásban) a maga halállal foglalkozó tapasztalatszerzésének tárgyává tenni? A szelíd, békés schopenhauerizmusnak talán létezik egy ilyen (talán csak időnkénti) átcsapása a nietzschei kegyetlenség-kultuszba?

* * *

Amikor bevezették a statáriumot megmozdult a baloldallal rokonszenvező értelmiség. Tiltakozások kezdődtek. József Attila is azok közé tartozott, akik aláírásokat gyűjtöttek a halálbüntetés ellen, sőt ő még egy kiáltványt is szerkesztett – amiért aztán bíróság elé került, s a bírósági ügy csak 1935-ben ért véget. A kiáltvány az utolsó pillanatban készült el, baráti körök nyakába vette a várost, megszervezték ki kivel írassa alá. A kivégzés arra a napra volt kitűzve. Szántó Judit egy kísérőjével Berény Róberthez, Kosztolányihoz és Máraihoz vitte el a petíciót. Berény Róbert szó nélkül aláírta az ívet. Kosztolányiéknál Kosztolányi felesége, Ilona fogadta őket, már az utcáról. Kinézett az ablakon, és lekiáltott: Kosztolányi nincs itthon. Be sem engedte őket. Máraihoz bejutottak, házikabátban volt, betessékelte őket, elolvasta a szöveget. „Igen szeretetre méltó volt – írja Szántó Judit – és mi sorban elmondtuk, hogy két órán belül két embert akasztanak (...) Márai szíve majd meghasadt, kövér arcán megállt a könnycsepp (...)” De végül nem írta alá petíciót.¹²⁴

Mindez 1932-ben történt, egy évvel később, 1933-ban Márai írt egy novellát. *Nyári nap* – ez a címe, az *Újság* vasárnapi mellékletében jelent meg 1933. május 7-én, Kóbor Tamás és Zsolt Béla egy-egy írásának közelében. Dorrit Kohn strukturalista szakkifejezésével élve párbeszéddekkel oldott pszichonarráció, vagyis olyan elbeszélés, melyben az egyes szám harmadik személyben beszélő narrátor a szereplő gondolatait, belső érzéseit is tudatja az olvasóval. A főszereplő ezúttal egy újságíró, nem a nevé, csak ezen a foglalkozási címen szerepel az elbeszélésben. Történik egy kora reggel, hogy becsöngetnek hozzá, még alig hálórúhában fogadja a jövevényt. Aki nem mutatkozik be, nem mondhatja meg nevét, de azt igen, hogy a kommunista párt küldte. Ma van a statáriális tárgyalás. Aláírási ívet hozott, tiltakozást a halálbüntetés ellen. Az újságíró gyakra keresik fel különféle aláírásgyűjtők, nem szokott habozni, akár a gázháborúról, akár a fecskék telettetéséről van szó, mindig, minden ívet aláír. Aláírja azt is, amit most a névtelen kommunista fiatalember rak eléje. Aztán így szól: „Itt most statárium van. Ön talán még nem tudja, hogy semmiféle eszméért nem érdemes meghalni. Én már tudom.”

Az elbeszélés itt akár véget is érhetne, de nem ér véget, hanem a tárgyalóteremben folytatódik, ahol a statáriális tárgyalást tartják. Az újságíró mellett egy nála idősebb író ül, kifogástalan sötét ruhában, gallérján csokorba kötött fehér pikényakkendővel. A narrátor elidőzik az

¹²³ KOSZTOLÁNYI Dezső, *Sötét bújócska*, s.a.r. RÉZ Pál, Bp., 1974, 299.

¹²⁴ SZÁNTÓ Judit, i.m., 140.

író alakjának, kezének leírásánál: gyanítanánk, ez nem más, mit Kosztolányi. De valószínűleg nem ő. Kosztolányi úgy él előttünk, utókor előtt, ahogy Vas István megjelenítette: egy olimpuszi isten Az, aki a Márai-szövegben a főszereplő újságíró mellett ült, nem olyan, mint amilyennek körülbelül ugyanabban az időben (1932-ben) Vas István látta Kosztolányit. Ez papos külsejű, beretváltfejű és tömpeujjú. Az elbeszélés nagyobb fele a tárgyalás légkörét idézi, hűvös, pontos szavakkal és talán éppen ezért megborzongatóan. Amikor véget ér a tárgyalás, az író felajánlja az újságíró-főszereplőnek, hogy taxival hazaviszi. A gépkocsi a Lánchídon halad át Budára. (Csak zárójelben: Márai is arrafelé lakott és Kosztolányi is.)

Az újságíró otthon álomba zuhan, átalussza a délután négy óráját, amikor megtörténik a két elítélt kivégzése. Másnap hajnalban ébred. Már csivitelnek a madarak. Egy hang megszólal:

„»Nem érzed, hogy valami személyes történt, veled, személyesen, amit neked kell egyedül elintézni?« – »Ezt... nem érzem« – gondolta meglepetten, s érezte, minden vér leszalad a fejéből. – »Nem gondolod, hogy tegnap délután négykor történt valami, ami személyes ügyed? Ez meglepő. Nem?« – kérdezte a hang. – »Hogyan« – felelte. »De hát miért az én ügyem? Ez a világ. Az emberek védekeznek egymás ellen. Hová jutnánk?« A hang hallgatott. Erre ő kezdte félénken: »Szóval az én személyes ügyem? Amit nekem kell elintézni előbb, utóbb?« Senki nem felelt. Erre nem mert tovább kérdezni.”¹²⁵

Márai ezt az írását nem vette be egyetlen későbbi kötetébe sem, ma is ott nyugszik a napilap ma már sárguló, töredező lapjai között.

* * *

1933 májusában jelent meg Márai elbeszélése. Körülbelül abban az időben, talán néhány héttel később történt a következő.

„– Manyikám, gyere csak be egy pillanatra.

A fürdőszobában valamennyi villany fel van gyújtva. A könyvtárszobából vezet oda ajtó.

– Nézd csak, mi ez a piros itt az ínyemen? Itt alul, a két fog között, – tátja fel a száját s mutatoujjával bal alsó álkapcsa felé bök.

– Mutasd! Piros – mondom. – Fáj?

Bíborvörös, kis szilvamag-nagyságú foltot látok két hiányzó foga helyén.

– Érzékeny – feleli.

Már napok óta minduntalan kamillateát kér, azzal öblögeti a száját.

– Mutasd meg holnap a fogorvosnak – ajánlom.

– Rákom van – mondja hirtelen.”¹²⁶

Kosztolányi a nyáron feleségével és Ádám fiával elutazik a Tátrába, de a nyaralás már nem felhőtlen. Ősszel megírja a *Számadást*, a verset a *Nyugat* október 1-i száma közli, mindjárt a lap élén:

*Most már elég, ne szépítgesd, te gyáva,
nem szégyen ez, vallj – ügyis vége van –
boldog akartál lenni és hiába,
hát légy mi vagy: végképp boldogtalan,*

* * *

¹²⁵ MÁRAI Sándor, *Nyári nap*, Újság, 1933. május 7., 25-27.

¹²⁶ KOSZTOLÁNYI Dezsőné, i.m., 301.

Néhány héttel később, november 11-én dátumozza József Attila a *Számvetés* című versét:

*Ettem-ittam fekete, undok
Mocskos és csípős trágyalevet:
Ember vakmerőbb nem lehet.
Ám eddig sohasem voltam boldog.*

Móricz Zsigmond – a *Babits Mihállyal a Garda-tón* című esszéjében – adja Babits szájába azokat a szavakat, hogy nem jó, ha a költemény társadalmi, szociális vagy politikai kérdésekkel foglalkozik. „Csupán a filozófia felé mélyülhet el a költészet”.¹²⁷ Talán ennek a gondolatnak jegyében fogant a későbbi irodalomtörténészeknek az a jószándékú óhaja, hogy egy-egy versről írva igyekezzenek nagy filozófusoktól kölcsönzött fogalmakból, szakkifejezésekből, analógiákból egy építményt emelni és arra a magasabb, sőt magas talapzatra helyezék rá a szóban forgó szöveget. A Számadás is ennek a felfogásnak jegyében kapott filozófiai, fogalmi támogatást Heideggertől, Camus-tól az elemzésekben.¹²⁸ Pedig Kosztolányinak ifjúkorúktól kezdve évtizedes vitája volt Babitscsal az ún. „mélység” és az ún. „sekélyesség” kérdésében, s ennek a vitának éppen a Számadás megírása előtt néhány hónappal adott legélesebben megfogalmazva hangot az *Esti Kornél énekében*. Ha leereszkedünk a filozófiai analógiák magasságából, azt lehet mondani, a Számadás szonett-sorozata egy régi toposzra épül, arra, hogy a költő, a szellem embere szemben áll az értetlen tömeggel, az értetlen közönységgel, az értetlen környezettel: „nem hallanak tán, ám ne menj azért se,” – mondja önbiztatásul a versben. Ezekben a szavakban visszahangzik valami halkán, távolról még az Ady revíziós vita fölötti sértettségéből, a megelőző évek vitáiból, melyekben alul maradt Babitscsal és a *Nyugattal* szemben. Visszhangzik valami a *Marcus Aurelius*-versből is. De a költő és a környezet kétosztatúságára rámásolódik a versekben egy másik, riasztó és megrendítő dilemma: a költő és a halál témája, az „úgyis vége van”, ami az első szonett felütése. Evvel szemben szólal meg az önbiztatás szava: van még elvégzendő feladat. Helyet keres, még itt, ebben az életben. Erre vonatkoznak a schopenhaueri szavak is a nem osztható egészről, a részvétről, a nirvánáról. Valami végleges helyet keres, Véglegeset? Meddig? A halálig. Az életnek addig az igazi nagy határvonaláig, nagy radikalizmusáig, ahogy majd évtizedekkel később Tandori Dezsőn nevezi a halált.¹²⁹

József Attila versében nincsen önbiztatás. Ez a legkeserűbb verse, melyet addig írt. Gyónás, ahogy Petri György elemezte, de a feloldozás kérése és keresése nélkül.¹³⁰ Az az életállapot, amikor minden hit elfogyott, minden remény semmivé vált, minden addig vallott érték összeomlott, amikor minden kezdeményezés sikertelenül végződött, amikor minden folytatás elakadt, amikor a rászakadt magány már több a pusztá egyedüllétnél: végleges, befejezett és megmásíthatatlan.

*Komor ég alatt üldögelek,
mint hajléktalan a híd alatt.
Mindentől fölmentem magamat,
mert nem lesz utolsó ítélet.*

Szabolcsi Miklós írja: „Amennyire tudjuk, 1933 őszén nemigen írt más verset, legalábbis nem maradt ránk más. A kritikai kiadásban néhány hónapos űr tátong – a *Vallomásig* és az *Eszméletig*, mert 1933 végére széthullt József Attila körül a világ. Politikai nihilbe került –

¹²⁷ MÓRICZ Zsigmond, *Tanulmányok* I, s.a.r. SZABÓ Ferenc, Bp., 1978, 974.

¹²⁸ Vö: NÉMETH G Béla, *Az önmegszólító verstípusról* ItK, 1966, 545-572, KISS Ferenc, i.m., 533-541.

¹²⁹ TANDORI Dezső, *Szabad, csapattalan radikalizmus*, Élet és Irodalom, 2005, február 18., 14.

¹³⁰ Idézi, értelmezi: SZABOLCSI Miklós, i.m., 334-337.

Judittal való közös élete lehetetlenné vált – mint mindig, anyagi gondok sújtották – az analitikus kezelés is felszínre hozta rémeit. Csak egyetlen dologba kapaszkodhatott: mindennek megfogalmazásába, versé formálásába.”¹³¹

¹³¹ SZABOLCSI Miklós, i.m., 338.

RADNÓTI MIKLÓS ÉS A NYUGAT

– dokumentum esszé –

A START-ÉV

Babits Mihálynak már korábban föltett szándéka volt – talán éppen a versrovatot is erősen markában tartó Osvát Ernővel szemben –, hogy maga köré gyűjti a fiatalabb nemzedék költőit-költőpalántáit és istápolójuk lesz. Ez a belső indíték látszott megvalósulni 1928 decemberében, amikor a *Nyugat* a hó 14. napján előadóestet rendezett a Zeneakadémia Kamaratermében „Fiatal írók előadóestje” címmel. A bemutatásra kiválasztott verseket Somogyi Erzs, Palotai Erzs és Ascher Oszkár adta elő. Az elhangzó versek előtt Babits Mihály olvasott fel egy meghatott pátosszal fogalmazott kis esszét bevezetésül. Ennek szövege a *Nyugat* 1929. január 1-i számának élén jelent meg.

„Mikor egy csoport újonjött madár jelenik meg változó egünkön, – felhőink alatt vagy gyér napunk tűzében – jönnek és szállnak, s dallamos ékben húznak át szürke városaink fölött – ha ahhoz a ritka emberfajtához tartozunk, amelyik néha még fölemeli fejét, hogy túllásson az utcán és még a házcsúcsokon is, ahol a transzparenszekre szánt reklámbetűk napközben oly kiábrándítóan feketéllenek, különös, nosztalgikus érzés támad bennünk, amint a váratlan szabad és szárnyas sereget megpillantjuk: hát itt vannak újra! hát tavasz van újra!”

Sok újonjött fiatal író azonban nem szerepelt a hangulatos, szép esten, legtöbbjük nevét már ismerhette a literátus közönség, sőt, az olyanok, mint Erdélyi József, Sárközi György, Szabó Lőrinc akkor már nagy rendszerességgel jelentek meg a *Nyugat* hasábjain. Kivétel nélkül ahhoz a nemzedékhez tartoztak, amelyet a második nemzedék névvel jelöl meg az irodalomtörténet-írás. Babits még évek múlva is őket nevezte fiatal íróknak, belőlük válogatta össze 1932-ben az *Új anthológiát*. Mintha nem vette volna észre, vagy nem akarta volna észrevenni, hogy kezdtek megjelenni az irodalom terepén a még fiatalabbak, kezdtek kibújni a tojásból a harmadik nemzedék írói-költői. 1929 májusában jelent meg első nemzedéki szerveződésük, a Jóság című antológia: ebben már szerepelt Radnóti Miklós is, rövidéletű folyóiratok után itt látta először verseit nyomtatott könyvben.

A nemzedék megjelenésének szempontjából 1929-nek van még egy anekdotikus története, amelyre érdemes visszaemlékezni. A nagy nevű *Pesti Hírlap*nak volt Szombathelyen egy állandó tudósítója, nevezett Novák Károly, akinek minden héten kellett találnia valami érdekességet a városban. Nem lehetett könnyű dolga, 1929 áprilisában pedig végképp megállt a tudománya, viszont sürgette a határidő. Mentőötletként az jutott eszébe, hogy bemegy a gimnáziumba, megkeresi az igazgatót, hátha tud valamit mondani. Az igazgató széttárta karját, mi történhet egy vidéki iskolában, ami érdekelné egy fővárosi lap nagyérdemű olvasóközönségét. Hacsak nem az a furcsa kisfiú. Kiszólt a tanáriba, kérem, küldjék be a Weöres Sanyikát, mondják meg, hozza magával a verseit. Kisvártatva pöttöm kisfiú jelent meg az ajtóban, udvariasan meghajolt. Az igazgató elvette tőle verspaksamétáját és átnyújtotta Novák Károlynak. Ha van annak a mondásnak valami jelentése, hogy leesett az álla, hát Novák Károlynak leesett az álla, amikor otthon többször egymás után elolvasta a kisfiú verseit. Nyomban felküldte őket Pestre Bónyi Adorjának, a *Pesti Hírlap* irodalmi rovatvezetőjének, akinek ugyancsak leesett az álla. Haladéktalanul betette a verseket az éppen szerkesztés alatt lévő vasárnapi számba. Előszót is írt hozzá: *Mint csillag az égen*. A csodagyereknek híre ment a versolvasók körében, s örömmel látták, hogy a lap következő vasárnapi számában is közölt tőle egy kisebb gyűjteményt. Ezek között volt az *Öregek*, amelyet később Kodály Zoltán

megzenésített. Egyik legszebb kórusműve lett. A kis vékonydongájú fiúcskában – alighanem ő volt a legkisebb az osztályban – maga tudó lélek lakott. Még azon a nyáron, 1929 nyarán fölkereste Babits Mihályt Esztergomban – a szegény, félszeg Radnóti Miklós ezt csak egy évtizeddel később merete megtenni. Igaz, a bricseszna drágos kisfiú vitt egy levelet az anyukájától, valami olyasmi állt benne: kedves Mihály talán emlékszik még arra a lányra, akivel hajdanán együtt táncolt Pécsett a megyei jogász bálon... Babits kedvesen, tárt karokkal fogadta a kisfiút, leültette, kérdezgette, és a látogatás végén négy könyvvel ajándékozta meg.

A NYUGAT ELLEN – A NYUGAT FELÉ

Radnóti Miklós nem robbant be ilyen fergetegesen az irodalmi életbe, igaz nem is volt ilyen kirobbanó tehetség. Lassan, hosszú előkészületek után jutott az ismeretlenségből előre a félig-meddig ismertség és elismertség emelkedő lépcsőin. Eleinte nem is a *Nyugat* felé indult el, pedig abban az időben alighanem minden pályakezdő költő oda szeretett volna eljutni. Ő a *Kortárs* című folyóirathoz csatlakozott, 1930-ban társszerkesztője is lett, hét versét, egy elbeszélését és négy kritikáját jelentette itt meg. Ez a folyóirat azonban nemhogy nem tartozott a *Nyugat* szövetséges körébe, hanem inkább ellensége és kérlelhetetlen kritikusa volt. Ez a folyóirat 1929-ben a *Nyugat* *fejfájára* címmel adott közre szerkesztőségi vezércikket, egy évvel később örömmel üdvözölte József Attila híres-hírhedt pamfletjét Babits ellen, aztán közölte az *Egy költőre* című verset, amelyben József Attila „Dala-dög”-nek nevezte Babitsot. Weöres Sándor jobb ajánlólevéllel kopogtatott be Babitshoz, mint Radnóti, akiről csak azt tudhatta (ha tudta), hogy az őt nem éppen kedvelő *Kortárs* ifjú társszerkesztője. Az összefüggésre nincs filológiai bizonyítékunk, mindenesetre annyi bizonyos, hogy Radnóti 1931-ben tíz versét küldte el Babitsnak, de Babits mind a tízet visszautasította. Aztán egy évvel később, 1932-ben mégis közölt egyet. (Az alábbi tördeléssel.)

Estefelé

*A zápor már
a kertfalon futott,
fiatal zápor volt:
pirulós!*

*Szoknyáját összekapta és
kék ég derült
a lábaszárán.*

*Majd csönd lett.
Az útja villogott
S a fákra esti kóc ült.*

*Két bokor játszott később
mocogva máriást,
lapjaik pattogtak
S fölhangzott nevetésök.*

*Ültem. Köröttem
leültek a rózsák
és rámszuszogtak.*

*Az égen két szerető
szíve röpi,
Két késői
Nyögdécselő galamb.*

A már komoruló időben ez a kis idill tetszett meg Babitsnak. Nemzedékéhez képest Radnóti nem késett el evvel az első *Nyugat*-közléssel, abban az évben jelent meg Weöres Sándor és Vas István is először a *Nyugat*-ban, de Jékely Zoltán csak 1935-ben kapott először helyet a versrovatban. Négyük nevét emelheti ki a kései irodalomtörténet a harmadik nemzedék költői közül. Jékelyt Halász Gábor támogatta, Vas István útját Kosztolányi Dezső egyengette, Weöresnek maga Babits Mihály volt atyai mentora, de Radnótinak senki. Távolról Sík Sándor próbált néha szólni az érdekében, de ő maga sem tartozott a *Nyugat* belső köréhez. Radnóti árván született, árván nőtt fel és árván érkezett az irodalom kapujába.

Az 1932-ben közölt egyszál vers nem nyitotta meg előtte a közlések kapuját. Nem következett folytatás, a következő évben egyetlen versét sem hozta a folyóirat, pedig egész kötetre való új verse volt, akkor jelent meg a *Lábadozó szél*. Babits, éber tekintettel követte a fiatal irodalom alakulását, fel is figyelt a kötetre, és recenziót írt róla. Hányan vágyakoztak abban az időben arra, fiatal írók, fiatal költők, hogy Babits megtiszteli őket avval, hogy akárcsak a nevüket leírja valahol, arról álmodni sem mertek, hogy egész recenziót ír róluk. Radnóti megkapta ezt a megtiszteltetést, de csak addig örülhetett, amíg el nem olvasta a cikket. A *Nyugat* 1921 óta rendszeresen és állandóan publikálta Erdélyi Józsefet, 1928-tól kezdve állandó szereplő lett Illyés Gyula, de Babits nem szerette a népi irodalmat, nem szerette a népi költészetet. Ízlése ellen valók voltak. Márpedig a sok tájvers és sok tájkép alapján Radnótit is valami népi ivadéknak képzelte el, talán maga előtt látta, amint a pajta előtt áll csizmásan, bajuszosan és egyik kezével éppen a lajbija zsebébe nyúl. Ha felvilágosították volna, hogy nem vidéki parasztfiúról van szó, hanem egy ágrólszakadt pesti zsidógyerekről, akkor talán liberális lelkének mélyéről nagyobb megértést tanúsított volna a kötet iránt. Így Sértő Kálmánnal vonta egy kalap alá.

„Sértő Kálmánt olvasva nem vagyunk mindig messze a »szotyogó szotty« és »rotyogó rotty« poézisétől. Sőt ép az a másik fiatal költő is (Radnóti Miklós), akinek új könyve paplanomon hever, s akinek modern szabadvers-uniformisa alatt talán halkabb líra gyenge szíve dobog: ilyen virágénekeket dalol:

*Minden alszik itt, két virág is szotyogva
egymásra hajlik... s rotyogva nő...*

Ahol a virágok is szotyognak és rotyognak, ott nem csoda ha a napfény »hasrafekszik utakon és nagyokat mélézva vakarja farát«. Ebben a költészetben a Kraftausdruckok pótolják az erőt, a pongyolaság a spontánságot, paraszti születés a hivatottságot, s a fenegyerekség a tehetséget.”

Radnóti alighanem dührohamot kapott, amikor elolvasta a cikket. Amúgy sem sok kellett hozzá. Nem szerette Babitsot, tulajdonképpen nem szerette (akkor még) a *Nyugatot* sem. Éppen a szóban forgó hetekben előadást tartott az új magyar költészetéről a Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiumában Ilyeneket mondott:

„Az a láz, mely a század elején a *Nyugat* megindulásával magasra szökik, a forradalom elbukásával hirtelen fagypontra száll. A forradalommal, illetve ezt megelőzően már a világháborúval a *Nyugat* költészete megbukik. (...) A *Nyugat* fiataljai (...) zsákutcába jutottak, és ma elhallgattak, vagy önmagukat ismétlik (...)”

Még egy-két évvel később is fortyogó harag és keserű epe öntötte el indulatait leveleiben, naplófeljegyzéseiben, amikor a *Nyugat* címe vagy Babits neve került szóba. Babitsot egyszerűen dögnek nevezte „az a dög Babits” – írta 1934-ben. Ugyanabban az évben diktátornak is nevezte „Szitává kellene lőni ezt a rohadt diktátort, ezt az idegbeteg átkot a magyar irodalom testén”. Vagy: „Az agg koszorús nem szereti a kényelmetlenül »Nagy tehetségű« fiatal költőket. Azaz engem” – írta ugyancsak 1934-ben a naplójában.

A BAUMGARTEN-DÍJ

Pedig abban az évben már volt, aki arra gondolt, hogy akár a Baumgarten-díjak kuratóriumi megbeszélésénél is fölmerülhetne neve. Sík Sándor a következő levéllel kereste föl Babits Mihályt:

„Kedves Barátom!

Tegnap kaptam kezembe Radnóti Miklós új verseskönyvének kéziratát, mely január első napjaiban jelenik meg a Szegedi Fiatalok kiadásában. Mivel ezek a versek szépen mutatják tehetségének fejlődését, a kissé idétlen népieskedő kifejezésektől való tisztulását (amit olyan méltán róttál meg nála!) – gondoltam, elküldöm ezt is, hátha javára válik a döntésednél.”

Még nem vált javára, de a következő ősszel Sík Sándor makacs kedvességgel tovább folytatta a pártfogolást, akkor Schöpflin Aladárt kereste fel:

„Kedves Barátom,

sajnos, lehetetlen felmennem a december 2-i (hétfő) Baumgarten-ülésre. Engedd meg, hogy így írásban jelentsem be: újra, a tavalyinál nyomatékosabban szeretném ajánlani tavalyi jelöltjeimet Ortutay Gyulát a tudományos, Horváth Bélát és Radnóti Miklóst a költői jutalomdíjra. (...) Gondolok itt elsősorban (...) Horváth Bélának, a fiatal katolikus lírikusok ez egyetlen erős, biztató (és nyomorgó) tehetségének – Legjobb a lehetetlen c. kötetére, valamint Radnótinak Újholdjára és azóta is – főleg a *Nyugatban* – megjelent verseire. Nagyon le volnék sújtva, ha a tavalyihoz hasonló teljes kudarcot szenvednék velük (...)”

Végre az 1936 decemberében tartott ülésen elfogadta jelölését a kuratórium. Ha nem is díjra, de jutalomra javasolták, az akkor ezer pengő volt. Ez volt az a furcsa, szomorú kuratóriumi ülés, amelyen még Babits is kudarcot vallott József Attila felterjesztésével.

Radnóti viszont megkapta ezen az ülésen a Baumgarten-jutalomhoz (úgy is nevezték akkor, a kisdíjhoz) szükséges szavazatot. A díjakat, jutalmakat 1937. január 18-án osztották ki, de már a megelőző napokban, hetekben, amikor kiszivárogtak a nevek, azonnal megindultak a sajtótámadások. Az újságok kárhoztatták Babitsot, elítélték a kuratóriumot, szidalmazták az egész alapítványt. Mindig elégedetlenek voltak a nevekkal, mindig találtak kifogásokat, rágalmakat.

Az *Új Magyarország* így ír már 1937 január 4-én:

„Nagy feltűnést keltett a kuratórium döntése. A díjakat valóban igen kiváló és arra teljesen érdemes írók kapták. Nem is a körül van a hiba. A kínos feltűnést az keltette, hogy az új jutalmazottak kivétel nélkül valamennyien kitűnő anyagi körülmények között élnek. Márpedig a Baumgarten-féle alapítványnak az a célja, hogy felsegítse azokat a tehetséges fiatal írókat, akik rossz anyagi helyzetben vannak.

A Baumgarten-kuratórium ezt a nagyon is lényeges alapszabályát már a múltban is gyakran megsértette. De ahogy ezt most tette, arra még nem volt példa.

Itt közöljük kimutatásunkat a jutalmazottak anyagi körülményeire:

1. Szabó Lőrinc *Az Est* szerkesztője, a *Hármas Könyv* szerkesztője, a Nemzeti Színház fordítója. Mind a három helyről fix fizetése, jövedelme van.
2. Kodolányi János a *Magyarország* szerkesztője, az IGE főtitkára, az Athenaeum szerződéses regényírója. Ez a három elfoglaltsága kitűnő dotációval jár.
3. Hevesi András a *8 Órai Újság* főmunkatársa, amellet a legfrekvenciáltabb fordító.
4. Illés Endre az *Új Magyarság* szerkesztője.
5. Rapaics Rajmund a *Budavár* tudomány népszerűsítő folyóirat szerkesztője.
6. Reményik Sándor a Kolozsváron megjelenő *Pásztortűz* főszerkesztője. Igen jó viszonyok közt él.
7. Gyergyai Albert az Eötvös kollégium tanára.
8. Radnóti Miklós házassága révén igen előnyös anyagi körülmények közé került.

Tehát ez évben a Baumgarten-díjat csupa olyan kapta, aki nem szorult rá. Pedig a Baumgarten-díj tendenciája feltétlenül arra irányul, felsegítse a díjazottakat. (...)

Miért nem adták Zelk Zoltánnak a díjat? Ennek a markáns tehetségű fiatal költőnek, aki minden nap gyalog jön be Zuglóból, mert nem telik neki villamosra. Vagy miért nem adták Berda Józsefnek, ennek az egészen egyéni ízű kitűnő költőnek, aki formálisan éhezik?

Miért mellőzték ismét Kassákot? Hát József Attilát?

És Nagy Lajost?

Ők mind nagyon is rá vannak szorulva a díjra. (...)”

A *Népszava* a következőket írta 19-én:

„A Baumgarten-alapítvány kuratóriuma hétfőn este ünnepélyes keretek között osztotta ki az 1937-es Baumgarten-díjakat. Úgy, amint arról, hetekkel ezelőtt beszámoltunk, a 3000 pengős évdíjakat Gyergyai Albert, Hevesi András, Illés Endre, Kodolányi János, Rapaics Rajmund, Szabó Lőrinc kapták. Az 1000 pengős jutalomdíjat dr. Balogh Jolán művészettörténész és dr. Radnóti Miklós költő kapta. A díjkiosztással kapcsolatban már kifejtettük álláspontunkat és most csak megismételjük, hogy az irodalmi világban megütközéssel látják, hogy sem Kassák Lajos, sem József Attila, sem Várnai Zseni nincsen a díjazottak és jutalmazottak között. Teljesen érthetetlen, hogy ezeket a kitűnő írókat a Baumgarten-kuratórium évről évre mellőzi.”

A jutalomdíjjal szinte új élet kezdődött Radnóti számára: úgy érezhette, végre befogadták, végre otthonra talált. Végre véget ért szellemi árvasága. Ferencz Győző írja: „A *Nyugat* elismerése sokat jelentett, a Dunakorzó kávéház hétfői *Nyugat*-asztalához ülni megtiszteltetés volt,(...) Babits figyelmét (...) végre magán érezhette. 1937. február 15-én Gyarmati Fanni följegyzett erről egy esetet a naplójában. »Már este bejövet láttam Mik arcán, hogy felüdült és jókedvű. A *Nyugat*-asztalnál volt, kedvesek voltak. Babitscsal külön is beszélt (...)« Ettől kezdve rendszeresen ott volt a *Nyugat* körében, legtöbb versét, legtöbb írását is a *Nyugat* közölte”. A korábbi düh, harag, káromlás helyét egyszeriben felváltotta a tisztelet, szeretet, sőt hála Babits iránt.

1937-ben jelent meg Babits Mihály *Összes versek* című pályá-összefoglaló nagy kötete, záróciklusa közölte 1934 óta írt legutóbbi verseit. A kötet az év őszén készülhetett el, az első napilap-kritikák októberben jelentek meg róla. Radnóti azonnal leült, és hosszabb tanulmányt írt a könyvről: alighanem még a Baumgarten-díjért érzett hála dolgozott benne, annyi indulat, szidalmazás és káromlás után, amit érzett és gondolt a megelőző években Babitsról és Babits ellen, maga előtt, a maga lelkében is fordítani akart. A tanulmány – amely Ferencz Győző szavával „valóságos himnusz” – azonban nem jelent meg. Pedig fennmaradt a nyomdai levonata, „*Nyugat*” írta rá kézzel Radnóti a paksamétára. Nem kétséges, hogy az írást a *Nyugat*nak szánta, az sem kétséges, hogy el is küldte, és az sem kétséges, hogy első fordulóra el is fogadták, hiszen kiszedték a nyomdában. Mégsem jelent meg. Vajon miért? Talán visszavette a tanulmányt, megérezte, hogy nem lenne elég ízléses, ha néhány hónappal a díj átvétele után ilyen hőfokon magasztalná a kurátort? Talán Babitsnak támadtak utolsó pillanatban hasonló aggályai? Nem tudjuk. Mindenesetre az októberi szám (a *Nyugat* akkor havonta jelent meg) nyitóírásként közölte Szerb Antal tanulmányát a kötetről, egy hónappal később, novemberben pedig Cs. Szabó László írt róla újra. Sőt, még 1938-ban is visszatértek Babits könyvére, és Csuka Zoltán alig ismert folyóiratából, a *Láthatárból* átvették Szemlér Ferenc írását. Szó, ami szó, mindhárom írás tartalmasabb, tárgyyszerűbb és jobb volt Radnótiénál. Szerb Antal 1935-ben, Cs. Szabó László 1936-ban kapott Baumgarten-díjat. Szemlér Ferenc már csak Babits halála után, 1942-ben kapta meg.

A NYUGAT KÖRÉBEN

A következő években – azt lehet mondani – barátsággá fejlődött a viszony közte és Babits között. Radnóti Miklós naplója:

„1941. jún. 14.

Esztergom. Babitséknál. Gyulával és Pistával. Társaskocsin megyünk, délben indul, megérkezünk, rögtön nekivágunk a hegynek. Fenn a ház elhagyottnak látszik, a verandáról kinyílik a táj. Szétnézünk és kilihegjük magunkat. Aztán Gyula benyit a hallgató házba. Kis idő múlva kijön, bevisz. Mihály az oldalsó szobában fekszik, fájdalmasan sovány és barna. Két kézzel fogja meg a kezünket. Leülünk az ágy körül, én Ildikó kis székére. Szájáról olvassuk a szót, néha nem sikerül, ilyenkor ír. Egymás között beszélgetünk. Ilonka jön be, nem vártak, Gellért elfelejtett bejelenteni. Sört hoz, cigarettát tölt. Könnyebben megy a beszélgetés, Ilonka jobban érti Mihályt, tolmácsol. Irodalomról (a *Csizma az asztalont* olvassa) és a háborúról beszélgetünk. Mihály néha fájdalmas, gyötrődő szájpattintgatással mozdul az ágyban. Gyomrán táplálják, beszélni nem tud és még új fájdalmai is vannak, a veseköve megmozdult, vesemedence gyulladás, zsába, irtózat. Hamar elfárad, búcsúznak. Jövünk, gyakran kijövünk... gyógyulj meg Mihály!... Gyula új angol detektívregényeket ígér.

Ilonka kikísér. Nincs kedve már élni, – panaszolja elgyötörtén. Még megnézzük Tündért, a kutyát, (köhög, aszpirint kapott) és a két kölykét, gyönyörű komondor-farkas keverékek. Felírom a nevem a falra, Ilonka virágzó olajágat vág nekünk búcsúzóul, a »béke olaj ágát«, s lemegyünk.”

„1941. augusztus 5. kedd.

Tegnap éjjel meghalt Babits. A *Nyugat* új számáért megyek fel a szerkesztőségbe s ifjabb Oszkár mondja. Sokáig álltam ott. Hisz tudtam, tudtam, de annyiszor volt már »nagyon rosszul«. Tegnap a Ny. összejövetelén Nagy Zoltán mesélte, hogy szombaton járt nála, már nem beszélt, megállt a bélműködés... s mégsem gondoltam arra, hogy... Szombaton éjjel hozták be a Sziesztába. A *8 Órai Újságban*: B. M., az országos hírű költő hosszas szenvedés után ma reggel fél 6 órakor Bpsten a Siesta-szanatóriumban meghalt. Ennyi. Az országos hírű költő. A »nagy magyar költő« sok lett volna még gyász hírben is? Nagyon magánosnak érzem magam. Nem voltam »bizalmas barátja«, de a tudat, hogy él, ha betegen is, hogy él... ki védi most már azt, (milyen nehéz meghatározni, hogy mit!) azt, amit védeni kell. Kinek a tekintetét érezzük író jobbkezünkön? Egyetértve vele s ellentmondva Neki, ő volt mindig a mérték és a példa. »Túl szigorú voltál«, – mondogatta néha egy-egy *Nyugat*beli bírálatunk után, »X jobbat érdemelne, voltak érdemei...« vagy »nagyon elnéző voltál...« »A másodban még egészen jól tanult...« vagy »újabban nagyon hanyag...« gondolom hirtelen s valóban: tanár volt, a Nagy Tanár is ő volt, a versek »nagy tanárja«. »Még mindig olyan tanáros?« – kérdezte egyszer családi ebéd közben a sógorom, osztályfőnöke volt az első gimnáziumban. Tanáros? – tűnődtem akkor s úgy emlékszem nem válaszoltam. Igen, – válaszolom elkésve most. Volt akire »pikkelt«, volt akit szeretett; volt akinek megbocsátott s szeretete ha óra után kérdeztek tőle. Egyest adott, kettést, hármast és – buktatott. Intett és rótt. Ez már a tanársággal jár. Elzúlik nélküle az osztály...”

„augusztus 6.

Hogy van Mihály? – kérdeztük egymástól évek óta már, ha találkoztunk a munkatársi összejövetelen.

Hogy van Mihály? Ki kérdi? Erre ébredek. (...)”

„augusztus 25. Hétfő.

Újra temetünk. A *Nyugatot*. Elkésve, hat óra tájt érek a kávéházba. Sokan vannak, – érzem, hogy lesik az érkezőket. Illyés: »Ülj le, ne csodálkozz, ne háborodj fel, ezen már mind túl vagyunk, a *Nyugatot* betiltották, címet keresünk egy új folyóiratnak. Ezek az eddigi ötletek...« Meghül bennem a vér s böszít, hogy »nem háborodnak fel eléggé«; bizonyára már megtörtént... elkéstem, – mentegetem a társaságot a kapott jó tanács értelmében. Lassan és részletekben megtudom a történeteket. A lapengedély Babits nevére szólt s halálával a lap »megszűntnek tekintendő«. Dulin nem engedi folytatni, átkos, szabadkőműves emlékek tapadnak a címhez, »Fenyő Maxi« és Hatvany stb. ... mondták »odafönn«, de Illyés kaphat egy új folyóirat-engedélyt, – persze nem *Nyugat* címen.”

Anglia 1941. december 7-én üzent hadat Magyarországnak.

Radnóti Miklós naplója 1941. december 10.

„Könyvtárba menet Kenyeressel találkozom a villamoson. Egy megállónyit megyünk együtt. Ígértél fordításokat s nem küldtél! – mondja. – Most akartam. Egy Wordsworth-t, a Rádiónak fordítottam másfél éve, azt hittem, hogy gyöngé, de most, a múltkor megjelent a Magyar Csillagban Szabó Lőrinc fordításában s – az enyém szebb. Az eredetitől messze van az enyém is... de elküldöm. – Angolt? – Miért? – Angolt? Most! gondold, hogy lehet? – Te vagy a szerkesztő! – majd kis gondolkodás után félmosollyal hozzáfűzöm: s különben is rég halott! – Persze, – feleli komolyan, – nem harcolhat már ellenünk... küldd el, várom, – kiált még utánam.”

William Wordsworth: *A Westminster hídon*

*Nincs ennél szebb e földi téreken:
íly méltóság s így megható, szelíd
látvány; a lélek szépséggel telik:
mert fénybe öltözött e reggelen
a város s mégis csöndes, meztelen;
nézd a hajók, a tornyok ezreit,
templom, színház lélekzik égre itt
s járkál a tiszta égbolt fénye lenn.
Soha még szebben fel nem kelt a nap,
aranyban ázik völgy, domb, s ép olyan
arany a béke bennem s hallgatag.
Jókedve van, hát gördül a folyam:
ó Istenem! a házak alszanak;
nagy szív a város. Nyugszik boldogan!*

Radnóti Miklós naplója 1942. május 17.

„Hosszas tünődés, halogatás után írok Komlósnak. (...)

Zsidóságomat soha sem tagadtam meg, »zsidó felekezetű« vagyok ma is (majd később megmagyarázom miért), de nem érzem zsidónak magam, a vallásra nem neveltek, nem szükségletem, nem gyakorlom, a fajt a vérrögöt, a talajgyökért, az idegekben remegő ősi bánatot baromságnak tartom és nem »szellemiségem« és »lelkiségem« és »költőségem« meghatározójának. Még szociálisan is csupán botcsinálta közösségnek ismerem a zsidóságot. Ilyenek a tapasztalataim. Lehet, hogy nincs így, én így érzem és nem tudnék hazugságban élni. A zsidóságom »életproblémám«, mert azzá tették a körülmények (...) Így érzem ezt ma is, 1942-ben

is, háromhónapi munkaszolgálat és tizennégy napi büntetőtábor után is (...) Nem érzem zsidónak magam. (...), hogyha valláshoz egyáltalán közöm van, akkor a katolicizmushoz van közöm. Költői pályám legkezdetén, huszonkétéves koromban elkobozták a második verseskönyvem, pörbefogtak és elítéltek vallásgyalázásért.

*Huszonkét éves vagyok. Így
nézhetett ki ősszel Krisztus is
ennyi idősen; még nem volt
szakáll, szőke volt és lányok
álmodtak véle éjjelenként!*

Ez volt a vers, Töreky súlyosbító körülménynek vette, hogy »más vallás tisztelete tárgyához hasonlítja magát« s majdnem egyetemi pályámba került, mert a József Attila révén legendássá lett Horger Antal kari ülés elé vitte a dolgot. Sík Sándor mentett meg (...)

Weöres Sándor levele Füst Milánhoz

1942. július 4.

„Regényedről az itt mellékelt cikket írtam, nagy szeretettel és kevés eredménnyel, a Sorsunk folyóirat részére. A Sorsunk szerkesztőinek nagyon nem tetszett, hogy zsidó íróról dicsérőleg írok; kikötötték, hogy legalább vegyek bele cikkembe egy oly mondatot, melyben mentegetem magamat, hogy zsidóról elismeréssel szólok. Ezt, ha kelletlenül is, megtettem. Aztán végre is kisütötték az egész írásról, már a szedés után, hogy nem jelenhetik meg. Erre kiléptem a Sorsunkból.”

Radnóti Miklós naplója (ugyanazokban a napokban)

„1942. júl. 4.

Szentendrén. A ref. leányinternátusban.

júl. 5.

Sárga karszalagot kapunk és katonasapkát. Holnap tífuszoltás. Mély közönyben élek. A sárga szalagot hordom, még »büszke« sem vagyok rá, mint sokan itt. De nem is szégyellem. Jobb lenne büszkének lenni...

Júl. 6.

Oltás. Kivisznek Ukrajnába? Az oltást a szív fölé adják, előtte jóddal lemossák a bőr felületét. Színjelkép. Sárga folt a bőrön is. Utána erősen vérzek, érbe szaladhatott a tű. Mint Krisztus vonulok, kibontott inggel, vérző mellel”.

BEFEJEZÉS EGYES SZÁM ELSŐ SZEMÉLYBEN

Édesanyám és Gyarmati Fifi kislánykoruktól kezdve ismerték egymást, lehet mondani, barátnők voltak. Amikor Radnóti Miklós udvarolni kezdett Gyarmati Fifinek, Fifi bemutatta Miklóst anyámnak. Hasonlóképp történt, amikor az apám kezdett járni édesanyámmal. Ők évfolyamtársak voltak. Fifi és Miklós 1935-ben házasodtak össze, az én szüleim egy évvel később. Polcomon ott sorakoznak Radnóti kötetei. „Ágnesnek és Imrének szeretettel: Miklós” Így szól a dedikáció. Néha fordítva: „Imrének és Ágnesnek szeretettel: Miklós” Már töredezett füzetek. Legolcsóbb papírkötés, legolcsóbb nyomdatechnika. Apám az 1930-as évek második felétől kezdve a *Diárium* című folyóirat szerkesztője volt.

Apám és anyám közül anyám találkozott utoljára Radnótival. 1944 májusában egy hangverseny végén összetalálkoztak a Zeneakadémia ruhatáránál. Radnóti egy papírt mutatott: újra behívták munkaszolgálatra. Ez volt az a behívás, amelyről már nem tért vissza.

– Miklós, ne vonulj be. Imre tud segíteni – mondta anyám.

Telegdi Miklós 1577-ben megvette a bécsi jezsuiták nyomdáját és Nagyszombatban állította fel, évtizedekkel később Pázmány Péter ugyanott egyetemet alapított. A két intézmény hamarosan összenőtt, s amikor az egyetem Budára költözött, vele ment a nyomda is, majd Budáról Pestre is együtt költözködtek. A Nyomda időközben önálló nevet kapott: Királyi Magyar Egyetemi Nyomda. A Gólyavár nevű épület lett az övé. Itt készült a *Diárium* is. A háború alatt azonban nemcsak könyveket adtak ki és nemcsak folyóiratot készítettek, hanem készítettek titkon különféle hamis mentesítő iratokat üldözötteknek, menekülteknek. A szerkesztőség a Gólyavárban működött, a nyomdagépek a pincében dübörögtek. A művezetőt úgy hívták: Földeák János. Az iratokra igazi pecsét került a Teleki Intézetből, Kosáry Domokos és Benda Kálmán intézetéből. (Az intézet munkatársa volt akkor a nagybátyám Kenyeres László.) Ezt az utat ajánlotta fel édesanyám Radnótinak. Radnóti kedvesen mosolygott, tett egy félszeg mozdulatot a kezével, és elhárította a segítséget.

„EGY KIS SÉTA”

Az 1960-as évek végén egy ideig másodállásom volt a Szépirodalmi Könyvkiadóban. Ott dolgozott Juhász Ferenc. Néhányszor előfordult, hogy a munkaidő végén, fél ötkor együtt indultunk el hazafelé a New York-házból. Gyalog. Végigbandukoltunk a Körúton, átmentünk a Margit hídon, felkaptattunk a Margit utcán, mentünk tovább a Szemlőhegy utcán, befordultunk a Mandula utcába. Itt elbúcsúztunk egymástól. Itt lakott Feri. Én baktattam tovább, lefelé, le a Pasaréti útra, ott laktam én. Akkor még tudtam jól gyalogolni, meg eszemben járt Móricz Zsigmond is, aki azt mondta: „gyalogolni jó!”

Az egyik ilyen alkalommal, valami komissióm volt, valamit fel kellett adnom postán. A legközelebbi postahivatal a Dob utcában volt. Nyirkos, hideg idő volt, késő ősze járt, korán sötétedett. A feladási ablaknál egy hölgy állt előttem, de már ő is éppen fizetett. Beadtam a küldeményt, a postáskisasszony lemérte, közölte az összeget, előkotortam a pénztárcámat, fizettem én is. Folytattuk szokásos utunkat. A postahivatali közjáték körülbelül annyi ideig tartott, ameddig a kedves olvasó itt elolvassa. Mentünk végig a Körúton, át a Margit hídon, fel a Margit utcán... Nem beszélgettünk. Ferenc beszélt. Azokról, akiket a postahivatali teremben látott, és akiket én jóformán észre sem vettem. Öregekről, szegényekről, kopott, szakadt, rossz kabátokról, azokról a talán környékeliekről, akik behúzódtak a postahivatalba a nyirkos hideg elől melegedni, s beburkolóztak jobb napokat soha nem látott holmijaikba. Beszélt – monológot mondott – a fáradt arcokról, beesett szemekről, mélyen barázdált homlokokról. A kabátujjakkból kilógó reménytelen kezeikről. Mindenről, amit lefényképezett a szemével abban a másfél percben amíg ott voltunk, amit aprólékos pontossággal lerajzolt az agyával, és amit mindjárt meg is fogalmazott azon a nyelven, amelyen csak ő tud beszélni ezen a világon.

* * *

Nagyszerű költőink voltak mindig, nagyszerű költőink vannak ma is. Alig múlik el nap, hogy verset ne olvassak. Nyelvteremtő költőnk azért nincs olyan sok. Talán Vörösmarty, aztán Ady. Aztán ő, a körúti sétálótársam. Aztán talán még Tandori Dezső. Ez az én – ahogy öregszem egyre megrögzültebb – költészettörténeti folytonosság-elképzelésem.

KÉT BESZÉLGETÉS

100 ÉVES A NYUGAT

Beszélgetés Rónay Lászlóval a Vigiliában

A *Nyugat* éppen száz éve indult el. Ebből az alkalomból Kenyeres Zoltán tudományos konferenciát szervez. A következőkben néhány fontos, ma ugyancsak időszerű kérdésekre várjuk válaszát. Már csak azért is, mert a legújabb, *A magyar irodalom története* című, sok-szerzős összefoglalás nem foglalkozik részletesen a folyóirattal.

– Érdekes-e a *Nyugat* szellemiségét idézni? Egyáltalán, mi volt ennek a lényege?

– Egy folyóirat, még ha címének jelképes is a jelentése, nemcsak szellemiségével hat, hanem elsősorban avval, hogy működésének eredményei valamiképpen beépültek kultúránkba. Nyilvánvaló, hogy a *Nyugat* kultúraformáló szerepe a magyarázata annak, hogy megszűnése után történtek kísérletek felélesztésére. Közismert, hogy Ottlik Géza rögtön az után, hogy a fővárosban elhallgattak a fegyverek, engedélyt kért egy havilap indítására. Elkezdte gyűjteni a kéziratokat, s maga sem számított arra, hányan adtak írást, ezzel is jelezve, hogy a *Nyugat*, a *Magyar Csillag* nem a múltó idő függvénye. Tervéből végül semmi sem lett. Utóbb azzal indokolta ezt, hogy a *Magyarok* mintha a *Nyugat*ot folytatta volna. Így volt? Nem így volt? Mindenesetre érdemes lenne egyszer feldolgozni Kéry László és Kolozsvári Grandpierre Emil folyóiratát is. A *Magyarok* 1945 tavaszán indult, ez volt az első irodalmi folyóirat a háború után. A *Nyugat* örökségét próbálta folytatni az 1946-ban megalakult *Újhold*. Az első szám nyitó tanulmányában Lengyel Balázs – Lukács György haragos nemtetszését kiváltva – hivatkozott Babitsra.

Azt sem felejtethjük el, hogy szerencsére még ma is élnek, alkotnak írók, akik közvetlenül kapcsolódtak a *Nyugathoz*. A költők közül Takács Gyula.¹³² A drámában például Hubay Miklós. Az esszéírásban, tanulmányokban Rába György. S ha a *Nyugat* lírai hagyományáról beszélünk, megkockáztatnám, hogy a maga módján Tandori Dezső is folytatója ennek. Emlékezetembe idézném Szép Ernőről írt, elbűvölő beleérzésről és megértésről tanúskodó, valóban felfedező tanulmányát.

– Indulásakor egységes volt-e a lap, vagy lappangón éltek-e már azok az ellentétek, amelyeknek jellemző megnyilatkozása volt Kosztolányi Ady pamfletje?

– Kosztolányi, Ady költészetét mérlegre tevő, nem éppen elfogulatlan írása húsz évvel a *Nyugat* indulása után jelent meg. Elsősorban akkori véleményét fogalmazta meg benne, amibe persze belejátszhatott annak a barátságtalan kritikának az emléke is, amellyel Ady fogadta annak idején az ő első verseskönyvét.

Ezzel nem akarom azt mondani, hogy nem fedezhetők föl különbségek a fiatalok és a néhány évvel idősebb – ugyancsak fiatalok – között. De a lapban ennek szinte semmi jelét nem érzékeljük. A *Nyugat* írói összezártak, egységes frontot alakítottak ki a folytonos támadások ellen. Juhász Gyula, Babits és Kosztolányi egymásnak írt fiatakori levelei elég világosan mutatják, hogy nem rajongtak Adyért. De a lap sáncai mögött nem egymásra, hanem ellenfeleikre tüzeltek, visszautasítva a hazafiatlanság és a magyartalanság ostoba vádjait.

– Szinte közhely a *Nyugat* újdonságát méltatni.

– Óvatosan élnék evvel a fogalommal. A kiegyezést követően az élet szinte minden területén gyors fejlődés indult meg. A gazdasági életben is, a kultúrában is. Intézményeket,

¹³² A beszélgetés óta 2008. őszén elhunyt.

folyóiratokat szerveztek, s a költészetben érzékelt lehetett az Ady felé mutató törekvéseket. Reviczky, Komjáthy Jenő vagy éppen Vajda János lírájából pontosan kiolvashatjuk a törekvéseket. Nagy tévedés a századvég szellemiségét csak Szabolcska Mihály verseivel jellemezni. Kosztolányi Makai Emilt sorolta az előzményeik közé. Sajnos arról sem esik elég szó, hogy a *Nyugat* megindulását megelőzően már milyen kitűnő prózáírók alkottak. S ha már az előzményekről beszélünk, gondolj például Kosztolányi fordítás-köteteire. Ezeknek is megvannak az előképei. Mások, már korábban, felfedezték a „modern költőket”. A tolmácsolások színvonala, nos az más kérdés.

Ebből a fejlődésből nyerte létjogosultságát és felhajtó erejét a *Nyugat*. Az szinte természetes, hogy, mint majdnem minden írói csoportosulás esetében megfigyelhető, túldimenzionálták az újszerűséget. Ignotus 1912-ben arról ír, hogy a lap szinte semmiből született.

Elmondanám, miben látom igazi újszerűségét. Ismeretese az olyan aszimmetrikus ellentétpárok, amilyen az esztétika és az etika. Ki-kí az egyik vagy másik jelentőségét hangoztatja. Kosztolányi például 1910-ben írt *Lótuszevők* című mesejátékában megjelenik Homérosz, a vak dalnok. Ő egyértelműen az etika elkötelezettjeként fordul a szépségtől elvakított Odüsszeuszhoz, aki a fogadalmát megszegve a szigetre lépett: indulnia kellene haza. Pénélopé még kilenc év eltelté után is várja. Úgy hiszem, a *Nyugat* egyik igazi újdonsága az volt, hogy működése során összehangolta az esztétikát és az etikát. Legvilágosabban Babits műveiben figyelhetjük meg ezt.

– Szerinted mikor élte fénykorát a lap?

– Erre látszólag egyszerű a válasz: első korszakában, amely a világháború környékén zárult. Nagy ritkaság, de kivételesen szerencsés csillagállás idején egyszerre alkotnak nagy tehetségek. Volt már ilyen időszak a irodalmunknak: Vörösmarty, Petőfi és Arany korában. A *Nyugat*ban fantasztikusan nagy írók sorakoztak egymás mellett: Ady, Babits, Juhász Gyula, Kosztolányi, Tóth Árpád, Krúdy, Móricz, Tersánszky és mellettük képzőművészek, zenészek, akiket hasonló törekvések kovácsoltak össze.

Emellett ezt a nemzedéket igazi szellemi bátorság jellemezte. Elég csak Szabó Dezső Tiszával folytatott kemény vitájára emlékeztetnem. Ahhoz, hogy a *Nyugat* fölépítse önmagát, tehetség és szellemi merészség egyszerre kellett. Ezek a tulajdonságok mindvégig jellemezték a folyóiratot, s ezek vonzották körébe az újabb évfázatok legtehetségesebbjeit.

Kiváló irodalomtudósok olykor arra figyelnek, figyelmeztetnek, hogy aranykor után ezüstkor, majd rézkor következik, a vaskorról ne is beszéljünk. Sőtér István szerint a húszas, Szabolcsi Miklós véleménye alapján a harmincas évek elején figyelhető meg a színvonal valamelyes visszaesése. De ha arra gondolunk, hány klasszikussá lett író alkotott a második és harmadik nemzedékében, akkor ezek a megállapítások nem feltétlenül helytállóak.

– Említetted Krúdy Gyulát. Ő ritkábban szerepelt a *Nyugat*ban.

– Hatalmas életművet hagyott ránk, és írásainak ugyan töredékét adta oda a *Nyugat*nak, de ott is kiemelkedő novellái jelentek meg. Remekművek. Például a *Szindbád őszi útja*, az *Utolsó szivar az Arabs Szürkénél*, a *hírlapíró és a halál*. Joggal sorolható a nagy nyugatos nemzedék prózáírói közé, Móricz ikercsillagával.

Az viszont elgondolkodtató, miért maradt ki a *Nyugat*ból Bródy Sándor. Könyveiről írtak ugyan, de szépprózáit nem közölték tőle, összesen két apró írása olvasható a folyóiratban. Nem elképzelhetetlen, hogy mellőzésében része lehetett annak, hogy Adyval megromlott a viszonya. Majdnem baráti, de mindenképpen szívélyes kapcsolatuk akkor változott meg, amikor Bródy csekély lelkesedéssel méltatta a *Vér és Aranyt*. Ez a már-már barátságtalanság alighanem az egész szerkesztőségre hatással volt.

– Miként ítéled meg a *Nyugat* kritikai tevékenységét? Napjainkban a bírálatok hangneméből szinte biztosan megállapítható szerzőjük pártállása. Így volt-e ez akkor is?

– 1902-ben a *Magyar Génius*ban Osvát Ernő határozottan bejelentette, hogy az általa szerkesztett folyóiratból a jó ízlés nevében száműzve lesz a „nagy bajkeverő”, a politika. Ez szépen hangzott, de az igazság az, hogy az akkori lapalapítási rendszabályok szerint, különféle nagyságú ún. óvadékot kellett letenni az engedély megszerzéséért és egy politikai természetű lapért nagyobb összeget szabtak meg, mint egy szelíd szépirodalmi folyóiratér. Ezt, az időszzerű politikai közleményeket is lehetővé tevő nagyobb összeget a *Nyugat* (a *Nyugat* pártolói) csak 1916-ban tudták előteremteni. Attól kezdve aztán a „nagy bajkeverő” is szerepelt szinte minden számban: nehéz és neheztelődő időkben nagyon tisztességesen, nagyon következetesen folytatva a magyar polgári liberalizmus hagyományait. Ebben kevés megingást találunk.

Az irodalmi-művészeti kritikai rovat igen magas színvonalú volt, a bírálatokban egyaránt jelen volt a pozitivizmus, az impresszionizmus és a szellemtörténet ihletése, tehát Európa akkor legjelentősebb irányzatai és áramlatai. Ezzel nem azt állítom, hogy a *Nyugat* utolérte az európai törekvéseket, hiszen erős fenntartásai voltak az avantgárddal szemben. Babits szelíd elnézéssel, alkotott véleményt Kassák költői törekvéseiről, úgy vélte, azért nem ír rimelő verset, mert még nem tud, de majd beletanul.

Sokszor olvasom tanulmányokban, hogy a teljesen nyitott volt, hírt adott a világirodalom értékesnek ítélt kortársi törekvéseiről. Kicsit óvatosabb lennék, valóban remek tanulmányok, bírálatok olvashatók, – Szabó Dezső, majd Gyergyai Albert jóvoltából – például a francia irodalomról, Proustról több is, de Joyce-ig már nem terjedt a folyóirat íróinak figyelme. Az igazsághoz tartozik, hogy Hamvas Béla azért írt róla, nem is akármilyen tanulmányt. De kétségtelen, hogy az Európában akkor felívelő avantgárd irányzatok idegenek voltak legtöbbjük számára. Mégis azt mondanám: a magyar kritikátörténet legszebb, legértelmesebb fejezete íródott a *Nyugat*-ban. Ahogy Babits „könyvről-könyvre” haladt, ahogy Kosztolányi könnyedén, elegánsan és találóan elemezte a művészeket és a szindarabokat, az magában állt a két világháború között.

Schöpflin Aladár egyébként kezdettől a *Nyugat* egyik meghatározó szerzője volt. Jelenléte tekintélyt kölcsönzött, hiszen a lap indulásának idején már érett, megbecsült íróként tartották számon. Az 1872-es születésű Schöpflin már 1898-ban a tekintélyes *Vasárnapi Újság* belső munkatársa volt. 1902-től pedig segédszerkesztője és irodalmi rovatának gondozója, egyre elismertebb, világos szemű, megbecsült kritikus. A *Nyugat* alapításában ugyan nem vett részt, de az első évtől egyik legrendszeresebben író szerzője lett, majd főmunkatársa. 1937-től segédszerkesztője. Legszebb jellemzését Kosztolányinak köszönhetjük, 1921-ben írt róla a *Nyugat*-ban: mit is jelentett számukra Schöpflin neve, vetette fel a kérdést, és így válaszolt: „körülbelül ezt: hinni a leírt igében, föltétlenül hinni, és biztos ösztönnel sokat tudni, és nem fitogtatni, csak érezni a sorok mögött észrevenni a jó szándékot és messzire elébe sietni, éjjelnappal dolgozni, megvetni a könnyű sikert, s egy országban, mely még mindig nem ismeri a szó becsületét, és csip-csup csetepaték közepette politikai jelszavak alapján tájékozódik, a tiszta művészetet hirdetni, korholni a beszéddel, és dicsérni a hallgatással, deres halántékkal a megújuló líra mellé szegődni, mikor a hivatalos világ ellene sorakozik, békésen harcolni és harcosan pihenni, újítani és őrizni, sohase személyeskedni, és mindig kimondani az igazságot.”

Nos, ilyen szellemű irodalomtörténész és bíráló határozza meg a *Nyugat* kritikai mércéjét. És ebben a Kosztolányi-esszében ott rejlik az igazi, csip-csup politikai harcokba sohasem keveredő kritikus ars poeticája, mely a *Nyugat*-nak is elve volt. Érthető, hogy a nemzedéke nagyjairól épp Schöpflin írta a legtalálóbb méltatásokat, s talán elsőnek figyelt föl arra a

poétikai fordulatra, amelyet megvalósítottak. Adyról írt könyve kitűnő összefoglalás, s ugyanezt mondhatom *A magyar irodalom története a XX. században* című monográfiájáról is, amely a 30 éves *Nyugat* illetmény kötete lett. Egy bírálójának válaszolva azt fejtegette, hogy arra törekedett, hogy tudomány és művészet között alakítsa ki saját műfaját. Ez volt a *Nyugat* kritikai eszménye.

– Mi a magyarázata annak, hogy a második nemzedék jó néhány kitűnő írója eltávolodott alaptól? Netán Babits szerkesztői elveivel nem értettek egyet? Egyéniségében lehetett a hiba?

– Nem fogalmaznék ilyen sarkosan. Babits egyéniségében tényleg lehetett egyfajta neurotikus félszegség, talán életidegenségnek is nevezhetném, de nem ez az oka, hogy híres versében „karmosabb öcskösről” írt, hiszen fiatalabb íróársai is elismerték, hogy kora legkritikusabb, legtisztább egyénisége volt. A *Jónás* könyve világosan megmutatja, mennyire idegenkedett a harsány magamutogatástól, a *Jónás imájából* pedig szolgálni szándékozó alázatosságra következtethetünk.

A második nemzedék jó néhány írója nem a *Nyugatból* indult, hanem a *Napkeletben*, amely nemcsak „ellen-*Nyugat*” volt, hanem jó néhány vonatkozásban amolyan „elő-*Nyugat*” is. Az itt közölt ígéretes írások után reménykedhettek abban, hogy a *Nyugat* is megnyílik előttük, hiszen ott megjelenni, – ez volt a lovaggá ütés. Halász Gábor csak 1932-ben tűnt fel a *Nyugat* hasábjain, addig a *Napkelet* egyik vezető kritikusa volt. Ott jelent meg híres tanulmánya, *A líra halála*. Németh László is a *Protestáns Szemléből* és a *Napkeletből* érkezett. Az ő egyénisége azonban nem volt alkalmas az alávettetésre, ezért aztán összekülönbözött Babitscsal és a *Tanú* sáncai mögé vonult, egyszemélyes lapjában bámulatos tudással és munkabírással fejtegette ki nemzetépítő programját.

A második nemzedék egyik legjelentősebb írója, Illyés Gyula viszont sosem lett hűtlen Babitshoz, sőt betegsége idején egyenesen Babits legbelső munkatársa és barátja lett, kis túlzással mondanám, szinte a *Nyugat* szerkesztője. Az idősebbik költő fiaként szerette a fiatalabbikat, s emez jó néhány versével hálálta meg ezt a szeretetet. A költeményekből *Babits visszhangjaként* címmel kötetnyit adott ki Téglás János.

– Miképp látod a *Nyugat* szerepét az áldatlan népi-urbánus vitában?

– Bár e háborúskodás jelei, mondhatnám előjelei megjelentek a *Nyugatban* is az 1920-as évek második felében, gondolok itt az Erdélyi Józseffel foglalkozó kritikai csatározásokra, a népi-urbánus „kérdéssel”, ahogy utóbb nevezték, nem foglalkozott a *Nyugat*. Néhány *Nyugatos* író eleinte fenntartással, sőt idegenkedve figyelte a népinek nevezett, vagy magukat annak valló írókat. De nem politikailag vagy társadalmilag. Ezek közé tartozott Kosztolányi is, aki 1934-ben ilyen mérges sorokat írt le: „Ha egymás után olvasom ezt a sok pusztai marhabögést, ezt a sok paszulyt, ezt a sok bárgyú sületlenséget (...) álmoság fog el. (...) Ti a szabadverstől visszatértetek a zárt formához és a rímhez. De a ti zárt formáitok olyan lazák, mint egy gatyá (...) Félek, hogy ti a verset egy klaffogó bocskorra tiporjátok, s költészetünket rövidesen elkanászosítjátok (...)” Illyés hosszú cikkben utasította vissza Kosztolányi szavait, de utóbb jóba lettek. „Te kitől tanultál meg ilyen szépen magyarul?” – kérdezte egyszer Kosztolányi Illyéstől. Illyés okos ember volt, tudta mit kell válaszolnia. „Jules Renard-tól” – mondta. Erre Kosztolányi megölelte, szent volt a béke.

Abban a rövid periódusban, amikor Babits és Móricz együtt szerkesztette a lapot, jelentősebb szerephez jutottak a népi írók. Tévedés azonban azt hinni, hogy emiatt támadt köztük ellentét. Volt köztük sok egyéb. Babits jó érzékel ismerte fel a líra hangváltásának jeleit, amelyeket az induló Erdélyi József költészetében érzékelt. E nézetének hangot is adott abban a bevezetőben, amelyet az 1932-ben általa szerkesztett lírai antológiához írt, s amelyben például

Erdélyinek jelentős terjedelmet szánt. Mindenesetre sokkal jelentősebbet, mint József Attilának. Amivel persze már a kortársak sem értettek egyet.

– Beszéljünk végül a *Magyar Csillagról*.

– Már csak azért is, mert még külső megjelenési formájában ugyancsak a *Nyugat* teljes jogú folytatásának mutatkozott, Illyés pedig Babits kézmelegének birtokosaként lett szerkesztője. Schöpflin Aladár ugyancsak a folytonosságot jelképezte.

A *Magyar Csillag* a körülmények miatt „közéletibb” volt a *Nyugathoz*. A második világháború idején kialakított magatartását jelképezte az *Együttessel* való kapcsolat, amelyben Illyés Gyula, Márai Sándor, Tamási Áron és még több író aláírásával hitet tettek – ahogy írták – „a szellem méltósága” mellett. Ilyen jelképes tett volt folyóirat hangsúlyozott vonzalma a francia irodalom iránt: ez akkoriban a magyar szellemi élet ellenállását fejezte ki.

Illyés szerkesztői érdeme és nyitottságának bizonyítéka, hogy a kibontakozó harmadik nemzedéknek szabad pályát biztosított. E nemzedék írói a *Nyugathoz* kezdtek kapcsolódni, s folytonos irodalmi küzdelmekben edződtek. Bírálta őket Kassák Lajos, Halász Gábor, Szerb Antal és mások, főként az eredetiséget hiányolva műveikből. Tény, hogy Babitshoz tértek vissza (néhány kivétellel), s a klasszicizmus volt egyik eszményképük. Illyés azonban megérezte, hogy ez nem a tehetség hiánya, hanem a sorsukat befolyásoló, olykor végzetes történelmi eseményekre adott válaszuk. Bizalma némelyikükre felszabadítóan hatott. A *Magyar Csillagban* rendszeresen jelentkezett például Ottlik Géza, a németek megszállása miatt már nem terjeszthető számban részletek jelentek meg első regényéből, a *Hajnali háztetőkből*. Jelen volt barátja, kőszegi iskolatársa, Örkény István, az *Iskola*-beli Medve mintája, aki kitűnő író volt és kitűnő kritikus. Te méltón írtál róla, de az útókor úgyszólván elfeledte.

Két fontos nyitott kérdés is felmerül a *Magyar Csillag* működése kapcsán. Az egyik: visszamenőleg is elemezni – feltárni – kellene Illyés Gyula szerkesztési elveit, rendkívül fontos szerepét; a másik: tisztázandó, pontosítandó általában is, de a harmadik generáció kapcsán különösképpen, az irodalmi nemzedék fogalma.

A huszadik századi magyar költészet egyik legnagyobbja, Weöres Sándor mindkét kérdés megválaszolásában ad támpontot. Illyésről írta később a következő epigrammát:

*Hány sunyi kis csaholó a nyomodban! Mind a bokádba
marna, ha merne! Csak azt tanusítják, bár nem akarják:
emberi-módon lépdelsz; míg ők, ahogy érdemes éppen,
hol farkat csóválnak, hol nyalnak, hol ugatnak.*

Nemzedékéről írt versében (*Harmadik nemzedék*) kortársai irodalmi elveiről mond el nagyon fontos jellemzőket, megvédelmezve őket pályakezdésük idején ért támadások ellenében. Minden komoly tanulmánynál többet ér, ezért is idézek belőle néhány sort:

*Hát fölvonúl a teljes nemzedék,
rájuk tekint a sas-szemű bíráló
és az eredmény – áj váj! – mily siralmas:
„Miféle csöndes generáció ez?
(...)
„Politikátlan” korosztály vagyunk? Ha
„szociális” versünk mind megpipázzák,
a plajbász csúcsa elkopik, fogadjunk.
Hibátlan formaművészek vagyunk?
(„hibás, mivel hibátlan”: furcsa szempont)
(...)*

– A *Nyugat* története és persze a folytatásának tekinthető *Magyar Csillagé* az egyetemes magyar kultúra eseménye. További kutatásaidhoz erőt, egészséget és időt kívánok. Köszönöm, hogy megosztottad velünk gondolataidat.

– Örömmel tettem épp a *Vigiliában*, hiszen a *Nyugat* megszűnésének 30. évfordulóján, Rónay György időszakában, itt jelent meg néhány nagyszerű emlékezés: példaképp említem Ottlik Géza remek írását, amely *Próza* című kötetében is szerepel. Másrészt – ahogy én látom – a *Vigilia* tudatosan törekedett a *Nyugat* hagyományainak megőrzésére.

(2008)

„VONZÁSOK ÉS VÁLASZTÁSOK”

Beszélgetés Finta Gáborral és Szénási Zoltánnal a Vigiliában

– Tanár úr korábbi interjúiban hosszabban beszélt szüleiről és az őket körülvevő szellemi közegről. Élete történéseiből válogatva még milyen gyermekkori emlékek kerülnének be abba a történetbe, melynek végén az irodalomprofesszort látjuk?

– Elmondok egy történetet. ‘39-ben születtem, ez azt jelenti, hogy ‘44-ben ötéves voltam, és emlékszem arra, amikor ‘44 március 19-én bejöttek a németek. Pár nappal később az anyukámmal elmentünk vásárolni. Ő bement a Horthy Miklós (mai Bartók Béla) és Szent Imre herceg (ma Villányi) út sarkán lévő Meinel-boltba. Én kint maradtam az utcán. A Szent Imre herceg úton, a körtér felé jött egy német csapatszállító konvoj páncélozott kocsikkal, fölfegyverzett katonákkal. Akik ott álltak a járda szélén, elég nagy tömeg, boldogan integettek a németeknek. Nálunk viszont nem egyszer menekültek húzták meg magukat éjjelre. Apám nem egynek az Egyetemi Nyomdában próbált hamis iratokat szerezni. Nagyon kis gyerek voltam, de láttam az ellentétet. Ez volt a háttér. Ebben nőttem fel. Csak most tudom, hogy az apám nem akármilyen kockázatot vállalt. Jól emlékszem a bombázásokra is. Néha még álmodom velük. ‘44 nyarától kezdve háromszor jöttek a bombázógépek. Dél előtt jöttek az oroszok, azok olyan sok kárt nem tettek, szinte csak azért jöttek, hogy mutassák, nekik is vannak repülőgépeik. Délután jöttek az angolok, és éjjel jöttek az amerikaiak. Mi, gyerekek, felszálltunk a légópincéből a földszinti gangra és néztük az eget. Az amerikaiak néha olyan magason repültek, hogy a magyar és német légvédelem nem tudott odáig fellőni.

Aztán a ‘45 utáni dolgok. ‘45-ben voltam első osztályos. Az már nagyfiú. Nagyon sok mindent láttam, tapasztaltam, ami bennem maradt. Persze mindazokkal a félreértésekkel, ahogy egy kisgyerek látta. Utána a Rákosi-korszak. A kitelepítések. A mi házunkból is elvittek egy kedves családot. De a mindennapi életben nem a terror volt a legrosszabb, hanem a nincstelenség. Hogy semmit nem lehetett kapni. Talán nem jó szó, hogy éhezés, de majdnem. Iskolából hazajövet leküldtek a Fehérvári úti piacra, álljak sorba, hátha jön aznap krumpli. Hús hétszámra nem volt. Ezek az élmények nagyon mélyen bennem vannak. Pedig nem ilyenek indultak az első évek. A háború után sokan, a szüleim is, lelkesen belevetették magukat a munkába, és egy-két év alatt rendbejött az ország. Fantasztikus volt. Az újságok arról írtak, hogy Bécsben még nem lehet semmit se kapni, és itt már tele vannak a boltok. Szép fényes kirakatok voltak városszerte. Mind eltűnt a Rákosi-időkből, ‘48 után.

– Tanár úr 1957-ben került a pesti bölcsészkarra. Milyennek látja a mai magyar szakos egyetemisták helyzetét az akkorihoz képest?

– Az angol szakon talán tízen vagy tizenketten lehettünk az első évfolyamban, most közel kétszázan vannak. Egy hosszú asztalnál elfértünk, és ahogy körülnéztünk, ott ült egy hölgy kedves hölgy, kb. annyi idős volt, mint az édesanyáink. És csak ült. Nem tudott angolul, csak pár szót, de végigülte a szemináriumot. Kimentünk a folyósóra, velünk jött, visszamentünk, velünk jött. Ez nyilván egy pártaktivista volt, ‘57-ben, és figyelt, hogy nem csinálunk-e „ellenforradalmat”. Figyelte, ahogy beszélünk, és nyilván feljegyezte. Nem hiszem, hogy 3/3-as volt, de valami pártaktivista. Nem emlékszem, hogy mikor, de egyszer csak eltűnt ‘58 körül, de odáig velünk jött. Mindig. Ez volt az egyik. Aztán az utazás. ‘57-ben első évesként kaptam egy meghívást (úgy emlékszem, Köpeczi Bélán keresztül) Nizzába, egy nyári francia nyelvtanfolyamra. Minden lehetséges összeköttetést igénybe vettem, hogy ajánlót szerezzek az útlevéhez, de nem kaptam meg. ‘58-tól kezdve az egyetem végéig minden évben kaptam

ajánlást a British Counciltől a kiváló Babits-kutató Gál Istvánnak köszönhetően, aki akkor az angol követség könyvtárosa volt, apám régi barátja. Minden évben kaptam ajánlást, de soha nem kaptam meg az útlevelet. Nyugatra nem lehetett utazni. Most lehetne, de a mai fiatalok alig mennek. A múltkor egy Ady-órán előkerül a Szent Mihály útja. Mondom: „Gyerekek, ki nem volt még Párizsban?” Kiderült, hogy senki. Én úgy tanultam középiskolás koromban angolul is, meg franciául is, mint a latint. Mint egy holt nyelvet. Elképzelni is alig tudtam, hogy van, olyan utca ahol az emberek azon a nyelven beszélnek. Nemcsak könyvek vannak. Aztán ‘63-ban vezették be, hogy hetven dollárral lehet külföldre utazni. Akkor éppen katona voltam, nem tudtunk elmenni. ‘64-ben végre elutaztunk a feleségemmel, és a hetven dollárból végig éheztek Európát, de megnéztük a nagy múzeumokat. A Louvre-ban és mindenütt magyar szót lehetett hallani. Mert akkor még az az értelmiségi réteg váltotta ki az útlevelet, aki nem pulóvert akart venni, nem úgy, mint évekkel később. Hanem a kultúra érdekelte. Amikor hazajöttünk, azonnal elkezdtünk azon tanakodni, hogyan lehetne meghívó útlevelet szerezni, hogy a következő évben is elmehessünk valahova. Beutaztuk Európát. Nagyon nagy dolog volt. Most pedig, amikor mai fiatalok szabadon mehetnének, töredékük használja ki a lehetőségeket.

Volt aztán olyan is abban az időben, ami jó volt, de ma nincs. ‘62-ben végeztünk, és amikor az államvizsgák lezajlottak, a tanulmányi osztály folyosóján ki volt téve az évfolyamnénvsor, és mindenkinek a neve mellett oda volt írva, hogy hol kaphat állást. Senki sem maradt állás nélkül. Ez nagy, nagyon nagy különbség a mai tömeges állástalansággal szemben.

Azt még el akarom mondani ‘57-tel kapcsolatban, hogy mint polgári származék, értelmiségi és nem munkás-paraszt, tandíjköteles voltam. Ezer forint volt a féléves tandíj, és amikor öt évvel később elvégeztem az egyetemet, 1200 Ft volt a kezdő fizetésem. Nem kis pénz volt 1000 forint. Jó tanuló voltam, és másod- vagy harmadéves koromtól kezdve nem kellett fizetnem, de az első évben le kellett perkálni az ezer, ezer forintot. Az apukám gyógyíthatatlan beteg volt, kórházban feküdt, az anyukám dolgozott egyedül. Leült velem, és azt mondta, hogy ezt ő nem tudja előteremteni, nekem is munkát kell vállalnom. Korrepetáltam angolt, aztán másodéves koromban korrektor lettem a *Népsport*-nál kétszer egy héten. Csütörtök este meg vasárnap este. Úgyhogy vasárnap soha nem tudtam randevúzni. Délután hatra be kellett mennem, és 11-ig, fél 12-ig, amíg az első kiadás el nem készült, én voltam a korrektor. De pénzt tudtam keresni. Talán másodéves voltam, amikor az első úgymond kis tudományos cikkem megjelent a *Filológiai Közönyben*, a *Családi kört* hasonlítottam össze egy Burns-verssel. Aztán kezdtem recenziókat írni az *Élet és Irodalom*-ba és a *Kortárs*-ba, később napilapba is.

Jó volt a hangulat az angol tanszéken, olyan kevesen voltunk, hogy szeptember végére már mindenki mindenkit ismert. A tanárok is ismertek mindenkit, keresztnéven szólítottak, nem elvtársnak. Annak csak a Waldpfel József szólított bennünket a magyar szakon. Azt mondta a szemináriumon, ha hozzá akartam szólni és feltettem a kezem: „Kenyeres elvtárs.” Régi, nagy tudós volt, egészen kiváló irodalomtörténész, de ezt az elvtársazást zokon vettük. Aztán olyan tanáraink voltak, mint Bóka László, akiért rajongtunk. Bókának olyanok voltak az előadásai, hogy más szakokról és más egyetemekről bejöttek meghallgatni a nagy 10-es terembe. Vagy Király István. Hihetetlen volt Király, valami különös szuggesztivitás áradt belőle, ami a benső meggyőződéséből fakadt. Nem sokban értettünk egyet vele, de lenyűgöző volt. Nagyon jó tanáraink voltak. Rónay László is tudna sokat mesélni erről, együtt voltunk egyetemi hallgatók. És a legkiválóbb tanáraink közé tartozott Pándi Pál. Waldpfel József óráit nem szerettük. Egy nagy teremben volt az előadása, ahol elfértek volna százan is. A hallgatók azonban lassan elmaradtak, már talán csak nyolcan-tízen voltunk az egyik alkalommal, mi sem rendszeresen látogattuk az órát. Hiába vártunk, telt az idő, a „professzor elvtárs” nem jött. Ha jól emlékszem Tandori Dezső és Szeredás András ült a közelemben, és a jól ismert szürrealista hajtogatós játékot játszottuk. Egyszer csak megjelent egy göndör hajú fiatalember

megállt a sorunknál. „Hol az évfolyam?” – kérdezte szigorú, számon kérő hangon. Felnézünk ültünkől: „Az évfolyam itt van, de hol a tanár?” „Én vagyok a tanár” – mondta, előre ment a katedrához – nem szólt, hogy kérem, üljenek előre –, és elkezdte az előadást. Mi meg azon vettük észre magunkat, hogy lassan előre szivárogtunk, pár perc múlva már mind a nyolcan – tízen, ahányak voltunk az első sorban ültünk. Még aznap hírért vittük évfolyamtársainknak, hogy ezt érdemes hallgatni – egy héttel később, a következő órán aztán zsúfolásig tele volt a nagyelőadó. Az utolsó óráján pedig megtapsoltuk. Végzésem után is tartottam a kapcsolatot vele. Későbbi tanítványai, akikért pedig sokat tett, valóságos pamflet-könyvet írtak ellene, amikor úgy fordult a politikai szél. Király István mellett ő volt az egyetlen igazán hithű kommunista, akivel valaha találkoztam. De égre-földre összevesztek elvei különbségeiken. Király „népi” volt, Pándi „urbánus”. Én, megvallom, mindkettőjüket szerettem.

Egy szóval, érdekes, jó egyetem volt az akkori bölcsészkar, és jó volt egyetemistának lenni. Nagy szabadág volt a középiskola bezártságához képest, kiváltképp jó dolog volt angol szakosnak lenni. Ha tőlem függne, kötelezővé tenném ma is, hogy csak úgy lehet valaki magyar szakos, ha mellette választ egy nyelvszakot is. Most tucatszám vizsgáztatok hallgatókat, és látom, rengeteg az egyszakos. Nemcsak arról van szó, hogy nem tudnak egyetlen idegen nyelven sem igazán jól, a nyelvszakon alaposan megismernek egy másik kultúrát is. Ez is hiányzik.

– Az Irodalomtudományi Intézet munkatársaként részt vett két irodalomtörténeti szintézis, a „Spenót”-nak nevezett nagy, hatkötetes áttekintés és a „Sóska”-nak becézett, az 1945 és 1975 közötti magyar irodalom történetét feldolgozó négykötetes munka létrehozásában. 2007-ben az ELTÉ-n jelent meg három kötetben Szegedy-Maszák Mihály főszerkesztésében *A magyar irodalom története*i, ami viszont sokkal inkább mintha a szintézis megalkothatatlanságát mutatná fel. Ön hogy látja ma az irodalomtörténet-írás esélyeit?

– Minden tudomány történetében analitikus és szintetikus korok váltogatják egymást. Először összegyűjteni kell, újra elolvasni, végiggondolni mindent, föltárni, új könyvtári, levéltári kutatásokat kell folytatni, és azután lehet egy új szintézis elvein gondolkodni. Meg vagyok arról győződve, hogy az irodalomtudományban mi jelenleg a soron lévő analitikus korszakban vagyunk, és ilyenkor még nem lehet szintézist készíteni. Még rengeteg munka van hátra. És majd egyszer, tíz év vagy inkább húsz év múlva eljön a szintézis ideje. A Szegedy-Maszák Mihály-féle irodalomtörténet korán jött, de nem felesleges vállalkozás, vannak nagyon jó részei, persze sok hiányossága is van. Nem hiszem, hogy Rónay László sokat tévedett volna abban a kritikában amelyet épp itt, a Vigiliában közölt. De egy dologra világosan rámutat ez a vállalkozás: a „történet” szót nem lehet és tulajdonképpen nem is szabad egyes számban használni. A legegyszerűbb hétköznapi eseménynek is többféle története van. Két autó összekoccan az utcán. Ennek is annyiféle története van, ahányan látták. Hát még egy olyan bonyolult élőlénynek, mint az irodalom. Mindent több oldalról és többféleképpen meg lehet és meg is kell mutatni. A cím nagyon jó, és előre mutat az eljövendő kutatások irányába: *A magyar irodalom története*i. Nincsen, nem létezik egyetlen, valahonnan, fölülről kijelölt és meghatározott történet. A másképpen elmondhatóság lehetőségét mindig fönnt kell tartani. És persze azt is jelenti a cím, hogy minden „nagy”, összefüggőnek látszó történet számtalan „kis” történetből áll, és ezeket nem szükséges erőszakkal tökéletesen összeilleszteni.

– 1962-1964 között a Kossuth Kiadó szerkesztője volt, majd 1964 és 1981 között az MTA Irodalomtudományi Intézet tudományos munkatársa. A hetvenes évek közepétől az Intézet értékszociológiai és irodalomlélektani kutatásait irányította. Milyen eredményeket értek el ezekkel a kutatásokkal? Van-e ezeknek hatása a mai magyar irodalomtudományi gondolkodásra? Hogyan látja ma az irányzatok áradását és a teória szerepét az irodalomértésben?

– 1964-ben segédmunkatársi állást kaptam az MTA Irodalomtudományi Intézetében, ahol akkor a „Spenót” utómunkálatai folytak. Amikor az kész lett, akkor jött a hetedik kötet az élő

irodalomról, ez az, amit a literátus köznyelv „Sóská”-nak nevez. Ez már nemcsak ideológiai, irodalompolitikai kérdéseket vetett föl, hanem nagy csomó személyi kérdést is. Nem lehetett válogatni, nem lehetett szelektálni, kevésbé jelentős íróknak is szerepelniük kellett benne, ha ideológiailag, politikailag a „vonalhoz” tartoztak. Ügyelni kellett még a személyi hiúságokra is, ki hány sorral, vagy oldallal szerepel. A kis hiúságok is irányító szerepbe léptek. Az Intézet ezek kivédésére kitalálta, hogy mindenki benne lesz, aki írt valaha néhány sort. Így lett aztán az ún. hetedik kötet maga négy kötet. Túlírtuk. Elég szörnyű munka volt, de azt mondom, jobb, hogy elkészült, mintha nem csináltuk volna meg. Sokszor segít, le tudom venni a polcra és benne van mindenki. Olyan, mint egy lexikon, csak sokkal hosszabbak a címszavak.

1972-ben – akkor már kinevezett munkatárs voltam – megbíztak egy olyan munkával, amelynek a súlypontja nem poétikai volt, hanem szociológiai és szociálpszichológiai. A kérdés úgy szólt, hogyan fejeződik ki és kifejeződik-e egyáltalán a társadalmi tudat (egyáltalán mi az) az adott kor irodalmában. És hogy milyen kisebb-nagyobb és milyen egészen jelentős, fordulat-szerű változásokra válaszol az irodalom. Mérei Ferencet, a hazai szociálpszichológia legjelentősebb alakját kerestem fel, hogy segítsen kidolgozni a megfelelő kutatási módszert. Voltaképpen ő lett a koncipiátor, én csak résztvevő voltam. Névleg az én nevemen futott a projekt, én írtam az évi kutatási beszámolókat, de aki kis kutatási csoportunk (Veres András, Erdődy Edit, Karafiáth Judit, Kamarás István) élén ténylegesen csinálta, az ő volt. Nyolc vagy kilenc évig tartott. Életem egyik nagy élménye, hogy megismerkedhettem és együtt dolgozhattam vele. Akik ismerték, tudják, milyen éles elméjű, világítóan okos ember volt. Akik meg nem ismerték sajnálhatják.

Kár, hogy ezeknek a nagyrészt szociálpszichológiai, irodalompszichológiai vizsgálódásoknak nem lett később folytatásuk, nem lett összefoglalható eredményük. Mert akkor már jöttek a különböző elméletek, amelyek a kiüresedett marxizmus, helyesebben az ún. „tudományos szocializmus” helyébe léptek, jött a strukturalizmus, a recepcióesztétika és a hermeneutika. Magas szintű és korszerű filozófiai, főleg ismeretelméleti alapjuk volt, de jött velük egy elméleti túlhabszás: el az absztrakció felé, az absztrakció absztrakciójának az absztrakciója felé. Úgyhogy a mi projektünk körül elfogyott a levegő, elfogyott az érdeklődés. Mi túlságosan földhöz ragadtak voltunk az új tudomány-ideálok felől. A megelőző években bevontam néhány angol és francia irodalomkutatót, szociológust a munkába, azt kértem tőlük, hogy a mi kérdéseink és szempontjaink szerint elemezzenek ők is magyar elbeszéléseket. Nagyon érdekes volt, hogy például az angolok mennyire másképpen láttak. Van egy Szabó Pál-novella, amelyben a parasztok 1945-ben felszabadult indulatból nekirontanak az úri kastély-nak. Az orosz katonák igyekeznek útjukat állni, igyekeznek megőrizni, egyben tartani az épületet és a berendezést. Mi a parasztok pártján voltunk, megértettük az évszázados indulatot, az angol kollegák inkább az oroszokat értették egyet. Talán a tárgyi értékek féltéséből? Talán, mert ők is megszállók és „birtokosok” voltak itt-ott a világban? Nagyon érdekes munka volt, és nagyon jól lehetett volna tovább is csinálni. Később az egyetemen egy-két évig még tanítottam ezt a novellaelemző eljárást, elég sok hallgató érdeklődött iránta. De aztán, mint mondtam, jöttek a különböző elméleti irányzatok, amelyek fényében a pszichológia és a szociálpszichológia is kétes hírbe keveredett egy időre. Túlságosan társadalom központú volt. Túlságosan társadalomtörténeti, egy olyan (éppen társadalomtörténetileg érthető és megmagyarázható) szellemi változás, mondhatnám, korszellem idején, amikor épen nem a társadalmi „bennelét”, hanem a végtelen „távollét” vált kutatások céljává. Mi még a „commitment” jeleit kerestük egy közben „non-cimmittal”-lé váló szellemi életben.

Én egyébként azok közé tartoztam, akik szerint kellett az erős modern filozófiai injekció, és meg vagyok győződve arról, hogy hasznára vált tudományágunk fejlődésének a sok elvontnak látszó nyelvelméleti megfontolási közvetlen tárgyi-tartalmi értelmezések helyett. Tizenöt-húsz évvel ezelőtt jótékony szerepet tölthettek be azok a szövegközpontú elméletek, amelyek

az irodalmat szikáran, elsősorban nyelvi létezőnek tekintve indultak el új értelmezéseket keresni. Most azonban több mint két évtized sok felgyült tapasztalatát fölhasználva esetleg már újabb fordulatot kellene venni. Egy kicsit közelebb kellene lépni, hová? Az „élethez” és a „valósághoz”? Nem tudom, de úgy veszem észre, hogy a nyugati irodalomtörténetek már szakítottak a sterilitással. Úgy gondolom, hogy néhány éven belül fordulat fog következni minálunk is, és persze nem neopozitivista és nem neomarxista fordulat. Én olyan könyvet szeretnék írni, mint Olivier Toddnak a két kötetes Camus-monográfiája. Remek műelemzések vannak benne, valóságos filozófiai traktátusok, de benne van Camus élete, benne van az egész korszak. Benne van Franciaország. Én ilyen könyvet szeretnék írni a *Nyugatról* és Magyarországról.

– 1981 óta az ELTE BTK XX. századi magyar tanszékének tanára, majd tanszékvezetője és intézetigazgatója volt. Miért adta fel a kutatói állást a tanáriért? Egyetemi tanárként hogyan látja ma az Egyetemet és az Irodalomtudományi Intézetet, valamint a tanítás és a kutatói munka viszonyát?

– Szinte a végzésem óta mindig hívott Király István, hogy menjek be az egyetemre tanítani, és ‘81-ben tényleg bementem. Nehéz kérdés volt, hogyan mondjam meg Sötér Istvánnak az Intézet akadémikus igazgató professzorának, regényírónak, novellistának, esszéistának, műfordítónak. Régi tanárom volt, sokat segített, sok jót tett velem. Hogy valljam be, hogy elmegyek tőle, átpártolok az általa nem éppen kedvelt Király Istvánhoz? „De hát miért?” – kérdezte, amikor bejelentettem tervemet. Azt válaszoltam, hogy azért megyek el, mert úgy gondolom, olyan foglalkozás, hogy irodalomtörténész, nincsen. Az vagy író, vagy tanár. Én meg inkább tanár vagyok. Ezt megértette és elfogadta. Mert ebben benne volt, hogy ő pedig író.

Én persze hiszek abban, hogy egy kicsit nekünk is, mindnyájunknak írónak kell lennünk. Úgy kell tudnunk megírni a velünk megtörténő szövegeket, hogy az írói munkának is jó legyen. Ez nem könnyű. Ismeretes a történet Kosztolányival. Egy délelőtt ment be a New York kávéházba, ott ült Osvát Ernő roskatagon. „Mi történt, Ernő?” – kérdezte. „Pénzügyi kimutatást kell készítenem, és kell hozzá egy rövid bevezető. Megírtam, két mondat az egész, de nézd meg, nem jó, a második mondat döccen.” Kosztolányi leült, odafordította magához a papírt a fekete márvány kávézóasztalon, látta, tényleg döccen a második mondat az első után. Valamit kijavított benne, hozzáírt egy szót, valamit kihúzott belőle. Visszafordította Osváthoz a lapot. „Na, jó, ez így nagyon jó, most már jól hangzik, nem döccen, de most viszont nem pontos.” – válaszolta Osvát szomorúan. Kosztolányi újra átjavította. „Na jó, most pontos, de most megint döccen.” Azt írja Kosztolányi, hogy éjjel tizenegyig ültek ott, hogy pontos is legyen a mondat, és ne is döccenjen. Nem olyan könnyű ez.

Visszatérve a kérdéshez – ‘81-ben bementem az egyetemre tanítani. A kutató-tanári együttes munka hosszú ideig működött. Tanítottam, s közben megírtam a Weöres-könyvemet. Király István mentesített minden adminisztráció alól. De amikor meghalt, egyszeriben kezdett nyakamba szakadni az egyetem, mint adminisztrációs intézmény. Reformbizottság, kari tanács, nekem kellett megalapítanom az egyetemi irodalomtörténeti intézetet, igazgatója voltam tizenkét évig közben tíz évig tanszékvezető is, naphosszat bizottságokban ültem értekezleteken vettem részt, beszámolókat és oktatási terveket fogalmaztam. Három könyvem mégis megjelent ebben az időben. Hatvanöt éves koromban aztán végre lejártak ezek a funkciók és megbízatások. Visszatérhettem az irodalomtörténethez. Szabad vagyok. Azóta, pár év alatt egy tucat tanulmányt írtam, és folytatom a *Nyugat* aprólékos feldolgozását. Most be tudom tartani a nulla dies sine linea elvet. A tanítás és a kutatás egymást segíti. Elmondom a hallgatóimnak, mire jutottam, és látom a szemükben, hogy elfogadják, vagy nem fogadják

el. Megértik, vagy nem értik. Azonnal működik a visszajelzés. Szeretem az egyetemet. A tanítást pedig a legjobb munkának tartom. Az ember fiatalok között tölti az életét.

Nem panaszkodhatom, pályakezdésemtől kezdve számos díjat, kitüntetést vehettem át, kaptam József Attila-díjat, Széchenyi-díjat, számos magas egyetemi tisztségbe neveztek ki, most éppen professzor emeritusként megyek nyugdíjba. S ami a legfontosabb, körülvesz egy különös erőkör: a családom. Egyre bizonyosabban érzem és tudom, hogy az élet és a munka alapja a békés, megértő, jó családi légkör. Büszke vagyok a feleségemre, akivel negyvenöt éve vagyunk házasok, és aki az ország egyik legjobb olasz tanára. Tanítványai évtizedek óta visszajárnak hozzá, szeretettel veszik körül. Tankönyvei jelentek meg. Ő is részesült magas állami elismerésben. János fiam kandidátus, docens az ELTE angol tanszékén, Northrop Frye monográfusa, évekig vendégtanár volt Torontóban, Ő 41 éves, László pedig 37. Ő jogász, a szakterületén már nemzetközi név. Négy unokánk van: róluk napestig mesélnék. És persze a két menyem. Velük is harmonikus szeretetben élek. De kezdhethném ott is, hogy eleve bölcsész családban születtem. Apám, Anyám a régi híres professzoroknál doktoráltak Gombocz Zoltánnál, Horváth Jánosnál. Apám Császár Elemér tanársegédjeként kezdte pályáját, ő ajánlotta be később az Egyetemi Nyomdához, ahol a *Diárium* szerkesztője lett. Apám súlyos betegségben korán itt hagyott bennünket, de édesanyám most is köztük van, 98 éves. Ő szerkesztette a négykötetes Magyar Életrajzi Lexikont, könyvet írt az Egyetemi Könyvtárról, Kazinczy Gábor kézirataival foglalkozott.

– És a barátok?

– 1964-ben vettek fel az Akadémiai intézetébe. Nem sokkal később került oda Pomogáts Béla, Rónay László és Szabó B. István. Hamarosan nagyon szoros baráti kör alakult belőlünk. Ez a barátság máig tart, és sokszor adott erőt és biztatást a munkámhoz. Körünkbe tartozik Juhász Ferenc, aki meggyőződésem szerint Vörösmarty és Ady után a legnagyobb nyelvteremtő költője a magyar költészetnek. És persze körünkbe tartozott (de jó volna ezt is jelen időben mondani) a nemrég elhunyt Bodnár György. Kedves, ironikus humorával közvetítette azt a mélyen elkötelezett humanizmust, amely a hajdani Eötvös Kollégium szellemiségéből áradt. Szabó B. István Örkény Istvánról írt kitűnő könyvet, és évek során át hétről hétre a legnagyobb filmrendezőket mutatta be hallgatóinak, közismert színházi szakembereket hívott meg a szemináriumaira. Pomogáts Béla évtizedek óta bámulatos tárgyismerettel és írástudással pásztázza végig az egész modern magyar irodalmat és Erdély magyar irodalmát okos, világosan áttekinthető könyveiben, tanulmányaiban. Rónay László folytatja azt az értekező prózát, amelyet édesapjától, Rónay Györgytől örökölt: a katolikus szellemiség megnyilatkozásait keresi, kutatja irodalmunkban. Sokszor ültünk nyaranta szárszói kertjükben az alatt a hatalmas, dús lombú fa alatt, amely alatt édesapja is dolgozott.

– Első kritikája 1957-ben jelent meg, tehát 2007-ben ünnepelte, ünnepelhette félévszázados tudósi jubileumát. Ez alatt az ötven év alatt rengeteg költőről, íróról közölt tanulmányt, monográfiát. Hová esnek életművének súlypontjai? Milyen irányban írja azt tovább?

– Van egy kötelező irány. Huszonnyolc éve foglalkozom a *Nyugattal*, és most végre meg kellene írnom a *Nyugat* részletes történetét. El kell kezdenem egy komolyabb, nagyobb szabású *Nyugat*-monográfiát. Persze nem olyan tartalomismertetést szeretnék készíteni, mint Gellért Oszkár. Ő szinte számról számra ismerteti az évfolyamokat, sok tudnivaló van két-kötetes munkájában, de olyan, mint egy bőségesen annotált bibliográfia. Meg kellene nézni a különböző rovatok évtizedes folytonosságát, egymásra vonatkoztatható jellegzetességeiket, külön elemző fejezeteket kellene írni róluk. Ezt az anyagot azt hiszem, kevesen ismerik nálam alaposabban. Ha nem végzem el ezt a munkát, nem tudom, ki fogja elvégezni. Úgyhogy ez a dolgom, ez a kötelességem, ezt csinálom. El is hárítok mindent, ami nem e felé vezet.

Visszatekintve a korábbi évtizedekre: könyvet írtam Ady Endréről és Weöres Sándorról. Az Ady-könyvem tulajdonképpen a véletlen műve volt. Fölkérést kaptam, hogy egy 20 íves kis könyvben foglaljam össze a legfontosabb tudnivalókat a modern magyar irodalomról. Adyval kezdtem a munkát, és tovább nem is jutottam. A korszak-összefoglaló munkából egy portré-monográfia lett. Nem kudarc, hanem inkább szerencse. Az a szerencse ért, hogy életemben néhány hónapig reggeltől estig Adyval élhettem együtt. A munka közben, az akkori Ady-recepció hullámvölgyében beláttam múlhatatlan jelentőségét. A *Tiltakozni és akarni*nál szebb verset talán a világon nem írtak.

A Weöres-könyv is kicsit hasonló történet. Miután 1965 körül befejeződtek a „Spenót” munkálatai, amelybe többek között Lukács Györgyről kellett írnom, Szabolcsi Miklós megkérdezte, hogy mivel szeretnék a továbbiakban foglalkozni. Azt feleltem: Babits Mihállyal. Azt válaszolta: „Foglalt téma.” „Igen? Ki foglalja?” „Ungvári Tamás.” Azt tanácsolta, foglalkozzam inkább a harmadik nemzedékkel, azon belül is Weöres Sándorral. Miklós mindent tudott, nyilván azt is tudta, hogy itt régi baráti kapcsolatok vannak a szüleimmel. Kisgyerekkoromból még emlékszem, hogy az apám jött haza a Gólyavárból, és azt mondta édesanyámnak, vasárnap nálunk ebédel a Weöres Sanyi. Weöres ‘44-ben a *Diáriumba* írt egy verset *Három veréb* címmel. Később ez a kis vers azt a címet kapta: *Kenyeres Zolinak*. Úgyhogy könnyű dolgom volt. Tárt karokkal fogadott. A könyvet nagyon hosszú ideig írtam, közben sokat beszélgettem vele, gyakran föl jártam hozzájuk. Nemcsak nagyon nagy költő volt, hanem tüneményes, bűbajos ember. Segített, fölkarolt, gondja volt rám. Ő és Károlyi Amy vittek el például Fülep Lajoshoz.

– Egy 1997-ben készült interjúban a következőt mondta: „Nem nehéz megjósolni, hogy megnő majd újra a történeti tudományok jelentősége, nagyobb érdeklődés fordul majd az irodalom és a művészetek felé, mint most. De nem biztos, hogy abban a korban jobb lesz élni, mert a metafizikus korok a fanatizmus veszélyével terhesek, mint ahogy az ironikusok az értéknélküliség légüres tere felé hajlanak.” Ma – 2001. 09. 11. után – ön szerint megmutatkoznak-e már egy metafizikus kor visszatérésének a jelei? Mi a szerepe az értelmiségnek az antihumanista tendenciák felerősödésének korában?

– Erre nem tudok pontosan válaszolni. Fanatizmus? Légüres tér? Az utóbbi jobb, a légüres teret kitölthetem, ha tudom a magam gondolataival. A fanatizmus félelmetes és lényegében szellemi rablánc. Az amerikai Richard Rorty szembefordított egymással két fogalmat: metafizika és irónia. Az egyetlen és idő fölött létező igazság és az időben történő sokféle igazság. Vannak metafizikus és vannak ironikus korok. Az ironikus kor – amelynek kibontakozásához politikai liberalizmusra van szükség – sokkal nagyobb szellemi szabadságot ad. Szellemi szabadság nélkül pedig hogyan működnek a szellemtudományok meg a szellem? Sehogy. Paradoxonként azt lehet mondani, az a jó, ha van egy ironikus alapú korszak, és én, ha akarok, lehetek benne metafizikus. Mert az nem fordul elő, hogy egy metafizikus korban megengedik, hogy ironikus legyek. Minden olyan filozófiai rendszer fölbomlott az elmúlt évtizedekre, amely valamiféle egyetlen és egy irányba haladó sínpárnak képzelte el a történelmet, társadalmat és magát az emberi lényt. Nincs, nem létezik előre meghatározott és kijelölt cselekvési cél. (Már Nietzsche írt erről) És nincs a történelemnek sem vége. Csak egy dolog van, ami az európai történelemben eddig még nem volt: szabad szabadon gondolkozni. Énhozzám a legközelebb Karl Popper falszifikációs elmélete áll, amely szerint az a tudomány, amit meg lehet cáfolni. Amit nem lehet megcáfolni, az hit. És a tudomány nem a hitbeliség dimenziójában halad, hanem a megcáfolhatóság útján.

A természettudományokban már mindent gyümölcsözően, az előrehaladás lendületével kétségbe vont a 20. század Heisenbergéktől kezdve. Vannak a nagy egzakt tudományok. A matematika például. Kurt Gödel ott is fölvetette a nemteljesség és bizonytalanság gondolatát.

A legutóbbi időkig talán a geometria maradt érintetlen. De ez sem igaz, sőt éppen ott történt az „egyetlen igazság” első cáfolata: Bolyai János nem-euklidészi geometriájával. Szóval nincs sorvezető. Ideológiailag sincs. Nincsenek kötelező irányelvek a társadalomtudományokban sem. Egy szinte végtelenül tág humanizmus-fogalmon belül teljesen szabadon lehet gondolkodni. És ez nagyon jó. Ezért remélem, hogy ez az ironikus kor tovább folytatódik, és akkor szabad lesz benne metafizikusnak is lenni. A vallásos hit is legyen szabad. Így el tudom képzelni. De úgy, hogy visszajöjjön a metafizika, és rákényszerítsen mindenkire valami egységes hitbeliséget, és akkor csak annak szűk keretei között szabad mozogni, azt nem szeretném megérni. Én szívesebben élek egy ilyen cinikusnak mondott, ironikus korban, ahol szabad metafizikusnak is lenni. Az értelmiség szerepéről a metafizikus Babits írásait tartom irányadónak, a manapság sokat hangoztatott „magyarságról” pedig azt, amit az ugyancsak metafizikus Fülep Lajos írt a *Nemzeti öncélúság* című tanulmányában.

(2009. Szerkesztett változat.)